

Μελέτες **75**

ΤΖΕΝΝΙΦΕΡ ΚΑΒΟΥΝΙΔΗ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΟΛΕΖΑΣ

ΟΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**ΟΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**

Μελέτες **75**

ΟΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Τζέννιφερ Καβουνίδα,
Ερευνήτριας ΚΕΠΕ

Ιωάννη Χολέζα,
Ερευνητή ΚΕΠΕ

Αθήνα 2013

Copyright 2013
του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών
Αμερικής 11, 106 72 Αθήνα
www.kepe.gr

ISBN: 978-960-341-106-2
ISSN:1108-5789

Οι γνώμες και κρίσεις που περιέχει η εργασία αυτή
είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία
γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού
και Οικονομικών Ερευνών

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ) είναι το μεγαλύτερο ερευνητικό ίδρυμα για την οικονομική επιστήμη στη χώρα μας. Ιδρύθηκε το 1959 ως μία μικρή ερευνητική μονάδα με την επωνυμία «Κέντρον Οικονομικών Ερευνών», με βασικό σκοπό την επιστημονική μελέτη των οικονομικών προβλημάτων της Ελλάδος, την ενθάρρυνση των οικονομικών ερευνών και τη συνεργασία με άλλα επιστημονικά ιδρύματα.

Το 1964 το ΚΕΠΕ πήρε τη σημερινή του ονομασία. Τότε του ανατέθηκαν οι εξής πρόσθετες αρμοδιότητες: πρώτον, η κατάρτιση σχεδίων για βραχυχρόνια, μεσοχρόνια και μακροχρόνια προγράμματα ανάπτυξης, η εκπόνηση σχεδίων προγραμμάτων περιφερειακής και χωροταξικής ανάπτυξης, καθώς και προγραμμάτων δημοσίων επενδύσεων, σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές της Κυβέρνησης· δεύτερον, η παρακολούθηση και ανάλυση της βραχυπρόθεσμης και μεσοπρόθεσμης εξέλιξης της ελληνικής οικονομίας, καθώς και η διαμόρφωση προτάσεων για τη λήψη των κατάλληλων μέτρων· και τρίτον, η επιμόρφωση νέων οικονομολόγων, ιδιαίτερα σε θέματα προγραμματισμού και οικονομικής ανάπτυξης.

Σήμερα το ΚΕΠΕ επικεντρώνεται στη διεξαγωγή εφαρμοσμένων οικονομικών ερευνών που ενδιαφέρουν την ελληνική οικονομία και, με την ιδιότητα του συμβουλευτικού οργάνου της Κυβέρνησης, παρέχει τεχνικές υπηρεσίες σε θέματα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής.

Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων αυτών εντάσσεται και η δημοσίευση των σειρών: (α) Μελέτες, που είναι επιστημονικές μονογραφίες, (β) Εκθέσεις, που είναι κείμενα εφαρμοσμένης ανάλυσης με προτάσεις πολιτικής σε επίπεδο κλάδων, περιφερειών και άλλων οικονομικών θεμάτων, (γ) Εργασίες για Συζήτηση, που είναι σχέδια εργασιών σε προχωρημένο στάδιο προσκεκλημένων επιστημόνων ή μελών του ερευνητικού προσωπικού του Ιδρύματος. Οι εκδόσεις του ΚΕΠΕ από την ίδρυσή του έως σήμερα υπερβαίνουν τις 650.

Το ΚΕΠΕ εκδίδει επίσης την τετραμηνιαία περιοδική έκδοση Οικονομικές Εξελίξεις, με σκοπό να συμβάλλει στη συστηματική παρακολούθηση και ανάλυση της ελληνικής οικονομικής συγκυρίας, καθώς και στο πεδίο

διαμόρφωσης της οικονομικής πολιτικής, αναλύοντας τις συνέπειες εναλλακτικών προσεγγίσεων σε επίκαιρα θέματα.

Το ΚΕΠΕ βρίσκεται σε επικοινωνία με αντίστοιχα επιστημονικά ιδρύματα του εξωτερικού και ανταλλάσσει εκδόσεις, όπως και απόψεις και πληροφορίες, πάνω σε θέματα τρεχουσών οικονομικών εξελίξεων και μεθόδων οικονομικής έρευνας, συμβάλλοντας και με αυτόν τον τρόπο στην προαγωγή της οικονομικής επιστήμης στη χώρα.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στο τέλος του εικοστού αιώνα η Ελλάδα μετατράπηκε από παραδοσιακή χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Όπως και για τους Έλληνες που μετανάστευσαν στο παρελθόν, βασικό κίνητρο μετανάστευσης για πολλούς από τους εισερχόμενους μετανάστες ήταν και παραμένει να δημιουργήσουν ένα καλύτερο μέλλον για τα παιδιά τους, είτε αυτά βρίσκονται στην Ελλάδα μαζί τους είτε παραμένουν στη χώρα προέλευσης. Τα παιδιά των μεταναστών τα οποία γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή έφτασαν στη χώρα σε μικρή ηλικία έχουν αρχίσει πλέον να ενηλικιώνονται και να περνούν από το σχολείο στην εργασία. Συνεπώς είναι αναγκαίο πια να διερευνηθούν τα αποτελέσματα που έχει η «δεύτερη γενιά μεταναστών» στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας της χώρας, καθώς η επιτυχής ενσωμάτωσή της σε αυτούς τους τομείς είναι κρίσιμης σημασίας για την ελληνική οικονομία και κοινωνία, ειδικά εφόσον οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης αποτελούν σήμερα αξιόλογο μερίδιο του νεανικού πληθυσμού της Ελλάδας ίσο με το 10% περίπου του πληθυσμού 15-29 ετών.

Η παρούσα μελέτη εξετάζει την πορεία που διανύουν οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας της χώρας, με την αξιοποίηση δεδομένων των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού. Σημαντικό προσόν της μελέτης είναι η συγκριτική της προσέγγιση. Ειδικότερα, συγκρίνονται οι διαδρομές των νέων αυτών με τις διαδρομές νέων ομογενών «παλιννοστούντων» όπως και με εκείνες αυτοχθόνων νέων, οι οποίοι επίσης αντιμετωπίζουν δυσκολίες κατά τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, ενώ επιπρόσθετα διερευνώνται οι προσδιοριστικοί παράγοντες των διαδρομών που παρατηρούνται.

Καθηγητής ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΚΟΡΛΙΡΑΣ
Πρόεδρος του Δ.Σ. και Επιστημονικός Διευθυντής

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Ιανουάριος 2013

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί στη διερεύνηση των αποτελεσμάτων που εμφανίζουν στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης που διαμένουν στη χώρα. Χρησιμοποιώντας κατάλληλα στατιστικά δεδομένα και επιλεγμένες οικονομετρικές μεθόδους επιχειρεί να σκιαγραφήσει τις ομοιότητες και τις διαφορές επιμέρους ομάδων νέων μεταναστευτικής προέλευσης και του συνόλου αυτών με τον γηγενή πληθυσμό νέων. Σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντίστοιχες μελέτες έχουν εντοπίσει μεγάλες αποκλίσεις ανάμεσα στις διαδρομές που ακολουθούν οι νέοι μεταναστευτικής και γηγενούς προέλευσης, οδηγώντας στη διαμόρφωση πολιτικών που στοχεύουν στην ομαλή ένταξη των πρώτων (νέων μεταναστευτικής προέλευσης).

Τα δεδομένα της παρούσας μελέτης αποκαλύπτουν το μεγάλο χάσμα ανάμεσα στα αποτελέσματα εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας των νέων μεταναστευτικής και γηγενούς προέλευσης. Ταυτόχρονα αναδεικνύουν τη μεγάλη σημασία του φύλου, της εθνότητας και της χώρας προέλευσης κατά τη μελέτη των αποτελεσμάτων αυτών. Ενδεικτικά, οι νέοι άνδρες παλινοστούντες διαφέρουν σημαντικά από τους άλλους νέους άνδρες μεταναστευτικής προέλευσης, με τους πρώτους να εμφανίζουν αρκετά χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό τα οποία προσομοιάζουν με εκείνα των γηγενών ανδρών. Ταυτόχρονα, παρατηρούνται αξιόλογες κατά φύλο αποκλίσεις στα πλαίσια των επιμέρους ομάδων προέλευσης, όπως η απόκλιση μεταξύ νέων Αλβανών και Αλβανίδων υπηκόων. Οι νέοι Αλβανοί εμφανίζουν τη μεγαλύτερη πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό όλων των επιμέρους ομάδων νέων ανδρών, με εξαίρεση τη μικρή σχετικά ομάδα των υπηκόων Ασίας και Αφρικής, ενώ οι νέες Αλβανίδες τη μικρότερη πιθανότητα όλων των γυναικών, με εξαίρεση πάλι τη μικρή ομάδα υπηκόων Ασίας και Αφρικής. Σύμφωνα με τη μελέτη οι αποκλίσεις που παρατηρούνται ανάμεσα στις διάφορες ομάδες νέων οφείλονται όχι μόνο στα χαρακτηριστικά τους που λαμβάνονται υπόψη στην οικονομετρική ανάλυση, αλλά και σε θεσμικούς και πολιτισμικούς παράγοντες.

Οι μεγάλες διαφορές που διαπιστώνονται ανάμεσα στους νέους γηγενείς, τους νέους παλινοστούντες και τους άλλους νέους μεταναστευτικής προέλευσης συνεπάγονται μεγάλες ανάγκες για πολιτικές που θα άρουν

τα όποια εμπόδια και θα διευκολύνουν την ένταξη των επιμέρους ομάδων νέων μεταναστευτικής προέλευσης στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας. Με δεδομένες όμως τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι νέοι γηγενείς στα δύο αυτά πεδία και τις πρόσθετες που επιφέρει η οικονομική ύφεση και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, ο δρόμος των νέων μεταναστευτικής προέλευσης προς την επιτυχή ένταξη αναμένεται ιδιαίτερα δυσχερής.

Θέλουμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας στον κ. Κ. Κανελλόπουλο, τον κ. Θ. Μητράκο, την κ. Δ. Νικολίτσα και τον κ. Π. Τσακλόγλου για τις πολύτιμες παρατηρήσεις τους στις διάφορες φάσεις της μελέτης. Θέλουμε να ευχαριστήσουμε επίσης την ΕΛΣΤΑΤ για την παραχώρηση αδημοσίευστων στατιστικών στοιχείων και τους ανώνυμους αναγνώστες- κριτές της μελέτης για τα εποικοδομητικά τους σχόλια, καθώς και την κ. Ε. Σουλτανάκη για τη γλωσσική και τυπογραφική επιμέλεια του τελικού κειμένου της μελέτης και τον υπεύθυνο εκδόσεων του ΚΕΠΕ κ. Γ. Ψυχομάνη για την βοήθειά του κατά τη διαδικασία αυτής της έκδοσης.

ΤΖΕΝΝΙΦΕΡ ΚΑΒΟΥΝΙΔΗ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΟΛΕΖΑΣ

Ιανουάριος 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Το αντικείμενο της μελέτης	17
1.2. Περίγραμμα της μελέτης	21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

2.1. Εισαγωγή	23
2.2. Θεωρητικές προσεγγίσεις και η αμερικανική ερευνητική εμπειρία για την ένταξη των παιδιών των μεταναστών.....	24
2.2.1. Η κλασική θεωρία	24
2.2.2. Η θεωρία της κατατμημένης αφομοίωσης	24
2.2.3. Νεότερες προσεγγίσεις	28
2.3. Θεωρητικές προσεγγίσεις και η ευρωπαϊκή εμπειρία	32
2.4. Άλλα διεθνή ευρήματα	37
2.5. Ευρήματα για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης στην Ελλάδα	47
2.5.1. Η παρουσία των παιδιών των μεταναστών στα σχολεία της χώρας	47
2.5.2. Σχολικές επιδόσεις των παιδιών μεταναστευτικής προέλευσης	49
2.5.3. Άλλες έρευνες για παιδιά μεταναστευτικής προέλευσης στην Ελλάδα	52
2.5.4. Εκπαιδευτικές πολιτικές για τα παιδιά μεταναστευτικής προέλευσης	56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ

60

3.1. Μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα και το θεσμικό πλαίσιο εισόδου και διαμονής	61
3.2. Τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού των μεταναστών	71
3.3. Εκπαιδευτική επίτευξη και μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία των νέων στην Ελλάδα	102
3.3.1. Εκπαιδευτική επίτευξη.....	103
3.3.2. Μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία.....	109
3.3.2.1. Μελέτες με βάση τις ειδικές έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ.....	116

3.3.2.2. Μελέτες με βάση δειγματοληπτικές έρευνες εκτός ΕΛΣΤΑΤ.....	118
3.3.2.3. Μελέτες με βάση τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού.....	122

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

4.1. Ο ορισμός του πληθυσμού προς εξέταση και η διεθνής βιβλιογραφία	125
4.2. Εμπειρική προσέγγιση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην Ελλάδα	132
4.3. Χαρακτηριστικά των νέων του δείγματος	137

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

5.1. Εισαγωγή.....	146
5.2. Περιγραφή δεδομένων.....	146
5.3. Μεθοδολογία	157
5.4. Αποτελέσματα	159
5.5. Συμπεράσματα	172
Παράρτημα 5Α.....	177
Παράρτημα 5Β.....	188

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

6.1. Εισαγωγή.....	190
6.2. Περιγραφή δεδομένων.....	191
6.3. Μεθοδολογία	221
6.4. Αποτελέσματα	224
6.4.1. Εκτιμήσεις για την πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό.....	224
6.4.2. Εκτιμήσεις για την πιθανότητα απασχόλησης	238
6.5. Συμπεράσματα	251
Παράρτημα 6Α.....	255
Παράρτημα 6Β.....	273

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	276
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	285

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Το αντικείμενο της μελέτης

Σχεδόν είκοσι χρόνια μετά τα μαζικά κύματα μεταναστών στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η δεύτερη γενιά μεταναστών ενηλικιώνεται και αρχίζει τη διαδικασία μετάβασης από το εκπαιδευτικό σύστημα στην αγορά εργασίας. Σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.), η μελέτη του φαινομένου της δεύτερης γενιάς μεταναστών και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας προκάλεσε ανησυχίες και οδήγησε στη διαμόρφωση μέτρων πολιτικής για να διευκολυνθεί η ενσωμάτωσή τους. Στην Ελλάδα η διερεύνηση των εμπειριών των παιδιών των μεταναστών βρίσκεται ακόμη σε εμβρυακό στάδιο. Όμως η γνώση των εμπειριών τους είναι κρίσιμη προκειμένου να προσδιοριστούν οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και να αποφευχθεί η περιθωριοποίησή τους και, παράλληλα, να αξιολογηθούν οι επιπτώσεις και οι ευκαιρίες που προκύπτουν από την παρουσία τους για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

Ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι ακριβώς η εξέταση της διαδρομής των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας της χώρας. Το θέμα δεν έχει μόνο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον αλλά και τεράστια σημασία για το μέλλον της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, εφόσον σήμερα περίπου το 10% του πληθυσμού 15-29 ετών της Ελλάδας είναι μεταναστευτικής προέλευσης. Η αναλογία των παιδιών μεταναστευτικής προέλευσης είναι αξιοσημείωτη και στις μικρότερες ηλικιακές ομάδες, οι οποίες θα επιχειρήσουν στο προσεχές μέλλον τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Ενδεικτικά, το σχολικό έτος 2010-2011 το 12,4% των μαθητών Δημοτικού ήταν αλλοδαποί όπως και το 15,4% των εγγεγραμμένων στα νηπιαγωγεία της χώρας.

Η επιτυχής ένταξη της δεύτερης γενιάς στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας έχει μεγάλη οικονομική σημασία, τόσο από την

άποψη της ευημερίας των ίδιων όσο και από την άποψη της εθνικής οικονομίας και της βέλτιστης αξιοποίησης των προσόντων των νεοεισερχομένων στην αγορά εργασίας. Όπως διαφαίνεται από τις εμπειρίες πολλών κρατών-μελών της Ε.Ε., οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι νέοι της δεύτερης ή ακόμα και της τρίτης γενιάς μεταναστών κατά τη μετάβασή τους από το σχολείο στην αγορά εργασίας συχνά συνεπάγονται αρνητικές επιπτώσεις και στην κοινωνική συνοχή, με τρανταχτό παράδειγμα τις ταραχές που ξέσπασαν στα προάστια του Παρισιού και άλλων μεγάλων πόλεων της Γαλλίας το φθινόπωρο του 2005. Σύμφωνα με πολλές αναλύσεις, η ελλιπής ένταξη των νέων μεταναστευτικής προέλευσης, η οποία παρατηρείται σε διάφορες χώρες της Ε.Ε., οφείλεται στις περιορισμένες οικονομικές και κοινωνικές ευκαιρίες που τους προσφέρονται, ενώ είναι ακριβώς η επιτυχής ένταξη στην αγορά εργασίας που αποτελεί το κλειδί για την εξασφάλιση της γενικότερης κοινωνικής ένταξης των παιδιών των μεταναστών.

Καθώς αυξάνονται στην Ευρώπη οι ανησυχίες ως προς την ένταξη των μεταναστών και των παιδιών τους στις χώρες υποδοχής, διεξάγονται όλο και περισσότερες έρευνες για το θέμα. Για παράδειγμα, έχουν πραγματοποιηθεί από τον Οργανισμό για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ) συγκριτικές έρευνες για τις αποδόσεις που εμφανίζουν τα παιδιά των μεταναστών στις αγορές εργασίας χωρών της Ε.Ε. και του ΟΟΣΑ (χωρίς να συμπεριλαμβάνεται η Ελλάδα). Ακολουθώντας άλλη ερευνητική στρατηγική, έχουν πραγματοποιηθεί και μελέτες οι οποίες συγκρίνουν τα αποτελέσματα στην εκπαίδευση, ή την αγορά εργασίας, παιδιών μεταναστών της ίδιας χώρας-προέλευσης που βρίσκονται σε διάφορες χώρες της Ευρώπης, εφόσον θεωρείται ότι τα αποτελέσματα αυτά εξαρτώνται όχι μόνο από τα χαρακτηριστικά και τις αντιλήψεις που φέρνουν μαζί τους από τη χώρα προέλευσης αλλά σε μεγάλο βαθμό και από τα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα των συγκεκριμένων χωρών υποδοχής και τις σχετικές πολιτικές που εφαρμόζουν, και συνεπώς τυχόν διαφορές που διαπιστώνονται θεωρείται ότι μπορούν να αποδοθούν στους παράγοντες αυτούς και όχι στα χαρακτηριστικά των μεταναστών των ίδιων.

Αρκετές από τις πρόσφατες έρευνες που επικεντρώνονται σε παιδιά μεταναστών σε χώρες της Ευρώπης εξετάζουν τα δεδομένα τους υπό το πρίσμα θεωρητικών προσεγγίσεων που έχουν εμφανιστεί πρόσφατα σε σχετικές έρευνες στις ΗΠΑ, χώρα με μακρόχρονη εμπειρία μελέτης της δεύτερης γενιάς μεταναστών. Σύμφωνα με την προσέγγιση της «κατατμημένης αφομοίωσης» (segmented assimilation), την πιο διαδεδομένη από

τις νεότερες προσεγγίσεις, η σημερινή δεύτερη γενιά μεταναστών στις ΗΠΑ γνωρίζει διαφορετική, πιο προβληματική διαδικασία ένταξης στην αγορά εργασίας από εκείνη που γνώρισε η δεύτερη γενιά μεταναστών, η οποία προέκυψε από το μεγάλο κύμα μετανάστευσης προς τις ΗΠΑ στις αρχές του 20ού αιώνα από χώρες της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, λόγω κυρίως της διαφορετικής πλέον δομής της σύγχρονης οικονομίας των ΗΠΑ, η οποία χαρακτηρίζεται από τη συρρίκνωση της ζήτησης εργασίας στο μεταποιητικό τομέα και τη διχοτόμηση της ζήτησης εργασίας στα δύο άκρα της επαγγελματικής ιεραρχίας στον τομέα των υπηρεσιών. Πρόσφατες έρευνες στην Ευρώπη έχουν προσπαθήσει να διαπιστώσουν αν οι δομές σύγχρονων ευρωπαϊκών οικονομιών συνεπάγονται παρόμοιες επιπτώσεις για τη δική της δεύτερη γενιά.

Θεωρείται συχνά ότι το τελικό κριτήριο της επιτυχίας ή αποτυχίας της ένταξης των μεταναστών είναι ακριβώς τα αποτελέσματα στην αγορά εργασίας που επιτυγχάνει η δεύτερη γενιά μεταναστών, οι οποίοι γεννήθηκαν και εκπαιδεύτηκαν στη χώρα υποδοχής. Εφόσον δεν τους λείπουν οι γνώσεις της γλώσσας της χώρας υποδοχής και φοιτούν στο ίδιο εκπαιδευτικό σύστημα, δεν θα πρέπει να διαφοροποιούνται από τους γηγενείς συνομήλικούς τους ως προς τα εκπαιδευτικά προσόντα και το ανθρώπινο κεφάλαιο που αποκτούν ούτε ως προς τις ευκαιρίες αξιοποίησης αυτών στην αγορά εργασίας. Στην Ελλάδα, η οποία κατέστη χώρα υποδοχής σχετικά πρόσφατα, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό άγνωστα τα αποτελέσματα που επιτυγχάνουν τα παιδιά των μεταναστών τόσο στο εκπαιδευτικό σύστημα όσο και την αγορά εργασίας.

Στην παρούσα μελέτη, αξιοποιούνται τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού 2004-2010 για τη διερεύνηση της ένταξης των παιδιών των μεταναστών της χώρας στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας. Ειδικότερα, εξετάζονται και αναλύονται τα δεδομένα για τους νέους 15-29 ετών οι οποίοι έχουν «μεταναστευτική προέλευση». Ο όρος «μεταναστευτικής προέλευσης» υιοθετείται επειδή περιλαμβάνονται στην έρευνα όχι μόνο νέοι οι οποίοι γεννήθηκαν στο εξωτερικό αλλά και νέοι «δεύτερης γενιάς μεταναστών» οι οποίοι γεννήθηκαν στην Ελλάδα, και συνεπώς δεν είναι μετανάστες. Επιπλέον, ο όρος «μεταναστευτικής προέλευσης» καλύπτει και άλλη ομάδα που θεωρήσαμε απαραίτητο να περιληφθεί στην έρευνα, εκείνη των νέων ομογενών ή «παλινοστούντων» που γεννήθηκαν στο εξωτερικό. Σχετικές ελληνικές έρευνες των τελευταίων είκοσι ετών έχουν επικεντρωθεί είτε στους λεγόμενους «μετανάστες» είτε στους «παλινοστούντες», αλλά πιστεύουμε ότι είναι σκόπιμο να ερευνη-

θούν από κοινού. Παρόλο που οι δεύτεροι έχουν εύκολη πρόσβαση στην ελληνική υπηκοότητα, γεγονός που διαφοροποιεί τις προοπτικές τους στην Ελλάδα από τους πρώτους, είναι πιθανό να αντιμετωπίζουν παρόμοιες δυσκολίες ως προς την ένταξη στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας. Ακόμα, εφόσον δεν είναι μόνο οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης οι οποίοι αντιμετωπίζουν δυσκολίες κατά τη μετάβαση από το σχολείο στην αγορά εργασίας αλλά και τα παιδιά των αυτοχθόνων, θεωρήσαμε απαραίτητο να συγκριθούν οι εκπαιδευτικές και εργασιακές εμπειρίες των νέων μεταναστευτικής προέλευσης με εκείνες των παιδιών των γηγενών και, επομένως, να περιληφθούν στην έρευνα και οι νέοι γηγενούς προέλευσης.

Σε αυτό το πλαίσιο συμπεριλαμβάνονται και συγκρίνονται τρεις ομάδες νέων: οι νέοι ξένης υπηκοότητας, οι νέοι παλινοστούντες, καθώς και οι νέοι γηγενείς. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η πρόσβαση στην ελληνική υπηκοότητα και η λειτουργία ειδικών προγραμμάτων για την ενσωμάτωση των «παλινοστούντων» διαμορφώνει για αυτούς σε μεγάλο βαθμό παρόμοιες ευκαιρίες με εκείνες των νέων Ελλήνων γηγενών και, επομένως, θα εμφανίζουν όμοιες στρατηγικές εκπαίδευσης και ένταξης στην αγορά εργασίας με αυτούς. Ωστόσο, είναι πιθανό οι νέοι ομογενούς προέλευσης να αντιμετωπίζουν κοινά προβλήματα και εμπόδια με τους συνομήλικούς τους μεταναστευτικής προέλευσης, ειδικά όσον αφορά στη γνώση της ελληνικής γλώσσας, με συνέπεια να εμφανίζουν παρόμοια αποτελέσματα εκπαίδευσης και απασχόλησης.

Πρέπει να τονιστεί ότι είναι ακόμα νωρίς για να διατυπωθούν ασφαλή συμπεράσματα ως προς την πρόοδο που σημειώνεται ή όχι αναφορικά με την ένταξη της δεύτερης γενιάς μεταναστών στην Ελλάδα, εφόσον η δεύτερη γενιά βρίσκεται ακόμα υπό διαμόρφωση και μόλις τώρα αρχίζει η μετάβασή της από το εκπαιδευτικό σύστημα στην αγορά εργασίας. Εφόσον όμως αυξάνεται συνεχώς το μέγεθος του διακυβεύματος που τίθεται με την επιτυχή ένταξή της, καθώς αυξάνεται η αναλογία των ατόμων μεταναστευτικής προέλευσης στις μικρές ηλικιακές ομάδες του πληθυσμού, πιστεύουμε ότι είναι καιρός να εξεταστούν τα αποτελέσματα που εμφανίζουν οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας, όπως και οι παράγοντες που επηρεάζουν τα αποτελέσματα αυτά. Η ανάλυση της διαδικασίας της ένταξης και των τυχόν προβλημάτων και δυσκολιών που συναντούν, καθώς και των διαφορών που παρατηρούνται ανάμεσα στις δικές τους διαδρομές και εκείνες που ακολουθούν οι νέοι γηγενούς προέλευσης,

μπορεί να συμβάλει στη διαμόρφωση κατάλληλων πολιτικών για την επιτυχή τους ένταξη.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η οικονομική κρίση που πλήττει την ελληνική οικονομία από το τέλος του 2008 συνεπάγεται πρόσθετες δυσκολίες ένταξης των παιδιών των μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας. Οι σοβαρές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο τα προγράμματα που λειτουργούσε το Υπουργείο Παιδείας για τη στήριξη των μαθητών μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ η εκτίναξη των ποσοστών ανεργίας θα δυσκολέψει τις προοπτικές τους στην αγορά εργασίας, όπως άλλωστε συμβαίνει με το γενικότερο πληθυσμό νέων της χώρας.

1.2. Περίγραμμα της μελέτης

Στη συνέχεια, στο Κεφάλαιο 2 του βιβλίου, παρουσιάζεται το θεωρητικό υπόβαθρο της μελέτης. Γίνεται επισκόπηση της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας για τη δεύτερη γενιά των μεταναστών από την πλευρά της εκπαίδευσης και της ενσωμάτωσης στην αγορά εργασίας, με την εξέταση διαφόρων θεωρητικών προσεγγίσεων που έχουν αναδειχθεί όπως και των διεθνών εμπειρικών ευρημάτων. Ειδικά για την Ελλάδα, παρουσιάζονται τα διαθέσιμα δεδομένα για την παρουσία των παιδιών μεταναστευτικής προέλευσης στα σχολεία της χώρας και για τις επιδόσεις τους. Συζητούνται επίσης οι πολιτικές και τα προγράμματα που εφαρμόζει το Υπουργείο Παιδείας με σκοπό την ομαλή ένταξη των παιδιών μεταναστευτικής προέλευσης στα σχολεία.

Στο Κεφάλαιο 3 διερευνάται το γενικότερο πλαίσιο στο οποίο εκτυλίσσεται η ένταξη της δεύτερης γενιάς μεταναστών στη χώρα. Εξετάζονται, πρώτον, οι μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα και το θεσμικό καθεστώς που διέπει τη μετανάστευση και τη διαμονή στη χώρα, εφόσον επηρεάζει τις στρατηγικές που αναπτύσσουν οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης ως προς την εκπαίδευση και την αγορά εργασίας. Εξετάζονται, δεύτερον, τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού μεταναστών οι οποίοι βρίσκονται σήμερα στην Ελλάδα και, τρίτον, τα δεδομένα που αφορούν την εκπαίδευση και τη μετάβαση στην αγορά εργασίας του γενικότερου πληθυσμού νέων, δηλαδή και των γηγενών νέων. Κατά την εξέταση των τριών αυτών ειδών «πλαισίων», θα διατυπωθούν υποθέσεις ως προς τους τρόπους με τους οποίους ενδέχεται να επηρεάσουν τις εκπαιδευτικές

και επαγγελματικές προοπτικές της δεύτερης γενιάς μεταναστών όπως και τις σχετικές στρατηγικές που καταστρώνονται από τους ίδιους και τις οικογένειές τους.

Το Κεφάλαιο 4 ασχολείται με τον ορισμό και την περιγραφή του πληθυσμού προς μελέτη. Εξετάζονται, πρώτον, οι ορισμοί που έχουν υιοθετηθεί για τη μελέτη της δεύτερης γενιάς μεταναστών στη διεθνή βιβλιογραφία και τα σχετικά μεθοδολογικά ζητήματα που τίθενται. Στη συνέχεια συζητούνται τα διαθέσιμα ελληνικά δεδομένα και οι περιορισμοί τους, ενώ εξηγούνται οι σχετικές επιλογές στις οποίες προχωρήσαμε για τη δημιουργία του δείγματος που αξιοποιείται στη μελέτη αυτή. Τέλος, παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού του δείγματος αυτού.

Στο Κεφάλαιο 5 τεκμηριώνεται η εκπαιδευτική επίτευξη και εντοπίζονται μεγάλες διαφορές ανάμεσα στους νέους γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης, όπως και μεταξύ των επιμέρους ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης. Ακολούθως διερευνώνται οι προσδιοριστικοί παράγοντες των εκπαιδευτικών επιτεύξεων που προκύπτουν. Εξετάζεται επίσης για τους νέους 18-22 ετών η πιθανότητα να φοιτούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και μελετώνται οι παράγοντες που επηρεάζουν την πιθανότητα αυτή.

Στο Κεφάλαιο 6 συγκρίνονται οι εργασιακές συμπεριφορές και τα χαρακτηριστικά απασχόλησης των νέων γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης. Αναδεικνύονται σημαντικές διαφορές μεταξύ των νέων γηγενών, παλιννοστούντων και ξένων υπηκόων, όπως και μεταξύ των επιμέρους ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης, ιδιαίτερα όταν ληφθεί υπόψη το φύλο. Διεξάγεται οικονομετρική ανάλυση για τον εντοπισμό των παραγόντων που διαμορφώνουν τα διαφορετικά χαρακτηριστικά συμμετοχής και απασχόλησης.

Τέλος, στο Κεφάλαιο 7 διατυπώνονται τα συμπεράσματα της έρευνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

2.1. Εισαγωγή

Στην πρόσφατη διεθνή βιβλιογραφία για την ένταξη των παιδιών των μεταναστών κυριαρχεί μια έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα σε διάφορες προσεγγίσεις. Ήταν στα μέσα της δεκαετίας του 1990 που εμφανίστηκε η προσέγγιση της «κατατμημένης αφομοίωσης», η οποία αμφισβήτησε την κλασική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία οι μετανάστες σημειώνουν σταδιακή, σταθερή ένταξη σε χώρες υποδοχής. Η νέα προσέγγιση ισχυρίστηκε ότι σήμερα πολλά παιδιά μεταναστών δεν χαρακτηρίζονται από τη σταδιακή αφομοίωση ή σύγκλιση προς τους γηγενείς της χώρας υποδοχής, αλλά αντίθετα, από την περιθωριοποίηση. Ενώ οι γονείς τους μετά την άφιξή τους ανέλαβαν εργασίες χαμηλής εξειδίκευσης που δεν ήταν διατεθειμένοι να κάνουν οι γηγενείς, τα παιδιά της δεύτερης γενιάς μεταναστών φιλοδοξούν να αναλάβουν επαγγέλματα διαφορετικά από εκείνα των γονιών τους, αλλά δυσκολεύονται να πραγματοποιήσουν την ανοδική κινητικότητα στην οποία προσβλέπουν, αντίθετα με τα παιδιά της δεύτερης γενιάς προηγούμενων εποχών. Η νέα αυτή προσέγγιση υπέστη στη συνέχεια κριτική από άλλους ερευνητές.

Αν και η σχετική «διαμάχη» έχει αναπτυχθεί σε σχέση κυρίως με την ένταξη των παιδιών μεταναστών στις ΗΠΑ, όπου υπάρχει μακρά ερευνητική παράδοση στο σχετικό θέμα, θεωρείται σκόπιμη η εξέτασή της εδώ για δύο λόγους. Πρώτον, απηχεί πολλές από τις ανησυχίες που έχουν εκφραστεί πρόσφατα σε χώρες της Ε.Ε. ως προς την ένταξη των παιδιών των μεταναστών, ενώ ασχολείται με διαδικασίες και χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας που αφορούν και την Ευρώπη. Δεύτερον, η «διαμάχη» που εκτυλίσσεται στη βιβλιογραφία έχει ήδη επηρεάσει τη σχετική ερευνητική δραστηριότητα σε πολλές χώρες της Ε.Ε.

Στο μέρος που ακολουθεί θα γίνει επισκόπηση των σχετικών θεωρητικών προσεγγίσεων με τη σύντομη παρουσίαση των επιχειρημάτων τους και ορισμένων σχετικών ευρημάτων τα οποία αφορούν την αμερικανική

εμπειρία. Στο επόμενο μέρος, θα συζητηθούν ευρήματα από έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην Ευρώπη υπό το πρίσμα των προσεγγίσεων αυτών. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος, θα παρουσιαστούν άλλα διεθνή ευρήματα που δεν σχετίζονται απαραίτητα με την αντιπαράθεση των διάφορων προσεγγίσεων. Σημειώνεται ότι η περιορισμένη ακόμα βιβλιογραφία που αφορά τα παιδιά μεταναστών στην Ελλάδα θα εξεταστεί στο Κεφάλαιο 4.

2.2. Θεωρητικές προσεγγίσεις και η αμερικανική ερευνητική εμπειρία για την ένταξη των παιδιών των μεταναστών

2.2.1. Η κλασική θεωρία

Η κλασική θεωρία της αφομοίωσης μεταναστών κατάγεται από τη Σχολή του Σικάγου τη δεκαετία του 1920 και δίνει έμφαση στο ρόλο του ανθρώπινου κεφαλαίου. Βασίστηκε στις παρατηρήσεις για τις εμπειρίες των εκατομμυρίων μεταναστών που έφτασαν στις ΗΠΑ από χώρες της Νότιας, Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και τις πρώτες του 20ού αιώνα. Σύμφωνα με τη θεωρία, με την πάροδο του χρόνου οι μετανάστες συγκλίνουν όλο και περισσότερο με τους γηγενείς, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται από παρόμοιες αξίες και συμπεριφορές (Gordon, 1964). Ταυτόχρονα, σημειώνουν ανοδική οικονομική και κοινωνική κινητικότητα, παρουσιάζοντας σύγκλιση προς τους γηγενείς τόσο στα επαγγέλματα που αναλαμβάνουν όσο και στις αποδοχές που απολαμβάνουν.

Η αφομοίωση στο γηγενή πληθυσμό είναι σταθερή, ενώ ο βαθμός της αφομοίωσης εξαρτάται από το χρονικό διάστημα για το οποίο οι μετανάστες και οι απόγονοί τους βρίσκονται στη χώρα υποδοχής (Brown and Bean, 2006). Με άλλα λόγια, η σύγκλιση είναι θέμα χρόνου και χαρακτηρίζει τους μετανάστες γενικότερα. Η μεταναστευτική εμπειρία εκλαμβάνεται ως ομοιογενής εφόσον παρατηρείται, για όλες τις ομάδες μεταναστών, αφομοίωση προς τον ίδιο, κύριο κορμό του πληθυσμού.

2.2.2. Η θεωρία της κατατμημένης αφομοίωσης

Αντίθετα, σύμφωνα με τη θεωρία της κατατμημένης αφομοίωσης, οι εμπειρίες που χαρακτηρίζουν σήμερα τα παιδιά των μεταναστών δεν εί-

ναι ενιαίες αλλά ποικίλες, καθώς αφομοιώνονται σε διαφορετικά τμήματα της κοινωνίας (Portes and Zhou, 1993· Portes and Rumbaut, 2001· Portes and Rumbaut, 2005· Portes et al., 2005). Στην προσέγγιση αυτή, το βασικό ζήτημα που τίθεται δεν είναι αν αφομοιώνονται ή όχι αλλά σε ποιο τμήμα της κοινωνίας αφομοιώνονται, ενώ διαπιστώνεται το ανησυχητικό γεγονός ότι πολλά από τα παιδιά της δεύτερης γενιάς ενσωματώνονται σε περιθωριοποιημένα στρώματα του πληθυσμού και όχι στα εργατικά ή τα μεσαία στρώματα. Η ανάπτυξη της συγκεκριμένης προσέγγισης βασίζεται σε δεδομένα που αφορούν την αμερικανική μεταναστευτική εμπειρία, ενώ θεωρείται ότι οι εμπειρίες των παιδιών της σημερινής δεύτερης γενιάς των ΗΠΑ διαφέρουν ριζικά από εκείνες της δεύτερης γενιάς των ΗΠΑ του παρελθόντος, και συγκεκριμένα από εκείνες των παιδιών Ευρωπαίων μεταναστών τα οποία μεγάλωναν στις ΗΠΑ στις αρχές του 20ού αιώνα. Ενώ τα παιδιά της «παλαιάς» δεύτερης γενιάς χαρακτηρίστηκαν από «γραμμική» ανοδική εξέλιξη, τα παιδιά της σημερινής δεύτερης γενιάς συναντούν τρία βασικά εμπόδια, τα οποία αναφέρονται στη συνέχεια και δυσχεραίνουν την πρόδοό τους στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας.

Το πρώτο σοβαρό εμπόδιο που αντιμετωπίζουν τα παιδιά της σημερινής δεύτερης γενιάς παιδιών είναι οι διακρίσεις τις οποίες υφίστανται τα μέλη εθνοτικών ομάδων. Αναγνωρίζεται ότι οι νομοθετικές ρυθμίσεις στις ΗΠΑ έχουν συμβάλει στην άμβλυνση των διακρίσεων, αλλά θεωρείται ότι οι διακρίσεις με βάση τη φυλή ή το έθνος συνεχίζουν να επηρεάζουν αρνητικά την υποδοχή από την κοινωνία και την επαγγελματική κινητικότητα, με δυσμενείς συνέπειες για τις ταυτότητες που σχηματίζουν τα παιδιά της δεύτερης γενιάς όπως και για τις φιλοδοξίες τους και τα εκπαιδευτικά τους επιτεύγματα (Portes and Rumbaut, 2001).

Το δεύτερο σοβαρό εμπόδιο είναι η διχοτόμηση της αγοράς εργασίας και οι ανισότητες που τη συνοδεύουν. Την εποχή της μαζικής μετανάστευσης προς τις ΗΠΑ από την Ευρώπη τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, άκμαζε ο κλάδος της μεταποίησης και ήταν έντονη η ζήτηση για εργάτες βιομηχανίας. Οι μετανάστες εκείνοι, οι οποίοι ήταν κυρίως αγρότες από την Κεντρική και Νότια Ευρώπη, ανέλαβαν βιομηχανικές εργασίες με σχετικά καλές αμοιβές. Αντίθετα, από τη δεκαετία του 1960 άρχισε να αλλάζει η δομή της αμερικανικής αγοράς εργασίας λόγω της τεχνολογικής καινοτομίας και του διεθνούς ανταγωνισμού. Συρρικνώθηκε η ζήτηση εργασίας στο μεταποιητικό κλάδο, ενώ επεκτάθηκε η ζήτηση εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών. Η ζήτηση εργασίας όμως στον τομέα των υπηρεσιών χαρακτηρίζεται πλέον από διχοτόμηση, δηλαδή η ζήτηση εργασίας συγκε-

ντρώνεται στα δύο άκρα της επαγγελματικής ιεραρχίας. Πρόκειται για την αγορά εργασίας που έχει χαρακτηριστεί ως «κλεψύδρα»: από τη μια πλευρά, υπάρχει μεγάλη ζήτηση για εξειδικευμένη εργασία που προσφέρουν επιστήμονες και διευθυντικά στελέχη και από την άλλη, υπάρχει μεγάλη ζήτηση για ανειδίκευτη εργασία σε προσωπικές και άλλες υπηρεσίες, πολύ συχνά χωρίς σταθερότητα ή προοπτικές εξέλιξης, ενώ είναι περιορισμένη η ζήτηση εργασίας για επαγγέλματα που βρίσκονται στα ενδιάμεσα κλιμάκια της ιεραρχίας. Οι μετανάστες με λιγοστά εκπαιδευτικά και τεχνικά προσόντα, οι οποίοι αποτελούν τη μεγάλη πλειοψηφία των σημερινών μεταναστών, συνωστίζονται στις εργασίες χαμηλής ειδίκευσης. Από την άλλη, φιλοδοξούν ότι τα παιδιά τους θα αναλάβουν καλύτερες θέσεις εργασίας. Λόγω όμως της διχοτόμησης της αγοράς εργασίας και των περιορισμένων θέσεων απασχόλησης στα μεσαία σκαλοπάτια της ιεραρχίας, για να σημειώσουν διαγενεακή ανοδική επαγγελματική κινητικότητα, απαιτείται να πετύχουν πολύ υψηλά εκπαιδευτικά επίπεδα. Αντίθετα, για την «παλαιότερη» δεύτερη γενιά μεταναστών, μια μικρή έστω βελτίωση στο εκπαιδευτικό τους επίπεδο, σε σχέση με εκείνο των γονιών τους, επαρκούσε για την ανοδική κινητικότητα (Portes and Rumbaut, 2001).

Το τρίτο εμπόδιο στην επιτυχή ένταξη των παιδιών της δεύτερης γενιάς αποτελεί η συγκέντρωση περιθωριοποιημένου πληθυσμού σε συγκεκριμένες περιοχές αστικών κέντρων οι οποίες χαρακτηρίζονται από υψηλά επίπεδα φτώχειας και εγκληματικότητας όπως τα γκέτο όπου κατοικούν πολλοί Αφρο-Αμερικανοί. Η συναναστροφή με συμμαθητές στα σχολεία και με τον κόσμο στους δρόμους των περιοχών αυτών συνεπάγεται γνωριμία με φαινόμενα όπως η πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου, η βία των συμμοριών και το εμπόριο των ναρκωτικών καθώς και μια γενικότερη κουλτούρα αντιπαράθεσης με την ευρύτερη κοινωνία. Συχνά τα παιδιά των μεταναστών που κατοικούν σε τέτοιες περιοχές ενσωματώνονται στους κοινωνικούς αυτούς κύκλους. Έχει χρησιμοποιηθεί ο όρος «καθοδική αφομοίωση» για την περιγραφή της έκβασης αυτής (Portes and Rumbaut, 2001).

Σύμφωνα με την προσέγγιση της «κατατμημένης αφομοίωσης», η ετερογένεια που παρατηρείται ως προς τις εμπειρίες ενσωμάτωσης οφείλεται στους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους τα παιδιά της δεύτερης γενιάς ανταποκρίνονται στα εμπόδια που τους τίθενται και τους πόρους¹ που διαθέτουν. Οι βασικότεροι από τους πόρους αυτούς είναι

---

¹ Οι Portes και Rumbaut χρησιμοποιούν τον όρο “resources” (2001: σελ. 62).

το ανθρώπινο κεφάλαιο και το κοινωνικό κεφάλαιο των γονιών τους και του κοινωνικού τους περίγυρου. Σχηματίζονται, καταρχάς, δύο ομάδες παιδιών τα οποία χαρακτηρίζονται από θετικές στάσεις προς το σχολείο και γνωρίζουν την ανοδική κινητικότητα μέσω της εκπαίδευσης, αν και διαφέρουν ως προς την εθνική ταυτότητα που αποκτούν: 1) τα παιδιά των οποίων οι γονείς έχουν καταφέρει να εισέλθουν στη μεσαία τάξη και αυτά αφομοιώνονται στο κύριο ρεύμα της κοινωνίας, χάνοντας την εθνική τους ταυτότητα και 2) τα παιδιά που είναι ενταγμένα σε κοινότητες ομοεθνών οι οποίες χαρακτηρίζονται από σημαντικό κοινωνικό κεφάλαιο το οποίο αυτά αξιοποιούν για να ανέλθουν, με αποτέλεσμα να αφομοιώνονται μεν στο κύριο ρεύμα της κοινωνίας αλλά διατηρώντας την εθνική τους ταυτότητα. Σχηματίζεται ταυτόχρονα μια τρίτη ομάδα που αποτελείται από τα παιδιά που εγκαθίστανται σε υποβαθμισμένες περιοχές, όπου οι εθνικές κοινότητες δεν διαθέτουν ιδιαίτερο κοινωνικό κεφάλαιο. Τα παιδιά αυτά αποκτούν αρνητικές στάσεις προς το σχολείο, γνωρίζουν την «καθοδική αφομοίωση» (Portes and Rumbaut, 2001: 59) και ενσωματώνονται σε κοινωνικό κύκλο αστικής φτώχειας που χαρακτηρίζεται από εχθρικές στάσεις προς την υπόλοιπη κοινωνία.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάπτυξη της προσέγγισης της κατατημένης αφομοίωσης προέρχονται από μακροχρόνια έρευνα «πάνελ» στις ΗΠΑ, η οποία παρακολούθησε μεγάλο δείγμα παιδιών της δεύτερης γενιάς από την παιδική τους ηλικία (Portes and Rumbaut, 2001· Portes and Rumbaut, 2005). Χαρακτηριστικά παραδείγματα των τριών διαδρομών αφομοίωσης που διαπιστώθηκαν στην έρευνα και σκιαγραφήθηκαν παραπάνω αποτελούσαν: 1) οι Φιλιππινέζοι, οι οποίοι έφτασαν στις ΗΠΑ με υψηλά σχετικά εκπαιδευτικά επίπεδα, γνώρισαν ουδέτερη ή σχετικά θετική υποδοχή, κατάφεραν να εισχωρήσουν στα μεσαία στρώματα και να διευκολύνουν την εξέλιξη των παιδιών τους, 2) οι Κουβανοί και οι Βιετναμέζοι, οι οποίοι γνώρισαν υποδοχή η οποία διευκόλυνε την ανάπτυξη εθνοτικών κοινοτήτων, τα κοινωνικά δίκτυα των οποίων ευνοούσαν την εμφάνιση και την αξιοποίηση οικονομικών ευκαιριών όπως και την προώθηση της εκπαίδευσης της δεύτερης γενιάς, και 3) οι Μεξικανοί οι οποίοι έφτασαν με περιορισμένα εκπαιδευτικά προσόντα, γνώρισαν αρνητική υποδοχή, εγκαταστάθηκαν σε περιοχές με συγκέντρωση μειονοτήτων οι οποίες είχαν υποστεί διακρίσεις τόσο στην αγορά εργασίας όσο και γενικότερα, με αποτέλεσμα η δεύτερη γενιά να αναπτύξει αρνητική στάση προς την εκπαίδευση και αμφιβολίες ως προς τις δυνατότητες ανέλιξης.

Σύμφωνα λοιπόν με τη συγκεκριμένη προσέγγιση, λόγω νέων σύγχρονων διαδικασιών, δεν μπορεί να θεωρείται ότι τα σημερινά παιδιά της δεύτερης γενιάς μεταναστών θα γνωρίσουν τη «γραμμική» αφομοίωση, δηλαδή σταθερή ανοδική πορεία μέχρι τη σύγκλιση με γηγενείς, η οποία χαρακτήρισε τη δεύτερη γενιά παιδιών μεταναστών από την Ευρώπη στις ΗΠΑ στις αρχές του 20ού αιώνα. Ορισμένα παιδιά όντως θα καταφέρουν να εισέλθουν στη μεσαία τάξη, ενώ η εθνική ταυτότητα θα είναι θέμα επιλογής για τα παιδιά αυτά, όπως ήταν άλλωστε για τα παιδιά των Ευρωπαίων μεταναστών παλαιότερα. Άλλα όμως παιδιά θα αφομοιωθούν «καθοδικά», σε «υποτάξη» στον «πάτο» της κοινωνίας, ενώ για τα παιδιά αυτά η εθνική ταυτότητα δεν είναι θέμα επιλογής και αποτελεί εμπόδιο στην επιτυχή τους ένταξη. Συνεπώς, η επιτυχής ένταξη και υποδοχή από την κοινωνία είναι ένα μόνο από πολλαπλά ενδεχόμενα.

2.2.3. Νεότερες προσεγγίσεις

Η προσέγγιση της «κατατηρημένης αφομοίωσης» έχει υποστεί κριτική από διάφορους ερευνητές, αν και πολλοί ερευνητές συνεχίζουν και τη συμμαρίζονται. Δύο είναι οι αντικρουόμενες προσεγγίσεις οι οποίες έχουν διαδοθεί ιδιαίτερα. Κοινό τους στοιχείο είναι ότι η εμπειρία της σημερινής δεύτερης γενιάς δεν είναι τόσο διαφορετική από εκείνη της δεύτερης γενιάς μεταναστών που προέκυψε από τη μετανάστευση προς τις ΗΠΑ από την Ευρώπη στις αρχές του 20ού αιώνα.

Η μια αντικρουόμενη προσέγγιση έχει χαρακτηριστεί ως «νέα» ή «τροποποιημένη εκδοχή» της κλασικής θεωρίας για την αφομοίωση των μεταναστών. Συγκεκριμένα, στην εκδοχή των Alba και Nee (2003), αναγνωρίζεται μεν η ετερογένεια της μεταναστευτικής εμπειρίας και ακόμα και το ενδεχόμενο ότι η αφομοίωση δεν θα χαρακτηρίσει όλους. Πρεσβεύεται όμως ότι δεν χρειάζεται αναθεώρηση η κλασική θεωρία αλλά απλώς τροποποίηση. Ειδικότερα, αποδίδεται μεγάλη έμφαση στο ρόλο του θεσμικού πλαισίου στον καθορισμό των αποτελεσμάτων που παρατηρούνται ως προς την ένταξη. Θεωρείται, για παράδειγμα, ότι οι νομοθετικές ρυθμίσεις επηρεάζουν σημαντικά τις διακρίσεις που συναντούν οι μετανάστες. Παρόλο που αναγνωρίζονται τα εμπόδια που συχνά αντιμετωπίζουν οι μετανάστες, η τροποποιημένη αυτή εκδοχή της κλασικής θεωρίας θεωρεί ότι οι νομοθετικές ρυθμίσεις στις ΗΠΑ, για την καταπολέμηση του ρατσισμού και των διακρίσεων, έχουν αυξήσει το κόστος, για

εργοδότες και άλλους, της δυσμενούς μεταχείρισης των μεταναστών και των εθνικών ομάδων. Αν και εκφράζονται ιδιαίτερες ανησυχίες ως προς τις προοπτικές της δεύτερης γενιάς Μεξικανών μεταναστών, οι οποίοι στην προσέγγιση της κατατημένης αφομοίωσης αποτελούν το χαρακτηριστικό παράδειγμα καθοδικής αφομοίωσης, παρουσιάζουν δεδομένα για να υποστηρίξουν ότι τα παιδιά οι γονείς των οποίων έφτασαν στη χώρα υποδοχής με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, κατάφεραν να βελτιώσουν τη θέση τους σε σχέση με εκείνη των γονιών τους. Συνεπώς, η συγκεκριμένη προσέγγιση έχει χαρακτηριστεί ως «αισιόδοξη», όπως άλλωστε και η κλασική θεώρηση.

Σύμφωνα με άλλη αντικρουόμενη προσέγγιση (Perlmann and Waldinger, 1997· Waldinger, 2007· Waldinger et al., 2007), τόσο η θεωρία της κατατημένης αφομοίωσης όσο και η τροποποιημένη κλασική θεωρία της αφομοίωσης βασίζονται σε υπερβολικά ρόδινες απεικονίσεις της ένταξης της δεύτερης γενιάς μεταναστών του παρελθόντος. Θεωρείται ότι η εμπειρία της σημερινής δεύτερης γενιάς Μεξικάνων μεταναστών στις ΗΠΑ, δηλαδή της πληθυσμιακής ομάδας στην οποία έχουν επικεντρωθεί οι ανησυχίες, δεν θα διαφέρει ριζικά από εκείνη της δεύτερης γενιάς μεταναστών η οποία προέκυψε από τη μετανάστευση Ευρωπαίων χωρικών προς τις ΗΠΑ στις αρχές του 20ού αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, ισχυρίζεται ότι η μεγάλη πλειονότητα των παιδιών της δεύτερης γενιάς μεταναστών από το Μεξικό θα ενσωματωθούν όχι σε μια «υποτάξη» (underclass), όπως προβλέπει η προσέγγιση της κατατημένης αφομοίωσης, αλλά στην εργατική τάξη, όπως έγινε στην περίπτωση της παλαιότερης δεύτερης γενιάς. Αναγνωρίζεται όμως ότι η ενσωμάτωση αυτή στην εργατική τάξη επηρεάζεται από φυλετικές και εθνοτικές σχέσεις, καθώς η αγορά εργασίας διαμορφώνεται και από τις σχέσεις αυτές, με αποτέλεσμα τα παιδιά της νέας δεύτερης γενιάς να αναλαμβάνουν θέσεις εργασίας χαμηλότερης ποιότητας απ' ό,τι θα αναμενόταν με βάση τα προσόντα τους.

Οι πρωτεργάτες της προσέγγισης αυτής έχουν ακολουθήσει διάφορες ερευνητικές στρατηγικές για να εξετάσουν την ένταξη της δεύτερης γενιάς μεταναστών. Μεταξύ άλλων, διερευνήθηκε (Waldinger, 2007) η ένταξη της δεύτερης γενιάς Ευρωπαίων μεταναστών στις ΗΠΑ στις αρχές του 20ού αιώνα και ο σχετικός ρόλος του κλάδου της μεταποίησης εφόσον, όπως επισημαίνεται, συνήθως θεωρείται, χωρίς να τεκμηριώνεται εμπειρικά, ότι η δεύτερη γενιά του παρελθόντος εντάχθηκε επιτυχώς και ότι αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα τότε χαρακτηριστικά του μεταποιητικού τομέα. Ειδικότερα, τόσο στη «νέα» κλασική προσέγγιση όσο

και στην προσέγγιση της κατατμημένης αφομοίωσης, θεωρείται ότι στον αμερικανικό μεταποιητικό κλάδο του παρελθόντος χειρώνακτες εργάτες είχαν ευκαιρίες εξέλιξης παρ' όλα τα περιορισμένα εκπαιδευτικά τους προσόντα, ενώ σήμερα, αντίθετα, δεν υπάρχουν αντίστοιχες ευκαιρίες. Η συγκεκριμένη ιστορική διερεύνηση της ένταξης της δεύτερης γενιάς επικεντρώθηκε σε δύο ομάδες Ευρωπαίων μεταναστών προς τις ΗΠΑ, τους Πολωνούς και τους Ιταλούς, και συγκεκριμένα στους άνδρες των δύο ομάδων αυτών. Διαπιστώθηκε ότι, ενώ οι Πολωνοί συγκεντρώθηκαν σε εργοστάσια, οι Ιταλοί δεν έδειξαν καμία διάθεση για βιομηχανική εργασία.² Αν και οι αμοιβές που απολάμβαναν οι Πολωνοί εργάτες της δεύτερης γενιάς ήταν αρκετά καλές, οι αποδοχές τους υστερούσαν σε σχέση με εκείνες των αντίστοιχων Ιταλών της δεύτερης γενιάς. Συμπεραίνεται ότι η σημερινή πολλαπλότητα διαδρομών προς την ένταξη και η έλλειψη μιας ομοιογενούς πορείας, που διανύουν τα παιδιά της δεύτερης γενιάς, δεν αποτελεί νέο φαινόμενο αλλά, αντίθετα, ήταν χαρακτηριστικό και της εμπειρίας της δεύτερης γενιάς του παρελθόντος. Συμπεραίνεται επίσης ότι, αν και τα σημερινά παιδιά μεταναστών δεν απολαμβάνουν την ίδια πρόσβαση που είχαν τα παιδιά μεταναστών του παρελθόντος σε καλά αμειβόμενες εργασίες στη βιομηχανία, μπορεί να ακολουθήσουν διαδρομή όπως εκείνη των Ιταλών, οι οποίοι πρόκοψαν χωρίς να στηρίζονται στις καλές συνθήκες της βιομηχανικής απασχόλησης την εποχή εκείνη.

Άλλη ερευνητική στρατηγική που έχει εφαρμοστεί για την εξέταση των διαφόρων θεωρητικών προσεγγίσεων είναι η σύγκριση διαφόρων ομάδων νέων ως προς τη σταθερότητα της απασχόλησής τους ("job holding") και την ποιότητα της εργασίας τους ("job quality") (Waldinger et al., 2007). Συμπεραίνεται ότι, αντίθετα με τις προβλέψεις της προσέγγισης της κατατμημένης αφομοίωσης, τα παιδιά αυτά της δεύτερης γενιάς δεν εντάσσονται σε μια «υποτάξη» μακριά από τον κόσμο της εργασίας, αλλά ενσωματώνονται στην εργατική τάξη, χάρη, μεταξύ άλλων, στο αξιόλογο κοινωνικό κεφάλαιο που διαθέτουν. Όπως επισημαίνεται, οι εθνοτικές κοινότητες στις οποίες μεγαλώνουν μπορεί μεν να είναι φτωχές από την άποψη οικονομικών πόρων, αλλά είναι πλούσιες από την άποψη της εμπλοκής τους με τοπικές αγορές εργασίας, προσφέροντας τις διασυνδέσεις, την πληροφόρηση και τα πρότυπα που συμβάλλουν στη διαμόρφωση θετικών στάσεων προς την εργασία. Από την άλλη πλευρά, όμως, τονίζεται ότι οι προοπτικές των παιδιών της δεύτερης γενιάς να αναλά-

---

² Δυστυχώς δεν συμπεριλήφθηκαν μετανάστες από την Ελλάδα στη σχετική έρευνα.

βουν «καλές» εργασίες φαίνονται περιορισμένες, τόσο επειδή η τριτοβάθμια εκπαίδευση παραμένει προϋπόθεση για τις εργασίες αυτές, όσο και επειδή οι εθνοτικές διασυνδέσεις μπορεί να διευκολύνουν μεν την είσοδο στον κόσμο της εργασίας αλλά όχι και την αναρρίχηση στα υψηλά κλιμάκια της επιχείρησης ή οργάνωσης.

Νεότερη έρευνα (Luthra and Waldinger, 2010), με στόχο να αξιολογήσει τόσο την προσέγγιση της «κατατμημένης αφομοίωσης» όσο και την τροποποιημένη κλασική θεωρία της αφομοίωσης, βασίστηκε σε εθνική δειγματοληπτική έρευνα των ΗΠΑ (Current Population Survey) με δεδομένα για το είδος της απασχόλησης και την πρόσβαση που προσφέρει σε παροχές υγειονομικής περίθαλψης και συνταξιοδότησης. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η δεύτερη γενιά Μεξικανών μεταναστών κατάφεραν να βελτιώσουν τη θέση τους στην αγορά εργασίας, εφόσον δεν συγκεντρώθηκαν σε θέσεις εργασίες επισφαλείς όπως οι γονείς τους. Ωστόσο, η πρόοδος αυτή δεν σημειώθηκε με τη σύγκλιση της απασχόλησής τους με εκείνη των γηγενών. Αντίθετα, παρατηρήθηκε διαφοροποίηση της απασχόλησης των δύο ομάδων, με τη συγκέντρωση των Μεξικανών της δεύτερης γενιάς σε θέσεις του δημόσιου τομέα, όπου οι διακρίσεις στις αμοιβές και παροχές ήταν περιορισμένες σε σχέση με εκείνες που χαρακτήριζαν την απασχόληση των δύο ομάδων σε «κανονικές» (μη επισφαλείς) θέσεις του ιδιωτικού τομέα, ενώ η αυτοαπασχόλησή τους ήταν μικρή σε σχέση με τους συνομήλικους γηγενείς. Εν συντομία, επιτεύχθηκε η ανοδική τους κινητικότητα μέσω διαφοροποιήσεων πάλι των τομέων όπου συγκεντρώνονται στην αγορά εργασίας. Συνεπώς, τα αποτελέσματα συμφωνούν με την τροποποιημένη εκδοχή της κλασικής θεωρίας αφομοίωσης όσον αφορά την πρόοδο που σημειώνεται ανάμεσα στις γενιές, αλλά διαφωνούν όσον αφορά τη σύγκλιση που προβλέπει. Από την άλλη πλευρά, συμφωνούν με την προσέγγιση της κατατμημένης αφομοίωσης ως προς τη διατήρηση των διαφοροποιήσεων στις σχέσεις απασχόλησης των δύο ομάδων.

Όπως έχουν σημειώσει η Waters και οι συνεργάτες της (2010), η θεωρία της κατατμημένης αφομοίωσης αναποδογυρίζει την κλασική θεωρία της αφομοίωσης, εφόσον θεωρεί ότι η προσκόλληση στην εθνοτική ταυτότητα μπορεί να αποβεί πλεονέκτημα για την οικονομική και κοινωνική άνοδο των μεταναστών, καθώς επιτρέπει πρόσβαση στο κοινωνικό κεφάλαιο και τα κοινωνικά δίκτυα των κοινοτήτων των μεταναστών, ενώ θεωρεί ταυτόχρονα ότι η γρήγορη αφομοίωση στις αντιλήψεις της τοπικής κοινωνίας, όπως στην περίπτωση των νέων μεταναστών που κατοικούν

με άλλες μειονότητες σε γκέτο, μπορεί να αποβεί ζημιογόνος. Τα αποτελέσματα της δικής τους έρευνας έδειξαν ότι η συμμετοχή στην εθνοτική κοινότητα μεταναστών είναι ωφέλιμη μόνο όταν προσφέρει διασυνδέσεις με άτομα που έχουν σημαντικούς πόρους (resources), ενώ στις περισσότερες κοινότητες μεταναστών δεν υπάρχουν τέτοιες δυνατότητες εφόσον, με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι ομοεθνείς είναι ομοιόμορφα φτωχοί.

2.3. Θεωρητικές προσεγγίσεις και η ευρωπαϊκή εμπειρία

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις βασίστηκαν σε δεδομένα που αφορούν την εμπειρία της δεύτερης γενιάς μεταναστών στις ΗΠΑ, για την οποία υπάρχει μακρόχρονη παράδοση μελέτης. Στην Ευρώπη, αντίθετα, δεν υπάρχει αντίστοιχη παράδοση. Εγείρεται το ερώτημα του κατά πόσο οι θεωρητικές προσεγγίσεις οι οποίες προέκυψαν από αμερικανικά δεδομένα έχουν ερμηνευτική ισχύ και για τις εμπειρίες ευρωπαϊκών χωρών.

Πρόσφατα, υλοποιήθηκε μεγάλο ερευνητικό πρόγραμμα για την εξέταση της σχετικής ευρωπαϊκής εμπειρίας υπό το πρίσμα ακριβώς των αντικρουόμενων θεωρητικών προσεγγίσεων που αναπτύχθηκαν στις ΗΠΑ. Συγκεκριμένα, έγινε σύγκριση της εμπειρίας της δεύτερης γενιάς μεταναστών σε οκτώ χώρες της Ευρώπης, όπου τέθηκαν τρία βασικά ζητήματα: 1) κατά πόσο τα παιδιά εθνοτικών ομάδων οι οποίες ξεκινούν από τον «πάτο» της κοινωνικής ιεραρχίας, καταλήγουν να διαμορφώνουν μια «υποτάξη» (“underclass”) ή καταφέρνουν να ανέβουν σιγά-σιγά τα σκαλοπάτια της ιεραρχίας, 2) ποιοι είναι οι διάφοροι τρόποι με τους οποίους οι εθνοτικές ομάδες εντάσσονται στη χώρα υποδοχής, και 3) ποιες είναι οι διαφορές ανάμεσα στις χώρες ως προς τις διαδικασίες ένταξης που παρατηρούνται (Crul and Vermeulen, 2003). Ειδικότερα, πέραν από την προσπάθεια διαπίστωσης ή όχι της «καθοδικής αφομοίωσης» σε «υπόταξη», έγινε προσπάθεια εντοπισμού μιας άλλης μορφής αφομοίωσης που είχε αναδείξει η προσέγγιση της «καταταμημένης αφομοίωσης», και συγκεκριμένα, εκείνης όπου η έλλειψη ανθρώπινου κεφαλαίου αντισταθμίζεται από ισχυρό εθνοτικό κοινωνικό κεφάλαιο το οποίο διευκολύνει την επιχειρηματική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα η εθνοτική ταυτότητα να καθίσταται όχι μειονέκτημα, αλλά, αντίθετα, πηγή οφελών.

Επίκεντρο της σύγκρισης της εμπειρίας της ένταξης στις οκτώ χώρες αποτέλεσε η δεύτερη γενιά Τούρκων, η οποία επιλέχθηκε επειδή ήταν η

μεγαλύτερη ομάδα μεταναστών στην Ευρώπη, με έντονη παρουσία σε πολλές χώρες (Crul and Vermeulen, 2003). Σε κάθε χώρα επιδιώχθηκε η σύγκριση της δεύτερης γενιάς Τούρκων τόσο με την πρώτη γενιά Τούρκων όσο και με το γηγενή πληθυσμό, αλλά και με άλλες ομάδες μεταναστών. Σε πολλές χώρες η ομάδα μεταναστών που επιλέχθηκε για σύγκριση με τους Τούρκους ήταν οι Μαροκινοί, οι οποίοι όπως και οι Τούρκοι έφτασαν ως επί το πλείστον στις χώρες υποδοχής με χαμηλά επίπεδα μόρφωσης, ανέλαβαν κυρίως ανειδίκευτες εργασίες, ενώ και στις δύο περιπτώσεις οι περισσότεροι ήταν Μουσουλμάνοι. Αρχικός σκοπός της έρευνας ήταν η εξέταση της ένταξης της δεύτερης γενιάς Τούρκων αναφορικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο και τη θέση στην αγορά εργασίας που επιτυγχάνεται, αλλά όπως διαπιστώθηκε, στις περισσότερες περιπτώσεις, δεν υπήρχε το απαιτούμενο χρονικό βάθος για την επίτευξη του στόχου αυτού, καθώς η πρώτη «φουρνιά» της δεύτερης γενιάς Τούρκων μόλις είχε εισέλθει στην αγορά εργασίας. Έτσι, τελικά η σύγκριση επικεντρώθηκε στο θέμα της μετάβασης από το εκπαιδευτικό σύστημα στην αγορά εργασίας και όχι στην απασχόληση καθ' αυτή. Σημειώνεται ότι ως δεύτερη γενιά μεταναστών συμπεριλήφθηκαν τόσο τα παιδιά μεταναστών τα οποία γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής, όσο και τα παιδιά τα οποία μετανάστευσαν τα ίδια και έφτασαν στη χώρα υποδοχής μέχρι την ηλικία που αρχίζει η πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Παλαιότερα, θεωρήθηκε ευρύτατα ότι οι Τούρκοι και οι Μαροκινοί δεύτερης γενιάς εμφάνιζαν κοινή, προβληματική, διαδρομή και ότι κινδύνευαν να καταλήξουν σε «υποτάξη» όπως εκείνη που περιγράφηκε σε σχέση με τη δεύτερη γενιά των ΗΠΑ (Crul and Vermeulen, 2003). Στη συνέχεια όμως διαπιστώθηκαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες μεταναστών της πρώτης και δεύτερης γενιάς. Ειδικότερα, οι νέοι Μαροκινοί οι οποίοι διέμεναν σε υποβαθμισμένες γειτονίες βρέθηκαν να συνδέονται, στην κοινή γνώμη, με την εγκληματικότητα, η οποία αποδόθηκε μεταξύ άλλων στους χαλαρούς δεσμούς της εθνοτικής κοινότητας και στην έμφασή της στην ατομικότητα. Από την άλλη πλευρά, οι Τούρκοι συχνά επέδειξαν επιχειρηματική δράση η οποία στηρίχθηκε στους στενούς δεσμούς της εθνοτικής κοινότητας. Θεωρήθηκε συνεπώς ότι η μεταναστευτική κοινότητα των Τούρκων διέθετε μεγαλύτερο κοινωνικό κεφάλαιο απ' ό,τι η κοινότητα των Μαροκινών και ότι είναι η μαροκινή δεύτερη γενιά η οποία απειλείται σοβαρά από την περιθωριοποίηση. Ωστόσο, η συστηματική έρευνα της δεύτερης γενιάς των δύο κοινοτήτων οδήγησε σε διαφορετικά συμπεράσματα

και ανέδειξε άλλες διαφορές ανάμεσα στους νέους των δύο ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά την κινητικότητα, διαπιστώθηκε ότι οι νέοι της τουρκικής δεύτερης γενιάς συνήθως εμφανίζουν εκπαιδευτική διαδρομή μικρότερης διάρκειας και επαγγελματικής ή τεχνικής κατεύθυνσης, ενώ οι Μαροκινοί παρουσιάζουν διαδρομή περισσότερο ακαδημαϊκής κατεύθυνσης, με αποτέλεσμα να εκπροσωπούνται με μεγαλύτερα ποσοστά στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Crul and Vermeulen, 2003). Άλλη σημαντική διαφορά που διαπιστώθηκε αφορά το φύλο. Ειδικότερα, οι Τουρκάλες της δεύτερης γενιάς εμφανίζουν μεν ικανοποιητική σχολική επίδοση αλλά ταυτόχρονα μεγαλύτερη τάση από ό,τι οι Μαροκινές να εγκαταλείψουν το σχολείο, είτε για να παντρευτούν είτε για να εργαστούν. Η τάση αυτή αποδίδεται στους στενούς δεσμούς που χαρακτηρίζουν την τουρκική κοινότητα, καθώς η εθνοτική συνοχή συνεπάγεται την πιο αποτελεσματική επιβολή παραδοσιακών κατά φύλο ρόλων. Από την άποψη αυτή, το ισχυρό κοινωνικό κεφάλαιο που διαθέτει η τουρκική κοινότητα θεωρείται ότι έχει όχι μόνο θετικές αλλά και αρνητικές επιπτώσεις.

Στην έρευνα της δεύτερης γενιάς μεταναστών στη Γαλλία (Simon, 2003), συγκρίθηκαν παιδιά τουρκικής, μαροκινής και πορτογαλικής προέλευσης και διαπιστώθηκε ότι ακολουθούν τρεις διαφορετικές διαδρομές. Τα παιδιά Πορτογάλων ακολουθούν τα χνάρια της πρώτης γενιάς, εμφανίζοντας διαγενεακή κοινωνική αναπαραγωγή καθώς αναλαμβάνουν θέσεις χειρωνακτικής εργασίας, ιδιαίτερα στην περίπτωση των ανδρών της δεύτερης γενιάς, οι οποίοι ενσωματώνονται στον κλάδο των κατασκευών αξιοποιώντας τα κοινωνικά δίκτυα που δημιουργήθηκαν από την πρώτη γενιά μεταναστών. Αντίθετα, παρατηρήθηκε έντονη διαφοροποίηση στους κόλπους των Μαροκινών δεύτερης γενιάς, καθώς αρκετά παιδιά παρουσίασαν ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα, ενώ ταυτόχρονα άλλα παιδιά έφυγαν από το σχολείο με χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης, αναλαμβάνοντας επισφαλείς, ανειδίκευτες θέσεις εργασίας. Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά των Τούρκων εμφάνισαν περιορισμένη πρόσβαση στα υψηλότερα εκπαιδευτικά επίπεδα όπως επίσης δυσκολίες στην αγορά εργασίας. Παρουσίασαν, ταυτόχρονα, κοινωνική αναπαραγωγή της πρώτης γενιάς όσον αφορά στους ρόλους των δύο φύλων, με τις νέες τουρκικές προέλευσης να φεύγουν νωρίτερα από το σχολείο και να εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα απασχόλησης και υψηλότερα επίπεδα ανεργίας. Το μέγεθος της κατά φύλο αυτής διαφοροποίησης στη δεύτερη γενιά Τούρκων δεν είχε αντίστοιχο στις δύο άλλες κοινότητες δεύτερης γενιάς.

Αναφορικά με την ερμηνευτική ισχύ της θεωρητικής προσέγγισης της κατατμημένης αφομοίωσης για την ευρωπαϊκή εμπειρία, διατυπώθηκε το συμπέρασμα (Crul and Vermeulen, 2003), με βάση τις εμπειρίες των οκτώ ευρωπαϊκών χωρών της σύγκρισης, ότι η «καθοδική αφομοίωση» δεν χαρακτηρίζει ούτε τη δεύτερη γενιά των Τούρκων, ούτε τη δεύτερη γενιά Μαροκινών, παρόλο που η πρώτη γενιά και των δύο κοινοτήτων κατάγεται από κοινωνικο-οικονομικά αποστερημένα στρώματα αγροτικών περιοχών, όπως ακριβώς η πρώτη γενιά των Μεξικανών μεταναστών στις ΗΠΑ. Στην περίπτωση των Τούρκων, συνηθίζεται η μορφή της αφομοίωσης και κινητικότητας που επιτυγχάνεται όχι μέσω της εκπαίδευσης αλλά μέσω της αξιοποίησης εθνοτικού κοινωνικού κεφαλαίου (η λεγόμενη «γραμμική εθνότητα» ή “linear ethnicity” του Portes και των συνεργατών του) (Crul and Vermeulen, 2003). Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση της δεύτερης γενιάς Μαροκινών, παρατηρείται συχνά η επίτευξη σχετικά υψηλών επιπέδων εκπαίδευσης. Η παρατήρηση αυτή δεν συνάδει με τη θεωρία της «κατατμημένης αφομοίωσης», εφόσον, σύμφωνα με αυτήν, η κινητικότητα μέσω εκπαίδευσης είναι διαδρομή αφομοίωσης που χαρακτηρίζει νέους της δεύτερης γενιάς των οποίων οι γονείς είχαν, κατά την άφιξή τους στη χώρα υποδοχής, κάποια εκπαιδευτικά προσόντα, ενώ αντίθετα οι γονείς της δεύτερης γενιάς Μαροκινών στην Ευρώπη είχαν πολύ χαμηλά εκπαιδευτικά επίπεδα και μάλιστα οι μητέρες ήταν πολύ συχνά αναλφάβητες. Στη δική τους περίπτωση, λοιπόν, φαίνεται ότι η κλασική θεωρία της αφομοίωσης, η οποία προβλέπει τη σταδιακή ανοδική κινητικότητα, ταιριάζει καλύτερα. Συμπεραίνεται ακόμα ότι, ενώ αρχικά θεωρήθηκε ότι η δεύτερη γενιά Τούρκων παρουσίαζε καλύτερες προοπτικές λόγω του ισχυρού κοινωνικού κεφαλαίου και της κοινωνικής συνοχής που χαρακτήριζαν την τουρκική κοινότητα, τελικά η μαροκινή κοινότητα, με τον πιο ανοιχτό και ατομικό της χαρακτήρα, αποτελεί πιο εύφορο περιβάλλον για την εκπαιδευτική επίτευξη της δεύτερης γενιάς, ιδίως στην περίπτωση των νέων γυναικών. Συμπεραίνεται, επίσης, ότι χρήζει διερεύνησης η διαφοροποίηση των διαδρομών ένταξης όχι μόνο ανάμεσα στις διάφορες εθνοτικές ομάδες αλλά και στο εσωτερικό των επιμέρους ομάδων, οι οποίες ενδέχεται να εμφανίζουν αξιόλογη διαφοροποίηση λόγω, μεταξύ άλλων, ταξικών ή θρησκευτικών διαφορών, ενώ πιθανολογείται ότι, στο πλαίσιο της ίδιας μεταναστευτικής κοινότητας, παρατηρούνται και οι τρεις διαδρομές που εντοπίζει η προσέγγιση της κατατμημένης αφομοίωσης. Τονίζεται επιπλέον η ανάγκη διερεύνησης των κατά φύλο διαφορών που υφίστανται στο εσωτε-

ρικό των επιμέρους κοινοτήτων μεταναστών (Crul and Vermeulen, 2003· Thomson and Crul, 2007).

Με βάση την ίδια έρευνα, διατυπώνονται υποθέσεις ως προς την έλλειψη ισχύος, για την ευρωπαϊκή περίπτωση, της προσέγγισης της «κατατμημένης αφομοίωσης» (Crul and Vermeulen, 2003· Thomson and Crul, 2007). Μια πιθανή αιτία θεωρείται το διαφορετικό πλαίσιο ή αστικό τοπίο στο οποίο διαμένουν τα παιδιά της δεύτερης γενιάς και, συγκεκριμένα, η ύπαρξη στα μεγάλα αστικά κέντρα των ΗΠΑ των «γκέτο», τα οποία διευκολύνουν την «καθοδική αφομοίωση». Άλλη πιθανή αιτία θεωρείται ότι είναι τα εμπόδια που χαρακτηρίζουν το εκπαιδευτικό σύστημα των ΗΠΑ. Τέλος, οι διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στις εμπειρίες των ΗΠΑ και των χωρών-μελών της Ευρώπης οφείλονται και στο διαφορετικό τους θεσμικό πλαίσιο, όσον αφορά την εκπαίδευση και τη μετάβαση στην αγορά εργασίας. Ορισμένα από τα θεσμικά χαρακτηριστικά ευρωπαϊκών χωρών που θεωρείται ότι επηρεάζουν θετικά την ένταξη της δεύτερης γενιάς θα αναφερθούν στο επόμενο μέρος, όπου παρουσιάζονται διεθνή ευρήματα τα οποία δεν άπτονται απαραίτητως της αντιπαράθεσης μεταξύ των θεωρητικών προσεγγίσεων ως προς την ένταξη της δεύτερης γενιάς μεταναστών.

Πρέπει να σημειωθεί ότι άλλη έρευνα (Silberman et al., 2007) για τη δεύτερη γενιά της Γαλλίας, που εξέτασε την ισχύ της θεωρίας της κατατμημένης αφομοίωσης για την ευρωπαϊκή εμπειρία, διαπίστωσε ότι οι νέοι οι οποίοι κατάγονται από τις πρώην γαλλικές αποικίες ή χώρες, όπου κυριαρχούν μουσουλμανικοί πληθυσμοί, αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες στην αγορά εργασίας και ότι οι δυσκολίες αυτές δεν μπορούν να αποδοθούν μόνο σε διαφορές στο εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Αν και παρατηρήθηκε κατατμημένη αφομοίωση όπως στις ΗΠΑ, θεωρήθηκε ότι οι μηχανισμοί που τη διαμορφώνουν στην περίπτωση της δεύτερης γενιάς της Γαλλίας είναι διαφορετικοί. Συγκεκριμένα, τα παιδιά της δεύτερης γενιάς υφίστανται μεν ρατσισμό και διακρίσεις, αλλά κυρίως λόγω χαρακτηριστικών που σηματοδοτούν εθνικότητα όπως είναι το όνομα, και όχι λόγω του χρώματος του δέρματος. Επιπλέον, αν και αφομοιώνονται σε ένα τμήμα της κοινωνίας το οποίο χαρακτηρίζεται από κουλτούρα αντιπαράθεσης με τους γηγενείς, η κουλτούρα αυτή προκύπτει από τη μεταναστευτική ομάδα την ίδια και όχι από τη γειτνίαση με μειονότητες οι οποίες έχουν παράδοση αντιπαράθεσης με τους γηγενείς, όπως στην περίπτωση της γειτνίασης με μαύρους στις ΗΠΑ. Συμπεραίνεται ότι η θεωρία της κατατμημένης αφομοίωσης, όπως και οι άλλες θεωρίες ένταξης που έχουν

αναπτυχθεί σε σχέση με την αμερικανική εμπειρία, πρέπει να εμπλουτιστούν, με την αξιοποίηση ευρημάτων από άλλες χώρες υποδοχής.

Προτάθηκε πρόσφατα μια νέα θεωρητική προσέγγιση για την κατανόηση της διαδικασίας ένταξης των μεταναστών με βάση τα αποτελέσματα της προαναφερόμενης συγκριτικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε οκτώ χώρες της Ευρώπης. Σύμφωνα λοιπόν με τη «θεωρία συγκριτικού ενταξιακού πλαισίου» (Crul and Schneider, 2010), η ένταξη σε τοπικές κοινωνίες είναι συνάρτηση του πλαισίου ένταξης, το οποίο συγκροτούν θεσμικές ρυθμίσεις σε τομείς όπως της εκπαίδευσης, της αγοράς εργασίας, της στέγασης, της θρησκείας και της νομοθεσίας. Για παράδειγμα, οι διαφορές στην εκπαιδευτική επίτευξη των νέων τουρκικής προέλευσης που κατοικούν σε διαφορετικές χώρες της Ευρώπης θεωρείται ότι οφείλονται σε διαφορές στις θεσμικές ρυθμίσεις που διέπουν την εκπαίδευση στις χώρες αυτές.

2.4. Άλλα διεθνή ευρήματα

Ανάμεσα στα σημαντικά ευρήματα από διεθνείς συγκρίσεις της ένταξης των νέων μεταναστευτικής προέλευσης είναι εκείνα που προέρχονται από έρευνα του ΟΟΣΑ (OECD, 2007a· OECD, 2008) σε δέκα χώρες-μέλη του και συγκεκριμένα στην Αυστραλία, τη Δανία, τη Γερμανία, τη Σουηδία, το Βέλγιο, τη Γαλλία, την Πορτογαλία, τις Κάτω Χώρες, την Ελβετία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Έγινε σύγκριση της εκπαιδευτικής επίτευξης τριών ομάδων νέων ηλικίας 20-29 ετών: νέοι μετανάστες, παιδιά που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής από γονείς μετανάστες (δεύτερη γενιά) και παιδιά από γονείς που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής (γηγενείς). Τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν ότι οι νεαροί μετανάστες χαρακτηρίζονται από χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης σε σύγκριση με τα παιδιά των γηγενών σε όλες τις χώρες υπό εξέταση, με εξαίρεση την Αυστραλία και τον Καναδά. Ομοίως, το εκπαιδευτικό επίπεδο της δεύτερης γενιάς ήταν υψηλότερο από το αντίστοιχο των μεταναστών ίδιας ηλικίας, με εξαίρεση πάλι την Αυστραλία και τον Καναδά. Οι εμπειρίες των δύο αυτών χωρών διαφέρουν πιθανότατα εξαιτίας των διαφορετικών μεταναστευτικών πολιτικών που εφαρμόζονται, οι οποίες στοχεύουν στην προσέλκυση μεταναστών υψηλής εκπαιδευτικής στάθμης. Σημαντικές διαφορές εντοπίστηκαν επίσης με βάση το φύλο. Ειδικότερα, οι νεαρές γυναίκες που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής από γονείς μετανάστες εμφανίζουν

υψηλότερη εκπαιδευτική επίτευξη συγκριτικά με τους άνδρες της ίδιας ομάδας, με εξαίρεση τις Ηνωμένες Πολιτείες. Σε αντιδιαστολή, οι νεαρές γυναίκες που μετανάστευσαν εμφανίζουν χαμηλή εκπαιδευτική επίτευξη, η οποία είναι συχνά χαμηλότερη από εκείνη των ανδρών μεταναστών. Με άλλα λόγια, η βελτίωση της εκπαιδευτικής επίδοσης στους μετανάστες δεύτερης γενιάς φαίνεται να είναι πολύ ισχυρότερη στην περίπτωση των γυναικών.

Όσον αφορά την αγορά εργασίας, διαπιστώθηκε στην ίδια έρευνα (OECD, 2007a) ότι τα παιδιά των μεταναστών υστερούν στα αποτελέσματα που εμφανίζουν, ακόμα και όταν λαμβάνεται υπόψη το χαμηλότερο εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης, η δεύτερη γενιά μεταναστών παρουσιάζει μεγαλύτερα ποσοστά απασχόλησης απ' ό,τι οι νεαροί μετανάστες, αλλά πάλι υστερούν σε σχέση με τα παιδιά των γηγενών. Οι διαφορές είναι μεγαλύτερες στην περίπτωση των σκανδιναβικών χωρών, στις οποίες μεγάλο μέρος της μετανάστευσης ήταν ανθρωπιστικού χαρακτήρα. Επίσης, το μέγεθος των διαφορών που παρατηρούνται φαίνεται να συσχετίζεται με τη χώρα προέλευσης, με τα παιδιά της δεύτερης γενιάς των οποίων οι γονείς προήλθαν από την Αφρική να αντιμετωπίζουν τις περισσότερες δυσκολίες. Η εξέταση των δεδομένων απασχόλησης κατά φύλο αποκαλύπτει ότι οι νεαρές μετανάστριες εμφανίζουν τα πιο δυσμενή αποτελέσματα. Διαπιστώνεται όμως αρκετή βελτίωση στην περίπτωση της δεύτερης γενιάς γυναικών, οι οποίες παρουσιάζουν αρκετά μεγαλύτερα ποσοστά απασχόλησης σε σύγκριση με τις νεαρές μετανάστριες, σημειώνοντας μεγαλύτερη αύξηση από ό,τι οι αντίστοιχοι άνδρες.

Το χάσμα που παρατηρείται στα ποσοστά απασχόλησης ανάμεσα στη δεύτερη γενιά μεταναστών και τα παιδιά των γηγενών οφείλεται βέβαια εν μέρει στο χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο των πρώτων. Σύμφωνα με την έρευνα του ΟΟΣΑ (OECD, 2007a), το χάσμα θα μειωνόταν σημαντικά αν η δεύτερη γενιά έφτανε στα εκπαιδευτικά επίπεδα των γηγενών, παρόλο που θα παρέμενε αρκετά μεγάλο. Πρέπει να σημειωθεί ότι η μείωση του χάσματος θα ήταν ιδιαίτερα σημαντική στην περίπτωση των γυναικών, ένδειξη ότι η βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου των γυναικών της δεύτερης γενιάς θα είχε αξιόλογο αντίκτυπο στην ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Μάλιστα, αν οι νεαροί και οι νεαρές της δεύτερης γενιάς έφταναν στα εκπαιδευτικά επίπεδα που χαρακτηρίζουν τους αντίστοιχους γηγενείς, η μείωση του χάσματος στα ποσοστά απασχόλησης θα ήταν πιο σημαντική για τη δεύτερη γενιά των γυναικών παρά των ανδρών.

Αναφορικά με την ανεργία, διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά των μεταναστών αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες από ό,τι τα παιδιά των γηγενών. Σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες της σύγκρισης, το ποσοστό ανεργίας της δεύτερης γενιάς ήταν 1,5 με 2 φορές μεγαλύτερο από εκείνο των παιδιών των γηγενών (OECD, 2007a).

Εφόσον οι διαφορές στα αποτελέσματα που εμφανίζουν τα παιδιά των μεταναστών στην αγορά εργασίας οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στις διαφορές στο εκπαιδευτικό επίπεδο, ανάμεσα στα μέτρα που θεωρείται ότι θα μπορούσαν να συμβάλουν στον περιορισμό των διαφορών είναι εκείνα που προωθούν την εκπαιδευτική επιτυχία των παιδιών αυτών. Από τα πιο ενδεδειγμένα μέτρα είναι η προώθηση της συμμετοχής των παιδιών των μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής από μικρή ηλικία, επειδή η εντατική επαφή με τη γλώσσα από την προσχολική ηλικία συνεπάγεται την απόκτηση καλύτερων γνώσεων της γλώσσας. Η πρώτη γλώσσα σε πολλά από τα σπίτια όπου διαμένουν τα παιδιά μεταναστών δεν είναι εκείνη της χώρας υποδοχής αλλά εκείνη της χώρας προέλευσης, με αποτέλεσμα τα παιδιά να ξεκινούν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση με σοβαρό μειονέκτημα.

Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι παρατηρούνται διαφορές στα αποτελέσματα στην αγορά εργασίας ακόμα και όταν τα παιδιά μεταναστών και γηγενών κατέχουν τα ίδια εκπαιδευτικά προσόντα και, συνεπώς, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες οι οποίοι εμποδίζουν την επιτυχή ένταξη των παιδιών των μεταναστών στην αγορά εργασίας. Στην έρευνα του ΟΟΣΑ (OECD, 2007a) διατυπώνονται ορισμένες υποθέσεις ως προς τους σχετικούς παράγοντες. Ένας από αυτούς είναι η έλλειψη πρόσβασης στα κοινωνικά δίκτυα, τα οποία διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη σύνδεση νέων που αναζητούν εργασία με εργοδότες, και συνεπώς συμπεραίνεται ότι από τα ενδεδειγμένα μέτρα είναι εκείνα που στοχεύουν στη δημιουργία επαφών με εργοδότες. Πολύ συχνά η έλλειψη δικτύων που διευκολύνουν την πρόσβαση στην αγορά εργασίας συνδυάζεται με την έλλειψη γνώσεων για τη λειτουργία της αγοράς εργασίας, όπως για παράδειγμα ως προς τις διαδικασίες τις σχετικές με την υποβολή αιτήσεων ή με τη διεξαγωγή επιτυχούς συνέντευξης πρόσληψης. Μπορεί ακόμα μέρος των διαφορών που παρατηρούνται να οφείλεται σε διαφορετικές επαγγελματικές επιλογές των δύο ομάδων των νέων, καθώς επίσης στις διακρίσεις που αντιμετωπίζουν από εργοδότες λόγω της καταγωγής τους, είτε γεννήθηκαν στο εξωτερικό είτε στη χώρα υποδοχής (OECD, 2009). Όπως έχει επισημανθεί (OECD, 2007a), είναι δύσκολο να εκτιμηθεί η έκταση

των διακρίσεων και ο ακριβής ρόλος τους στα δυσμενή αποτελέσματα που παρουσιάζουν τα παιδιά των μεταναστών, καθώς δεν είναι πάντα σαφές αν το συγκεκριμένο επίπεδο εκπαίδευσης αποκτήθηκε στη χώρα της υποδοχής ή της αποστολής, και άρα αν το ανθρώπινο κεφάλαιο που διαθέτουν αντιστοιχεί σε εκείνο των γηγενών νέων, εκτός βέβαια αν πρόκειται για τα παιδιά της δεύτερης γενιάς μεταναστών τα οποία φοίτησαν από μικρά στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής. Πάντως πρέπει να σημειωθεί σχετικά ότι η ισχύς των διακρίσεων έχει αναδειχθεί σε διάφορες μελέτες όπου εργοδότες ανταποκρίθηκαν διαφορετικά σε εικονικούς υποψήφιους οι οποίοι κατέθεσαν αιτήσεις εργασίας παρουσιάζοντας παρόμοια προσόντα και εργασιακή εμπειρία, αλλά εμφανίζοντας διαφορετικά επώνυμα τα οποία υπονοούσαν διαφορετική καταγωγή (OECD, 2009). Παράλληλα, έχει παρατηρηθεί ότι όσοι μετανάστες αλλάζουν το επώνυμό τους, εμφανίζουν μεγαλύτερη μισθολογική εξέλιξη από εκείνους οι οποίοι δεν το αλλάζουν, παρόλο που χαρακτηρίζονταν από την ίδια ακριβώς μισθολογική εξέλιξη πριν την αλλαγή του ονόματος.

Ανάμεσα στα μέτρα που διαπιστώθηκαν στις μελέτες της εμπειρίας συγκεκριμένων χωρών (OECD, 2007a· OECD, 2008) ότι διευκολύνουν την ένταξη της δεύτερης γενιάς στην αγορά εργασίας ήταν τα προγράμματα μαθητείας (apprenticeship) της Γερμανίας. Επιπλέον, στη Δανία παρατηρήθηκε ότι ορισμένα προγράμματα για την ένταξη στην αγορά εργασίας που απευθύνονταν στο γενικότερο πληθυσμό και όχι μόνο στους μετανάστες και τα παιδιά τους, και ιδίως τα προγράμματα επιδοτήσεων του μισθού, ήταν πιο αποτελεσματικά στην περίπτωση των μεταναστών παρά του υπόλοιπου πληθυσμού.

Δημοσίευμα του ΟΟΣΑ (OECD, 2010a) για την ένταξη των παιδιών των μεταναστών συμπεριέλαβε κεφάλαιο (Liebig and Widmaier, 2010) με αποτελέσματα εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας που πέτυχαν νέοι γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης σε δεκαέξι χώρες του ΟΟΣΑ. Επισημαίνεται ότι αρκετές έρευνες έχουν διαπιστώσει συσχέτιση του εκπαιδευτικού επιπέδου των γονιών και των παιδιών, ενώ οι περισσότεροι γονείς των παιδιών μεταναστών στις ευρωπαϊκές χώρες του ΟΟΣΑ μετανάστευσαν προς τη Δυτική Ευρώπη τις μεταπολεμικές δεκαετίες ανταποκρινόμενοι στη ζήτηση για εργασία χαμηλής εξειδίκευσης και διέθεταν χαμηλό σχετικά εκπαιδευτικό επίπεδο. Συνεπώς, ήταν αναμενόμενο τα παιδιά τους να εμφανίσουν επίτευξη χαμηλότερη από εκείνη των παιδιών των γηγενών, οι γονείς των οποίων είχαν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης. Απεναντίας, στις χώρες του ΟΟΣΑ με πολιτικές που ευνοούσαν τη μετανάστευση

εξειδικευμένων, ήταν αναμενόμενο τα παιδιά των μεταναστών να εμφανίσουν καλύτερα αποτελέσματα. Πράγματι, διαπιστώθηκε μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες του ΟΟΣΑ και τις μη ευρωπαϊκές χώρες (Αυστραλία, Καναδά, Νέα Ζηλανδία και τις Ηνωμένες Πολιτείες), με τα παιδιά των μεταναστών στις ευρωπαϊκές χώρες να υστερούν από τα παιδιά των γηγενών τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην αγορά εργασίας, ενώ τα παιδιά στις άλλες χώρες έφερναν παρόμοια ή καλύτερα αποτελέσματα απ' ό,τι τα παιδιά των γηγενών τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην αγορά εργασίας.

Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι, ακόμα και όταν ληφθούν υπόψη στις ευρωπαϊκές χώρες τα διαφορετικά εκπαιδευτικά προσόντα των δύο ομάδων παιδιών, παραμένουν σημαντικά χάσματα στα αποτελέσματα που εμφανίζουν οι δύο ομάδες νέων στην αγορά εργασίας (Liebig and Widmaier, 2010). Ανάμεσα στους παράγοντες που θεωρήθηκε ότι πιθανώς συμβάλλουν στα χάσματα αυτά, συγκαταλέγονται τα προβλήματα γλώσσας, τα χαρακτηριστικά της οικογένειας και της γειτονιάς, η έλλειψη κοινωνικών δικτύων και γνώσεων για τη λειτουργία της αγοράς εργασίας, καθώς και οι διακρίσεις. Στην περίπτωση των γυναικών, φαίνεται ότι μέρος των αρνητικών αποτελεσμάτων που εμφανίζουν στην αγορά εργασίας οφείλεται στο γεγονός ότι παντρεύονται και τεκνοποιούν σε μικρότερη ηλικία από ό,τι οι γηγενείς γυναίκες. Όταν ληφθούν υπόψη η οικογενειακή κατάσταση και η ύπαρξη παιδιών, μειώνεται τα χάσμα στα ποσοστά απασχόλησης που τις χωρίζει από τις γηγενείς, ιδίως στην περίπτωση της Αυστρίας και της Γερμανίας.

Έχει διαπιστωθεί ακόμα, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε πόλεις πολλών ευρωπαϊκών χωρών, ότι η συσχέτιση των αποτελεσμάτων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας των γονιών με εκείνα των παιδιών είναι μικρότερη στις οικογένειες των μεταναστών παρά των γηγενών (Damas de Matos, 2010). Το εύρημα αυτό αποτελεί ένδειξη ότι η διαγενεακή κινητικότητα είναι ίσως μεγαλύτερη στην περίπτωση των παιδιών των μεταναστών. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι παρατηρούνται (OECD, 2010a) κατά φύλο διαφορές κατά τη σύγκριση των αποτελεσμάτων που εμφανίζουν νέοι της δεύτερης γενιάς μεταναστών με εκείνα των συνομηλίκων τους που μετανάστευσαν οι ίδιοι. Στην περίπτωση των γυναικών, οι νέες που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής παρουσιάζουν καλύτερα αποτελέσματα απ' ό,τι οι νέες που μετανάστευσαν, ενώ δεν ισχύει το ίδιο στην περίπτωση των αντίστοιχων ανδρών. Η παρατήρηση αυτή αποτελεί ένδειξη ότι η διαδικασία της ένταξης διαφέρει κατά φύλο.

Σε έρευνα για τη δεύτερη γενιά μεταναστών της Ισπανίας (Aparicio, 2007), διαπιστώθηκε, πρώτον, ότι όσο υψηλότερο ήταν το εκπαιδευτικό επίπεδο της πρώτης γενιάς μεταναστών, τόσο λιγότερο πιθανό ήταν να το ξεπεράσουν τα παιδιά τους, ενώ το ίδιο δεν ίσχυε για τους γηγενείς. Παρατηρήθηκε, δεύτερον, μικρότερη αντιστοιχία για τη δεύτερη γενιά, παρά για τους γηγενείς, ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης και την απασχόληση. Τρίτον, βρέθηκε ότι η ανεργία ήταν μικρότερη για τους νέους της δεύτερης γενιάς παρά για τους γηγενείς νέους και διατυπώθηκε η σχετική υπόθεση ότι οι νέοι της δεύτερης γενιάς ανταποκρίνονται στη μεγάλη ζήτηση εργασίας στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας της Ισπανίας. Πιστεύοντας ίσως, με βάση την εμπειρία των γονιών τους, ότι οι ευκαιρίες για την ανοδική τους εξέλιξη είναι περιορισμένες, όποιο και αν είναι το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, αναλαμβάνουν επισφαλείς, χαμηλόμισθες εργασίες, ενώ αντίθετα οι συνομήλικοι γηγενείς προτιμούν να παραμένουν άνεργοι παρά να αναλάβουν εργασίες που τις θεωρούν αταίριαστες.

Σημαντική πηγή δεδομένων για την εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών αποτελεί η γνωστή τακτική διεθνής έρευνα του ΟΟΣΑ “PISA” (Programme for International Student Assessment) για την εκπαιδευτική επίτευξη μαθητών 15 ετών. Η έρευνα του 2009 (OECD, 2010b) υλοποιήθηκε σε 70 περίπου χώρες. Εφόσον συμμετείχε η Ελλάδα στην έρευνα υπάρχουν δεδομένα για την επίδοση των παιδιών των μεταναστών της χώρας, τα οποία μπορούν να συγκριθούν με εκείνα άλλων χωρών υποδοχής. Τα δεδομένα αυτά θα παρουσιαστούν στο τελευταίο μέρος του κεφαλαίου αυτού.

Άλλα ακόμα ευρήματα για εκπαιδευτικές διαδρομές προέκυψαν από την προαναφερόμενη συγκριτική έρευνα (Crul and Vermeulen, 2003· Thomson and Crul, 2007) της ένταξης της δεύτερης γενιάς σε οκτώ χώρες της Ευρώπης. Εντοπίστηκαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα παιδιά των μεταναστών και των γηγενών ως προς το είδος της εκπαίδευσης που παρακολούθησαν και ιδίως ως προς την επιλογή επαγγελματικών ή ακαδημαϊκών κατευθύνσεων. Οι μεγαλύτερες διαφορές που παρατηρήθηκαν αφορούσαν τα ποσοστά των νέων οι οποίοι παρακολουθούσαν επαγγελματική κατεύθυνση δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης χαμηλής βαθμίδας, που στις συγκρινόμενες χώρες ήταν το χαμηλότερο είδος δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Στη Γαλλία, το Βέλγιο και τις Κάτω Χώρες από το ένα τρίτο μέχρι το μισό της δεύτερης γενιάς Τούρκων ξεκίνησε τη δευτεροβάθμια εκπαιδευτική του διαδρομή σε επαγγελματικές σχολές χαμηλής βαθμίδας, ενώ στη Γερμανία και την Αυστρία η σχετική αναλογία

ήταν από τα δύο τρίτα μέχρι τα τρία τέταρτα. Τόσο στη Γαλλία όσο και στο Βέλγιο, ήταν αρκετοί οι Τούρκοι δεύτερης γενιάς που παρακολούθησαν δευτεροβάθμια διαδρομή, η οποία ήταν προπαρασκευαστική για την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Όπως τονίζεται όμως (Crul and Vermeulen, 2003), πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλα στοιχεία πριν διατυπωθεί συμπέρασμα ως προς την επιτυχία του ενός ή του άλλου θεσμικού πλαισίου εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, στη Γαλλία, τα παιδιά Τούρκων είχαν μεγαλύτερα ποσοστά σχολικής διαρροής απ' ό,τι στις άλλες χώρες. Από τα παιδιά Τούρκων τα οποία είχαν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους σχεδόν οι μισοί δεν απέκτησαν κανέναν τίτλο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ στις Κάτω Χώρες η αναλογία αυτή ήταν περίπου το ένα τρίτο και στη Γερμανία και την Αυστρία ήταν πολύ μικρότερη. Στις τρεις αυτές χώρες, η πλειονότητα των Τούρκων της δεύτερης γενιάς παρακολουθούν προγράμματα μαθητείας (apprenticeship) όπου σπουδάζουν και εργάζονται ταυτόχρονα. Τα επαγγελματικά προσόντα και η εμπειρία που αποκτούν στα προγράμματα αυτά διευκολύνουν τη μετάβασή τους στην αγορά εργασίας, ενώ στις χώρες όπου είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα τα προγράμματα αυτά, τα ποσοστά ανεργίας των Τούρκων της δεύτερης γενιάς είναι περιορισμένα. Παρατηρήθηκε ιδίως στη Γερμανία ότι χάρη στο σύστημα μαθητείας, η θέση στην αγορά εργασίας της δεύτερης γενιάς Τούρκων ήταν αρκετά εξασφαλισμένη. Συμπερασματικά, ενώ η Γαλλία επιδεικνύει μεγαλύτερη επιτυχία ως προς την είσοδο της δεύτερης γενιάς στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, η Γερμανία εμφανίζει μεγαλύτερη επιτυχία ως προς την ενσωμάτωσή τους στην αγορά εργασίας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε, φαίνεται ότι «σε χώρες με πιο ανοιχτά εκπαιδευτικά συστήματα, η δεύτερη γενιά μπορεί να φτάσει υψηλότερα, αλλά και να πέσει χαμηλότερα» (Crul and Vermeulen, 2003: 983). Στη Γαλλία και το Βέλγιο, παρατηρείται έντονη διαφοροποίηση στους κόλπους της δεύτερης γενιάς Τούρκων, με την είσοδο αρκετών νέων σε επιστημονικά ή διοικητικά επαγγέλματα ταυτόχρονα με την παραμονή αρκετών άλλων νέων στην ανεργία.

Θεωρήθηκε ότι οι διαφορές που παρατηρήθηκαν ανάμεσα στις χώρες της προαναφερόμενης έρευνας ως προς τις εκπαιδευτικές διαδρομές που παρακολουθούν τα παιδιά της δεύτερης γενιάς οφείλονται σε διάφορους παράγοντες. Ο πρώτος παράγοντας είναι η διαφορετική ηλικία έναρξης της σχολικής ζωής. Συγκεκριμένα, στη Γαλλία και το Βέλγιο, η ηλικία έναρξης είναι από δύο μέχρι δύομισι ετών, ενώ στη Γερμανία και την Αυστρία είναι έξι ετών, με αποτέλεσμα τα παιδιά της Γαλλίας και του

Βελγίου να αρχίζουν να μαθαίνουν τη γλώσσα της χώρας πολύ νωρίτερα. Σημειώνεται σχετικά ότι στην Ελλάδα από το σχολικό έτος 2007-2008 κατέστη με νομοθετική ρύθμιση υποχρεωτικό το νηπιαγωγείο, με συνέπεια να τοποθετείται ένα χρόνο νωρίτερα η έναρξη της σχολικής ζωής. Η εξέλιξη αυτή αναμένεται να έχει θετικές επιπτώσεις στην ελληνομάθεια των παιδιών των μεταναστών της χώρας.

Ο δεύτερος παράγοντας είναι οι σημαντικές διαφορές στον αριθμό ωρών για τις οποίες οι μαθητές, κατά τα χρόνια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, βρίσκονται στην αίθουσα μαζί με τους δασκάλους ή καθηγητές. Ειδικότερα, στη Γερμανία και την Αυστρία οι μαθητές παρακολουθούν σχολείο μόνο τη μισή μέρα. Για παράδειγμα, μαθητές εννέα ετών στη Γερμανία είχαν 661 ώρες επαφής μαζί τους, σε σχέση με 1.019 ώρες επαφής στις Κάτω Χώρες. Οι λιγότερες ώρες παρακολούθησης στη Γερμανία και την Αυστρία αντισταθμίζονται με μεγαλύτερο φόρτο εργασιών για το σπίτι, με αποτέλεσμα οι μαθητές της δεύτερης γενιάς να βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, εφόσον οι γονείς τους δεν μπορούν να προσφέρουν την κατάλληλη βοήθεια για τις σχολικές εργασίες που εκτελούνται στο σπίτι.

Ο τρίτος παράγοντας είναι οι διαφορές στους σχολικούς μηχανισμούς με τους οποίους διαχωρίζονται οι μαθητές σε διάφορες κατευθύνσεις. Πιο συγκεκριμένα, στη Γερμανία και την Αυστρία, διαχωρίζονται στην ηλικία των 10 ετών ενώ στο Βέλγιο και τη Γαλλία στην ηλικία των 14 και 15 ετών, αντίστοιχα. Επειδή στη Γερμανία και την Αυστρία το σχολείο ξεκινά σχετικά αργά και συγκεκριμένα στην ηλικία των 6 ετών, ενώ είναι περιορισμένες οι ώρες επαφής με δασκάλους και καθηγητές και συνεπώς και με τη γλώσσα της χώρας, δύσκολα καλύπτεται το χάσμα μέχρι την ηλικία των 10 ετών, όταν κατανέμονται οι μαθητές σε κατευθύνσεις. Στην περίπτωση της Αυστρίας (Herzog-Punzenberger, 2003), άλλος παράγοντας που θεωρείται ότι οδηγεί τη δεύτερη γενιά Τούρκων σε χαμηλές εκπαιδευτικές διαδρομές είναι η δύσκολη νομική κατάσταση που αντιμετώπιζαν οι οικογένειές τους λόγω του πολύπλοκου και περιοριστικού συστήματος χορήγησης και ανανέωσης αδειών διαμονής και εργασίας, το οποίο δημιουργεί καθεστώς αβεβαιότητας και δυσχεραίνει το σχεδιασμό πιο φιλόδοξων εκπαιδευτικών διαδρομών. Πρόκειται για παράγοντα που θα ληφθεί υπόψη κατά την εξέταση των σχετικών ελληνικών θεσμικών ρυθμίσεων στο επόμενο Κεφάλαιο 3.

Ένα από τα γενικά συμπεράσματα που διατυπώθηκαν (Thomson and Cruil, 2007) με την ολοκλήρωση του συγκριτικού ερευνητικού προγράμματος είναι ακριβώς η μεγάλη σημασία, για την ένταξη της δεύτερης γε-

νιάς μεταναστών, των θεσμικών παραγόντων, και συγκεκριμένα των τριών προαναφερόμενων παραγόντων που αφορούν την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος της κάθε χώρας. Μάλιστα, τονίζεται ότι οι διαφορές που παρατηρήθηκαν ως προς την εκπαιδευτική επίτευξη και τη θέση στην αγορά εργασίας της δεύτερης γενιάς, στις ευρωπαϊκές χώρες που μελετήθηκαν, οφείλονται περισσότερο σε διαφορές στα θεσμικά πλαίσια των χωρών αυτών παρά σε διαφορές ως προς τα πρότυπα ένταξης (“national models of integration”) που προωθούνται στις χώρες αυτές και τις πολιτικές που εφαρμόζονται για την πολιτογράφηση, αν και αναγνωρίζεται η σημασία των τελευταίων για τη διαμόρφωση της ταυτότητας της δεύτερης γενιάς.

Έχει επισημανθεί η ανάγκη, κατά την εξέταση της σχολικής επίδοσης και εκπαιδευτικής διαδρομής των παιδιών των μεταναστών, και ιδίως κατά τη διεξαγωγή διαχρονικών συγκρίσεων, να ληφθούν υπόψη τυχόν αλλαγές στη σύνθεση του πληθυσμού μεταναστών. Για παράδειγμα, ενώ παρατηρήθηκε στις ΗΠΑ μια διαχρονική μείωση της σχολικής διαρροής των παιδιών των μεταναστών, διαπιστώθηκε (Fry, 2007) ότι η μείωση αυτή δεν μπορεί να αποδοθεί σε βελτίωση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που απευθύνονται στα παιδιά αυτά ή σε άλλες βελτιώσεις από την πλευρά των σχολείων, αλλά, αντίθετα, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις μεταβολές της σύνθεσης του πληθυσμού μεταναστών και συγκεκριμένα στα όλο και καλύτερα εκπαιδευτικά επίπεδα της πρώτης γενιάς μεταναστών.

Παράλληλα, σε διαφορετικές έρευνες αναφορικά με την εκπαιδευτική επίτευξη στη Γερμανία (Riphahn, 2001· Riphahn, 2004) διαπιστώθηκε αυξανόμενη απόκλιση ανάμεσα σε διαδοχικές γενιές παιδιών γηγενών και μεταναστών, γεγονός που γέννησε αμφιβολίες σχετικά με την πρόοδο της ενσωμάτωσης της δεύτερης γενιάς μεταναστών. Ωστόσο, σημειώθηκε στις έρευνες ότι η απόκλιση αυτή μπορεί να οφείλεται στα διαφορετικά χαρακτηριστικά των διαδοχικών ροών μεταναστών (π.χ. οι πιο πρόσφατοι μετανάστες ήταν λιγότερο εκπαιδευμένοι).

Πρέπει να σημειωθεί ότι στη διερεύνηση των προσδιοριστικών παραγόντων της εκπαιδευτικής επίδοσης των παιδιών των μεταναστών, έχει εξεταστεί μεγάλο φάσμα μεταβλητών. Για παράδειγμα, έχουν μελετηθεί διαστάσεις των γονικών σχέσεων, όπως της διαδικασίας λήψης οικογενειακών αποφάσεων, της στενότητας σχέσεων γονιού και παιδιού και, τέλος, του κατά πόσον συζητούν οι γονείς με τα παιδιά για την εκπαίδευση των τελευταίων (Kao, 2004). Έχει εξεταστεί επίσης η επίπτωση στη σχολική επίδοση εξωσχολικών θεσμών των κοινοτήτων μεταναστών, όπως οι

σχολές εκμάθησης της μητρικής γλώσσας των γονιών από τη δεύτερη γενιά μεταναστών (Zhou and Kim, 2007). Άλλοι ακόμα παράγοντες που έχουν διερευνηθεί ως προς την επίδρασή τους στη σχολική επίτευξη των παιδιών μεταναστών είναι το νομικό καθεστώς της διαμονής των γονιών στη χώρα (π.χ. με ή χωρίς την άδεια των αρχών) (Bean et al., 2011) και η εθνοτική πυκνότητα της γειτονιάς (Fleischmann et al., 2011).

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι έχει τονιστεί στα πορίσματα ορισμένων ερευνών ότι σημασία έχουν, για τις εθνοτικές σχέσεις και την κοινωνική συνοχή, όχι μόνο η εκπαιδευτική επίδοση και το εκπαιδευτικό επίπεδο που επιτυγχάνεται από τη δεύτερη γενιά μεταναστών, αλλά και οι αντιλήψεις της ίδιας της δεύτερης γενιάς για τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα που επιτυγχάνουν και για την κοινωνική τους κινητικότητα. Ειδικότερα, κατά τη σύγκριση της δεύτερης γενιάς Κινέζων και Δομινικανών στις ΗΠΑ (Louie, 2006), διαπιστώθηκε ότι οι Κινέζοι είχαν καλύτερη εκπαιδευτική επίδοση από τους Δομινικανούς, αλλά ταυτόχρονα ότι οι Δομινικανοί ήταν πολύ πιο ικανοποιημένοι με την εκπαιδευτική τους διαδρομή απ' ό,τι ήταν οι Κινέζοι. Οι διαφορετικές υποκειμενικές τους ερμηνείες της επίδοσής τους αποδόθηκαν στα διαφορετικά πλαίσια αναφοράς που υιοθετούσαν. Συγκεκριμένα, οι Κινέζοι της δεύτερης γενιάς ήταν απαισιόδοξοι τόσο επειδή συνέκριναν τους εαυτούς τους με γηγενείς συνομηλίκους τους των ΗΠΑ, όσο και επειδή είχαν επηρεαστεί από στερεότυπα σύμφωνα με τα οποία τα παιδιά των Κινέζων χαρακτηρίζονται από μεγάλη εκπαιδευτική επιτυχία. Από την άλλη πλευρά, οι Δομινικανοί της δεύτερης γενιάς συνέκριναν τους εαυτούς τους με τους συνομηλίκους τους της χώρας προέλευσης των γονέων τους, την οποία είχαν επισκεφτεί τακτικά και οι ίδιοι. Το έντονα «διεθνικό» (transnational) πλαίσιο αναφοράς των Δομινικανών της δεύτερης γενιάς συνέβαλε στη συμφιλίωσή τους με τον τρόπο αφομοίωσής τους στις ΗΠΑ, ο οποίος χαρακτηρίστηκε από άλλους ως περιθωριοποιημένος.

Όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφική επισκόπηση που προηγήθηκε, η έρευνα για την εκπαιδευτική και εργασιακή πορεία των παιδιών των μεταναστών ανθίζει την τελευταία δεκαετία όχι μόνο σε παραδοσιακές χώρες υποδοχής μεταναστών αλλά και σε νέες. Αν και δεν είναι εφικτή η ανάλυση των εξελίξεων για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης της Ελλάδας από όλες τις πλευρές που πραγματεύονται οι ποικίλες θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις οι οποίες διακρίνονται στη διεθνή βιβλιογραφία, πιστεύουμε ότι η εξέταση της σχετικής βιβλιογραφίας είναι πολύτιμη επειδή εγείρει ζητήματα, προβληματισμούς και κατευθύνσεις διερεύνησης.

2.5. Ευρήματα για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης στην Ελλάδα

Μέχρι σχετικά πρόσφατα, στην Ελλάδα οι αναφορές στη δεύτερη γενιά μεταναστών παρέπεμπαν στους γόνους των Ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Αυστραλία, τη Γερμανία ή άλλες χώρες προορισμού Ελλήνων μεταναστών. Οι επιτυχίες της δεύτερης γενιάς, όπως και της πρώτης γενιάς της διασποράς, και η εντυπωσιακή τους ανοδική κινητικότητα αποτέλεσαν κομμάτι της «εθνικής αφήγησης» και περηφάνειας. Σήμερα, είκοσι χρόνια μετά τη μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών, οι αναφορές στη δεύτερη γενιά μεταναστών παραπέμπουν πλέον όχι στα παιδιά των Ελλήνων μεταναστών αλλά στα παιδιά «αλλογενών» οι οποίοι μετανάστευσαν στην Ελλάδα. Η νέα αυτή τρέχουσα σημασία της «δεύτερης γενιάς μεταναστών» παγιώθηκε με την εκτεταμένη προβολή και συζήτηση του νομοσχεδίου για τη «δεύτερη γενιά μεταναστών» το 2010.³

Τα τελευταία χρόνια εμφανίζονται όλο και περισσότερες εργασίες που επικεντρώνονται στη δεύτερη γενιά μεταναστών της Ελλάδας. Στο μέρος αυτό εξετάζεται η σχετική βιβλιογραφία και παρουσιάζονται στοιχεία και συμπεράσματα από τις ποσοτικές και ποιοτικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί. Το μεγαλύτερο τμήμα της έρευνας που έχει πραγματοποιηθεί εστιάζεται στο εκπαιδευτικό σύστημα παρά στην αγορά εργασίας, όπως άλλωστε θα αναμενόταν με βάση το περιορισμένο χρονικό βάθος των μαζικών μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα. Είναι μόνο πρόσφατα που εισέρχονται στην αγορά εργασίας αξιόλογοι αριθμοί παιδιών τα οποία διήνυσαν τα περισσότερα σχολικά τους χρόνια στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, με αποτέλεσμα η μετάβασή τους από το σχολείο στην αγορά εργασίας να μην έχει ερευνηθεί ακόμα.

2.5.1. Η παρουσία των παιδιών των μεταναστών στα σχολεία της χώρας

Όπως δείχνουν τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας για το σχολικό έτος 2010-2011, είναι έντονη η παρουσία μαθητών μεταναστευτικής

³ Ο Νόμος 3838 ψηφίστηκε το Μάρτιο του 2010 και εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο σε σχέση με το θεσμικό πλαίσιο που διέπει την παραμονή των μεταναστών και των παιδιών τους στη χώρα.

προέλευσης στα σχολεία της χώρας. Παρατηρείται όμως διαφοροποίηση στις αναλογίες τους ανάλογα με το επίπεδο της εκπαίδευσης. Σε σχέση με το δημοτικό και το γυμνάσιο, οι αλλοδαποί μαθητές συμμετέχουν με μειωμένο ποσοστό στο δεύτερο κύκλο σπουδών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, που δεν ανήκει στην υποχρεωτική εκπαίδευση (Πίνακας 2.1). Όταν προχωρήσουν εντέλει πέραν από το γυμνάσιο, στρέφονται σε μικρότερο ποσοστό απ' ό,τι οι γηγενείς μαθητές προς το Γενικό Λύκειο παρά σε σχολές τεχνικής και επαγγελματικής κατεύθυνσης, δηλαδή στις Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές (ΤΕΕ), τα Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑΛ), και τις Επαγγελματικές Σχολές (ΕΠΑΣ). Δυσανάλογη ροπή προς σχολές της κατεύθυνσης αυτής χαρακτηρίζει και τους παλιννοστούντες μαθητές. Η διαφοροποίηση των δύο ομάδων από τους γηγενείς μαθητές ίσως οφείλεται σε παράγοντες όπως η γνώση της ελληνικής γλώσσας και οι αντιλήψεις για τις προοπτικές τους στην ελληνική αγορά εργασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1

Κατανομή των αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών στα δημόσια σχολεία κατά το σχολικό έτος 2010-11

Βαθμίδα εκπαίδευσης	Σύνολο μαθητών	Αριθμός αλλοδαπών μαθητών και ποσοστό τους στο σύνολο των μαθητών		Αριθμός παλιννοστούντων μαθητών και ποσοστό τους στο σύνολο των μαθητών	
Νηπιαγωγείο	132.223	20.432	(15,4%)	1.265	(1,0%)
Δημοτικό	601.047	74.685	(12,4%)	5.605	(0,9%)
Γυμνάσιο	321.682	34.626	(10,8%)	3.822	(1,2%)
Γενικό Λύκειο	224.224	12.060	(5,4%)	1.780	(0,8%)
ΤΕΕ, ΕΠΑΛ, ΕΠΑΣ	94.699	12.319	(13,0%)	2.385	(2,5%)
ΣΥΝΟΛΟ	1.373.875	154.120		14.857	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία, Υπ. Παιδείας, Διεύθυνση Λειτουργικής Ανάπτυξης και Πληροφοριακών Συστημάτων, επεξεργασία συγγραφέων.

Αν και μαθητές μεταναστευτικής προέλευσης εντοπίζονται σε όλες σχεδόν τις γεωγραφικές περιοχές της χώρας, η ένταση της παρουσίας τους ποικίλλει πολύ από περιοχή σε περιοχή. Παλαιότερα στοιχεία που συλλέχθηκαν από διάφορες σχολικές διευθύνσεις της χώρας (Γιαννίτσας,

Μαυρομάτης και Αβραμίδη, 2008) ανέδειξαν τη συγκέντρωση των αλλοδαπών μαθητών στα σχολεία συγκεκριμένων περιοχών. Για παράδειγμα, στην περιφέρεια Αττικής το σχολικό έτος 2004-2005, το 13% των μαθητών γυμνασίου ήταν υπήκοοι ξένων κρατών, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό το σχολικό έτος 2005-2006 στα σχολεία του νομού Θεσσαλονίκης ήταν 8,5% και στα σχολεία της Θεσσαλίας 5,9%. Μάλιστα στην Πρώτη Σχολική Διεύθυνση Αθηνών της Περιφέρειας Αττικής, οι αλλοδαποί μαθητές αποτελούσαν το 23% των μαθητών Γυμνασίου.

2.5.2. Σχολικές επιδόσεις των παιδιών μεταναστευτικής προέλευσης

Η τακτική διεθνής έρευνα PISA (Programme for International Student Assessment) για την εκπαιδευτική επίτευξη μαθητών 15 ετών σε χώρες μέλη του ΟΟΣΑ αποτελεί πολύτιμη πηγή στοιχείων για την εκπαιδευτική επίδοση των παιδιών των μεταναστών. Τα δεδομένα επιτρέπουν τη σύγκριση της επίδοσης παιδιών μεταναστευτικής και γηγενούς προέλευσης καθώς και της επίδοσης παιδιών πρώτης και δεύτερης γενιάς μεταναστών. Στους τόμους που δημοσιεύτηκαν με τα αποτελέσματα της αξιολόγησης του 2009 (OECD, 2010b), για πρώτη φορά γίνεται διάκριση ανάμεσα σε παιδιά πρώτης και δεύτερης γενιάς και στην περίπτωση της Ελλάδας, αν και πάλι οι αριθμοί των παιδιών της δεύτερης ομάδας που συμμετείχαν στην αξιολόγηση ήταν περιορισμένοι. Εφόσον το κριτήριο με το οποίο ο μαθητής ή η μαθήτρια θεωρείται γηγενής ή μετανάστης/τρια πρώτης ή δεύτερης γενιάς είναι η χώρα γέννησής τους και των γονιών τους και όχι η υπηκοότητα, τα παιδιά ομογενών και αλλογενών δεν διαφοροποιούνται αλλά κατατάσσονται μαζί, ανάλογα με το αν γεννήθηκαν ή ίδιοι ή μόνο οι γονείς τους στο εξωτερικό.

Πρέπει να σημειωθεί καταρχάς ότι τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στην αναλογία των παιδιών με μεταναστευτική προέλευση μιας χώρας και τη μέση επίδοση των μαθητών της χώρας στην ανάγνωση, η οποία ήταν το επίκεντρο της αξιολόγησης της συγκεκριμένης χρονιάς. Ενδεικτικά, η μέση επίδοση των μαθητών της Ελλάδας ήταν χαμηλότερη και από τις επιδόσεις χωρών με μικρότερες αναλογίες μεταναστών (π.χ. Κορέα και Φινλανδία) και από επιδόσεις χωρών με μεγαλύτερες αναλογίες (π.χ. Καναδάς, Νέα Ζηλανδία, Αυστραλία, Ελβετία, ΗΠΑ, Γερμανία). Ούτε συσχετίζεται η μέση επίδοση της χώρας με το μέγεθος του χάσματος στην επίδοση ανάμεσα στους μαθητές γηγε-

νούς και μεταναστευτικής προέλευσης, διαψεύδοντας την υπόθεση που διατυπώνεται συχνά ότι υψηλοί ρυθμοί μετανάστευσης συνεπάγονται τη χειροτέρευση των αποτελεσμάτων στην εκπαίδευση.

Στην Ελλάδα, όπως και στις περισσότερες χώρες της αξιολόγησης το 2009, οι μαθητές χωρίς μεταναστευτική προέλευση είχαν καλύτερη επίδοση στην ανάγνωση απ' ό,τι οι μαθητές με τέτοια προέλευση. Συγκεκριμένα, τους ξεπέρασαν κατά 57 μονάδες, όπου μια διαφορά 39 μονάδων αντιστοιχεί περίπου σε ένα σχολικό έτος (OECD, 2010b). Όπως έχει σημειωθεί και σε σχέση με προηγούμενες αξιολογήσεις PISA (OECD, 2009), τα δυσμενή εκπαιδευτικά αποτελέσματα που εμφανίζουν τα παιδιά των μεταναστών στις έρευνες PISA αντανακλούν τον αντίκτυπο της μειονεκτικής τους κοινωνικής θέσης, καθώς οι γονείς τους υστερούν σε εκπαίδευση σε σχέση με τους γηγενείς γονείς, ενώ σε όλες σχεδόν τις κοινωνίες υπάρχει τάση μεταβίβασης των εκπαιδευτικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων από γενιά σε γενιά. Ο παράγοντας αυτός όμως δεν μπορεί να εξηγήσει όλη τη διαφορά που διαπιστώνεται ανάμεσα στα γηγενή και μη παιδιά, εφόσον είτε γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής είτε όχι, τα μη γηγενή παιδιά εμφανίζουν συνήθως χειρότερα εκπαιδευτικά αποτελέσματα απ' ό,τι τα γηγενή παιδιά σε όλες τις κατηγορίες εκπαιδευτικής επίτευξης των γονιών. Ειδικότερα, στην αξιολόγηση του μαθητικού πληθυσμού της Ελλάδας το 2009, το χάσμα ανάμεσα στους μαθητές μεταναστευτικής και μη προέλευσης μειώνεται μεν όταν λαμβάνεται υπόψη η κοινωνικοοικονομική τους θέση αλλά παραμένει αξιόλογο, φθάνοντας στις 35 από τις 57 μονάδες.

Όσον αφορά τη χώρα προέλευσης, έχει ενδιαφέρον ότι οι μαθητές στην Ελλάδα αλβανικής προέλευσης έχουν καλύτερη απόδοση απ' ό,τι οι μαθητές ρωσικής προέλευσης. Την ίδια στιγμή, οι μαθητές της Ελλάδας αλβανικής προέλευσης ξεπερνούν στην επίδοσή τους μαθητές αλβανικής προέλευσης που βρίσκονται στο Μοντενέγρο και την Ελβετία, ενώ οι μαθητές της Ελλάδας ρωσικής προέλευσης υστερούν σε σχέση με τους ομοεθνείς τους στη Τσεχία, τη Φινλανδία, το Ισραήλ και τη Γερμανία. Χρειάζεται βέβαια προσοχή στην ερμηνεία των διαφορών αυτών, καθώς ενδέχεται να διαμορφώνονται εν μέρει από τις διαδικασίες «επιλογής» με τις οποίες οικογένειες διαφόρων στρωμάτων από διάφορες χώρες καταλήγουν σε συγκεκριμένες χώρες υποδοχής (OECD, 2010b).

Όπως στις περισσότερες χώρες της αξιολόγησης, και στην Ελλάδα τα παιδιά της δεύτερης γενιάς είχαν καλύτερη επίδοση στην ανάγνωση απ' ό,τι τα παιδιά της πρώτης γενιάς. Στην Ελλάδα όμως η διαφορά ήταν

μεγαλύτερη: στις χώρες της αξιολόγησης συνολικά, οι μαθητές δεύτερης γενιάς ξεπέρασαν τους μαθητές πρώτης γενιάς κατά μέσο όρο κατά 18 μονάδες, ενώ στην Ελλάδα τούς ξεπέρασαν κατά 36 μονάδες. Η Ελλάδα ήταν ανάμεσα στις χώρες όπου τα παιδιά της πρώτης γενιάς μεταναστών είχαν διπλάσιες πιθανότητες, απ' ό,τι τα παιδιά χωρίς μεταναστευτική προέλευση, να βρίσκονται στο κατώτερο 25% των μαθητών.

Η ηλικία της άφιξης στην Ελλάδα έχει ιδιαίτερη επίπτωση στις επιδόσεις των μαθητών της πρώτης γενιάς. Συγκεκριμένα, τα παιδιά που έφτασαν στην Ελλάδα μέχρι τα πέντε τους χρόνια ξεπέρασαν εκείνα που έφτασαν σε ηλικία μεταξύ 6 και 12 ετών κατά 37 μονάδες. Σημειώνεται ότι δεν δημοσιεύτηκαν τα αντίστοιχα στοιχεία για τους μαθητές που έφτασαν σε ηλικία μεγαλύτερη των 12 ετών.

Δύο παράγοντες, που έχουν παρατηρηθεί στις αξιολογήσεις "PISA" ότι έχουν μεγαλύτερη επίδραση στα εκπαιδευτικά αποτελέσματα των παιδιών από ό,τι ο παράγοντας της εκπαίδευσης των γονιών, είναι η συγκέντρωση των παιδιών των μεταναστών σε συγκεκριμένες σχολικές μονάδες και η γλώσσα η οποία χρησιμοποιείται στο σπίτι, δηλαδή εάν είναι άλλη από εκείνη της χώρας αξιολόγησης (OECD, 2009). Η επίδραση του κάθε παράγοντα έχει διαπιστωθεί ότι είναι σχεδόν ανεξάρτητη από την επίδραση του άλλου, δηλαδή λειτουργούν συσσωρευτικά. Στην περίπτωση που ληφθούν υπόψη οι δύο αυτοί παράγοντες, οι διαφορές στις αποδόσεις των δύο ομάδων νέων μειώνονται 60-75% κατά μέσον όρο. Όσον αφορά στους μαθητές πρώτης γενιάς στην Ελλάδα και στη γλώσσα που χρησιμοποιείται στο σπίτι, διαπιστώθηκε στην αξιολόγηση του 2009 ότι ο μέσος όρος επίδοσης στην ανάγνωση όσων μένουν σε σπίτι όπου μιλούν γλώσσα άλλη από τα ελληνικά ήταν κατά 37 μονάδες κατώτερος από εκείνον των μαθητών πρώτης γενιάς που μιλούν ελληνικά στο σπίτι. Όσον αφορά στη γεωγραφική συγκέντρωση και τη σύνθεση του σχολικού πληθυσμού, διαπιστώθηκε στην αξιολόγηση του 2009 ότι η Ελλάδα, μαζί με τη Δανία και την Ολλανδία, ήταν μεταξύ των χωρών που εμφάνισαν τις μεγαλύτερες διαφορές ανάμεσα στους μαθητές γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης ως προς την κοινωνικοοικονομική σύνθεση των σχολείων όπου φοιτούν.

Οι εκπαιδευτικές δυσκολίες που χαρακτηρίζουν μαθητές μεταναστευτικής προέλευσης στην Ελλάδα έχουν αναδειχτεί και σε άλλες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στα ελληνικά σχολεία, κυρίως από εκπαιδευτικούς. Έχει τονιστεί ότι οι αλλοδαποί και παλινοστούντες μαθητές αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα λόγω ανεπαρκών γνώσεων της

ελληνικής γλώσσας (Ευαγγέλου και Παλαιολόγου, 2007). Διαπιστώθηκε ότι μαθητές και των δύο ομάδων που φοιτούσαν στην τελευταία τάξη του Δημοτικού είχαν στατιστικά σημαντικά χαμηλότερη επίδοση από τους γηγενείς Έλληνες συμμαθητές τους και ότι οι διαφορές επίδοσης στην ελληνική γλώσσα ήταν περίπου διπλάσιες από εκείνες που παρατηρήθηκαν στα μαθηματικά, ενώ τα αγόρια είχαν χαμηλότερη επίδοση από τα κορίτσια τόσο στη γλώσσα όσο και στα μαθηματικά. Διαπιστώθηκε επίσης, σε σχέση με παλινοστούντες μαθητές των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού, ότι η προσαρμογή τους στο σχολείο εξαρτάται από το φύλο (με τα κορίτσια να προσαρμόζονται πιο εύκολα), τη γλώσσα η οποία κυριαρχεί στο σπίτι, το μορφωτικό και κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας, παρόλο που το επάγγελμα στο οποίο απασχολούνται οι γονείς στην Ελλάδα συχνά δεν ανταποκρίνεται στο εκπαιδευτικό τους επίπεδο, τον τύπο της οικογένειας (μονογονεϊκή κλπ.) και τέλος, τα χρόνια που ζουν στην Ελλάδα.

2.5.3. Άλλες έρευνες για παιδιά μεταναστευτικής προέλευσης στην Ελλάδα

Ενδιαφέρουσα ποιοτική έρευνα των Ζάχου και Καλεράντε (στο Ευαγγέλου και Παλαιολόγου, 2007) είχε στόχο την εξέταση του εκπαιδευτικού προσανατολισμού της δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών και εστίαστηκε σε άτομα που αξιοποίησαν την εκπαίδευση για την επίτευξη της κοινωνικής τους κινητικότητας, με τη διεξαγωγή 42 συνεντεύξεων με φοιτητές προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών στα ελληνικά πανεπιστήμια. Οι φοιτητές προήλθαν κυρίως από γονείς με ανώτερο μορφωτικό επίπεδο και συνεπώς δεν ήταν αντιπροσωπευτικοί των Αλβανών μεταναστών. Ωστόσο, οι γονείς ανέλαβαν στην Ελλάδα εργασίες αναντίστοιχες με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Οι ερευνήτριες διέκριναν στις φιλοδοξίες των γονιών για την εκπαιδευτική επιτυχία των παιδιών τους όχι μόνο την επιθυμία για την ανοδική κινητικότητα των παιδιών τους, αλλά και την επιθυμία «κοινωνικής αποκατάστασης» της υποβάθμισης που είχαν υποστεί οι ίδιοι με τη μετανάστευσή τους στην Ελλάδα, εφόσον είχαν αναλάβει εργασίες κατώτερες των εκπαιδευτικών τους προσόντων. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις συνεντεύξεις με τους φοιτητές ήταν συχνές οι αναφορές στην αίσθηση χρέους που είχαν στους γονείς τους, ενώ θεωρήθηκε ότι το χαμηλό επίπεδο συγκρούσεων που διαπιστώθηκε ανάμεσα στους

φοιτητές και τους γονείς συσχετίζεται με την αίσθηση αυτή. Σημειώνεται ακόμα ότι το ίδιο έντονο αίσθημα γονικής θυσίας και χρέους των παιδιών απέναντι στους γονείς τους είχε διαπιστωθεί σε παλαιότερη έρευνα ελληνικών οικογενειών εργατικών στρωμάτων της Αθήνας στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όπου επαναλαμβανόμενο μοτίβο τόσο των γονιών όσο και των παιδιών στις ξεχωριστές τους συνεντεύξεις ήταν οι μεγάλες θυσίες που είχαν κάνει οι γονείς για χάρη των παιδιών, καταβάλλοντας σκληρή εργασία και στερώντας τους εαυτούς τους για να εξασφαλίσουν ένα καλύτερο μέλλον για τα παιδιά τους, ενώ αφιέρωναν σημαντικά ποσά σε ισοτιμία εκμάθησης ξένων γλωσσών και στην προσπάθεια εισόδου τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, με τη χρηματοδότηση φροντιστηρίων κλπ. (Καβουνίδη, 1996).

Παρατηρήθηκαν ακόμα στην έρευνα των Ζάχου και Καλεράντε (2007) διαφορετικές κατά φύλο εκπαιδευτικές στρατηγικές. Συγκεκριμένα, τα κορίτσια επέλεξαν σε μεγαλύτερα ποσοστά απ' ό,τι τα αγόρια να προχωρήσουν στο λύκειο και την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η διαφορά αυτή αποδόθηκε στη μεγαλύτερη συμμόρφωση των κοριτσιών με το γονικό έλεγχο, στη μεγαλύτερη αποδοχή από τα κορίτσια των γονικών προτιμήσεων για το μέλλον τους, και στο διαφορετικό τρόπο ζωής των αγοριών, με τη συμμετοχή τους στα καταναλωτικά πρότυπα των συνομηλίκων τους γηγενών. Παρατηρήθηκε ακόμα ότι οι νέοι Αλβανοί στρέφονται προς ημιεξειδικευμένα επαγγέλματα για τα οποία υπήρχε ζήτηση και οι αμοιβές ήταν αρκετά καλές. Αντίθετα, οι σπουδές των κοριτσιών αποτελούσαν ένα είδος προίκας που ανέβαζαν το κύρος της οικογένειας, ενώ χωρίς τις σπουδές οι επαγγελματικές επιλογές θα περιορίζονταν σε επαγγέλματα στον τομέα των υπηρεσιών με χαμηλό κοινωνικό γόητρο, όπως της οικιακής βοηθού.⁴ Ως προς τις προθέσεις τους για το μέλλον, αρκετοί φοιτητές σχεδίαζαν να παραμείνουν στην Ελλάδα εφόσον θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την παραμονή τους με το δεδομένο θεσμικό πλαίσιο. Άλλοι σχεδίαζαν να επιστρέψουν στην Αλβανία όχι επειδή το επιθυμούσαν αλλά λόγω των δυσκολιών παραμονής που έθετε το συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο, ενώ θεωρούσαν ότι ο ευρωπαϊκός τίτλος σπουδών που αποκτούσαν στην Ελλάδα θα είχε ιδιαίτερη βαρύτητα στην Αλβανία. Άλλοι πάλι σκόπευαν να μεταναστεύσουν σε άλλες χώρες όπως τις ΗΠΑ.

⁴ Παρόμοιες αντιλήψεις για τις σπουδές των κοριτσιών τους έτρεφαν τα γηγενή εργατικά στρώματα της προαναφερόμενης έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα τη δεκαετία του 1980 (Καβουνίδη, 1996).

Σε ερευνητικό πρόγραμμα της Ακαδημίας Αθηνών για τη δεύτερη γενιά μεταναστών, πραγματοποιήθηκαν τρεις ποιοτικές έρευνες σε μαθητές αλβανικής, βουλγαρικής και ρουμανικής προέλευσης, αντίστοιχα. Συμπέρασμα του προγράμματος ήταν ότι η ένταξη στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα επηρεάζεται από το «μεταναστευτικό οδοιπορικό» της οικογένειας, τις εργασίες των γονιών, τα ζητήματα αλλαγής χώρου κατοικίας, τη δομή της οικογένειας και τις στρατηγικές της και τέλος τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού και πολιτισμικού τους περιβάλλοντος όπως είναι η θρησκεία και η γλώσσα (Στυλιανούδη, 2009). Ειδικότερα, στην ποιοτική έρευνα για τα παιδιά αλβανικής προέλευσης (Αθανασοπούλου, 2009), έγιναν 20 συνεντεύξεις με νέους και νέες στην Αθήνα το 2006 και 2007 και αναδείχτηκε, όπως στην προαναφερόμενη έρευνα των Ζάχου και Καλεράντε (2006) για τη δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών, το έντονο αίσθημα υποχρέωσης προς τους γονείς, οι οποίοι εκλαμβάνονται από τους νέους να έχουν κάνει μεγάλες θυσίες για χάρη τους. Η επιθυμία των παιδιών να μην συμμορφωθούν με τους πολύ αυστηρότερους περιορισμούς που έθεταν οι γονείς τους, σε σχέση με εκείνους που έθεταν οι γονείς των γηγενών συνομηλίκων τους, μετριάστηκε από το έντονο αυτό αίσθημα υποχρέωσης που έτρεφαν προς τους γονείς. Στην ποιοτική έρευνα της δεύτερης γενιάς Ρουμάνων μεταναστών με συνεντεύξεις σε 10 μαθητές και 5 γονείς (Θεριανός, 2009), διαπιστώθηκε ότι οι γονείς θεωρούν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ιδιαίτερα χαλαρό, χωρίς την αυστηρότητα και πειθαρχία του ρουμανικού συστήματος, ενώ γονείς και παιδιά φιλοδοξούν ότι τα παιδιά θα αναλάβουν επαγγέλματα μη χειρωνακτικά. Στην αντίστοιχη έρευνα για τη δεύτερη γενιά Βουλγάρων μεταναστών με συνεντεύξεις σε 11 μαθητές και 5 γονείς (Θωμά, 2009), διαπιστώθηκε παρομοίως ότι πολλοί γονείς και μαθητές επικρίνουν το ελληνικό σχολείο ως χαλαρό, ενώ διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές ανέπτυσσαν ομαλές σχέσεις με τους καθηγητές όπως και με τους γηγενείς συμμαθητές τους.

Άλλο ένα ακόμα ερευνητικό πρόγραμμα εξέτασε τις διαγενεακές σχέσεις και σχέσεις φύλου σε οικογένειες Αλβανών μεταναστών στην Αθήνα (Θανοπούλου, 2007) με την πραγματοποίηση 25 συνολικά συνεντεύξεων σε άτομα της πρώτης γενιάς μεταναστών 40-60 ετών και στα παιδιά τους που ήταν ηλικίας 18-39 ετών. Ως δεύτερη γενιά μεταναστών ορίστηκαν τα παιδιά αυτά, άσχετα με το χρόνο άφιξης τους στην Ελλάδα και το εάν έφτασαν ως παιδιά ή ως ενήλικες. Εξετάστηκαν ιδιαίτερα οι αντιλήψεις για τον κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας στην Αλβανία, οι οποίες θεωρήθηκαν ιδιαίτερα άκαμπτες, εφόσον απαγόρευαν τη συμμετοχή των

γυναικών στη δημόσια σφαίρα, συμπεριλαμβανομένης και της εργασίας εκτός σπιτιού. Παρά τις παραδοσιακές αντιλήψεις που έφεραν μαζί τους στην Ελλάδα η πρώτη γενιά μεταναστών, παρατηρήθηκε ότι, όταν οι άνδρες μένουν άνεργοι, καθίσταται αποδεκτή η απασχόληση των συζύγων τους, η οποία εκλαμβάνεται ως προσωρινή κατάσταση,⁵ ενώ μπορεί να αναπροσαρμοστεί μερικώς και ο κατά φύλο καταμερισμός της εργασίας στο νοικοκυριό. Αντίθετα, θεωρήθηκε ότι η γενιά των παιδιών τους (18-39 ετών) κινείται ανάμεσα στον παραδοσιακό κόσμο της Αλβανίας και το σύγχρονο κόσμο της Ελλάδας, στο «μεταίχμιο» μεταξύ δύο συστημάτων αξιών. Λόγω της σύνθεσης του δείγματος, δυστυχώς δεν ήταν εφικτή η εξαγωγή συμπερασμάτων ως προς τις επιπτώσεις της μεταμόρφωσης των αντιλήψεων για τους ρόλους των δύο φύλων στις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές στρατηγικές της δεύτερης γενιάς μεταναστών.

Μία έρευνα για την εθνοτική ταυτότητα και την ψυχοκοινωνική προσαρμογή βασίστηκε σε 777 ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν από μαθητές Γ΄ τάξης Γυμνασίου και Β΄ τάξης Λυκείου, οι οποίοι ήταν είτε γηγενείς είτε μετανάστες πρώτης ή δεύτερης γενιάς (Μπεζεβέγκης, Παυλόπουλος και Γεωργαντή, 2010). Διαπιστώθηκε ότι η δεύτερη γενιά είχε σχολική επίδοση υψηλότερη από εκείνη της πρώτης γενιάς και παρόμοια με εκείνη των γηγενών συμμαθητών τους, ενώ η εθνοτική τους ταυτότητα ήταν πιο προσανατολισμένη προς την ελληνική κοινωνία απ' ό,τι εκείνη της πρώτης γενιάς μεταναστών.

Όσον αφορά τους παλινοστούντες, εθνογραφική μελέτη (King and Christou, 2009) της δεύτερης γενιάς Ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ και τη Γερμανία, οι οποίοι ως νεαροί ενήλικοι μετανάστευσαν στον τόπο καταγωγής των γονιών τους, δηλαδή στην Ελλάδα, ασχολήθηκε με διάφορες διαστάσεις της ταυτότητας της δεύτερης αυτής γενιάς. Επίκεντρο της έρευνας όμως δεν ήταν η εκπαίδευση ή η επαγγελματική ένταξη που ενδιαφέρουν εδώ αλλά οι αλλαγές στις αντιλήψεις των υποκειμένων για την ταυτότητα και την πατρίδα μετά τη διαμονή τους στη χώρα και την επαφή με την ελληνική καθημερινότητα.

Παρόλο που δεν εστιάζει στη δεύτερη γενιά, μία έρευνα για τους παλινοστούντες από την πρώην Σοβιετική Ένωση διαφωτίζει τις δυσκολίες που αντιμετώπισε τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη γενιά παλινοστούντων (Ρορον, 2010). Κατά την άφιξή τους στην Ελλάδα, ανακάλυψαν ξαφ-

⁵ Όπως ακριβώς διαπιστώθηκε στην προαναφερόμενη έρευνα σε γηγενή εργατικά στρώματα της Αθήνας τη δεκαετία του 1980 (Καβουνίδη, 1996).

νικά τις πολιτισμικές διαφορές που τους χωρίζουν από τους γηγενείς και ιδίως τις γλωσσικές διαφορές. Έμαθαν ότι οι γηγενείς δεν κατανοούν τη δική τους ποντιακή διάλεκτο. Όπως παρατηρήθηκε και για τη δεύτερη γενιά Ελλήνων των ΗΠΑ και της Γερμανίας που επέστρεψαν στην Ελλάδα (King and Christou, 2009), η εμπειρία της παλιννόστησης προκάλεσε πολλούς προβληματισμούς ως προς την ταυτότητα και την εικόνα της «πατρίδας» που είχαν δημιουργηθεί στο εξωτερικό, με την καθημερινή πραγματικότητα στην Ελλάδα να πυροδοτεί συνεχείς αναθεωρήσεις της ταυτότητας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι έρευνα παλιννοστούντων Ισπανών από την Αργεντινή (Cook-Martin and Viladrich, 2009) ανέδειξε τις διαφορές που προκύπτουν συχνά ως προς τις προσδοκίες για την ένταξη των παλιννοστούντων και των μη ομογενών μεταναστών. Όπως επισημαίνεται, πολιτικές οι οποίες ξεχωρίζουν τους ομοεθνείς από τους μη ομοεθνείς ως προς τα δικαιώματα μετανάστευσης ή πολιτογράφησης (όπως συμβαίνει στις ελληνικές πολιτικές) δημιουργούν προσδοκίες ότι η κοινή καταγωγή διευκολύνει την κοινωνική και οικονομική ένταξη ενώ, αντιθέτως, πολλές έρευνες έχουν δείξει ότι δεν συμπίπτουν οι αντιλήψεις των παλιννοστούντων και των εργοδοτών. Ειδικότερα, οι εργοδότες συχνά εκλαμβάνουν τους παλιννοστούντες ως μετανάστες, αλλά ταυτόχρονα ως λιγότερο επιθυμητούς ως υπαλλήλους σε σχέση με τους υπόλοιπους μετανάστες, οι οποίοι θεωρούν τους εαυτούς τους αλλοδαπούς και συνεπώς είναι πιο πρόθυμοι να αναλάβουν εργασίες ανεπιθύμητες με χαμηλές απολαβές.

2.5.4. Εκπαιδευτικές πολιτικές για τα παιδιά μεταναστευτικής προέλευσης

Το Υπουργείο Παιδείας έχει οργανώσει ειδικά προγράμματα που στοχεύουν στην ομαλή ένταξη των μαθητών των οποίων η μητρική γλώσσα δεν είναι η ελληνική. Η αφορμή για τη λειτουργία των ειδικών αυτών προγραμμάτων (Triandafyllidou and Gropas, 2007) ήταν η άφιξη παλιννοστούντων Ελλήνων τις δεκαετίες του 1970 και 1980 από τη Γερμανία, τις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Αυστραλία και τη Νότια Αφρική. Τη δεκαετία του 1980 μειώθηκαν οι ροές παλιννόστησης από τις χώρες αυτές, αλλά ταυτόχρονα εμφανίστηκαν νέες ροές ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, τα παιδιά των οποίων εντάχθηκαν στα σχετικά προγράμματα.

Οι έντονες μεταναστευτικές εισροές μη ομογενών, που παρατηρήθηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, δημιούργησαν όλο και μεγαλύτερες ανάγκες για προγράμματα που στοχεύουν στην ένταξη αλλόφωνων μαθητών στο εκπαιδευτικό σύστημα. Το 1999 το Υπουργείο Παιδείας προχώρησε σε νέες ρυθμίσεις για τις τάξεις, υποδοχής και τα φροντιστηριακά τμήματα τα οποία λειτουργούν σε δημόσια σχολεία γενικής εκπαίδευσης. Οι τάξεις υποδοχής έχουν στόχο να βοηθήσουν τους μαθητές μεταναστευτικής προέλευσης να προσαρμοστούν και να ενταχθούν πλήρως στις κανονικές τάξεις, ενώ μπορούν να φοιτούν στις τάξεις υποδοχής για δύο το πολύ χρόνια. Επίκεντρο της διδασκαλίας είναι η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Οι τάξεις λειτουργούν παράλληλα με το κανονικό πρόγραμμα του σχολείου και έχουν από 9 μέχρι 17 μαθητές, ενώ σε περίπτωση που οι μαθητές με τις σχετικές ανάγκες είναι λιγότεροι από 9, η γλωσσική και μαθησιακή στήριξη γίνεται εντός της κανονικής τάξης (Eurymdice Network, 2010). Από την άλλη πλευρά, τα φροντιστηριακά τμήματα έχουν στόχο την αντιμετώπιση ακαδημαϊκών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι μαθητές, παλιννοστούντες και αλλοδαποί, λόγω ελλειπών γνώσεων της ελληνικής γλώσσας και λειτουργούν μετά το πέρας της σχολικής ημέρας. Παρέχεται υποστηρικτική διδασκαλία μέχρι 10 ώρες την εβδομάδα από τις οποίες οι 2 αντιστοιχούν στη μελέτη.

Τα δύο αυτά προγράμματα αναμφίβολα συμβάλλουν θετικά στην προσαρμογή των αλλόφωνων μαθητών στο ελληνικό σχολείο. Αδυνατούν όμως να καλύψουν τις μεγάλες ανάγκες που υφίστανται, καθώς δεν προσφέρονται τα προγράμματα σε όλα τα παιδιά με σχετικές ανάγκες, ενώ οι περισσότεροι από τους καθηγητές που διδάσκουν στις τάξεις υποδοχής και τα φροντιστηριακά τμήματα δεν έχουν εκπαιδευτεί κατάλληλα για τη συγκεκριμένη αποστολή που επωμίζονται (Ευαγγέλου και Παλαιολόγου, 2007· Κασίμη, 2007· Triandafyllidou and Gropas, 2007· Θεριανός 2008). Σε σχέση με τους παλιννοστούντες μαθητές, έχει επισημανθεί (Ευαγγέλου και Παλαιολόγου, 2007) το επιπλέον πρόβλημα ότι πολύ συχνά οι δάσκαλοι κρίνουν ότι, επειδή οι μαθητές αυτοί μιλούν εν μέρει την ελληνική γλώσσα, δεν χρειάζεται να φοιτήσουν στις τάξεις υποδοχής και τα φροντιστηριακά τμήματα, ενώ στην πραγματικότητα η συμμετοχή θα τους ωφελούσε. Το μέγεθος των αναγκών που προκύπτουν σε σχέση με τους αλλοδαπούς μαθητές φαίνεται από τα στοιχεία που συλλέχθηκαν από σχολικές διευθύνσεις, σύμφωνα με τα οποία το 14% των μαθητών ξένης υπηκοότητας σε γυμνάσια της Αττικής το 2005 ήταν στην Ελλάδα λιγότερο από τέσσερα χρόνια και το 29% για 5-7 χρόνια, ενώ τα αντίστοι-

χα ποσοστά για τους μαθητές λυκείου ήταν 9% και 19% και για τους μαθητές ΤΕΕ 12% και 27% (Γιαννίτσας, Μαυρομμάτης και Αβραμίδη, 2008). Στην περίπτωση της σχολικής διεύθυνσης του νομού Θεσσαλονίκης, το 2006 το 23% των αλλοδαπών μαθητών γυμνασίου είχαν χρόνο παραμονής στην Ελλάδα μέχρι και 4 έτη, ενώ το 29% είχαν 5 με 7 έτη. Η ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας, η οποία χαρακτηρίζει πολλούς νέους μεταναστευτικής προέλευσης, σίγουρα αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση των εκπαιδευτικών στρατηγικών και επιλογών των νέων αυτών ως προς τη συνέχιση ή όχι μετά το γυμνάσιο στο επόμενο στάδιο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, και αν ναι, για την επιλογή του λυκείου γενικής κατεύθυνσης ή, αντίθετα, λυκείου ή σχολής επαγγελματικής κατεύθυνσης.

Πρέπει να σημειωθεί ακόμα ότι η νομοθεσία του 1996 προέβλεψε τη λειτουργία διαπολιτισμικών σχολείων για μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ανάγκες (Triandafyllidou and Gropas, 2007). Τα διαπολιτισμικά σχολεία ιδρύονται σε περιοχές με έντονη παρουσία μαθητών παλινοστούτων, αλλοδαπών ή τσιγγανοπαίδων, ενώ το σχολικό έτος 2009-2010 λειτουργούσαν 25 διαπολιτισμικά σχολεία σε 6 νομούς της χώρας (Eurydice Network, 2010). Μεταξύ των στόχων των σχολείων αυτών συμπεριλαμβάνονται η αναγνώριση της πολυμορφίας και η καλλιέργεια της αλληλοαποδοχής. Προσφέρουν το κανονικό πρόγραμμα του ελληνικού σχολείου και εφαρμόζουν προγράμματα αντίστοιχα με εκείνα των τάξεων υποδοχής και των φροντιστηριακών τμημάτων, αλλά επιπλέον και διδασκαλία για τη γλώσσα και τον πολιτισμό των χωρών προέλευσης των μαθητών. Πρέπει να τονιστεί ότι στα σχολεία αυτά φοιτούν και γηγενείς μαθητές. Σημειώνεται ότι τα σχολεία αυτά έχουν υποστεί κριτική ότι απομονώνουν τους μαθητές μεταναστευτικής προέλευσης, καθώς παρατηρείται η τάση οι γηγενείς γονείς να αποσύρουν τα παιδιά τους από αυτά, με αποτέλεσμα να αυξάνεται συνεχώς η αναλογία των μαθητών μεταναστευτικής προέλευσης. Σύμφωνα με την κριτική, αντί να χωρίζονται από τους υπόλοιπους μαθητές, θα έπρεπε να εντάσσονται σε κανονικά σχολεία, όπου θα πρέπει να προστεθεί διαπολιτισμική διάσταση η οποία να προετοιμάζει όλους τους μαθητές για τη ζωή σε μια κοινωνία όπου συνυπάρχουν άνθρωποι διαφορετικών πολιτισμικών προελεύσεων.

Τέλος, όσον αφορά τις πολιτικές για την ένταξη στο εκπαιδευτικό σύστημα, πρέπει να αναφερθεί η διερεύνηση του δικτύου Eurydice Network (2009) για τις πολιτικές που εφαρμόζονται στις χώρες της Ε.Ε. για την

ένταξη παιδιών μεταναστών στο σχολείο. Η έρευνα επικεντρώθηκε σε πολιτικές που προωθούν την επικοινωνία ανάμεσα στα σχολεία και τις οικογένειες μεταναστών που είχαν παιδιά στο σχολείο και εστιάστηκε συγκεκριμένα σε τρία επιμέρους μέτρα. Διαπιστώθηκε ότι το μέτρο της δημοσίευσης και διανομής πληροφοριών για το εκπαιδευτικό σύστημα σε γλώσσες χωρών προέλευσης μεταναστών βρισκόταν σε εφαρμογή στα δύο τρίτα περίπου των 27 χωρών, ενώ η Ελλάδα δεν ήταν ανάμεσα στις χώρες αυτές. Ούτε ήταν ανάμεσα στις χώρες που εφαρμόζουν το μέτρο όπου συγκεκριμένα άτομα (“resource persons”) αναλαμβάνουν την ευθύνη να καλωσορίσουν, να προσανατολίσουν και να βοηθήσουν μαθητές μεταναστευτικής προέλευσης, αποτελώντας επιπλέον «σύνδεσμο» και μεταξύ της οικογένειας και του σχολείου. Διαπιστώθηκε, αντίθετα, ότι εφαρμόζοταν στην Ελλάδα το τρίτο μέτρο για την προώθηση της επικοινωνίας, συγκεκριμένα η χρήση διερμηνέων για τη διευκόλυνση της επικοινωνίας με την οικογένεια. Απ’ ό,τι φαίνεται όμως (Eurydice Network, 2009), η εφαρμογή του μέτρου περιοριζόταν στα προαναφερόμενα διαπολιτισμικά σχολεία της χώρας, όπου προσλήφθηκαν καθηγητές οι οποίοι ομιλούν τις μητρικές γλώσσες των μαθητών των σχολείων αυτών και έτσι μπορούν και επικοινωνούν στη γλώσσα της χώρας προέλευσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ

Πριν τη διερεύνηση της ένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας των νέων μεταναστευτικής προέλευσης οι οποίοι βρίσκονται στη χώρα, επιβάλλεται η εξέταση του πλαισίου στο οποίο εκτυλίσσεται η ένταξή τους, εφόσον το πλαίσιο αυτό έχει σημαντικές επιπτώσεις τόσο στις στρατηγικές εκπαίδευσης και εργασίας που διαμορφώνουν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους όσο και στα αποτελέσματα που προκύπτουν. Συνεπώς, εξετάζονται στη συνέχεια τρεις συνιστώσες του πλαισίου αυτού. Συγκεκριμένα, συζητούνται, πρώτον, οι μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες και οι πολιτικές οι οποίες διέπουν τόσο τη μετανάστευση όσο και τη διαμονή στη χώρα. Καθώς συμπεριλαμβάνονται στην έρευνα ως ξεχωριστές ομάδες τα παιδιά των ομογενών και τα παιδιά των αλλοδαπών, επισημαίνονται οι διαφορές στις πολιτικές οι οποίες καθορίζουν την είσοδο και τη διαμονή στη χώρα των τελευταίων, εφόσον αναμένεται να επηρεάζουν τις στρατηγικές που αναπτύσσουν ως προς την εκπαίδευση και την αγορά εργασίας. Εξετάζονται, δεύτερον, τα δημογραφικά, εκπαιδευτικά και εργασιακά χαρακτηριστικά του πληθυσμού των μεταναστών στη χώρα, επειδή οι εμπειρίες των μεταναστών γενικά, και των γονέων ειδικά, επηρεάζουν τις προσδοκίες και τις εμπειρίες των νέων μεταναστευτικής προέλευσης όσον αφορά την εκπαίδευση και την αγορά εργασίας. Εξετάζεται, τρίτον, για το σύνολο των νέων της Ελλάδας, η εμπειρία της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, εφόσον δυσκολίες μετάβασης δεν γνωρίζουν μόνο οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης αλλά και οι συνομήλικοί τους γηγενείς. Κατά την εξέταση των τριών αυτών διαστάσεων του πλαισίου στο οποίο εκτυλίσσεται η ένταξη, θα διατυπωθούν υποθέσεις ως προς τους τρόπους με τους οποίους διάφορα στοιχεία τους ενδέχεται να επηρεάσουν τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές προοπτικές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης, καθώς και τις σχετικές στρατηγικές που καταστρώνονται από τους ίδιους και τις οικογένειές τους.

3.1. Μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα και το θεσμικό πλαίσιο εισόδου και διαμονής

Η νεότερη Ελλάδα χαρακτηρίζεται από μακρόχρονη εμπειρία με τη μετανάστευση, πρώτα ως χώρα αποστολής μεταναστών και ύστερα ως χώρα υποδοχής μεταναστών. Από το τέλος του 19ου αιώνα και κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού, μεγάλοι αριθμοί Ελλήνων μετανάστευσαν προς τις Ηνωμένες Πολιτείες και άλλες υπερωκεάνιες χώρες, ενώ τις δεκαετίες μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο μεγάλοι αριθμοί Ελλήνων μετανάστευσαν προς χώρες της Ευρώπης και ιδίως τη Γερμανία (Glytsos and Katseli, 2005· Λιανός και Καβουνίδη, 2012).

Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η Ελλάδα μετατράπηκε από παραδοσιακή χώρα αποστολής μεταναστών σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Ήταν κατά τη δεκαετία του 1970, με την εμφάνιση της οικονομικής ύφεσης σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης, που σημειώθηκε για πρώτη φορά, στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, θετικό ισοζύγιο μετανάστευσης. Η αλλαγή στο ισοζύγιο ήταν κυρίως αποτέλεσμα της παλιννόστησης από τη Γερμανία και άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, αλλά την ίδια εποχή παρατηρήθηκαν και εισροές μη ομογενών μεταναστών. Βασικές πηγές της οικονομικής αυτής μετανάστευσης ήταν χώρες της Ασίας και Αφρικής όπως το Πακιστάν, οι Φιλιππίνες και η Αίγυπτος (Fakiolas and King, 1996). Μεγάλο μέρος των εισροών αυτών ήταν νόμιμο, εφόσον οι μετανάστες είχαν κληθεί σύμφωνα με τις διατάξεις της μεταναστευτικής πολιτικής της εποχής εκείνης.

Κατά τη δεκαετία όμως του 1980, άλλαξε το μεταναστευτικό τοπίο της Ελλάδας, καθώς νέες πηγές μετανάστευσης προέκυψαν στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Στην πρώτη φάση, σημειώθηκαν εισροές από σοσιαλιστικές χώρες οι οποίες είχαν εγκαινιάσει πολιτικές φιλελευθεροποίησης, και συγκεκριμένα, την Πολωνία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Τα μεταναστευτικά δεδομένα της Ελλάδας όμως έμελλαν να πάρουν νέα τροπή από το τέλος της δεκαετίας του 1980, με την κατάρρευση, πρώτον, της Σοβιετικής Ένωσης και των συμμάχων χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και, στη συνέχεια, της Αλβανίας. Άλλαξαν τόσο οι διαστάσεις των μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα, οι οποίες διογκώθηκαν απότομα, όσο και οι βασικές πηγές τους, με χώρες της Ευρώπης να πρωταγωνιστούν πλέον ως βασικοί τροφοδότες των εισροών (Cavounidis, 2002).

Αρκετοί από τους μετανάστες οι οποίοι έφτασαν στην Ελλάδα από την πρώην Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία είχαν ελληνική καταγωγή,

αν και ελάχιστοι μόνο από αυτούς είχαν βρεθεί προηγουμένως σε ελληνικό έδαφος. Σύμφωνα με την ειδική απογραφή των ομογενών η οποία ξεκίνησε το 2000, περίπου 152.000 ομογενείς είχαν φτάσει στην Ελλάδα από την πρώην Σοβιετική Ένωση μέχρι το Φεβρουάριο του 2000, οι περισσότεροι των οποίων ήταν ποντιακής καταγωγής, με πιο σημαντικές χώρες προέλευσης τη Γεωργία, το Καζακστάν και τη Ρωσία, ενώ στην ίδια απογραφή οι ομογενείς από την Αλβανία υπολογίστηκαν σε 100.000 (Cavounidis, 2002).

Οι ομογενείς μετανάστες ή «παλινοστούντες» συνήθως δεν συμπεριλαμβάνονται στο δημόσιο διάλογο για τους «μετανάστες» που διεξάγεται στη χώρα, ούτε στις ελληνικές έρευνες για «μετανάστες», αν και είναι βέβαια μετανάστες και αυτοί. Παρόλο που συχνά αντιμετωπίζουν κοινά προβλήματα, σχετικές έρευνες συνήθως ασχολούνται είτε με τη μια ομάδα είτε με την άλλη, αντίθετα με την τακτική που υιοθετείται στην παρούσα έρευνα. Ο διαχωρισμός των δύο ομάδων είναι, βέβαια, ενδεικτικός της έντονης διάκρισης μεταξύ τους στο νομικό και θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη μετανάστευση και την παραμονή στη χώρα, διάκριση που αναμφίβολα έχει σημασία για τις στρατηγικές ένταξης που διαμορφώνονται.

Έτσι, θεσπίστηκαν ειδικές διατάξεις για τη διευκόλυνση της εισόδου και της διαμονής των «ομογενών». Ωστόσο, οι λεγόμενοι «παλινοστούντες» από την πρώην Σοβιετική Ένωση αντιμετωπίστηκαν με ευνοϊκότερους όρους απ' ό,τι οι λεγόμενοι «Βορειοηπειρώτες» από την Αλβανία (Παπασιώπη-Πασιά, 2007) και ειδικά νομοθετικά μέτρα προβλέφθηκαν για τη διευκόλυνση της χορήγησης της ελληνικής ιθαγένειας στους πρώτους. Από την άλλη πλευρά, οι ομογενείς από την Αλβανία μπορούσαν να αποκτήσουν το Ειδικό Δελτίο Ταυτότητας Ομογενούς (ΕΔΤΟ), το οποίο προσφέρει πλεονεκτήματα σε σχέση με την άδεια διαμονής που κατέχουν άλλοι ξένοι υπήκοοι. Το Νοέμβριο του 2006, όμως, διευκολύνθηκε η πρόσβαση των ομογενών της Αλβανίας στην πολιτογράφηση με κοινή απόφαση του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και του Υπουργείου Εξωτερικών. Η απόφαση αυτή εξαίρεσε τους ομογενείς της Αλβανίας από την πληρωμή ακριβού παράβολου για την υποβολή αίτησης πολιτογράφησης, ενθαρρύνοντας έτσι όσους κατείχαν άδειες ΕΔΤΟ δεκαετούς διάρκειας να υποβάλουν σχετική αίτηση. Σύμφωνα με τα δεδομένα της ελληνικής αστυνομίας, εκείνη την εποχή και συγκεκριμένα το 2007, υπήρχαν σε ισχύ 152.000 άδειες ΕΔΤΟ δεκαετούς διάρκειας και 33.000 άδειες τριετούς διάρκειας.

ας (Maroukis, 2008). Αναφέρεται ενδεικτικά ότι το 2006 απέκτησαν ιθαγένεια περίπου 2.000 άτομα, το 2007 3.900 άτομα και το 2008 16.900 άτομα (Γενική Γραμματεία Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής, 2011). Σύμφωνα με τα στοιχεία για το 2010, περίπου 7.500 αλλοδαποί πολιτογραφήθηκαν, από τους οποίους οι 6.800 ήταν ομογενείς εξ Αλβανίας, ενώ τους οκτώ πρώτους μήνες του 2011 οι αντίστοιχοι αριθμοί ήταν 7.000 και 6.000.

Η συντριπτική όμως πλειοψηφία των εισερχομένων στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης δεν ήταν ομογενείς, αλλά είτε εισήλθαν στη χώρα παράνομα, είτε βρέθηκαν σύντομα σε παρανομία μετά από τη λήξη της τουριστικής ή άλλης βίζας που κατείχαν. Με ταχείς ρυθμούς αναπτύχθηκε στο ελληνικό έδαφος μεγάλος πληθυσμός μεταναστών οι οποίοι δεν είχαν άδεια παραμονής. Η συσσώρευση του πληθυσμού αυτού προκάλεσε μεγάλη ανησυχία σε κυβερνητικούς κύκλους, με αποτέλεσμα να προετοιμαστεί βιαστικά νέος νόμος για τη μετανάστευση, ο οποίος ψηφίστηκε το 1991. Ο νόμος 1975/1991 είχε κύριο στόχο την αναχαίτιση της παράνομης μετανάστευσης, ενώ υπέστη κριτική για τον κατασταλτικό του χαρακτήρα, τη στενότητα των νομίμων διόδων μετανάστευσης και για τα βάρη που επωμίζονταν οι εργοδότες οι οποίοι επιθυμούσαν να προσλάβουν μετανάστες νόμιμα, «προσκαλώντας» αλλοδαπό από το εξωτερικό, ύστερα από γνωμοδότηση του ΟΑΕΔ ότι δεν υπήρχε Έλληνας ή υπήκοος άλλου κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρόθυμος να απασχοληθεί στη συγκεκριμένη θέση εργασίας (Cavounidis, 2008). Τα νομοθετικά πλαίσια για τη μετανάστευση που υιοθετήθηκαν διαδοχικά το 2001 (Ν. 2910/2001) και το 2005 (Ν. 3386/2005) ελάχιστα μόνο τροποποίησαν τις προϋποθέσεις για τη νόμιμη μετανάστευση, με συνέπεια οι νόμιμες δίοδοι να παραμένουν περιορισμένες και ο μεγαλύτερος όγκος των μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα να συνεχίζει να πραγματοποιείται χωρίς την άδεια των αρχών.

Ωστόσο, σήμερα εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες μη ομογενείς βρίσκονται στην Ελλάδα νόμιμα. Η μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών αυτών βρίσκονταν προηγουμένως στο ελληνικό έδαφος παράνομα και απέκτησαν την ιδιότητα του νομίμως διαμένοντος λόγω της συμμετοχής τους σε ένα από τα προγράμματα νομιμοποίησης των παράνομων μεταναστών που πραγματοποιήθηκαν από το 1998 και μετά. Στο πρώτο σχετικό πρόγραμμα του 1998 περίπου 370.000 μετανάστες υπέβαλαν αίτηση στο πρώτο στάδιο της διαδικασίας, ενώ περίπου 212.000 από αυτούς συνέχι-

σαν στο δεύτερο στάδιο και απέκτησαν τελικά την άδεια διαμονής και εργασίας (Καβουνίδη, 2002). Το δεύτερο πρόγραμμα του 2001 προσέλκυσε 350.000 περίπου αιτήσεις, ενώ το τρίτο, το οποίο ξεκίνησε το 2005 και υλοποιήθηκε σε δύο γύρους, με διαφορετικές προϋποθέσεις συμμετοχής, είχε μικρότερη συμμετοχή και, συγκεκριμένα, λιγότερες από 200.000 αιτήσεις, λόγω κυρίως των πολύ περιοριστικών προϋποθέσεων συμμετοχής που υιοθετήθηκαν (Cavounidis, 2008).

Συνεπώς, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των νέων μεταναστευτικής προέλευσης 15-29 ετών, οι οποίοι αποτελούν το αντικείμενο της έρευνας αυτής, έχουν γνωρίσει την εμπειρία της «παράνομης» διαμονής στο ελληνικό έδαφος από κοντά, είτε ήταν εμπειρία των ίδιων, των γονιών τους, ή άλλων συγγενών ή γνωστών τους. Πρέπει να τονιστεί ότι η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), της οποίας τα στοιχεία αναλύονται στη συνέχεια, είναι δειγματοληπτική έρευνα των νοικοκυριών στην Ελλάδα, είτε τα μέλη τους βρίσκονται στην Ελλάδα νόμιμα είτε όχι. Έτσι, ενδέχεται ορισμένοι από τους νέους ξένης υπηκοότητας, των οποίων τα δεδομένα εμφανίζονται στην ΕΕΔ, να βρίσκονται στην Ελλάδα τη στιγμή της συλλογής των σχετικών δεδομένων χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα για νόμιμη διαμονή. Βέβαια, είναι πιθανό να παρατηρείται αυξημένη διαρροή από την ΕΕΔ ανάμεσα στα νοικοκυριά που περιλαμβάνουν μέλη χωρίς νόμιμη άδεια διαμονής.⁶ Πρέπει, ταυτόχρονα, να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με υπουργική απόφαση από τη δεκαετία του 1990, δικαίωμα εγγραφής στα ελληνικά σχολεία έχουν όλα τα παιδιά, ασχέτως αν τα ίδια ή οι γονείς τους βρίσκονται στη χώρα νόμιμα ή όχι.

Ενώ είναι σαφές ότι η έλλειψη άδειας νόμιμης διαμονής αποκλείει την επιτυχή ένταξη στην ελληνική κοινωνία, είναι επίσης σαφές ότι η επιτυχής ένταξη εξαρτάται όχι μόνο από τη νομιμότητα της παραμονής, αλλά και από τους όρους και τις μελλοντικές προοπτικές διαμονής. Η έλλειψη βεβαιότητας ως προς τις προοπτικές μακροπρόθεσμης διαμονής δυσχεραίνει την ένταξη, επειδή μεταξύ άλλων αποθαρρύνεται η επένδυση χρόνου και χρήματος στην απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων, οι οποίες έχουν πρακτικό νόημα μόνο στη συγκεκριμένη χώρα υποδοχής (“country-

---

⁶ Αν και η αντιπροσώπευση των νοικοκυριών μεταναστών στην Έρευνα Εργατικού Δυναμικού έχει βελτιωθεί τα τελευταία χρόνια, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υπολείπεται της πραγματικής τους αναλογίας στον πληθυσμό, μεταξύ άλλων λόγω της δυσχέρειας της επικοινωνίας, και του δισταγμού ή της αποφυγής των μεταναστών να συμμετάσχουν από φόβο ότι μπορεί να αποκαλυφθεί ότι διαμένουν ή εργάζονται στη χώρα παράνομα.

specific skills”), όπως για παράδειγμα η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής ή η απόκτηση επαγγελματικών δεξιοτήτων, για τις οποίες υπάρχει ζήτηση στη συγκεκριμένη αγορά εργασίας.

Η νομοθεσία, λοιπόν, για τη διαμονή στη χώρα των παιδιών των μεταναστών αποτελεί καθοριστικό στοιχείο του πλαισίου στο οποίο τα παιδιά αυτά, μαζί με τις οικογένειές τους, διαμορφώνουν τις στρατηγικές τους στους τομείς της εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας. Οι προοπτικές και οι όροι μακροπρόθεσμης διαμονής επηρεάζουν τις αποφάσεις που λαμβάνουν σχετικά με τη συνέχιση ή όχι της εκπαίδευσης, το είδος του σχολείου όπου θα συνεχιστεί και το αντικείμενο των σπουδών, όπως και με τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας και το είδος της εργασίας που θα αναληφθεί. Έχει διαπιστωθεί σχετικώς (Menjívar, 2008) ότι τα παιδιά γονέων χωρίς τα απαραίτητα έγγραφα, ή με επισφαλές νομικό καθεστώς στη χώρα υποδοχής, έχουν χαμηλότερες και πιο ασταθείς εκπαιδευτικές προσδοκίες. Από την άλλη πλευρά, έχει διαπιστωθεί ο σημαντικός αντίκτυπος της πολιτογράφησης στα αποτελέσματα που παρατηρούνται στην αγορά εργασίας. Ειδικότερα, πρόσφατη μελέτη του ΟΕCD (2011), η οποία βασίστηκε στα δεδομένα διαφόρων χωρών-μελών του, έφτασε στα κάτωθι συμπεράσματα. Πρώτον, οι μετανάστες οι οποίοι απέκτησαν την ιθαγένεια της χώρας υποδοχής είχαν καλύτερα αποτελέσματα στην αγορά εργασίας ως προς την πιθανότητα της απασχόλησης, το επάγγελμά τους, την πρόσβαση σε απασχόληση στο δημόσιο τομέα και καλύτερες αμοιβές και, δεύτερον, η θετική συσχέτιση ανάμεσα στην πολιτογράφηση και τα αποτελέσματα στην αγορά εργασίας ισχύει και για τα παιδιά των μεταναστών, ιδίως ως προς την πιθανότητα να έχουν απασχόληση εξειδίκευσης υψηλού επιπέδου και την πιθανότητα να απασχολούνται στο δημόσιο τομέα.

Το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη διαμονή των μεταναστών στην Ελλάδα μεταβλήθηκε με νόμους που ψηφίστηκαν το 2001, το 2005 και το 2010. Ο νόμος του 2010 άλλαξε σημαντικά τους όρους διαμονής των παιδιών των μεταναστών, τα οποία είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα είτε μετανάστευσαν στη χώρα σε μικρή ηλικία και παρακολούθησαν ελληνικό σχολείο. Εφόσον οι νέοι 15-29 ετών στους οποίους επικεντρώνεται η έρευνα αυτή έχουν βιώσει, όπως και οι γονείς τους, διάφορα νομοθετικά καθεστώτα και έχουν αναλόγως επηρεαστεί ως προς τα εκπαιδευτικά και εργασιακά τους σχέδια και αποτελέσματα, θεωρείται σκόπιμο να γίνει σύντομη αναφορά και στα τρία καθεστώτα που ίσχυαν την τελευταία δεκαετία.

Με το νόμο 2910/2001 οι όροι διαμονής όσων κατείχαν άδεια διαμονής (η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων είχαν αποκτήσει άδεια ως αποτέλεσμα συμμετοχής σε πρόγραμμα νομιμοποίησης μεταναστών) βελτιώθηκαν σημαντικά, αν και το νέο καθεστώς περιγράφηκε (Glytsos, 2005) ως «νομιμότητα υπό αναστολή» (legalization under suspension), διότι η παραμονή στη νομιμότητα προϋπέθετε τη συνεχή ανανέωση βραχυπρόθεσμων αδειών, φάση η οποία διαρκούσε δέκα χρόνια, μετά από τα οποία θα μπορούσε κανείς να υποβάλει αίτηση για την άδεια του επί μακρόν διαμένοντος. Με το νέο μεταναστευτικό νόμο του 2005, σημειώθηκε περαιτέρω βελτίωση στους όρους διαμονής, καθώς ενσωματώθηκαν οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφορικά με τη μακρόχρονη διαμονή και την οικογενειακή επανένωση (Kanellorou, Gregou and Petralias, 2009), αν και οι σχετικές προϋποθέσεις που υιοθετήθηκαν περιόρισαν την αξιοποίησή τους από μεγάλους αριθμούς μεταναστών.

Ειδικότερα, με τη νομοθεσία του 2005, το διάστημα παραμονής μέχρι τη δυνατότητα υποβολής της αίτησης για την ιδιότητα του επί μακρόν διαμένοντος μειώθηκε από δέκα σε πέντε χρόνια. Ανάμεσα στις προϋποθέσεις για την απόκτηση του καθεστώτος ήταν, πέραν από τη συνεχή παραμονή στη χώρα για τα πέντε τελευταία έτη, η διάθεση σταθερών και τακτικών πόρων για την κάλυψη των αναγκών του ίδιου/της ίδιας και των εξαρτημένων μελών της οικογένειάς του/της, καθώς και η επαρκής γνώση της ελληνικής γλώσσας, στοιχείων της ελληνικής ιστορίας και του ελληνικού πολιτισμού. Οι προϋποθέσεις αυτές, όπως και το ύψος του απαιτούμενου παράβολου για την υποβολή της αίτησης, υπέστησαν κριτική (π.χ. Τριανταφυλλίδου, 2005· Κεντρική Επιτροπή Απλούστευσης Διαδικασιών, 2008) ως ιδιαίτερα δυσβάστακτες για τους μετανάστες. Όσον αφορά την πολιτογράφηση, με το νόμο του 2005 μειώθηκε το απαιτούμενο διάστημα διαμονής σε δέκα χρόνια, αλλά οι περιπτώσεις απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας από μη ομογενείς αλλοδαπούς παρέμειναν ελάχιστες.

Ως προς την οικογενειακή συνένωση, οι διατάξεις του ν. 3386/2005 (οι οποίες ήταν ακόμα σε ισχύ τον Ιούνιο του 2012) προέβλεπαν ότι ο υπήκοος τρίτης χώρας που κατοικούσε νόμιμα στην Ελλάδα για τουλάχιστον δύο έτη είχε το δικαίωμα να ζητήσει την είσοδο και διαμονή στη χώρα μελών της οικογένειάς του, και συγκεκριμένα του/της συζύγου και των κοινών τέκνων τους. Ανάμεσα στις σχετικές προϋποθέσεις ήταν η απόδειξη ότι είχε ετήσιο προσωπικό εισόδημα σταθερό και τακτικό, επαρκές για τις ανάγκες της οικογένειας, ενώ ορίστηκε ότι το εισόδημα δεν πρέπει

να είναι μικρότερο από τις ετήσιες αποδοχές του ανειδίκευτου εργάτη, προσαυξημένο κατά 20% για το/τη σύζυγο και κατά 15% για κάθε τέκνο, εκτός αν πρόκειται για επανένωση των τέκνων μόνο, και οι δύο σύζυγοι διαμένουν ήδη στη χώρα.

Με την ενηλικίωσή τους στα 18, τα τέκνα δεν μπορούν να παραμένουν στην άδεια των γονιών τους. Αν δεν αποκτήσουν αυτόνομη άδεια για κάποια αιτία όπως εργασία ή σπουδές, μπορούν να αποκτήσουν αυτοτελή άδεια διαμονής για ένα έτος, η οποία μπορεί να ανανεωθεί για ένα έτος κάθε φορά μέχρι 21 ετών μόνο. Μέχρι τον Ιανουάριο του 2009, όταν εφαρμόστηκαν νέες διατάξεις, τα παιδιά ξένων υπηκόων τα οποία γεννήθηκαν στην Ελλάδα έπρεπε να αποχωρήσουν από τη χώρα, εφόσον δεν είχαν αποκτήσει αυτόνομη άδεια για σπουδές ή εργασία μέχρι την ηλικία αυτή. Μετά την εισαγωγή των νέων διατάξεων του ν. 3731/2008, τα παιδιά αυτά που γεννήθηκαν στην Ελλάδα μπορούσαν, με την ενηλικίωσή τους, να αποκτήσουν την ιδιότητα του επί μακρόν διαμένοντος με τις εξής προϋποθέσεις: να έχουν ολοκληρώσει τα γυμνασιακά έτη της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα, οι γονείς τους να διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα και να πληρώσουν παράβολο 900 Ευρώ.

Σχετικά με την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, πρέπει να σημειωθεί ότι όλα τα διαδοχικά νομοθετικά πλαίσια προέβλεπαν την έκδοση διαφόρων ειδών αδειών, με την άδεια για την εξαρτημένη εργασία να είναι η πιο διαδεδομένη. Βασική προϋπόθεση για την ανανέωση της άδειας αυτής παραμένει η προσκόμιση ασφαλιστικών ενσήμων που αντιστοιχούν σε συγκεκριμένο αριθμό ημερών εργασίας. Πρέπει να αναφερθεί ότι, με το νόμο 3386/2005, προστέθηκε νέο εμπόδιο στην απόκτηση άδειας άσκησης ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας και, συγκεκριμένα, πρέπει οι μετανάστες να έχουν καταθέσει τουλάχιστον 60.000 Ευρώ σε τραπεζικό λογαριασμό.

Το Μάρτιο του 2010 σημειώθηκαν πολύ σημαντικές αλλαγές ως προς τους όρους διαμονής των ξένων υπηκόων με την ψήφιση του νόμου 3838 για την ελληνική ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή των νομίμως διαμενόντων μεταναστών, με τον οποίο άνοιξε η πρόσβαση στην ελληνική ιθαγένεια για τους μη ομογενείς μετανάστες και ιδιαίτερα για τους ανήλικους. Τα παιδιά των μεταναστών, τα οποία γεννήθηκαν στην Ελλάδα, μπορούσαν πλέον να αποκτήσουν ελληνική ιθαγένεια, εφόσον οι γονείς είχαν συμπληρώσει πενταετή νόμιμη διαμονή στη χώρα, ενώ τα παιδιά που δεν γεννήθηκαν στην Ελλάδα μπορούσαν να αποκτήσουν την ιθαγένεια με

την επιτυχή ολοκλήρωση έξι τάξεων του ελληνικού σχολείου, εφόσον διέμεναν νόμιμα στη χώρα. Την ίδια πρόσβαση στην ιθαγένεια απέκτησαν και οι αλλοδαποί με τις παραπάνω προϋποθέσεις, οι οποίοι την ημερομηνία της δημοσίευσης του νόμου είχαν ήδη συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας τους. Ανάμεσα στις νέες προϋποθέσεις για την απόκτηση ιθαγένειας από άλλους ενήλικους είναι: 1) η πενταετής νόμιμη διαμονή με οριστικό τίτλο διαμονής (ο οποίος μπορούσε να αποκτηθεί μετά από πέντε έτη νόμιμης διαμονής) για όσους βρίσκονταν στην Ελλάδα πριν τη δημοσίευση του σχετικού νόμου και επταετής νόμιμη διαμονή με οριστικό τίτλο διαμονής για όσους μετανάστευσαν μετά τη δημοσίευση του νόμου, 2) καθαρό ποινικό μητρώο και 3) επαρκείς γνώσεις της ελληνικής γλώσσας, ιστορίας, και πολιτισμού.

Προφανώς, με την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας οι μετανάστες μπορούν πλέον να ατενίζουν το μέλλον τους στην Ελλάδα με σχετική ασφάλεια και να καταστρώνουν αντίστοιχα τις στρατηγικές τους στους τομείς της εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας. Όταν το θεσμικό πλαίσιο παρέχει σαφήνεια και βεβαιότητα ως προς τις μελλοντικές προοπτικές παραμονής στην Ελλάδα, καθίσταται πιο θεμιτή η επένδυση σε εκπαιδευτικές, επαγγελματικές και άλλες στρατηγικές, τα οφέλη των οποίων συνδέονται και εξαρτώνται από τη μακρόχρονη διαμονή στην Ελλάδα.

Εφόσον ο νόμος ο οποίος εισήγαγε τις προαναφερόμενες ρυθμίσεις για τα παιδιά που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή τελείωσαν έξι τάξεις σχολείου στη χώρα ψηφίστηκαν μόλις το 2010, αυτό συνεπάγεται ότι οι συμπεριφορές των νέων ξένων υπηκόων 15-29 ετών, οι οποίες παρατηρούνται στην ΕΕΔ από το 2004 μέχρι τα μέσα του 2010, περίοδο ανάλυσης στη μελέτη αυτή, έχουν διαμορφωθεί με φόντο ένα θεσμικό πλαίσιο που δημιουργούσε σχετική ανασφάλεια ως προς τις προοπτικές μακροπρόθεσμης διαμονής. Πρέπει, βέβαια, να τονιστεί ότι πολλοί από τους νέους 15-29 ετών της έρευνας, ιδίως οι μεγαλύτεροι στην ηλικία, δεν θα μπορούσαν έτσι και αλλιώς να επωφεληθούν από τις νέες διατάξεις ούτε εκ των υστέρων (ως ενήλικοι πλέον), εφόσον ούτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα, ούτε συμπλήρωσαν έξι τάξεις του ελληνικού σχολείου. Σημειώνεται ακόμα σχετικά ότι, σύμφωνα με στοιχεία (*Καθημερινή*, 6 Φεβρουαρίου 2011), μέχρι τα τέλη Δεκεμβρίου 2010 μόνο 280 περίπου παιδιά απέκτησαν ελληνική ιθαγένεια με τις διατάξεις του νόμου του 2010.

Καθώς λοιπόν δεν ίσχυαν ακόμα οι νέες διατάξεις του 2010 την περίοδο που συλλέχθηκαν τα στοιχεία της ΕΕΔ στα οποία βασίζεται η έρευνα

αυτή, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι το θεσμικό πλαίσιο που ήταν σε ισχύ ευνοούσε τη διαμόρφωση στρατηγικών, οι οποίες θα αύξαναν τις πιθανότητες γρήγορης επαγγελματικής «αποκατάστασης», σε αντίθεση με στρατηγικές όπου υπήρχε ενδεχόμενο είτε μακροχρόνιας ανεργίας, είτε απασχόλησης χωρίς ένσημα, μέχρι να επιτευχθεί η επαγγελματική «αποκατάσταση», με την οποία αξιοποιούνται τα εκπαιδευτικά και άλλα τυπικά προσόντα. Με άλλα λόγια, ήταν προτιμότερος ο προσανατολισμός προς επαγγέλματα όπου η εύρεση εργασίας είναι πιθανή στο άμεσο μέλλον, καθώς η αυτόνομη άδεια προϋπέθετε είτε συμμετοχή στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα, είτε απασχόληση με ένσημα.

Ταυτόχρονα, θα μπορούσε να διατυπωθεί η υπόθεση ότι με το συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο ενδείκνυνται και στρατηγικές, οι οποίες οδηγούν σε απόκτηση άδειας διαμονής με άλλους τρόπους, όπως για παράδειγμα λόγω οικογενειακής συνένωσης μέσω γάμου. Ο τύπος της άδειας στην οποία αποκτά πρόσβαση ο/η υπήκοος τρίτης χώρας μέσω του γάμου εξαρτάται από το νομικό καθεστώς που διέπει τη διαμονή του/της συζύγου. Όταν υπήκοος τρίτης χώρας και κάτοχος άδειας διαμονής για εργασία παντρευτεί υπήκοο τρίτης χώρας (είτε βρίσκεται ήδη νόμιμα στην Ελλάδα είτε στο εξωτερικό), ο/η τελευταίος/α μπορεί να αποκτήσει άδεια διαμονής λόγω οικογενειακής συνένωσης. Με άλλα λόγια, θα μπορούσε ένας νέος ή μια νέα που κατείχε άδεια διαμονής για οικογενειακή συνένωση ως τέκνο, αλλά δεν είχε τη δυνατότητα να παραμείνει στην Ελλάδα μετά την ηλικία των 21 ετών, να αποκτήσει άδεια διαμονής λόγω γάμου.

Πρέπει να σημειωθεί ότι με το ν. 3731/2008, εισήχθησαν ειδικές ρυθμίσεις για τις άδειες διαμονής συζύγων «επαναπατρισθέντων, παλιννοσθησάντων και ομογενών» σύμφωνα με τις οποίες χορηγείται στο/στη σύζυγο άδεια διαμονής διάρκειας πέντε ετών, εφόσον συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις (Υπ. Εσωτερικών, 2009). Ακόμη, στην περίπτωση που ο/η σύζυγος είναι υπήκοος της Ελλάδας ή κράτους-μέλους της Ε.Ε., χορηγείται στον/στην υπήκοο τρίτης χώρας «δελτίο διαμονής μέλους οικογένειας Έλληνα ή πολίτη κράτους-μέλους της Ε.Ε.» το οποίο ισχύει για πέντε χρόνια και μπορεί να ανανεωθεί για ισόχρονη διάρκεια. Όπως έχει σημειωθεί (Παπασιώπη-Πασιά, 2007), λόγω του γεγονότος ότι ο γάμος του τύπου αυτού προσφέρει ευνοϊκότερους όρους, εφόσον η σχετική άδεια έχει πενταετή διάρκεια με δυνατότητα συνεχών ισόχρονων ανανεώσεων, έχει παρατηρηθεί το φαινόμενο της καταστρατήγησης, με τέλεση «εικονικών» ή «λευκών» γάμων, οπότε και προβλέπονται ειδικοί έλεγχοι από την υπηρεσία αλλοδαπών.

Συνοψίζοντας, το θεσμικό καθεστώς που διέπει την παραμονή στη χώρα νέων μεταναστευτικής προέλευσης ενδέχεται να επηρεάζει τις στρατηγικές που αναπτύσσουν στους τομείς της εκπαίδευσης και εργασίας. Το διαφορετικό θεσμικό καθεστώς που αφορά την παραμονή των παλιννοστούντων και των υπόλοιπων νέων μεταναστευτικής προέλευσης, με τους πρώτους να γνωρίζουν εύκολη σχετικά πρόσβαση στην πολιτογράφηση, είναι πιθανό να διαφοροποιεί τις εκπαιδευτικές και εργασιακές τους συμπεριφορές. Για τους νέους μη ελληνικής καταγωγής το θεσμικό πλαίσιο με τους όρους διαμονής αναμφίβολα επηρεάζει τις στρατηγικές που διαμόρφωσαν μαζί με τους γονείς τους, τόσο για τις σπουδές όσο και για την εργασία τους. Θεσμικές ρυθμίσεις που δεν επιτρέπουν την παραμονή στη χώρα σε νέους που ήταν πρωτύτερα στην άδεια των γονιών τους, αλλά δεν αποκτούν αυτόνομη άδεια διαμονής μέχρι τα 21 τους χρόνια, όπως και οι ρυθμίσεις για την οικογενειακή συνένωση, ενδέχεται να επηρεάζουν και τις γαμήλιες στρατηγικές τους. Αντίθετα, το νέο θεσμικό πλαίσιο που ψηφίστηκε το 2010 (με το ν. 3838/2010), το οποίο άνοιξε το δρόμο στην απόκτηση της ιθαγένειας από τους νέους ξένης ιθαγένειας και ιδίως τους μετανάστες δεύτερης γενιάς, είναι τόσο πρόσφατο που δεν αναμένεται να επηρέασε τις συμπεριφορές των νέων που συμμετείχαν στις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού που αξιοποιούνται στη μελέτη αυτή.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι ειδικές ρυθμίσεις διευκολύνουν την πρόσβαση, με ειδικές εξετάσεις και ποσοστώσεις, τέκνων Ελλήνων του εξωτερικού στα ελληνικά ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Διακρίνονται πέντε κατηγορίες τέκνων: 1) τα τέκνα Ελλήνων του εξωτερικού τα οποία είναι απόφοιτοι ελληνικών λυκείων στο εσωτερικό ή εξωτερικό, 2) τα τέκνα Ελλήνων υπαλλήλων αποσπασμένων σε ελληνικές δημόσιες υπηρεσίες στο εξωτερικό ή σε διεθνείς οργανισμούς τα οποία είναι απόφοιτοι ελληνικών λυκείων του εσωτερικού ή εξωτερικού, 3) Έλληνες απόφοιτοι ξένων λυκείων ή αντίστοιχων σχολείων που λειτουργούν στο εξωτερικό με πρόγραμμα σπουδών χώρας-μέλους της Ε.Ε., 4) Έλληνες απόφοιτοι κυπριακών λυκείων που λειτουργούν στην Κύπρο, και 5) Έλληνες απόφοιτοι ξένων λυκείων ή αντίστοιχων σχολείων που λειτουργούν στο εξωτερικό, με πρόγραμμα σπουδών χώρας που δεν είναι μέλος της Ε.Ε. Τονίζεται ότι οι ρυθμίσεις αυτές δεν αφορούν άλλους παλιννοστούντες νέους οι οποίοι έχουν εγκατασταθεί στην Ελλάδα και πραγματοποιήσει τις δευτεροβάθμιες σπουδές τους στη χώρα.

3.2. Τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού των μεταναστών

Άλλη σημαντική διάσταση του πλαισίου στο οποίο καλούνται να ενταχθούν οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης είναι οι εμπειρίες που χαρακτηρίζουν το γενικότερο πληθυσμό μεταναστών στη χώρα, εφόσον οι εμπειρίες αυτές επηρεάζουν τις προσδοκίες και τα σχέδια που διαμορφώνουν οι νέοι σε σχέση με τις σπουδές και την αγορά εργασίας. Όπως έχει επισημανθεί (Portes et al., 2010) αναφορικά με τη δεύτερη γενιά μεταναστών στην Ισπανία, φαίνεται να αναγνωρίζουν, με βάση τις εμπειρίες που παρατηρούν γύρω τους, ότι είναι περιορισμένη για αυτούς η πρόσβαση σε ανώτατες θέσεις της αγοράς εργασίας.

Έτσι, ανιχνεύονται στη συνέχεια οι εμπειρίες των μεταναστών που βρίσκονται στη χώρα, μέσω της εξέτασης των δημογραφικών, εκπαιδευτικών και εργασιακών τους χαρακτηριστικών, τα οποία συγκρίνονται με τα αντίστοιχα των γηγενών. Ειδικότερα, αξιοποιούνται στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) για το 2004, την αρχή της περιόδου της διερεύνησης που πραγματοποιείται στη μελέτη αυτή, και για το 2010, το τέλος της περιόδου διερεύνησης και πιο συγκεκριμένα, στοιχεία για το δεύτερο τρίμηνο του 2004 (στο εξής 2004β) και το δεύτερο τρίμηνο του 2010 (στο εξής 2010β). Η περίοδος περιλαμβάνει τόσο έτη οικονομικής άνθησης όσο και έτη οικονομικής ύφεσης (από το τρίτο τρίμηνο του 2008), οπότε οι μετανάστες βιώνουν ένα εντελώς διαφορετικό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Πριν εξεταστούν όμως τα σχετικά χαρακτηριστικά, πρέπει να σημειωθεί ότι τα στοιχεία της ΕΕΔ δεν θεωρούνται κατάλληλα για την εκτίμηση του μεγέθους και της αναλογίας του πληθυσμού ξένης υπηκοότητας στο συνολικό πληθυσμό της χώρας, καθώς φαίνεται ότι ο πληθυσμός αυτός δεν αντιπροσωπεύεται στο δείγμα της ΕΕΔ σύμφωνα με την πραγματική του αναλογία. Αναφέρεται ενδεικτικά ότι η απογραφή πληθυσμού του 2001⁷ καταμέτρησε περίπου 760.000 ξένους υπηκόους οι οποίοι αποτελούσαν το 7% του συνολικού πληθυσμού των 10,9 εκατ. κατοίκων (σύμφωνα με τις περισσότερες εκτιμήσεις εκείνης της εποχής η πραγματική

⁷ Η κάλυψη του πληθυσμού ξένης υπηκοότητας στην απογραφή πληθυσμού του 2001 θεωρείται καλύτερη, μεταξύ άλλων επειδή προηγήθηκε μεγάλη διαφημιστική εκστρατεία που απευθύνθηκε προς τους μετανάστες σε μια προσπάθεια άμβλυνσης των φόβων τους ότι θα μπορούσαν να υποστούν διοικητικές συνέπειες αν δεν είχαν τα κατάλληλα έγγραφα για τη διαμονή τους στη χώρα.

τους αναλογία ήταν περίπου 10%), ενώ στην ΕΕΔ του 2004, της περιόδου έναρξης της διερεύνησής μας, η αναλογία των ξένων υπηκόων ήταν μόλις 4,9%, αν και σύμφωνα με όλες τις εκτιμήσεις, η πραγματική τους αναλογία είχε αυξηθεί το συγκεκριμένο διάστημα. Στην ΕΕΔ του 2010, η αναλογία τους στον πληθυσμό έφτασε στο 7,4%, αύξηση η οποία οφείλεται όχι μόνο στην πραγματική αύξηση της αναλογίας τους αλλά, απ' ό,τι φαίνεται, και στη βελτίωση της κάλυψής τους στην ΕΕΔ. Παρόλο που τα στοιχεία της ΕΕΔ δεν θεωρούνται συνεπώς κατάλληλα για την εκτίμηση του αριθμού των ξένων υπηκόων στη χώρα ή της αναλογίας τους στον πληθυσμό, θεωρούνται κατάλληλα για το σκοπό μας εδώ, δηλαδή για τη διερεύνηση και σύγκριση των χαρακτηριστικών των πληθυσμών ξένης και ελληνικής υπηκοότητας.

Ξεκινώντας την ανάλυση των χαρακτηριστικών, ο Πίνακας 3.1 παρουσιάζει την κατά φύλο και ηλικία σύνθεση των επιμέρους πληθυσμών. Η στήλη «Ξένη» αναφέρεται στο σύνολο των ατόμων που δεν έχουν ελληνική υπηκοότητα, ενώ στις επόμενες στήλες του πίνακα η ομάδα αυτή διακρίνεται σε άτομα με υπηκοότητα κάποιας χώρας-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 14 χωρών-μελών (πρακτικά είναι 15, αλλά εξαιρείται η Ελλάδα), άτομα με αλβανική υπηκοότητα και άτομα με υπηκοότητα άλλης χώρας. Η λογική της διάκρισης σε αυτές τις συγκεκριμένες ομάδες είναι ότι οι μετανάστες που προέρχονται από την Ε.Ε.14 αναμένεται να έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά από τον υπόλοιπο πληθυσμό των μεταναστών, ενώ οι μετανάστες αλβανικής υπηκοότητας αποτελούν μακράν την πολυπληθέστερη ομάδα μεταναστών στην Ελλάδα.

Παρατηρείται στον Πίνακα 3.1 ότι, ενώ μεταξύ του πληθυσμού ελληνικής υπηκοότητας οι γυναίκες είναι περισσότερες από τους άνδρες, το αντίστροφο ισχύει μεταξύ του πληθυσμού ξένης υπηκοότητας, χωρίς να λείπουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις ευρείες ομάδες που ορίστηκαν. Έτσι, ενώ οι άνδρες αλβανικής υπηκοότητας είναι περισσότεροι από τις γυναίκες, στις άλλες δύο ομάδες μεταναστών οι γυναίκες υπερτερούν αριθμητικά, ειδικά στην ομάδα «Ε.Ε.14», στην οποία οι γυναίκες είναι υπερδιπλάσιες των ανδρών. Σε ανάλογα συμπεράσματα αναφορικά με τη φυλετική σύνθεση του πληθυσμού των μεταναστών και την ανομοιομορφία ανάλογα με την υπηκοότητα καταλήγουν προηγούμενες σχετικές μελέτες (Καβουνίδη, 2002· Cavounidis, 2003· Gropas and Triandafyllidou, 2005).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1
Ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού κατά υπηκοότητα και φύλο

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε. 14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
2004β	746.785	702.796	52.235	51.975	1.188	874	41.352	41.978	9.695	9.123	799.020	754.771
-14	15,1	13,7	19,7	20,1	17,0	5,4	22,9	27,3	12,3	10,3	15,4	14,0
15-29	966.828	958.046	80.722	72.972	696	1.547	56.057	47.734	23.970	23.691	1.047.550	1.031.018
	19,6	18,6	30,4	28,2	9,9	9,6	31,1	31,1	30,5	26,7	20,1	19,1
30-64	2.369.901	2.428.399	126.128	123.883	4.327	11.524	80.510	60.945	41.291	51.413	2.496.029	2.552.282
	48,0	47,2	47,5	47,9	61,8	71,6	44,7	39,7	52,6	57,9	48,0	47,2
65+	855.610	1.057.967	6.721	9.699	792	2.144	2.314	3.040	3.614	4.515	862.331	1.067.666
	17,3	20,6	2,5	3,8	11,3	13,3	1,3	2,0	4,6	5,1	16,6	19,8
Σύνολο	4.939.124	5.147.207	265.807	258.529	7.004	16.089	180.232	153.697	78.571	88.742	5.204.930	5.405.736
	94,9	95,2	5,1	4,8	0,1	0,3	3,5	2,8	1,5	1,6	100,0	100,0
2010β	727.802	679.490	83.585	84.257	909	1.359	66.147	63.673	16.529	19.225	811.387	763.746
-14	14,7	13,2	20,3	21,3	8,0	6,9	25,2	27,9	12,0	13,1	15,2	13,8
15-29	834.565	821.060	100.180	85.809	2.139	1.618	61.581	59.794	36.461	24.397	934.745	906.868
	16,9	16,0	24,4	21,7	18,9	8,2	23,4	26,2	26,6	16,6	17,5	16,4
30-64	2.468.658	2.487.090	219.015	214.191	6.770	13.467	130.526	101.117	81.718	99.608	2.687.672	2.701.281
	50,0	48,5	53,3	54,2	59,7	68,4	49,7	44,3	59,5	67,6	50,2	48,9
65+	908.521	1.143.153	8.427	10.835	1.515	3.259	4.363	3.520	2.549	4.057	916.949	1.153.989
	18,4	22,3	2,0	2,7	13,4	16,5	1,7	1,5	1,9	2,8	17,1	20,9
Σύνολο	4.939.546	5.130.792	411.207	395.092	11.333	19.703	262.617	228.103	137.257	147.287	5.350.753	5.525.884
	92,3	92,9	7,7	7,1	0,2	0,4	4,9	4,1	2,6	2,7	100,0	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία συγγραφέων.
Η πλάγια γραμμatoποισιμρά αναφέρεται σε ποσοστά.

Όσον αφορά στην ηλικιακή κατανομή, ο πληθυσμός ξένης υπηκοότητας είναι νεότερος από αυτόν των Ελλήνων υπηκόων. Για παράδειγμα, ένας στους τέσσερις ξένους είναι ηλικίας μικρότερης των 14 ετών (λιγότεροι από ένας στους έξι Έλληνες υπήκοοι, αντίστοιχα), ενώ ένας στους τρεις είναι νέος ηλικίας 15-29 ετών (λιγότεροι από ένας στους τέσσερις Έλληνες υπήκοοι). Στις επιμέρους ομάδες ξένων καταγράφονται εξίσου αξιόλογες διαφορές. Για παράδειγμα, στους ξένους της ομάδας «Ε.Ε.14» συγκαταλέγονται με πολύ μεγαλύτερη συχνότητα άτομα στην ηλικιακή ομάδα 30-64 ετών (άνω του 60%/70% των ανδρών/ γυναικών) και με πολύ μικρότερη στην ηλικιακή ομάδα 15-29 ετών (περίπου ένας στους δέκα έναντι ενός στους τρεις για τους Αλβανούς και τους υπηκόους άλλων χωρών). Αντίστοιχα, οι μεγαλύτερες ηλικίες (65+) υπο-αντιπροσωπεύονται στον πληθυσμό των ξένων, ειδικά στην περίπτωση αυτών που έχουν αλβανική υπηκοότητα. Η διαφορετική ηλικιακή αυτή σύνθεση των πληθυσμών ελληνικής και ξένης υπηκοότητας πρέπει να ληφθεί υπόψη στη συνέχεια κατά την εξέταση άλλων χαρακτηριστικών.

Όπως έχει διαπιστωθεί (Λιανός, 2003), η γεωγραφική κατανομή των μεταναστών εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Τόσο το 2004 όσο και το 2010, τα έτη που περικλείουν την περίοδο διερεύνησης, η γεωγραφική κατανομή των μεταναστών παρουσιάζει μεγαλύτερη συγκέντρωση σε σύγκριση με εκείνη των Ελλήνων υπηκόων (βλέπε Πίνακα 3.2α και 3.2β). Αναλογικά πολύ μεγαλύτερα ποσοστά ξένων υπηκόων εμφανίζονται στην Αττική. Συγκεκριμένα, το 2010β οι μισοί ξένοι υπήκοοι διαμένουν στην Αττική σε σχέση με το ένα τρίτο περίπου των Ελλήνων υπηκόων⁸. Αντίστοιχα μικρό ποσοστό συναντάται μόνο μεταξύ των μεταναστών με υπηκοότητα χώρας-μέλους της Ε.Ε.14. Σε αντιδιαστολή, περίπου οι μισοί υπήκοοι Αλβανίας και 60%-65% των υπηκόων άλλων χωρών κατοικούν στην Αττική. Αν ληφθεί υπόψη και η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, όπου ανήκει το πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης, τότε έξι στους δέκα Αλβανούς και επτά στους δέκα υπηκόους άλλων χωρών κατοικούν στις δύο περιφέρειες με τις μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας (αν και τα ποσοστά ξένων είναι χαμηλότερα από εκείνα των Ελλήνων υπηκόων στην περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας).

⁸ Αν και δεν μπορεί να αποκλείσει κανείς την υπο-αντιπροσώπηση στις ΕΕΔ των μεταναστών που μένουν στην επαρχία.

Η συγκέντρωση των μεταναστών στα μεγάλα αστικά κέντρα επιβεβαιώνεται και στον Πίνακα 3.3. Στην Περιφέρεια Πρωτευούσης συγκεντρώνονται περίπου οι μισοί μετανάστες (έναντι ενός στους τρεις Έλληνες υπηκόους). Ειδικά στην περίπτωση των μεταναστών με υπηκοότητα άλλων χωρών, περίπου έξι στους δέκα διαμένουν στην περιφέρεια των Αθηνών. Μεγαλύτερη συγκέντρωση από τους Έλληνες υπηκόους εμφανίζουν οι υπήκοοι χωρών-μελών της Ε.Ε.14 στη Θεσσαλονίκη (άνδρες) και στις λοιπές αστικές περιοχές (και τα δύο φύλα). Αντίστοιχα, οι Αλβανοί μετανάστες υπερ-αντιπροσωπεύονται στις ημιαστικές περιοχές.

Για την εξέταση της εκπαίδευσης των μεταναστών, ο πληθυσμός χωρίζεται σε αυτούς που φοιτούν ακόμη σε κάποια επίσημη εκπαιδευτική βαθμίδα (Πίνακας 3.4α) και σε αυτούς που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους (Πίνακας 3.4β). Αναφορικά με την πρώτη κατηγορία (βλέπε Πίνακα 3.4α), το 2010β σημαντικό ποσοστό των ξένων υπηκόων (το 69,5% και 60,4% των ανδρών και γυναικών, αντίστοιχα) βρίσκεται στην κατώτερη δευτεροβάθμια (Γυμνάσιο), σε αντιδιαστολή με τους υπηκόους Ελλάδας που μόλις τέσσερις στους δέκα φοιτούν στη βαθμίδα αυτή, καθώς το 45% περίπου παρακολουθεί ανώτερη δευτεροβάθμια γενική εκπαίδευση (Γενικό Λύκειο), ανεξάρτητα από το φύλο. Σημαντικές διαφορές καταγράφονται και μεταξύ των ξένων υπηκόων ανάλογα με την υπηκοότητα. Για παράδειγμα, η πλειονότητα των Αλβανών και των υπηκόων άλλων χωρών βρίσκονται στο Γυμνάσιο, ενώ στην περίπτωση των υπηκόων χωρών-μελών της Ε.Ε.14 εξαρτάται από το φύλο, καθώς το 85,4% των ανδρών φοιτούν στο Γενικό Λύκειο, ενώ το 67% των γυναικών στο Γυμνάσιο. Σχεδόν το σύνολο αυτής της κατηγορίας μεταναστών συγκεντρώνεται στις δύο αυτές βαθμίδες. Δεδομένης της ηλικίας του δείγματος (14+), ενδιαφέρον παρουσιάζει το υψηλό ποσοστό μεταναστών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Δημοτικό) που κινείται κοντά ή ξεπερνά το 10% (εκτός από τους υπηκόους χωρών-μελών της Ε.Ε.14), και το οποίο πιθανόν να αντικατοπτρίζει τις δυσκολίες ένταξης των μεταναστών στο ελληνικό εκπαιδευτικό περιβάλλον.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2α

Κατανομή του πληθυσμού κατά υπηκοότητα, φύλο και περιφέρεια (2004β)

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε.14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη	234.550	250.991	3.431	3.473	107	96	2.074	1.657	1.250	1.720	237.981	254.464
	5,6	5,6	1,6	1,7	1,8	0,6	1,5	1,5	1,8	2,2	5,4	5,5
Κεντρική Μακεδονία	736.151	786.535	25.869	27.219	566	2.736	15.410	11.943	9.894	12.541	762.020	813.754
	17,6	17,7	12,1	13,2	9,7	18,0	11,1	10,7	14,4	15,8	17,3	17,5
Δυτ. Μακεδονία	118.203	119.348	1.869	2.357	0	98	1.473	1.510	396	749	120.072	121.705
	2,8	2,7	0,9	1,1	0,0	0,6	1,1	1,4	0,6	0,9	2,7	2,6
Ήπειρος	134.640	142.331	4.603	4.207	190	295	4.352	3.559	60	353	139.243	146.538
	3,2	3,2	2,2	2,0	3,3	1,9	3,1	3,2	0,1	0,4	3,2	3,2
Θεσσαλία	287.047	303.104	9.444	8.261	132	393	7.626	5.252	1.685	2.616	296.491	311.364
	6,8	6,8	4,4	4,0	2,3	2,6	5,5	4,7	2,4	3,3	6,7	6,7
Ιόνια νησιά	86.088	89.453	2.995	3.689	106	655	2.888	2.665	0	369	89.082	93.142
	2,1	2,0	1,4	1,8	1,8	4,3	2,1	2,4	0,0	0,5	2,0	2,0
Δυτ. Ελλάδα	290.538	291.101	8.733	7.469	231	586	7.149	4.763	1.353	2.120	299.271	298.570
	6,9	6,5	4,1	3,6	4,0	3,9	5,1	4,3	2,0	2,7	6,8	6,4

Στ. Ελλάδα	228.750	225.729	8.002	6.512	183	418	5.802	4.090	2.016	2.004	236.752	232.241
	5,5	5,1	3,7	3,2	3,1	2,7	4,2	3,7	2,9	2,5	5,4	5,0
Αττική	1.406.951	1.566.497	126.987	121.730	2.095	6.917	80.144	67.775	44.747	47.038	1.533.938	1.688.226
	33,6	35,2	59,5	58,9	36,0	45,5	57,7	60,7	65,0	59,1	34,8	36,3
Πελοπόννησος	242.960	241.287	9.231	8.743	327	602	5.344	3.965	3.559	4.176	252.191	250.031
	5,8	5,4	4,3	4,2	5,6	4,0	3,8	3,5	5,2	5,2	5,7	5,4
Β. Αιγαίο	79.859	81.123	1.048	1.429	0	0	767	476	280	954	80.907	82.553
	1,9	1,8	0,5	0,7	0,0	0,0	0,6	0,4	0,4	1,2	1,8	1,8
Ν. Αιγαίο	115.140	113.319	3.842	3.714	1.134	1.069	2.152	1.508	555	1.137	118.982	117.033
	2,7	2,5	1,8	1,8	19,5	7,0	1,5	1,3	0,8	1,4	2,7	2,5
Κρήτη	231.462	233.594	7.519	7.750	743	1.352	3.697	2.557	3.080	3.842	238.982	241.345
	5,5	5,3	3,5	3,8	12,8	8,9	2,7	2,3	4,5	4,8	5,4	5,2
Σύνολο	4.192.339	4.444.411	213.571	206.554	5.815	15.215	138.881	111.719	68.875	79.620	4.405.910	4.650.965
	95,2	95,6	4,8	4,4	0,1	0,3	3,2	2,4	1,6	1,7	100,0	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία συγγραφέων.
Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2β
Κατανομή του πληθυσμού κατά υπηκοότητα, φύλο και περιφέρεια (2010β)

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε.14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη	236.148	251.392	6.981	6.173	215	842	3.321	2.550	3.445	2.781	243.129	257.565
	5,6	5,6	2,1	2,0	2,1	4,6	1,7	1,6	2,9	2,2	5,4	5,4
Κεντρική Μακεδονία	745.357	794.520	34.605	35.955	1.998	2.616	21.177	17.400	11.430	15.939	779.962	830.475
	17,7	17,8	10,6	11,6	19,2	14,3	10,8	10,6	9,5	12,4	17,2	17,4
Δυτ. Μακεδονία	118.406	120.708	3.507	3.080	0	0	3.244	2.152	264	928	121.913	123.788
	2,8	2,7	1,1	1,0	0,0	0,0	1,7	1,3	0,2	0,7	2,7	2,6
Ήπειρος	140.492	149.809	6.746	4.938	152	193	6.392	4.308	203	438	147.238	154.747
	3,3	3,4	2,1	1,6	1,5	1,1	3,3	2,6	0,2	0,3	3,2	3,2
Θεσσαλία	288.344	304.314	12.469	12.214	1.709	1.962	9.555	7.858	1.205	2.395	300.813	316.528
	6,8	6,8	3,8	3,9	16,4	10,7	4,9	4,8	1,0	1,9	6,6	6,6
Ιόνια νησιά	86.284	89.599	8.380	8.476	378	1.228	7.126	5.228	876	2.019	94.664	98.075
	2,0	2,0	2,6	2,7	3,6	6,7	3,6	3,2	0,7	1,6	2,1	2,1
Δυτ. Ελλάδα	299.349	298.038	9.668	10.271	777	295	7.504	6.547	1.388	3.428	309.018	308.309
	7,1	6,7	3,0	3,3	7,5	1,6	3,8	4,0	1,1	2,7	6,8	6,5

Στ. Ελλάδα	218.757	219.883	18.813	14.846	767	387	11.968	10.521	6.078	3.937	237.570	234.729
	5,2	4,9	5,7	4,8	7,4	2,1	6,1	6,4	5,0	3,1	5,2	4,9
Αττική	1.429.468	1.575.448	176.333	164.272	2.943	5.822	94.731	82.535	78.659	75.916	1.605.801	1.739.720
	33,9	35,4	53,8	52,8	28,2	31,7	48,2	50,2	65,2	59,3	35,4	36,5
Πελοπόννησος	237.202	235.257	14.748	16.759	362	1.238	9.308	7.846	5.078	7.674	251.950	252.016
	5,6	5,3	4,5	5,4	3,5	6,8	4,7	4,8	4,2	6,0	5,6	5,3
Β. Αιγαίο	79.687	79.987	3.101	2.897	84	449	1.254	807	1.762	1.640	82.788	82.884
	1,9	1,8	0,9	0,9	0,8	2,5	0,6	0,5	1,5	1,3	1,8	1,7
Ν. Αιγαίο	109.741	107.934	12.127	10.843	126	826	10.727	8.264	1.274	1.752	121.868	118.777
	2,6	2,4	3,7	3,5	1,2	4,5	5,5	5,0	1,1	1,4	2,7	2,5
Κρήτη	222.509	224.413	20.144	20.111	913	2.485	10.164	8.412	9.067	9.214	242.653	244.524
	5,3	5,0	6,1	6,5	8,8	13,5	5,2	5,1	7,5	7,2	5,3	5,1
Σύνολο	4.211.744	4.451.302	327.622	310.835	10.424	18.344	196.469	164.430	120.729	128.062	4.539.366	4.762.138
	92,8	93,5	7,2	6,5	0,2	0,4	4,3	3,5	2,7	2,7	100,0	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία συγγραφέων.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.3

Κατανομή του πληθυσμού κατά υπηκοότητα, φύλο και αστικότητα

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε.14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
2004β												
Περιφέρεια Πρωτεύουσας	1.223.933	1.364.674	110.716	107.358	1.444	6.187	68.085	57.978	41.187	43.193	1.334.649	1.472.032
	29,2	30,7	51,8	52,0	24,8	40,7	49,0	51,9	59,8	54,2	30,3	31,7
ΠΣ Θεσσαλονίκης	348.789	389.982	16.693	15.669	224	816	10.479	7.005	5.990	7.847	365.482	405.651
	8,3	8,8	7,8	7,6	3,9	5,4	7,5	6,3	8,7	9,9	8,3	8,7
Λοιπές αστικές περιοχές	1.068.737	1.127.738	45.501	43.766	1.076	3.860	31.469	23.399	12.956	16.507	1.114.238	1.171.504
	25,5	25,4	21,3	21,2	18,5	25,4	22,7	20,9	18,8	20,7	25,3	25,2
Ημιαστικές περιοχές	562.804	575.942	20.441	18.382	1.605	1.444	14.471	11.741	4.365	5.197	583.245	594.323
	13,4	13,0	9,6	8,9	27,6	9,5	10,4	10,5	6,3	6,5	13,2	12,8
Αγροτικές περιοχές	988.076	986.075	20.221	21.379	1.467	2.908	14.376	11.597	4.378	6.875	1.008.296	1.007.455
	23,6	22,2	9,5	10,4	25,2	19,1	10,4	10,4	6,4	8,6	22,9	21,7
Σύνολο	4.192.339	4.444.411	213.571	206.554	5.815	15.215	138.881	111.719	68.875	79.620	4.405.910	4.650.965
	95,2	95,6	4,8	4,4	0,1	0,3	3,2	2,4	1,6	1,7	100,0	100,0

2010β	1.230.963	1.366.464	149.646	140.958	2.696	5.192	76.549	65.847	70.400	69.919	1.380.609	1.507.422
Περιφέρεια Πρωτευούσης	29,2	30,7	45,7	45,3	25,9	28,3	39,0	40,0	58,3	54,6	30,4	31,7
ΠΣ Θεσσαλονίκης	350.837	397.103	21.535	20.331	964	997	12.349	9.367	8.222	9.967	372.372	417.434
	8,3	8,9	6,6	6,5	9,3	5,4	6,3	5,7	6,8	7,8	8,2	8,8
Λοιπές αστικές περιοχές	1.059.099	1.115.874	71.483	68.661	3.994	5.893	46.856	40.372	20.633	22.396	1.130.582	1.184.534
	25,1	25,1	21,8	22,1	38,3	32,1	23,8	24,6	17,1	17,5	24,9	24,9
Ημιαστικές περιοχές	579.293	581.932	47.440	42.901	890	2.606	32.603	27.140	13.948	13.155	626.733	624.833
	13,8	13,1	14,5	13,8	8,5	14,2	16,6	16,5	11,6	10,3	13,8	13,1
Αγροτικές περιοχές	991.552	989.931	37.519	37.984	1.880	3.656	28.113	21.703	7.526	12.625	1.029.070	1.027.915
	23,5	22,2	11,5	12,2	18,0	19,9	14,3	13,2	6,2	9,9	22,7	21,6
Σύνολο	4.211.744	4.451.302	327.622	310.835	10.424	18.344	196.469	164.430	120.729	128.062	4.539.366	4.762.138
	92,8	93,5	7,2	6,5	0,2	0,4	4,3	3,5	2,7	2,7	100,0	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία συγγραφέων.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.4α

Κατανομή του πληθυσμού κατά υπηκοότητα, φύλο και εκπαίδευση (σπουδάζουν)

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε.14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
2004β												
Μεταπτυχιακό	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2
ΑΕΙ	3,3	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,2	3,8
ΤΕΙ	1,2	1,7	0,0	1,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,7	1,2	1,7
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Γενική	45,0	46,1	17,3	30,6	26,8	100,0	11,6	26,9	41,0	42,9	44,0	45,5
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Τεχνική	2,2	1,7	2,0	0,7	0,0	0,0	2,5	0,0	0,0	4,5	2,1	1,7
Κατώτερη Δευτεροβάθμια	42,8	42,0	60,9	57,7	73,2	0,0	63,1	62,9	48,5	35,9	43,5	42,6
Πρωτοβάθμια	5,3	4,4	19,8	9,3	0,0	0,0	22,8	10,2	10,5	5,9	5,8	4,6
Σύνολο	96,4	96,1	3,6	3,9	0,1	0,1	2,9	3,2	0,6	0,6	100,0	100,0
	392.528	394.265	14.717	15.928	533	250	11.625	13.162	2.559	2.516	407.245	410.192

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.4β

Κατανομή του πληθυσμού κατά υπηκοότητα, φύλο και εκπαίδευση (έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους)

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε.14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
2004β												
Μεταπτυχιακό	1,2	0,7	0,5	0,6	1,7	4,9	0,0	0,0	1,5	0,6	1,2	0,6
ΑΕΙ	12,6	10,6	9,7	12,1	34,5	25,0	7,4	5,9	11,9	17,4	12,4	10,7
ΤΕΙ	11,2	10,6	6,3	7,8	11,4	24,0	5,3	4,8	8,0	8,5	11,0	10,4
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Γενική	19,8	22,0	24,2	33,2	22,7	26,6	24,2	32,5	24,3	35,3	20,1	22,5
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Τεχνική	7,2	2,3	6,4	2,7	7,9	0,4	5,2	2,0	8,6	4,0	7,2	2,3
Κατώτερη Δευτεροβάθμια	10,8	7,7	24,9	20,7	2,0	6,8	28,3	25,8	20,4	16,9	11,5	8,3
Πρωτοβάθμια	31,9	35,3	26,2	21,2	17,0	9,9	29,0	26,7	21,5	16,3	31,6	34,7
Μερική	3,2	5,6	0,6	0,8	2,8	1,8	0,2	1,0	1,2	0,4	3,1	5,4
Χωρίς εκπαίδευση	2,0	5,3	1,1	0,9	0,0	0,7	0,4	1,2	2,6	0,6	2,0	5,1
Σύνολο	95,0	95,5	5,0	4,5	0,1	0,4	3,2	2,3	1,7	1,8	100,0	100,0
	3.799.810	4.050.147	198.854	190.626	5.282	14.965	127.256	98.557	66.317	77.104	3.998.664	4.240.773

Τα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά των ξένων υπηκόων που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους φανερώνουν σημαντικές αποκλίσεις από τους Έλληνες υπηκόους, καθώς και διαφορές μεταξύ των ξένων ανάλογα με την υπηκοότητα (βλέπε Πίνακα 3.4β), συμπεράσματα που συμφωνούν με την απογραφή του 2001 (βλέπε Cholezas and Tsakloglou, 2009). Στην περίπτωση των ανδρών (2010β), είναι παρόμοια τα ποσοστά του πληθυσμού ελληνικής και ξένης υπηκοότητας με πρωτοβάθμια ή λιγότερη εκπαίδευση⁹ αλλά υπάρχει έντονη διαφορά στους απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, όπου είναι σχεδόν τρεις φορές πιθανότερο να είναι κάποιος απόφοιτος ΑΕΙ ή ΤΕΙ, όταν έχει ελληνική υπηκοότητα. Επίσης έντονες είναι οι διαφορές ανάμεσα στους υπηκόους χωρών-μελών της Ε.Ε.14 και των άλλων δύο ομάδων ξένων, ειδικά εκείνης των Αλβανών (όμοια με συμπεράσματα της απογραφής 2001). Ειδικότερα, σχεδόν το 20% των υπηκόων χωρών-μελών της Ε.Ε.14 έχουν ολοκληρώσει ΑΕΙ (ξεπερνώντας ακόμα και τους Έλληνες υπηκόους), σε αντίθεση με το 3,3% των Αλβανών. Αντίθετα, στην περίπτωση των γυναικών, δεν είναι μόνο οι γυναίκες υπήκοοι της Ε.Ε.14 που ξεπερνούν τις γυναίκες ελληνικής υπηκοότητας, αλλά και οι γυναίκες άλλης υπηκοότητας (πλην της Ε.Ε.14 και της αλβανικής). Όσον αφορά στο άλλο άκρο της εκπαιδευτικής πυραμίδας, το ποσοστό των γυναικών ελληνικής υπηκοότητας οι οποίες δεν έχουν προχωρήσει πέραν της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ξεπερνάει τα αντίστοιχα ποσοστά που εμφανίζουν οι άλλες ομάδες υπηκοότητας.¹⁰

Στη συνέχεια, ο Πίνακας 3.5 κατανέμει τον πληθυσμό σε εργαζόμενους, άνεργους (το άθροισμα των δύο κατηγοριών δίνει το εργατικό δυναμικό) και ανενεργούς. Στην απογραφή του 2001 η πλειοψηφία των μεταναστών (58,9% των ανδρών και 48,6% των γυναικών) δήλωσε ότι ήρθε στην Ελλάδα αναζητώντας εργασία.¹¹ Επομένως, δεν απο-

---

⁹ Πρέπει να σημειωθεί ότι τα στοιχεία αφορούν όλο τον πληθυσμό 14 ετών, ενώ η ηλικιακή σύνθεση των επιμέρους πληθυσμών ελληνικής και ξένης υπηκοότητας διαφέρει, με τον ελληνικό πληθυσμό να είναι μεγαλύτερης ηλικίας (Πίνακας 3.1). Οι περισσότεροι Έλληνες υπήκοοι που πήγαν το πολύ μέχρι το Δημοτικό είναι μεγάλης ηλικίας.

¹⁰ Βλ. υποσημείωση 8.

¹¹ Οι Κόντης, Ζωγραφάκης και Μητράκος (2006) ανεβάζουν το ποσοστό αυτών που ήρθαν στη χώρα αναζητώντας εργασία σε 82,5% των μεταναστών, με βάση στοιχεία από τις κάρτες διαμονής των ετών 2003/2004.

τελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι ξένοι υπήκοοι έχουν πολύ μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό σε σύγκριση με τους Έλληνες υπηκόους,¹² καθώς το 2010β το 11,1% των ανδρών και το 40,9% των γυναικών μεταναστών είναι οικονομικά μη ενεργοί έναντι 37,6% και 56,9% των Ελλήνων υπηκόων, αντίστοιχα.¹³ Ενδεικτικά τα αντίστοιχα ποσοστά για τους γηγενείς ηλικίας 15-64 ετών είναι 22,1% και 42,7%. Σημαντική διαφορά καταγράφεται, επίσης, στο μερίδιο του πληθυσμού που απασχολείται, καθώς οι ξένοι υπήκοοι που εργάζονται είναι 76,2% στην περίπτωση των ανδρών (μόλις 56,9% οι Έλληνες υπήκοοι και 70,9% στην ομάδα 15-64 ετών) και φτάνουν το 50,5% στην περίπτωση των γυναικών (36,5% οι Ελληνίδες υπήκοοι και 48,4% στην ομάδα 15-64 ετών).

Αξιόλογες διαφορές στα ποσοστά απασχολουμένων καταγράφονται μεταξύ των τριών εθνικών ομάδων, με τους υπηκόους άλλων χωρών (εκτός Ε.Ε.14 και Αλβανίας) να έχουν τα υψηλότερα ποσοστά το 2010β (80,3%/57,7% άνδρες/γυναίκες), τους Αλβανούς υπηκόους να ακολουθούν και τους υπηκόους χωρών-μελών της Ε.Ε.14 να πλησιάζουν περισσότερο στα χαρακτηριστικά των Ελλήνων. Σε κάθε περίπτωση πάντως, οι άνδρες εργάζονται σε μεγαλύτερο ποσοστό από τις γυναίκες, ανεξάρτητα από την υπηκοότητα.

Η ανεργία συχνά συνεπάγεται απαξίωση των γνώσεων και των δεξιοτήτων (ανθρώπινο κεφάλαιο) που ενσωματώνουν τα άτομα, ενώ ουσιαστικά συνιστά προσωρινή «αποτυχία» για τους μετανάστες που ήρθαν στην Ελλάδα με στόχο την εργασία. Για αυτό το λόγο απαιτείται μεγαλύτερη ακρίβεια με την προσθήκη μίας επιπλέον γραμμής στον Πίνακα 3.5, στην οποία υπολογίζεται το ποσοστό ανεργίας (άνεργοι/εργαζόμενοι + άνεργοι). Ενώ μέχρι πρόσφατα η Ελλάδα ήταν από τις ελάχιστες χώρες της Ε.Ε. όπου οι μετανάστες εμφάνιζαν χαμηλότερη ανεργία από τους γηγενείς, μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης που πλήττει τη χώρα από το τέλος του 2008, η ανεργία των μεταναστών ξεπέρασε εκείνη των γηγενών, με τις μεγαλύτερες αλλαγές να

¹² Η διαπίστωση δεν αλλάζει όταν ληφθεί υπόψη ο πληθυσμός 15-64 ετών, μετριάζονται όμως οι διαφορές μεταξύ γηγενών και μεταναστών, κυρίως λόγω του υψηλότερου μέσου όρου ηλικίας των πρώτων.

¹³ Πάλι πρέπει να σημειωθεί σχετικώς ότι τα στοιχεία αφορούν όλο τον πληθυσμό άνω των 14 ετών, ενώ η ηλικιακή σύνθεση των επιμέρους πληθυσμών ελληνικής και ξένης υπηκοότητας διαφέρει, με τον ελληνικό πληθυσμό να είναι μεγαλύτερης ηλικίας (Πίνακας 3.1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.5
Κατανομή του πληθυσμού κατά υπηκοότητα, φύλο και κατάσταση απασχόλησης

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε.14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
2004β												
Εργαζόμενοι	2.503.818	1.554.653	176.400	95.625	3.084	4.863	116.433	45.904	56.884	44.859	2.680.219	1.650.279
	59,7	35,0	82,6	46,3	53,0	32,0	83,8	41,1	82,6	56,3	60,8	35,5
Άνεργοι	173.207	291.783	8.469	19.219	189	1.315	5.417	11.293	2.862	6.611	181.676	311.002
	4,1	6,6	4,0	9,3	3,2	8,6	3,9	10,1	4,2	8,3	4,1	6,7
Ανεργία (%)	6,5	15,8	4,6	16,7	5,8	21,3	4,4	19,7	4,8	12,8	6,3	15,9
Ανεργοί	1.515.314	2.597.975	28.702	91.710	2.543	9.037	17.030	54.523	9.129	28.150	1.544.016	2.689.685
	36,1	58,5	13,4	44,4	43,7	59,4	12,3	48,8	13,3	35,4	35,0	57,8
Σύνολο	4.192.339	4.444.411	213.571	206.554	5.815	15.215	138.881	111.719	68.875	79.620	4.405.910	4.650.965
	95,2	95,6	4,8	4,4	0,1	0,3	3,2	2,4	1,6	1,7	100,0	100,0

2010β																				
Εργαζόμενοι	2.395.157	1.625.455	249.493	156.887	6.140	6.952	146.371	76.021	96.982	73.915	2.644.650	1.782.343								
	56,9	36,5	76,2	50,5	58,9	37,9	74,5	46,2	80,3	57,7	58,3	37,4								
Άνεργοι	231.343	294.346	41.622	26.721	1.066	1.003	26.245	13.991	14.311	11.728	272.965	321.067								
	5,5	6,6	12,7	8,6	10,2	5,5	13,4	8,5	11,9	9,2	6,0	6,7								
Ανεργία (%)	8,8	15,3	14,3	14,6	14,8	12,6	15,2	15,5	12,9	13,7	9,4	15,3								
Ανεργοί	1.585.244	2.531.501	36.507	127.227	3.218	10.390	23.853	74.418	9.436	42.419	1.621.751	2.658.7281								
	37,6	56,9	11,1	40,9	30,9	56,6	12,1	45,3	7,8	33,1	35,7	55,8								
Σύνολο	4.211.744	4.451.302	327.622	310.835	10.424	18.344	196.469	164.430	120.729	128.062	4.539.366	4.762.138								
	92,8	93,5	7,2	6,5	0,2	0,4	4,3	3,5	2,7	2,7	100,0	100,0								

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία συγγραφέων.
Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

χαρακτηρίζουν τους άνδρες παρά τις γυναίκες. Έτσι, όπως φαίνεται στον πιο πάνω Πίνακα 3.5, το 2004β το ποσοστό ανεργίας των γηγενών ανδρών ήταν μεγαλύτερο από εκείνο κάθε επιμέρους ομάδας ξένης υπηκοότητας, ενώ το 2010β είχε ανατραπεί εντελώς η σχέση, με το ποσοστό ανεργίας των γηγενών ανδρών (8,8%) να είναι χαμηλότερο (αν και είχε αυξηθεί) από εκείνο κάθε επιμέρους ομάδας ξένης υπηκοότητας, που για το σύνολο ήταν 14,3%. Από την άλλη πλευρά, οι γυναίκες γηγενείς παρουσίασαν ελαφρώς υψηλότερη ανεργία σε σχέση με τις ξένες (15,3% έναντι 14,6%). Είναι ενδιαφέρον ότι η διαφορά μεταξύ ανδρών-γυναικών σε βάρος των δεύτερων στα ποσοστά ανεργίας είναι χαρακτηριστικό των Ελλήνων υπηκόων, καθώς η μέγιστη διαφορά στους μετανάστες είναι μικρότερη της μίας εκατοστιαίας μονάδας, ενώ στην περίπτωση των υπηκόων χωρών-μελών της Ε.Ε.14 οι γυναίκες έχουν χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας (12,6% έναντι 14,8% των ανδρών). Επομένως, οι διαφορές σε βάρος των Ελληνίδων στα ποσοστά ανεργίας ίσως, τελικά, έχουν να κάνουν περισσότερο με δικά τους χαρακτηριστικά και λιγότερο με εκείνα της ελληνικής αγοράς εργασίας, καθώς σε διαφορετική περίπτωση θα έπρεπε να παρατηρεί κάποιος εξίσου μεγάλες διαφορές στα ποσοστά ανεργίας μεταξύ φύλων και για τον πληθυσμό των μεταναστών. Τέλος, η διαχρονική εξέλιξη των ποσοστών ανεργίας από το 2004β στο 2010β δείχνει αύξηση της συχνότητας των ανέργων στους άνδρες και μείωση στις γυναίκες,¹⁴ με τις μεταβολές να είναι μεγαλύτερες στην περίπτωση των ξένων. Ειδικότερα, οι υπήκοοι χωρών-μελών της Ε.Ε.14 (+9/-8,7 εκατοστιαίες μονάδες σε άνδρες/γυναίκες) εμφανίζουν τις μέγιστες μεταβολές και ακολουθούν οι υπήκοοι Αλβανίας (+10,8/-4,2 εκατοστιαίες μονάδες σε άνδρες/γυναίκες). Επομένως, η οικονομική κρίση που ξεκίνησε από το 2008 φαίνεται να επηρέασε εντονότερα τους μετανάστες και τους άνδρες ανεξαρτήτως εθνικότητας, ίσως διότι η κρίση έπληξε συγκεκριμένους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας που απασχολούνται ως επί το πλείστον άνδρες γηγενείς και μεταναστευτικής προέλευσης (Χολέζας, 2012).

¹⁴ Δεδομένων των χαμηλών ποσοστών ανεργίας, η ταχύτερη μείωση της ανεργίας στις γυναίκες πιθανόν να οφείλεται στο χαμηλότερο μισθό επιφύλαξης σε σύγκριση με τους άνδρες και στην άθνηση του κλάδου των υπηρεσιών ή/και του εμπορίου, όπου απασχολούνται παραδοσιακά κυρίως γυναίκες.

Στον Πίνακα 3.6 γίνεται κατανομή του πληθυσμού στους διάφορους τύπους απασχόλησης. Προκύπτει ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ξένων εργαζομένων ανήκει στην κατηγορία των μισθωτών (87,4%/89,5% των ανδρών/γυναικών το 2010β). Το ίδιο ισχύει και για τους εργαζομένους ελληνικής υπηκοότητας, αλλά στην περίπτωση τους τα ποσοστά είναι αρκετά χαμηλότερα (58,7%/67% των ανδρών/γυναικών). Οι μεγάλες αυτές διαφορές στην κατανομή των γηγενών και μεταναστών της χώρας στην εργοδοσία/ αυτοαπασχόληση, από τη μια πλευρά και μισθωτή εργασία, από την άλλη, έχουν επισημανθεί και συζητηθεί παλαιότερα σε σχέση με το φαινόμενο της υποκατάστασης απλήρωτης οικογενειακής εργασίας από τη μισθωτή εργασία μεταναστών (Cavounidis, 2006). Πρέπει να σημειωθεί ότι οι υπήκοοι των χωρών-μελών της Ε.Ε. 14 εμφανίζουν περισσότερες ομοιότητες με τους γηγενείς όσον αφορά στα μερίδια ανά τύπο απασχόλησης, όπως και στα άλλα χαρακτηριστικά που εξετάστηκαν μέχρι τώρα. Όμως, οι γυναίκες υπήκοοι χωρών-μελών της Ε.Ε. 14 φαίνεται να διαφοροποιούνται, καθώς είναι συστηματικά μεγαλύτερο το ποσοστό από εκείνο των Ελληνίδων που είναι είτε αυτοαπασχολούμενες χωρίς προσωπικό (το 2010β, 21,4% έναντι 18,8%), είτε εργοδότες (12,2% έναντι 4,5%). Οι εντονότερες διαφορές, όμως, εμφανίζονται μεταξύ Ελλήνων, Αλβανών και υπηκόων άλλων χωρών. Έτσι, ένας στους τέσσερις Έλληνες άνδρες και μία στις πέντε γυναίκες είναι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό, όταν τα αντίστοιχα ποσοστά μεταξύ των Αλβανών είναι κοντά στο 7% και των υπηκόων άλλων χωρών κυμαίνονται από 4,5% (γυναίκες) έως 10,1% (άνδρες). Η απόκλιση στα ποσοστά αυτοαπασχόλησης σχετίζεται αναμφίβολα με διάφορους παράγοντες, μεταξύ των οποίων είναι και οι περιορισμοί που προκύπτουν από το νομικό πλαίσιο στην Ελλάδα για την άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας ή ελευθέρου επαγγέλματος από αλλοδαπούς, όπως είναι οι καταθέσεις στην τράπεζα, η συμμετοχή σε επαγγελματικές οργανώσεις (π.χ. επιμελητήρια) και η κατοχή καθορισμένων τυπικών προσόντων (π.χ. αναγνώριση ισοτιμίας πτυχίων).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.6

Απασχολούμενοι κατά υπηκοότητα, φύλο και θέση εργασίας (14+)

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε.14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
2004β												
Εργοδότες	281.201	61.578	3.762	293	401	166	1.529	0	1.832	128	284.963	61.872
	11,2	4,0	2,1	0,3	13,0	3,4	1,3	0,0	3,2	0,3	10,6	3,7
Αυτοαπασχολούμενοι	674.012	274.460	10.511	3.557	487	93	5.835	1.797	4.190	1.667	684.523	278.017
	26,9	17,7	6,0	3,7	15,8	1,9	5,0	3,9	7,4	3,7	25,5	16,8
Μισθωτοί	1.462.803	1.032.662	161.952	88.785	2.196	4.240	109.069	43.298	50.687	41.247	1.624.755	1.121.447
	58,4	66,4	91,8	92,8	71,2	87,2	93,7	94,3	89,1	91,9	60,6	68,0
Βοηθεί οικογενειακής επιχείρησης	85.803	185.953	175	2.990	0	365	0	808	175	1.817	85.978	188.943
	3,4	12,0	0,1	3,1	0,0	7,5	0,0	1,8	0,3	4,1	3,2	11,4
Σύνολο	2.503.818	1.554.653	176.400	95.625	3.084	4.863	116.433	45.904	56.884	44.859	2.680.219	1.650.279
	93,4	94,2	6,6	5,8	0,1	0,3	4,3	2,8	2,1	2,7	100,0	100,0

2010β																						
Εργοδότες	272.036	73.799	7.640	1.397	483	850	5.775	0	1.383	548	279.677	75.197										
	11,4	4,5	3,1	0,9	7,9	12,2	3,9	0,0	1,4	0,7	10,6	4,2										
Αυτοαπασχολούμενοι	637.491	305.869	22.010	9.957	1.349	1.489	10.852	5.137	9.809	3.331	659.501	315.826										
	26,6	18,8	8,8	6,3	22,0	21,4	7,4	6,8	10,1	4,5	24,9	17,7										
Μισθωτοί	1.406.213	1.089.071	218.148	140.491	3.702	3.916	128.784	68.980	85.662	67.595	1.624.361	1.229.562										
	58,7	67,0	87,4	89,5	60,3	56,3	88,0	90,7	88,3	91,5	61,4	69,0										
Βοηθοί οικογενειακής επιχείρησης	79.416	156.716	1.695	5.041	606	697	960	1.904	128	2.441	81.111	161.758										
	3,3	9,6	0,7	3,2	9,9	10,0	0,7	2,5	0,1	3,3	3,1	9,1										
Σύνολο	2.395.157	1.625.455	249.493	156.887	6.140	6.952	146.371	76.021	96.982	73.915	2.644.650	1.782.343										
	90,6	91,2	9,4	8,8	0,2	0,4	5,5	4,3	3,7	4,1	100,0	100,0										

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία συγγραφέων.
Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

Η κατανομή των ξένων υπηκόων μεταξύ των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας εμφανίζει μεγάλη συγκέντρωση κάποιων ομάδων υπηκοοτήτων περισσότερο από άλλων, ενώ διαφέρει και ανάλογα με το φύλο (Πίνακες 3.7α και 3.7β). Οι αλλοδαποί άνδρες είναι συγκεντρωμένοι στον κλάδο των κατασκευών (39,3%) και στη μεταποίηση (18,8%), ενώ οι γυναίκες εργάζονται κατά κανόνα στα ιδιωτικά νοικοκυριά (41,7%) και στον κλάδο ξενοδοχείων και εστιατορίων (18,2%). Μεγαλύτερη συγκέντρωση μεταξύ των αλλοδαπών παρουσιάζουν οι Αλβανοί υπήκοοι, καθώς στις κατασκευές απασχολείται το 47,8% των εργαζόμενων ανδρών και στα ιδιωτικά νοικοκυριά το 40,7% των εργαζόμενων γυναικών, καθώς και οι υπήκοοι άλλων χωρών, μιας και οι γυναίκες στον κλάδο των ιδιωτικών νοικοκυριών φτάνουν το 45,8%. Επιπλέον, ένα σημαντικό μερίδιο των ανδρών αλβανικής υπηκοότητας απασχολούνται στη μεταποίηση (13,3%) και τη γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία (12,6%), ενώ ένα σημαντικό μερίδιο των γυναικών αλβανικής καταγωγής εργάζονται σε ξενοδοχεία και εστιατόρια (19%), όπως συμβαίνει και στην περίπτωση των γυναικών υπηκοότητας άλλων χωρών-μελών (17,6%). Τον ίδιο κλάδο φαίνεται να προτιμούν και πολλοί υπήκοοι χωρών-μελών της Ε.Ε.14 (24,5% των ανδρών και 15,7% των γυναικών) σε συνδυασμό, ειδικότερα, με τον κλάδο της μεταποίησης οι άνδρες (17,7%) και του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, επισκευής οχημάτων και οικιακών συσκευών οι γυναίκες (23,1%). Σε αντιδιαστολή, οι εργαζόμενοι με ελληνική υπηκοότητα κατατάσσονται στον κλάδο του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, επισκευής οχημάτων και οικιακών συσκευών σε ποσοστό 17,9% οι άνδρες και 20% οι γυναίκες, ενώ ακολουθούν οι κλάδοι της μεταποίησης (13,2%) και των ξενοδοχείων και εστιατορίων (13%) στους άνδρες και οι κλάδοι της γεωργίας, κτηνοτροφίας, θήρας και δασοκομίας (13,2%) και εκπαίδευσης (13,1%) στις γυναίκες.

Ο αντίκτυπος της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στην κατανομή των αλλοδαπών στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας φαίνεται ξεκάθαρα στη μείωση (περίπου 10 εκατοστιαίες μονάδες) του μεριδίου των ανδρών που απασχολούνται στις κατασκευές (από 50,3% το 2004β στο 39,3% το 2010β), η οποία οφείλεται στη μείωση των ανδρών αλβανικής υπηκοότητας και των ανδρών υπηκόων άλλων χωρών στο συγκεκριμένο κλάδο (από 56,9% σε 47,8% και από 38,8% σε 28,2%, αντίστοιχα). Εξέλιξη εν πολλοίς αναμενόμενη, εφόσον ο κλάδος των κατασκευών έχει πληγεί ιδιαίτερα από την κρίση. Άλλα σημεία που αξίζουν προσοχής είναι η διαχρονική αύξηση του ποσοστού των γυναικών αλβανικής υπηκοότητας που απασχολούνται στο εμπόριο (από 5,2% σε 10%) και των ανδρών υπηκόων άλλων χωρών στον κλάδο των ξενοδοχείων και εστιατορίων (από 5,8% σε 11%).

Όσον αφορά στα επαγγέλματα όπου απασχολούνται, πάλι προκύπτει από τα στοιχεία της ΕΕΔ έντονη συγκέντρωση των ξένων. Σύμφωνα με τον Πίνακα 3.8, το 2010β ένα σημαντικό μερίδιο των αλλοδαπών ανδρών (47,5%) εργάζονται ως ειδικευμένοι τεχνίτες και ως ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (25,1%). Η πλειονότητα των αλλοδαπών γυναικών (61,8%) κατατάσσονται ως ανειδίκευτες, κατηγορία στην οποία συγκαταλέγονται οι οικιακοί βοηθοί, ενώ το δεύτερο συχνότερο επάγγελμα είναι οι πωλητές και η παροχή υπηρεσιών (24,3%). Και πάλι, οι υπήκοοι χωρών-μελών της Ε.Ε.14 ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους ξένους υπηκόους, καθώς περίπου ένας στους τέσσερις άνδρες εργάζεται ως ανώτερο διοικητικό στέλεχος ή μέλος βουλευόμενου σώματος και ένας στους πέντε ως ειδικευμένος τεχνίτης, ενώ στις γυναίκες μία στις τρεις και μία στις πέντε εργάζεται αντίστοιχα ως πωλήτρια ή στην παροχή υπηρεσιών και ως υπάλληλος γραφείου. Σε αντίθεση, οι υπήκοοι Αλβανίας και άλλων χωρών είναι κατά κανόνα είτε ειδικευμένοι τεχνίτες (άνδρες), είτε ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (γυναίκες). Οι εργαζόμενοι ελληνικής υπηκοότητας έχουν σημαντικές διαφορές σε σύγκριση με τους αλλοδαπούς, εμφανίζοντας μεγαλύτερη διασπορά ανάμεσα στις ομάδες επαγγελματιών και μεγαλύτερη παρουσία σε μη χειρωνακτικά επαγγέλματα.

Σε γενικές γραμμές τα αποτελέσματα συμφωνούν με εκείνα προηγούμενων μελετών και είναι κοντά με εκείνα που υπολογίστηκαν στο παρελθόν με βάση την απογραφή πληθυσμού του 2001 (π.χ. βλέπε Kanellopoulos, K., Gregou, M. and A. Petralias, 2009). Οι ξένοι υπήκοοι διαφέρουν από τους Έλληνες υπηκόους σε όλα τα χαρακτηριστικά που εξετάστηκαν. Η ομάδα των μεταναστών από χώρες-μέλη της Ε.Ε.14 προσεγγίζει περισσότερο τα χαρακτηριστικά του γηγενούς πληθυσμού, ενώ εκείνη των μεταναστών αλβανικής υπηκοότητας αποκλίνει περισσότερο. Έτσι, ο πληθυσμός ξένης υπηκοότητας σε σύγκριση με τον πληθυσμό ελληνικής υπηκοότητας είναι νεότερος, αποτελείται με μεγαλύτερη συχνότητα από άνδρες, προτιμά την περιοχή της πρωτεύουσας και τα μεγάλα αστικά κέντρα για τη διαμονή, ενώ τα εκπαιδευτικά τους προσόντα υπολείπονται εκείνων των Ελλήνων (εκτός των υπηκόων χωρών-μελών της Ε.Ε.14). Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά απασχόλησης, οι ξένοι εργάζονται πολύ συχνότερα (ειδικά οι Αλβανοί και οι υπήκοοι άλλων χωρών) και συνήθως ως μισθωτοί. Με εξαίρεση τους υπηκόους χωρών-μελών της Ε.Ε.14, βρίσκονται συγκεντρωμένοι στον κλάδο των κατασκευών (άνδρες) και των ιδιωτικών νοικοκυριών (γυναίκες) και, τέλος, απασχολούνται είτε ως ειδικευμένοι τεχνίτες (άνδρες) είτε ως ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (γυναίκες), με εξαίρεση και πάλι τους υπηκόους χωρών-μελών της Ε.Ε. 14.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.7α
Απασχολούμενοι κατά υπηκοότητα, φύλο και κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (2004β)

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε.14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
1	11,5	14,4	8,4	8,3	6,2	4,4	8,2	10,6	8,8	6,4	11,3	14,0
2	0,4	0,1	0,2	0,0	2,7	0,0	0,1	0,0	0,3	0,0	0,4	0,1
3	0,5	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	0,7	0,0	0,5	0,0
4	15,3	9,7	15,8	7,8	13,7	15,8	12,7	9,0	22,4	5,8	15,4	9,5
5	1,2	0,5	0,3	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	1,1	0,5
6	10,2	0,4	50,3	1,1	15,2	0,0	56,9	1,0	38,8	1,2	12,8	0,4
7	17,2	18,9	9,6	7,2	5,2	17,9	9,9	5,2	9,3	8,1	16,7	18,2
8	5,5	7,4	5,9	16,4	17,5	18,1	5,6	15,0	5,8	17,6	5,6	7,9
9	8,6	3,3	3,1	0,5	9,6	1,8	2,1	0,3	4,8	0,6	8,2	3,2
10	2,3	3,6	0,1	0,0	2,6	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	2,1	3,4
11	6,1	7,8	1,5	7,3	5,9	1,9	0,9	8,3	2,6	6,8	5,8	7,7
12	9,7	7,2	0,4	0,0	3,7	0,0	0,2	0,0	0,5	0,0	9,1	6,8

13	5,0	12,3	0,3	1,9	4,3	20,7	0,0	0,3	0,8	1,5	4,7	11,7
14	3,2	8,6	0,7	3,0	3,9	6,1	0,9	3,1	0,3	2,6	3,1	8,3
15	3,2	4,5	1,0	2,9	9,5	0,0	0,5	3,5	1,8	2,6	3,1	4,4
16	0,1	1,3	1,5	43,2	0,0	5,5	0,9	43,7	2,6	46,8	0,2	3,7
17	0,0	0,0	0,2	0,4	0,0	7,8	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,1
Σύνολο	2.503.818	1.554.653	176.400	95.625	3.084	4.863	116.433	45.904	56.884	44.859	2.680.219	1.650.279
	93,4	94,2	6,6	5,8	0,1	0,3	4,3	2,8	2,1	2,7	100,0	100,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία συγγραφέων.

Επεξηγήσεις: 1 = Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία, 2 = Αλιεία, 3 = Ορυχεία και λατομεία, 4 = Μεταποιητικές βιομηχανίες, 5 = Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου & νερού, 6 = Κατασκευές, 7 = Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή οχημάτων & οικιακών συσκευών, 8 = Ξενοδοχεία και εστιατόρια, 9 = Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες, 10 = Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, 11 = Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις & επιχειρηματικές δραστηριότητες, 12 = Δημόσια διοίκηση & άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, 13 = Εκπαίδευση, 14 = Υγεία και κοινωνική μέριμνα, 15 = Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, 16 = Ίδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό, 17 = Ετεροδικοί οργανισμοί και όργανα.

Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.7β
Απασχολούμενοι κατά υπηκοότητα, φύλο και κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (2010β)

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε.14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
1	11,9	13,2	10,6	5,8	0,8	4,5	12,6	7,7	8,2	4,0	11,8	12,5
2	0,6	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,3	0,5	0,1
3	0,5	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,1	0,0	0,5	0,0
4	13,2	6,8	18,8	5,9	17,7	7,8	13,3	8,2	27,0	3,4	13,7	6,7
5	2,0	0,7	0,7	0,2	0,0	0,0	0,6	0,2	0,8	0,1	1,8	0,6
6	9,2	0,7	39,3	0,1	10,6	0,0	47,8	0,0	28,2	0,2	12,1	0,6
7	17,9	20,0	13,5	9,6	14,5	23,1	10,4	10,0	18,1	8,0	17,4	19,1
8	13,0	8,6	11,1	18,2	24,6	15,7	10,7	19,0	11,0	17,6	12,8	9,5
9	2,4	1,8	0,6	0,3	9,6	2,4	0,4	0,4	0,4	0,0	2,2	1,7
10	2,4	3,5	0,1	0,2	0,0	4,0	0,2	0,0	0,0	0,1	2,2	3,2
11	6,3	8,0	2,0	6,3	10,0	3,7	1,4	6,5	2,6	6,3	5,9	7,8

12	9,7	8,6	0,2	0,2	0,0	5,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	8,8	7,9
13	4,8	13,1	0,2	1,2	4,6	7,7	0,1	0,8	0,1	0,8	0,1	1,1	1,1	4,4	12,1
14	3,3	9,9	0,2	5,7	0,0	11,4	0,1	3,0	0,4	3,0	0,4	7,9	7,9	3,0	9,5
15	2,8	3,7	0,9	4,5	7,4	6,5	0,7	3,6	0,7	3,6	0,7	5,2	5,2	2,6	3,8
16	0,1	1,3	1,4	41,7	0,0	8,3	1,4	40,7	1,4	40,7	1,4	45,8	45,8	0,2	4,8
17	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Σύνολο	2.395.157	1.625.455	249.493	156.887	6.140	6.952	146.371	76.021	96.982	73.915	2.644.650	1.782.343			
	90,6	91,2	9,4	8,8	0,2	0,4	5,5	4,3	3,7	4,1	100,0	100,0			

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία συγγραφέων.

Επεξηγήσεις: 1 = Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία, 2 = Αλιεία, 3 = Ορυχεία και λατομεία, 4 = Μεταποιητικές βιομηχανίες, 5 = Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου & νερού, 6 = Κατασκευές, 7 = Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή οχημάτων & οικιακών συσκευών, 8 = Ξενοδοχεία και εστιατόρια, 9 = Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες, 10 = Χονδρικοί και λιανικοί εμπόροι, 11 = Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις & επιχειρηματικές δραστηριότητες, 12 = Δημόσια διοίκηση & άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, 13 = Εκπαίδευση, 14 = Υγεία και κοινωνική μέριμνα, 15 = Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, 16 = Ίδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό, 17 = Ετερόδοκοι οργανισμοί και όργανα.

Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.8
Απασχολούμενοι κατά υπηκοότητα, φύλο και επάγγελμα

	Ελληνική		Ξένη		Ε.Ε.14		Αλβανική		Άλλη		Σύνολο	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
2004β												
1	2,2	0,3	0,1	0,0	3,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	0,3
2	13,2	7,5	2,6	0,8	6,1	7,2	1,1	0,0	5,5	1,0	12,5	7,1
3	12,6	18,4	2,0	3,2	27,3	31,1	0,5	0,4	3,5	3,1	11,9	17,5
4	6,8	10,3	1,0	1,2	12,3	1,9	0,6	0,7	1,0	1,5	6,4	9,7
5	7,8	18,6	1,8	2,3	0,0	18,9	1,1	0,3	3,5	2,5	7,4	17,6
6	10,5	19,0	7,2	24,8	16,6	30,7	6,4	19,4	8,2	29,6	10,2	19,3
7	11,7	14,1	3,4	3,8	9,0	4,4	3,3	5,2	3,2	2,2	11,2	13,5
8	20,3	3,7	54,7	3,2	8,5	0,0	58,9	4,4	48,8	2,4	22,6	3,6
9	11,3	2,0	8,1	1,6	16,6	0,0	7,7	2,3	8,5	1,1	11,1	2,0
10	3,6	6,1	19,2	59,1	0,0	5,8	20,4	67,2	17,7	56,7	4,7	9,2
Σύνολο	2.503.818	1.554.653	176.400	95.625	3.084	4.863	116.433	45.904	56.884	44.859	2.680.219	1.650.279
	93,4	94,2	6,6	5,8	0,1	0,3	4,3	2,8	2,1	2,7	100,0	100,0

Αυτό, λοιπόν, είναι το περιβάλλον όπου επιχειρείται η ένταξη των νέων μεταναστευτικής προέλευσης. Αναμφίβολα παρατηρούν οι νέοι αυτοί ότι οι ομοεθνείς τους απασχολούνται σε ένα σχετικά μικρό φάσμα επαγγελμάτων, στην πλειονότητά τους χειρωνακτικών και πολύ συχνά ανειδίκευτων, και ότι τα χαρακτηριστικά της απασχόλησής τους διαφέρουν από εκείνα των γηγενών. Οι παρατηρήσεις αυτές αποτελούν συστατικά στοιχεία του πλαισίου όπου οι ίδιοι και οι οικογένειές τους αναπτύσσουν στρατηγικές ως προς την εκπαίδευση και την αγορά εργασίας. Οι σχετικές παρατηρήσεις των ίδιων και των γονιών τους μπορεί από τη μια πλευρά να συμβάλλουν στη διαμόρφωση στρατηγικών «συμφιλίωσης με την πραγματικότητα», οι οποίες σκοπεύουν στην ένταξη στο αντίστοιχο τμήμα της αγοράς εργασίας. Μπορεί όμως, αντίθετα, να συμβάλλουν στη διαμόρφωση στρατηγικών για την «υπέρβαση» των επαγγελματικών δεδομένων που χαρακτηρίζουν τους γονείς και άλλους ομοεθνείς τους στην ελληνική αγορά εργασίας, όπως συνέβη στην περίπτωση αυτόχθονων εργατικών και αγροτικών στρωμάτων πρωτύτερων δεκαετιών, που διακατέχονταν από έντονες προσδοκίες για την ανοδική κινητικότητα των παιδιών τους, φιλοδοξώντας στην «απόδρασή» τους, μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, από τη χειρωνακτική εργασία που έκαναν οι ίδιοι (Μουστάκα και Κασιμάτη, 1984· Karmas, Kostakis and Dragonas, 1990· Καβουνίδα, 1996).

3.3. Εκπαιδευτική επίτευξη και μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία των νέων στην Ελλάδα

Άλλη σημαντική διάσταση του πλαισίου όπου εκτυλίσσεται η ένταξη των νέων μεταναστευτικής προέλευσης (ΜΠ) και η μετάβασή τους από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας είναι η γενικότερη διαδικασία ένταξης και μετάβασης που χαρακτηρίζει τη χώρα υποδοχής. Αν το περιβάλλον στο οποίο καλούνται να ενταχθούν αυτοί οι νέοι παρουσιάζει προβλήματα ένταξης για το γηγενή πληθυσμό, τότε είναι προφανές ότι αντίστοιχα προβλήματα, αν όχι μεγαλύτερα λόγω αυξημένων εμποδίων (όπως π.χ. η γλώσσα), αναμένεται να αντιμετωπίσουν και οι μετανάστες. Δύο, λοιπόν, είναι τα ζητήματα που πρέπει να εξετάσουμε, προκειμένου να έχουμε μια συνολική εικόνα της ελληνικής πραγματικότητας που αντιμετωπίζουν οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης: την εκπαιδευτική επίτευξη του γενικότερου πληθυσμού και τη διαδικασία μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας που χαρακτηρίζει το γενικότερο πληθυσμό νέων.

3.3.1. Εκπαιδευτική επίτευξη

Ο Πίνακας 3.9 παρουσιάζει την εκπαιδευτική επίτευξη του πληθυσμού ηλικίας άνω των 15 ετών, δηλαδή το ανώτατο εκπαιδευτικό επίπεδο που έχει ολοκληρώσει κάποιος, ανεξάρτητα από την υπηκοότητα, βάσει έξι εκπαιδευτικών κατηγοριών, όπως αυτή προκύπτει από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της ΕΛΣΤΑΤ. Παρά το γεγονός ότι η περίοδος που εξετάζεται είναι μόλις δώδεκα έτη, είναι εμφανής η αλλαγή στην εκπαιδευτική σύνθεση του πληθυσμού. Ειδικότερα, καταγράφεται αύξηση της εκπαιδευτικής επίτευξης, καθώς μειώνεται σημαντικά/οριακά το μερίδιο του πληθυσμού με πρωτοβάθμια ή λιγότερη/κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ αυξάνεται το μερίδιο του πληθυσμού που είναι απόφοιτοι ανώτερων εκπαιδευτικών επιπέδων. Ενδεικτικά, οι απόφοιτοι ΤΕΙ έχουν σχεδόν διπλασιάσει το μερίδιό τους (από 6,4% το 1998 σε 11,7% το 2010), ενώ σημαντικές αυξήσεις καταγράφονται και στους απόφοιτους ΑΕΙ. Μακράν όμως, η μεγαλύτερη αύξηση παρουσιάζεται στους κατόχους μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου. Η εξέλιξη αυτή πιθανότατα αντανακλά τον πληθωρισμό πτυχιών που εντοπίζεται στην ελληνική αγορά εργασίας, ο οποίος οφείλεται αφενός στη ραγδαία επέκταση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης τα τελευταία χρόνια (ΤΕΙ και ΑΕΙ) και αφετέρου στην αδυναμία της αγοράς εργασίας να απορροφήσει τους αποφοίτους. Ως συνέπεια λογίζεται η απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερων τυπικών προσόντων (πτυχιών), σε μια προσπάθεια να βελτιωθούν οι προοπτικές ένταξης στην αγορά εργασίας.

Προκειμένου να αντλήσουμε αναλυτικότερα στοιχεία κατά φύλο και υπηκοότητα, χρησιμοποιήθηκε η ΕΕΔ του δευτέρου τριμήνου του 2010. Ο Πίνακας 3.10 συνοψίζει τα αποτελέσματα για το σύνολο των ατόμων 15 ετών και άνω που έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους. Αν και τα γενικά συμπεράσματα δεν ανατρέπονται, γίνεται εφικτός ο εντοπισμός διαφορών εντός των επιμέρους ομάδων αποφοίτων ανάλογα με το κριτήριο ομαδοποίησης που χρησιμοποιείται κάθε φορά. Με βάση την υπηκοότητα, οι άνδρες ελληνικής υπηκοότητας υπερτερούν ξεκάθαρα των αλλοδαπών ανδρών, εφόσον εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά αποφοίτων από τη μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση και πάνω (π.χ. 5,8% έναντι 1,7% αποφοίτων ΤΕΙ, 12,5% έναντι 4,8% αποφοίτων ΑΕΙ). Στην περίπτωση των γυναικών οι διαφορές σε βάρος των αλλοδαπών στις υψηλότερες εκπαιδευτικές κατηγορίες είναι πολύ μικρότερες συγκριτικά με εκείνες που χωρίζουν τις δύο ομάδες ανδρών, ενώ στην περι-

πτωση των αποφοίτων ΑΕΙ είναι κάτω της μίας εκατοστιαίας μονάδας (11,3% έναντι 10,5%). Όταν γίνει σύγκριση κατά φύλο στους κόλπους των γηγενών, διαπιστώνεται ότι οι γυναίκες ελληνικής υπηκοότητας έχουν μεγαλύτερο ποσοστό αποφοίτων πρωτοβάθμιας ή με λιγότερη εκπαίδευση και αποφοίτων ανώτερης δευτεροβάθμιας γενικής σε σύγκριση με τους άνδρες. Οι γυναίκες άλλης υπηκοότητας, από την άλλη, έχουν υψηλότερα ποσοστά αποφοίτων από τις ανώτερες εκπαιδευτικές κατηγορίες (από την ανώτερη δευτεροβάθμια γενική και πάνω) σε σύγκριση με τους αντίστοιχους άνδρες. Αυτό σημαίνει ότι η εκπαιδευτική σύνθεση του πληθυσμού ξένης υπηκοότητας διαφέρει ανάλογα με το φύλο, καθώς οι γυναίκες φαίνεται να είναι περισσότερο μορφωμένες συγκριτικά με τους άνδρες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.9
Διαχρονική εξέλιξη της εκπαιδευτικής επίτευξης (15+)

	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010
Σύνολο ¹	8.680,4	8.839,8	8.964,3	9.063,5	9.157,4	9.234,1	9.306,3
<i>Από αυτούς (%):</i>							
Πρωτοβάθμια ή λιγότερο	45,1	42,5	41,1	37,7	35,8	34,0	33,2
Κατώτερη Δευτεροβάθμια	13,1	13,1	12,8	12,5	12,6	12,7	12,6
Ανώτερη Δευτεροβάθμια	25,9	26,8	28,1	28,3	29,3	29,6	29,3
ΤΕΙ	6,4	7,9	7,9	9,8	10,3	11,1	11,7
ΑΕΙ	9,3	9,3	9,7	10,9	11,1	11,4	11,8
Μεταπτυχιακό ή Διδακτορικό	0,3	0,3	0,4	0,8	1,0	1,2	1,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (δημοσιευμένα στοιχεία), επεξεργασία συγγραφέων.

¹ Σε χιλιάδες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.10
Εκπαιδευτική επίτευξη κατά υπηκοότητα και φύλο
(έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους)

	Ελληνικής υπηκοότητας		Άλλης υπηκοότητας	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Σύνολο	3.818.357	4.048.189	303.345	286.713
<i>Από αυτούς (%):</i>				
Πρωτοβάθμια ή λιγότερο	32,6	40,9	32,9	23,6
Κατώτερη Δευτεροβάθμια	10,0	7,2	26,6	23,5
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Τεχνική	8,9	2,8	5,3	3,4
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Γενική	19,9	22,5	25,3	31,5
Μετα - Δευτεροβάθμια	7,7	8,1	3,0	4,1
ΤΕΙ	5,8	4,8	1,7	2,4
ΑΕΙ	12,5	11,3	4,8	10,5
Μεταπτυχιακό ή Διδακτορικό	2,5	2,4	0,4	1,1

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 2010β, επεξεργασία συγγραφέων.

Ενδιαφέροντα είναι και τα αποτελέσματα που προκύπτουν, αν περιοριστεί η εξέταση στους νέους 15-29 ετών που έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους, καθώς σύμφωνα με τον Πίνακα 3.11 φαίνεται ότι αλλάζει διαχρονικά η εκπαιδευτική σύνθεση του πληθυσμού. Ανεξαρτήτως υπηκοότητας, οι γυναίκες εμφανίζονται πιο εκπαιδευμένες συγκριτικά με τους άνδρες, καθώς εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά αποφοίτων ανώτερων και ανώτατων εκπαιδευτικών βαθμίδων. Αν συγκριθούν τα ποσοστά κατά υπηκοότητα, τότε τόσο οι νέοι άνδρες όσο και οι νέες γυναίκες ελληνικής υπηκοότητας «υπερτερούν» εκπαιδευτικά έναντι των αλλοδαπών, ενώ η διαφορά αυτή είναι εντονότερη στην περίπτωση των νέων γυναικών. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, στο σύνολο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι νέοι άνδρες ελληνικής υπηκοότητας είναι περισσότεροι κατά 18,1 εκατοστιαίες μονάδες, ενώ οι νέες γυναίκες ελληνικής υπηκοότητας είναι

περισσότερες κατά 30,8 εκατοστιαίες μονάδες σε σύγκριση με τις αντίστοιχες ομάδες νέων άλλης υπηκοότητας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.11
Εκπαιδευτική επίτευξη κατά υπηκοότητα και φύλο
(15-29 ετών, έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους)

	Ελληνικής υπηκοότητας		Άλλης υπηκοότητας	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Σύνολο	456.899	434.108	76.897	62.305
<i>Από αυτούς (%):</i>				
Πρωτοβάθμια ή λιγότερο	8,2	6,1	39,9	29,0
Κατώτερη Δευτεροβάθμια	11,3	5,6	27,5	31,7
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Τεχνική	22,0	10,9	5,5	3,6
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Γενική	24,4	22,4	20,5	25,8
Μετα - Δευτεροβάθμια	13,1	17,0	3,6	2,7
ΤΕΙ	9,7	14,0	1,9	2,3
ΑΕΙ	9,6	21,0	1,1	4,4
Μεταπτυχιακό ή Διδακτορικό	1,7	3,0	0,0	0,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 2010β, επεξεργασία συγγραφέων.

Αυτό που μοιάζει να συμβαίνει με βάση τη σύγκριση των Πινάκων 3.10 και 3.11 είναι ότι οι νέοι άλλης υπηκοότητας βρίσκονται σε χειρότερη θέση εκπαιδευτικά σε σύγκριση τόσο με τους μεγαλύτερους άλλης υπηκοότητας όσο και με τους Έλληνες υπηκόους. Προκειμένου, λοιπόν, να διευκολυνθεί η σύγκριση των νέων με τον υπόλοιπο πληθυσμό, ο Πίνακας 3.12 παραθέτει τις εκατοστιαίες διαφορές στη σύνθεση των πληθυσμών. Δηλαδή, από τη μία πλευρά έχουμε τους νέους ηλικίας 15-29 ετών και από την άλλη έχουμε τον υπόλοιπο πληθυσμό 30 ετών

και άνω. Έτσι, μεταξύ των ανδρών ελληνικής υπηκοότητας υπάρχουν συγκριτικά λιγότεροι που έχουν ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ή λιγότερο (θετική εξέλιξη), είναι απόφοιτοι ΑΕΙ και κάτοχοι Μεταπτυχιακού ή Διδακτορικού τίτλου. Μια πιθανή ερμηνεία της τελευταίας διαπίστωσης είναι ότι πολλοί νέοι γηγενείς δεν έχουν ολοκληρώσει ακόμη τις σπουδές τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ωστόσο, μεταξύ των γυναικών υπάρχουν ήδη περισσότερες αναλογικά απόφοιτες από όλες τις εκπαιδευτικές κατηγορίες πάνω από την ανώτερη δευτεροβάθμια τεχνική, ενώ οι διαφορές είναι σημαντικές και στις ανώτερες εκπαιδευτικές κατηγορίες (+ 10,3/10,9 για ΤΕΙ/ΑΕΙ). Σε αντιδιαστολή, οι νέοι άλλης υπηκοότητας, είτε πρόκειται για άνδρες είτε για γυναίκες, παρουσιάζουν επιδείνωση της εκπαιδευτικής επίτευξης σε σύγκριση με τον πληθυσμό των αλλοδαπών άνω των 30 ετών. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε δύο διαφορετικούς λόγους. Πρώτον, στη χειροτέρευση της εκπαιδευτικής σύνθεσης των νεαρών σε ηλικία μεταναστών που εισέρχονται στη χώρα και, δεύτερον, στις δυσκολίες ή περιορισμένες ευκαιρίες που αντιμετωπίζουν οι νέοι μετανάστες ή τα παιδιά των μεταναστών που βρίσκονται ήδη στη χώρα (είτε αυτές προκύπτουν από θεσμικούς παράγοντες ή από τους περιορισμένους πόρους που διαθέτουν ή από παράγοντες όπως η γλώσσα κλπ.) και οι οποίες έχουν ως επίπτωση να καταλήγουν σε χαμηλότερα επίπεδα εκπαιδευτικής επίτευξης σε σύγκριση με τους γονείς τους, οι οποίοι απέκτησαν την εκπαίδευσή τους στη χώρα προέλευσης. Πρέπει να σημειωθεί σχετικά ότι η μεγάλη σημασία, για την εισαγωγή στα ελληνικά τριτοβάθμια ιδρύματα, της παρακολούθησης δαπανηρών φροντιστηριακών ή ιδιαίτερων μαθημάτων, θέτει τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης σε μειονεκτική θέση, εφόσον οι οικογένειές τους συνήθως δεν έχουν τους πόρους για τη χρηματοδότηση των μαθημάτων αυτών.

Σε κάθε περίπτωση, η διαπίστωση αυτή είναι ανησυχητική. Μήπως όμως το φαινόμενο οφείλεται στο γεγονός ότι περισσότεροι νέοι άλλης υπηκοότητας συνεχίζουν τις σπουδές τους; Σύμφωνα με τον Πίνακα 3.13 δεν ισχύει κάτι τέτοιο, καθώς τα ποσοστά των νέων άλλης υπηκοότητας που δεν έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους είναι υψηλότερα από τα αντίστοιχα για τους νέους ελληνικής υπηκοότητας στις χαμηλές εκπαιδευτικές βαθμίδες και σημαντικά χαμηλότερα στις υψηλές εκπαιδευτικές βαθμίδες. Επομένως, ακόμη και αν οι νέοι άλλης υπηκοότητας ολοκληρώσουν τις σπουδές τους, πάλι θα «υπολείπονται» των νέων Ελλήνων υπηκόων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.12

Διαφορές στην εκπαιδευτική επίτευξη των ομάδων 15-29 ετών και 30+ ετών κατά υπηκοότητα και φύλο (σε εκατοστιαίες μονάδες)

	Ελληνικής υπηκοότητας		Άλλης υπηκοότητας	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Πρωτοβάθμια ή λιγότερο	-27,6	-39,0	9,4	6,9
Κατώτερη Δευτεροβάθμια	1,5	-1,7	1,2	10,4
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Τεχνική	14,8	-11,6	0,3	-29,5
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Γενική	5,1	20,6	-6,4	22,5
Μετα - Δευτεροβάθμια	6,0	9,9	0,9	-1,7
ΤΕΙ	4,5	10,3	0,3	-0,2
ΑΕΙ	-3,3	10,9	-5,1	-7,7
Μεταπτυχιακό ή Διδακτορικό	-0,9	0,6	-0,5	-0,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 2010β, επεξεργασία συγγραφέων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.13

Βαθμίδα εκπαίδευσης κατά υπηκοότητα και φύλο για νέους (15-29 ετών) που δεν έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους

	Ελληνικής υπηκοότητας		Άλλης υπηκοότητας	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Σύνολο	377.378	386.665	23.283	23.330
Από αυτούς (%):				
Κατώτερη Δευτεροβάθμια	6,4	6,3	12,3	13,2
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Τεχνική	6,6	2,7	18,2	10,2
Ανώτερη Δευτεροβάθμια Γενική	36,1	38,8	52,2	52,2
Μετα - Δευτεροβάθμια	6,0	5,2	7,0	4,6
ΤΕΙ	16,4	13,3	3,2	9,6
ΑΕΙ	26,0	30,3	7,0	10,0
Μεταπτυχιακό ή Διδακτορικό	2,4	3,4	0,0	0,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 2010β, επεξεργασία συγγραφέων.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν μέχρι τώρα είναι ότι οι νέοι χωρίς ελληνική υπηκοότητα έχουν σημαντικό εκπαιδευτικό «μειονέκτημα» έναντι τόσο των Ελλήνων υπηκόων της αντίστοιχης ηλικιακής κατηγορίας (15-29 ετών) όσο και έναντι των γηραιότερων χωρίς ελληνική υπηκοότητα. Αν και δεν είναι ξεκάθαρο προς το παρόν σε ποιους παράγοντες οφείλεται το φαινόμενο αυτό, ωστόσο μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα στην ομαλή ένταξη των νέων άλλης υπηκοότητας στην αγορά εργασίας και να επιμηκύνει σημαντικά την περίοδο μετάβασης από την εκπαίδευση στην εργασία, αν ληφθούν υπόψη τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας που συνδέονται με χαμηλότερα εκπαιδευτικά επίπεδα (βλέπε Μητράκος, Τσακλόγου και Χολέζας, 2010α).

3.3.2. Μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία

Καταρχάς, είναι πρωταρχικής σημασίας να ορίσουμε την έννοια της μετάβασης από την εκπαίδευση στην εργασία. Στη βιβλιογραφία απαντώνται διαφορετικοί ορισμοί ανάλογα με την υιοθέτηση είτε της μικροοικονομικής (άτομο), είτε της μακροοικονομικής (ηλικιακή ομάδα) προσέγγισης. Μια ακόμη διάκριση σχετίζεται με τον ορισμό της αρχικής κατάστασης εκκίνησης και της τελικής κατάστασης ένταξης, οι οποίες ορίζουν και τη διάρκεια της μετάβασης.¹⁵ Επιπλέον, μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ «αντικειμενικών» ορισμών, όπου ο ερευνητής ορίζει με αντικειμενικά κριτήρια –κοινά για όλα τα άτομα– την αρχική και την τελική κατάσταση, και «υποκειμενικών» ορισμών, όπου ζητείται από το ίδιο το άτομο να ορίσει τις στιγμές εκκίνησης και ολοκλήρωσης της διαδικασίας μετάβασης. Συνήθως, οι μικροοικονομικοί αντικειμενικοί ορισμοί θεωρούν ως εκκίνηση της διαδικασί-

¹⁵ Λόγου χάρη, η αρχική κατάσταση μπορεί να είναι είτε η οριστική έξοδος από το εκπαιδευτικό σύστημα –δηλαδή η μη-επανεγγραφή σε κάποιο εκπαιδευτικό ίδρυμα– είτε η απόκτηση του βασικού πτυχίου ή ακόμη και η έναρξη επαγγελματικών σπουδών. Ο ορισμός της τελικής κατάστασης εξαρτάται και πάλι από το είδος της προσέγγισης. Για παράδειγμα, σε επίπεδο ατόμου η τελική κατάσταση μπορεί να είναι η πρώτη απασχόληση, η σταθερή απασχόληση ή η εργασία που αντιστοιχεί στις σπουδές (Vincens, 1997).

ας μετάβασης το τέλος των σπουδών και ως τέλος αυτής την ανάληψη σταθερής απασχόλησης.¹⁶

Όσον αφορά στη μακροοικονομική προσέγγιση, η μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία ορίζεται ως το χρονικό διάστημα κατά το οποίο μία ηλικιακή ομάδα νεαρών ατόμων (π.χ. ηλικίας 22-24 ετών για απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης) κινείται από σχεδόν πλήρη σε αμελητέα συμμετοχή στην εκπαίδευση (ολοκλήρωση σπουδών) και ταυτόχρονα από αμελητέα σε σχεδόν πλήρη δραστηριότητα στην αγορά εργασίας (εύρεση εργασίας) (OECD, 1996). Έτσι, το τέλος της περιόδου μετάβασης μπορεί να οριστεί εναλλακτικά ως το χρονικό σημείο όπου είτε το ποσοστό ανεργίας της ηλικιακής ομάδας εξισώνεται με αυτό ενός πληθυσμού ενηλίκων αναφοράς, είτε το ύψος κάποιων κεντρικών μεταβλητών σταθεροποιείται (π.χ. ποσοστό απασχόλησης και σταθερής απασχόλησης, ποσοστό ανεργίας) ή ένα δεδομένο ποσοστό του συνόλου των ατόμων της ηλικιακής ομάδας έχουν σταθερή εργασία ή έχουν σταθεροποιηθεί στην απασχόληση.

Πέρα από τον οποιονδήποτε ορισμό, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η ποιοτική διάσταση της εργασιακής ένταξης, η οποία έγκειται στην ασφάλεια της απασχόλησης (σταθερή/προσωρινή εργασία), στον τύπο απασχόλησης (πλήρης/μερική), στο ύψος των αμοιβών, αλλά και στη συνάφεια του αντικειμένου της εργασίας με το επίπεδο των σπουδών και το αντικείμενό τους (Καραμεσίνη, 2007). Η ποιότητα της ένταξης αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα διαφοροποίησης της διαδικασίας μετάβασης από άτομο σε άτομο, άρα οδηγεί σε διαφορετικούς τύπους διαδρομών¹⁷ (Καραμεσίνη, 2006β).

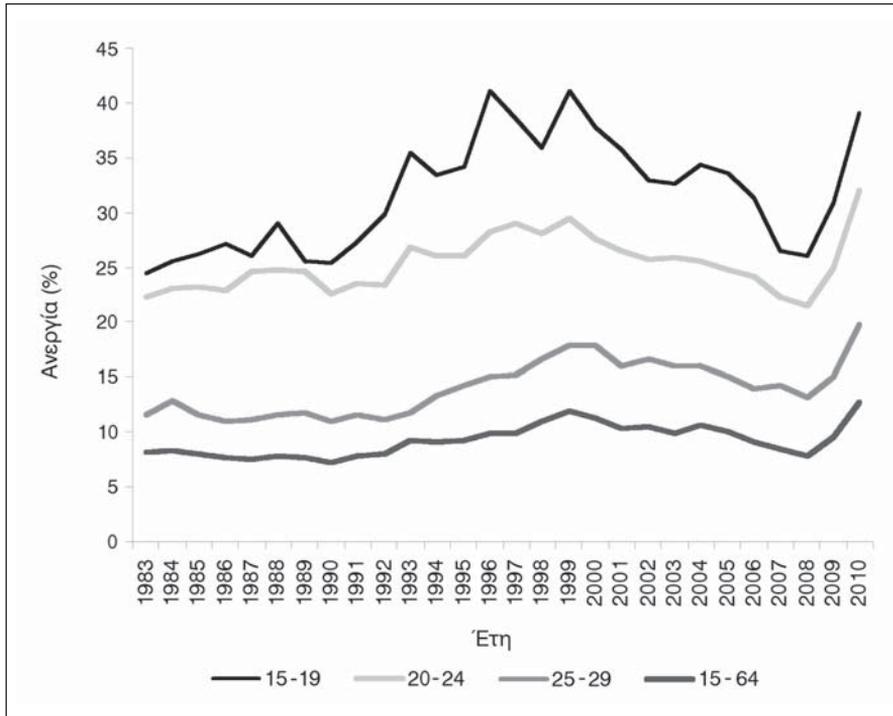
¹⁶ Η σταθερότητα της απασχόλησης είναι ένα ακόμη στοιχείο που απαιτεί διευκρινίσεις. Για παράδειγμα, οι Vernieres (1997) και Eckert (2001) υποστηρίζουν ότι η έννοια της σταθερότητας στην απασχόληση δεν συνεπάγεται αποκλειστικά εξαρτημένη εργασία με σύμβαση αορίστου χρόνου (ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου), αλλά μπορεί ακόμη να σημαίνει συνεχόμενη απασχόληση που εξασφαλίζει διαρκή ροή εισοδήματος, είτε μέσω μιας σύμβασης σταθερής απασχόλησης, είτε μέσω διαδοχικών συμβάσεων προσωρινής απασχόλησης.

¹⁷ Τέτοιες διαφορές αφορούν στο χρόνο που αφιερώνεται στην απασχόληση και εκτός της απασχόλησης κατά την περίοδο μετάβασης, στη συχνότητα αλλαγής κατάστασης, στο βαθμό κινητικότητας μεταξύ διαφορετικών εργασιών (ανοδική/καθοδική) και στο είδος της ανάλογα με τα συγκριτικά χαρακτηριστικά των εργασιών (π.χ. ύψος αμοιβής, σταθερότητα απασχόλησης, χρόνος εργασίας, συνάφεια αντικειμένου με σπουδές) (Vincens, 2001).

Ανεξάρτητα, όμως, από το πώς ορίζει κανείς τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία, είναι γεγονός ότι τις τελευταίες δεκαετίες επήλθαν σημαντικές αλλαγές στη διαδικασία επαγγελματικής ένταξης των νέων, ειδικά στις ανεπτυγμένες χώρες, ανάμεσα στις οποίες και η Ελλάδα, με αποτέλεσμα να επιμηκυνθεί η περίοδος μετάβασης από την εκπαίδευση στην εργασία και να ενταθεί η αβεβαιότητα, ως αποτέλεσμα της επιμήκυνσης των περιόδων ανεργίας. Συνέπεια των αλλαγών αυτών είναι η ανατροπή της παραδοσιακής ακολουθίας των φάσεων της μετάβασης, καθώς ολοένα και μεγαλύτερο ποσοστό αποφοίτων όλων των βαθμίδων του εκπαιδευτικού συστήματος επιστρέφει στην εκπαίδευση μετά από κάποιο διάστημα εργασιακής εμπειρίας, ενώ ένα άλλο ποσοστό συνδυάζει εκπαίδευση και εργασία (Brennan et al., 1996). Βασικές αιτίες για αυτό θεωρούνται η επιβράδυνση του ρυθμού δημιουργίας νέων θέσεων απασχόλησης εξαιτίας της επιβράδυνσης των ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης –συγκριτικά με την πρώτη μεταπολεμική περίοδο– και η επέκταση των διαφόρων μορφών προσωρινής εργασίας στα πλαίσια της αύξησης της ευελιξίας στην αγορά εργασίας με στόχο την ταχύτερη και ευκολότερη προσαρμογή του μισθολογικού κόστους (Καραμεσίνη, 2006α).

Τι συμβαίνει όμως στην Ελλάδα και, συγκεκριμένα, πώς βιώνουν οι νέοι στη χώρα την αλλαγή στη διαδικασία μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας; Η σημαντικότερη επίπτωση είναι αναμφισβήτητα τα υψηλά ποσοστά ανεργίας μεταξύ των νέων, από οποιαδήποτε εκπαιδευτική βαθμίδα και αν προέρχονται, όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 3.1, όπου παρουσιάζεται το ποσοστό ανεργίας για τέσσερις επιλεγμένες ηλικιακές ομάδες του ελληνικού πληθυσμού: 15-19, 20-24, 25-29 και 15-64 ετών. Οι τρεις πρώτες ηλικιακές ομάδες είναι νέοι και η τελευταία ομάδα ουσιαστικά αντιπροσωπεύει το γενικό επίπεδο ανεργίας. Παρατηρείται ότι οι τρεις πρώτες ηλικιακές ομάδες έχουν πολλαπλάσια ποσοστά ανεργίας (σταθερά άνω του 10%) σε σύγκριση με τον γενικό πληθυσμό (από 7% έως σχεδόν 13%) και, μάλιστα, όσο πιο νέο το άτομο τόσο υψηλότερη η ανεργία που αντιμετωπίζει (γύρω στο 40% τα έτη 1996, 1999 και 2010 για την ομάδα 15-19 ετών). Επιπλέον, το έτος 2009 φαίνεται να σηματοδοτεί την αντιστροφή της τάσης μείωσης της ανεργίας που παρατηρείται από το 1999 και έπειτα (ένταξη στην ONE και στη συνέχεια υιοθέτηση του ευρώ), ως αποτέλεσμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που πλήττει με σφοδρότητα τη χώρα.

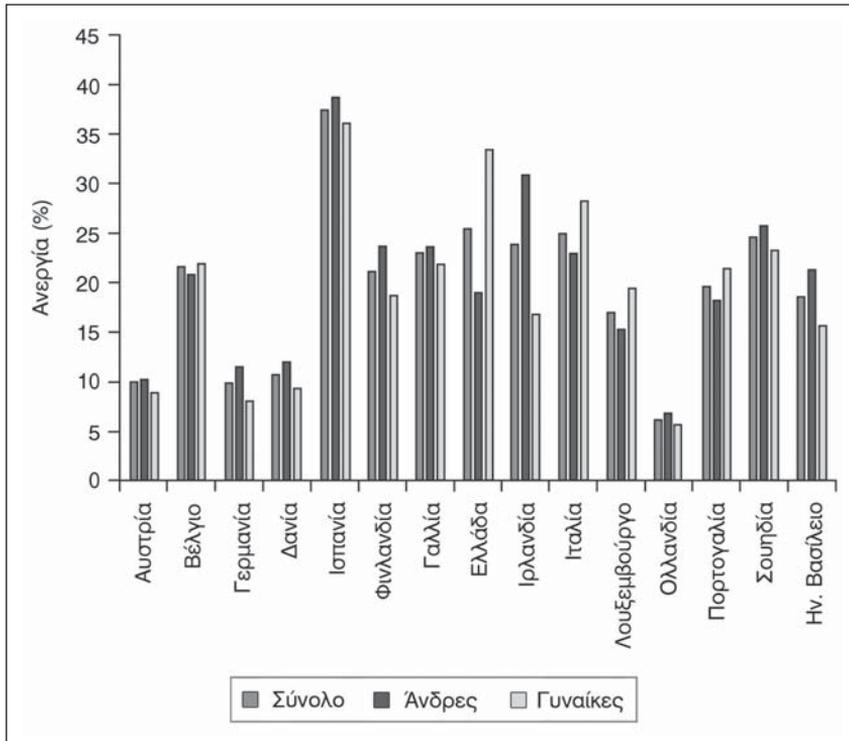
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1
Ποσοστά ανεργίας για επιλεγμένες ηλικιακές ομάδες, 1983-2010

Πηγή: OECD και ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία συγγραφέων.

Ανεργία όμως δεν αντιμετωπίζουν μόνο οι νέοι στην Ελλάδα. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.2, η χώρα μας βρισκόταν στη δεύτερη θέση το 2009 αναφορικά με το ποσοστό ανεργίας των νέων μέχρι 24 ετών σε σύγκριση με όλες τις χώρες της Ε.Ε.15 (25,8% έναντι κοινοτικού μέσου όρου 20%). Το αποτέλεσμα αυτό αντανάκλα κυρίως στα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας νέων γυναικών (33,9% έναντι 19,7% του κοινοτικού μέσου όρου –το δεύτερο υψηλότερο μεταξύ των χωρών της Ε.Ε.), ενώ, αντίθετα, το ποσοστό ανεργίας νέων ανδρών ήταν ελαφρά χαμηλότερο του κοινοτικού μέσου όρου (19,4% έναντι 20,5%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2
Ποσοστά ανεργίας για νέους κάτω των 25 ετών στις χώρες-μέλη της ΕΕ15, 2009

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία συγγραφέων.

Οι ερμηνείες που έχουν προταθεί στην ελληνική βιβλιογραφία για τα υψηλά ποσοστά ανεργίας γενικά έχουν να κάνουν με την ανεπαρκή ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα που παράγει λίγες νέες θέσεις χαμηλής εξειδίκευσης και χαμηλών αμοιβών,¹⁸ στις οποίες επιπλέον τα τελευταία

¹⁸ Τα ποσοστά ανεργίας διαφέρουν ανά επάγγελμα, όπως ακριβώς διαφέρουν ανά φύλο, ηλικία, αστικότητα κλπ. *Ceteris paribus*, σε μια ορθολογική αγορά, η ζήτηση για σπουδές θα έπρεπε να εξαρτάται από την πιθανότητα επαγγελματικής αποκατάστασης, άρα από το αντίστροφο του ποσοστού ανεργίας. Στα πλαίσια αυτά δημοσιεύονται από το Πανεπιστήμιο Πειραιώς σε τακτά χρονικά διαστήματα τα αποτελέσματα της κυλιόμενης έρευνας για τις προοπτικές των επαγγελματιών στα επόμενα 5-10 έτη κάθε φορά, η οποία διενεργείται επί σειρά ετών. Τα πιο πρόσφατα αποτελέσματα βρίσκονται στη διεύθυνση <http://>

χρόνια προσλήφθηκαν κατά κανόνα μετανάστες, άρα στη χαμηλή ζήτηση, σε πρακτικές-εμπόδια στην πρόσληψη νέων εργαζομένων, όπως η υπερωριακή απασχόληση, στο δυισμό της ελληνικής αγοράς εργασίας με εργαζόμενους χαμηλών αμοιβών σε κακές συνθήκες εργασίας, από τη μία πλευρά, και εργαζόμενους υψηλών αμοιβών και εργασιακής ασφάλειας από την άλλη, αλλά και στην υπερπροσφορά αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης,¹⁹ είτε λόγω υπέρμετρων προσδοκιών είτε λόγω αυξημένων ιδιωτικών αποδόσεων της εκπαίδευσης (Tsakloglou and Cholezas, 1999· Χολέζας, 2005), που οδηγούν στην υπερεκπαίδευση²⁰ και την ετεροαπασχόληση²¹ (Liagouras et al., 2003· Κατσανέβας και Λιβανός, 2005· ΙΣΤΑΜΕ, 2006). Ενδεικτικό της υπερπροσφοράς πτυχιούχων είναι ότι τις τελευταίες δεκαετίες η αδυναμία ικανοποίησης της αυξημένης κοινωνικής ζήτησης για ανώτατη εκπαίδευση οδήγησε στην εκτροπή της ζήτη-

---

www.unipi.gr/katsanevas/ επιλογή: άρθρα, αριθμός 78. Για πιο αναλυτικές, αλλά παλαιότερες, πληροφορίες βλέπε Κατσανέβας (2003). Επίσης, ο Παπαηλίας (2006) επιχειρεί να εκτιμήσει τη συνάρτηση ζήτησης επαγγελματιών χρησιμοποιώντας ιστορικά στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ.

¹⁹ Ενδεικτικό της μεγάλης αύξησης της προσφοράς εκπαιδευτικών υπηρεσιών στην Ελλάδα, αλλά και του αναποτελεσματικού μοντέλου εκπαίδευσης (έλλειψη οικονομικών κλίμακας) που εφαρμόζεται, είναι ότι η Ιαπωνία, χώρα σαφώς περισσότερο προηγμένη οικονομικά και τεχνολογικά από την Ελλάδα, έχει 10 ανώτατα και ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα ανά δέκα εκατομμύρια κατοίκους, ενώ η χώρα μας 37 (Παπαηλίας, 2006).

²⁰ Ο όρος υπερεκπαίδευση χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις περιπτώσεις εκείνες όπου οι εργαζόμενοι έχουν περισσότερα τυπικά προσόντα από αυτά που απαιτούνται για τη θέση εργασίας που καταλαμβάνουν (Lianos, 2007). Αν και αμφιλεγόμενη ως έννοια, συνήθως προσδιορίζεται ως συνάρτηση τριών κριτηρίων: 1) του ύψους της ανεργίας τους (θετική συσχέτιση), 2) του ύψους των σχετικών αποδοχών τους (αρνητική συσχέτιση) και 3) της ετεροαπασχόλησής τους (θετική συσχέτιση), δηλαδή της απασχόλησης σε εργασίες που δεν αξιοποιούν τα προσόντα τους. Τέλος, η υπερεκπαίδευση είναι πολύ συχνότερο φαινόμενο μεταξύ των μεταναστών (Lianos, 2007), ενώ η εμπειρία δείχνει ότι αυτοί που εισέρχονται στην αγορά σε θέσεις που απαιτούν λιγότερα τυπικά προσόντα καθυστερούν την επαγγελματική τους εξέλιξη (Baert et al., 2012). Ακόμη, τα επιπλέον έτη εκπαίδευσης συνδέονται με χαμηλότερες κατά έτος αποδόσεις εκπαίδευσης (Dolton and Vignoles, 2000).

²¹ Πρέπει να επισημανθεί ότι η σχέση αιτίου και αιτιατού σε αυτή την περίπτωση δεν είναι ξεκάθαρη. Είναι δηλαδή η υπερεκπαίδευση αυτή που οδηγεί σε ανεργία των πτυχιούχων ή εξαιτίας της ανεργίας οι νέοι επιλέγουν περισσότερη εκπαίδευση καθιστώντας τους αυτούς τους υπερεκπαιδευμένους στα όρια της ελληνικής οικονομίας; Το δεύτερο δεν μπορεί να αποκλεισθεί, αν λάβουμε υπόψη ότι οι πανεπιστημιακές σπουδές θεωρήθηκαν από πολλούς ως εγγύηση για την εξασφάλιση θέσεων εργασίας και μάλιστα υψηλού επιπέδου (Κασίμης, 2002), ενώ και εμπειρικά διαπιστώνεται χαμηλότερη ανεργία μεταξύ των πτυχιούχων ΑΕΙ (Καραμεσίνη, 2003).

σης προς την ανώτερη εκπαίδευση (ΤΕΙ) και τις σπουδές στο εξωτερικό (Καραμεσίνη, 2003).²² Επιπλέον, οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης που θα μπορούσαν να ανακουφίσουν την κατάσταση δεν λειτουργούν αποτελεσματικά,²³ ενώ η ελαστικότητα της εγχώριας αγοράς εργασίας θεωρείται σχετικά χαμηλή. Ενδεικτικά, η Ελλάδα είχε το χαμηλότερο ποσοστό (4%) μερικώς απασχολούμενων μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών το 2001 (Κατσάνεβας και Λιβανός, 2005). Τέλος, μια ακόμη πιθανή ερμηνεία της υψηλής ανεργίας των νέων στην Ελλάδα είναι το υψηλό επίπεδο του ελάχιστου μισθού και η ύπαρξη θεσμικών μέτρων προστασίας της απασχόλησης που αποθαρρύνουν τους εργοδότες από την πρόσληψη νέων (Κανελλόπουλος, 2010). Πολλά από αυτά τα εμπόδια, βέβαια, γίνονται προσπάθειες να αρθούν με τα μέτρα που προβλέπονται από τα δύο Μνημόνια Συνεργασίας για τη δημοσιονομική εξυγίανση της χώρας.

Η σχέση της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας με την ανεργία των νέων καθιστά απαραίτητη την παρουσίαση της σχετικής ελληνικής βιβλιογραφίας. Οι σχετικές εμπειρικές μελέτες είναι περιορισμένες σε αριθμό, κυρίως λόγω της έλλειψης κατάλληλων στατιστικών στοιχείων. Έτσι, στην ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που ακολουθεί γίνεται αναφορά σε μελέτες ή εργασίες με κάποιο συναφές περιεχόμενο, είτε με τη στενή είτε με την ευρύτερη έννοια, με στόχο να αντλήσουμε κάθε δυνατή πληροφορία. Οι πηγές δεδομένων που χρησιμοποιούνται είναι δύο κατηγοριών. Η πρώτη πηγή είναι οι στοχευμένες έρευνες πεδίου που διενεργούνται σε επιλεγμένο δείγμα. Βασικό τους μειονέκτημα είναι ο μικρός αριθμός παρατηρήσεων που δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικές του πληθυσμού από τον οποίο προέρχονται και βασικό πλεονέκτημα η ύπαρξη πληθώρας πληροφοριών, καθώς στηρίζονται σε ερωτηματολόγια που συντάσσονται ανάλογα με τους στόχους της έρευνας. Η δεύτερη πηγή είναι οι έρευνες μεγάλης κλίμακας που διενεργούνται από την ΕΛΣΤΑΤ και μπορούν να αξιοποιηθούν, μεταξύ άλλων, για τη μελέτη των σχετικών ζητημάτων. Πρόκειται, κυρίως, για τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), καθώς και για δύο ειδικές έρευνες που στηρίζονται σε

²² Σημειώνουμε ότι η ζήτηση και η προσφορά για υπηρεσίες εκπαίδευσης δεν ταυτίζεται με τη ζήτηση και προσφορά εργασίας με συγκεκριμένα τυπικά προσόντα. Επομένως, η υπερβάλλουσα ζήτηση για υπηρεσίες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν αποκλείει την υπερβάλλουσα προσφορά πτυχιούχων.

²³ Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί ότι οι δαπάνες για προγράμματα κατάρτισης ή επανακατάρτισης είναι ιδιαίτερα χαμηλές στη χώρα μας συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

ΕΕΔ των ετών 2000 και 2009 (β' τρίμηνο) με στόχο τη μελέτη της διαδικασίας μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας.

3.3.2.1. Μελέτες με βάση τις ειδικές έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ

Αναγνωρίζοντας τη στενή σχέση της διαδικασίας μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας με την ανεργία, η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) διενέργησε το έτος 2000 –υπό την εποπτεία της Eurostat– μια ειδική έρευνα με αντικείμενο τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Η έρευνα περιέλαβε 7.656 άτομα ηλικίας 15-35 ετών που είχαν ολοκληρώσει τις σπουδές τους μετά το 1990 ή –σε περίπτωση διακοπής αυτών– τις είχαν διακόψει για διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους. Η εξέταση των στοιχείων δείχνει ότι το διάστημα από την ολοκλήρωση της βασικής συνεχιζόμενης εκπαίδευσης (αρχίζει από την πρωτοβάθμια και συνεχίζεται χωρίς διακοπή μεγαλύτερη του ενός έτους) μέχρι την πρώτη σημαντική εργασία²⁴ είναι συστηματικά μεγαλύτερο για τους άνδρες (μέσος όρος 36) έναντι των γυναικών (29 μήνες), πιθανότατα λόγω στρατιωτικής θητείας. Επιπλέον, περισσότερο χρόνο απαιτεί η ένταξη για τους πτυχιούχους γενικών προγραμμάτων και λιγότερο για εκείνους με εξειδίκευση στον τομέα παροχής υπηρεσιών, ενώ το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων φαίνεται να σχετίζεται αρνητικά με τη διάρκεια της περιόδου ένταξης στην εργασία (ΕΛΣΤΑΤ, 2006).

Επίσης, καταγράφονται διαφορές μεταξύ των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς από τους απόφοιτους ΑΕΙ/ΤΕΙ των ετών 1996-1999 το 33%/26% δεν είχαν βρει σημαντική εργασία έως το δεύτερο τρίμηνο του 2000 (Καραμεσίνη και Κορνελάκης, 2005). Το ίδιο κριτήριο δείχνει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ αποφοίτων ΑΕΙ βάσει κατεύθυνσης σπουδών (πάνω από 40% για απόφοιτους φυσικομαθηματικών επιστημών, πληροφορικής, κοινωνικών επιστημών, ΜΜΕ, ανθρωπιστικών επιστημών και παιδαγωγικών). Διαφορετικές φαίνεται να είναι οι εμπειρίες των αποφοίτων αναφορικά με την ταχύτητα ένταξης ανάλογα με το φύλο (20 μήνες για άνδρες και 14 μήνες για γυναίκες), με τους πτυχιούχους ΑΕΙ να είναι σε καλύτερη μοίρα γενικά, χωρίς όμως να λείπουν

---

²⁴ Ως πρώτη σημαντική εργασία ορίζεται εκείνη που ξεκινά μετά την ολοκλήρωση της βασικής συνεχιζόμενης εκπαίδευσης, έχει ελάχιστη διάρκεια 6 μηνών και αφορά σε εβδομαδιαία απασχόληση τουλάχιστον 20 ωρών.

οι εξαιρέσεις (απόφοιτοι φυσικομαθηματικών επιστημών, πληροφορικής, φυσικής αγωγής και πολυτεχνικών σχολών).

Σε γενικές γραμμές πάντως, αυτό που φαίνεται να προκύπτει από τη συγκεκριμένη έρευνα είναι ότι η περισσότερη εκπαίδευση συνδέεται με ταχύτερη εργασιακή αποκατάσταση, ενώ οι γυναίκες είναι περισσότερο «ευάλωτες» στην κατεύθυνση των σπουδών μετά το λύκειο (Νικολίτσα, 2007). Έτσι, ταχύτερα αποκαθίστανται επαγγελματικά οι γυναίκες απόφοιτοι τεχνολογικών επαγγελματικών σχολών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι απόφοιτοι ΤΕΙ και ΙΕΚ, όπως και οι απόφοιτοι πολυτεχνικών και ιατρικών σχολών. Άλλοι παράγοντες που προκύπτει ότι σχετίζονται με την ταχύτητα εργασιακής ένταξης είναι η άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας του πατέρα (θετικά), το γενικό ποσοστό ανεργίας κατά την αποφοίτηση (αρνητικά), ο γάμος για τους άνδρες (θετικά), η διαμονή σε αγροτική περιοχή (θετικά), η ηλικία ολοκλήρωσης των σπουδών (θετικά) και η υπηκοότητα (θετικά για αλλοδαπούς). Ως προς την τελευταία μεταβλητή η οποία μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα εδώ, πρέπει να σημειωθεί ότι με την κατά φύλο ανάλυση της επίδρασης της υπηκοότητας διαπιστώθηκε ότι οι άνδρες ξένης υπηκοότητας βρίσκουν εργασία γρηγορότερα απ' ό,τι οι άνδρες γηγενείς, ενώ αντίθετα δεν παρατηρήθηκε διαφορά ανάμεσα στις δύο ομάδες γυναικών. Διατυπώθηκε η σχετική υπόθεση (Νικολίτσα, 2007) ότι η ταχύτερη ένταξη των ανδρών ξένης παρά ελληνικής υπηκοότητας μπορεί να οφείλεται στο ότι ο μισθός επιφύλαξης ήταν υψηλότερος στην περίπτωση των τελευταίων ή και στο γεγονός ότι οι τελευταίοι έχουν υποχρεώσεις στρατιωτικής θητείας.

Η δεύτερη ειδική έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ διενεργήθηκε το δεύτερο τρίμηνο του 2009. Το δείγμα αφορά σε 16.411 άτομα ηλικίας 15-34 ετών, εκ των οποίων 8.055 είναι γυναίκες και 8.356 είναι άνδρες. Η μελέτη των δεδομένων αποκαλύπτει ότι υπάρχει σημαντική συνδρομή των άτυπων μηχανισμών²⁵ στην εύρεση της πρώτης εργασίας,²⁶ εφόσον το 65% χρησιμοποίησε αυτούς τους μηχανισμούς, ειδικά για άτομα με χαμηλότερο συγκριτικά εκπαιδευτικό επίπεδο. Η πρώτη εργασία είναι κατά κανόνα μισθωτή (85%), ενώ ο χρόνος που μεσολαβεί από την αποφοίτηση από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα μέχρι την ένταξη στην αγορά εργασίας διαφέρει ανάλογα με το εκπαιδευτικό επίπεδο, με τους απόφοιτους

²⁵ Για παράδειγμα οι οικογενειακές γνωριμιές και οι γνωστοί.

²⁶ Ο ορισμός της πρώτης εργασίας τροποποιήθηκε ελαφρώς και περιλαμβάνει εργασίες διάρκειας μεγαλύτερης των τριών μηνών.

τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να εντάσσονται ταχύτερα σε σύγκριση με τους υπόλοιπους αποφοίτους. Είναι, όμως, ανησυχητικό ότι μια μερίδα αποφοίτων, κυρίως χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων, χρειάζεται έξι ή περισσότερα έτη προκειμένου να βρει την πρώτη εργασία. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 72,5% των αποφοίτων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και το 33,3% των αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ενδέχεται να έχουν επιτύχει καλύτερη ταύτιση (matching) στην αγορά εργασίας, εφόσον η πρώτη εργασία τους είναι και η τρέχουσα, και ανήκουν σε αυτή την κατηγορία (Αθανασούλη, 2011).

3.3.2.2. Μελέτες με βάση δειγματοληπτικές έρευνες εκτός ΕΛΣΤΑΤ

Η σημασία των κοινωνικών δικτύων στην επιτυχημένη διαδικασία μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας είναι μεγάλη (άνω του 70% της πρώτης απασχόλησης αποδίδεται σε προσωπικές γνωριμίες), αλλά διαφέρει σε ένταση ανάλογα με το τμήμα αποφοίτησης, αν και οι άνδρες βρίσκουν καταλληλότερες των προσόντων τους θέσεις απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα, ενώ η θέση τους βελτιώνεται με το χρόνο. Τουλάχιστον αυτό προκύπτει από τη μελέτη του Κασίμη (2002) μεταξύ των αποφοίτων κοινωνικών και οικονομικών επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους έως τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και αποτελεί την παλαιότερη εργασία που στηρίζεται σε δειγματοληπτική έρευνα μικρής κλίμακας. Η σημασία του τμήματος αποφοίτησης επιβεβαιώνεται σε δείγμα αποφοίτων Οικονομικών Τμημάτων από το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Πανεπιστήμιο Πειραιώς και το Πανεπιστήμιο Αθηνών (Μπήτρος, 2002). Διαπιστώνεται δε ότι, λόγω βραδύτητας ή αδυναμίας προσαρμογής των προγραμμάτων σπουδών στις ανάγκες της αγοράς εργασίας και έλλειψης συμπληρωματικών δεξιοτήτων, περίπου οι μισοί απόφοιτοι βρήκαν εργασία ένα χρόνο μετά την αποφοίτησή τους, ενώ εκτιμάται ότι 25%-50% των αποφοίτων απασχολούνται σε θέσεις άσχετες προς την πανεπιστημιακή τους κατάρτιση.²⁷

---

²⁷ Την ίδια περίοδο πραγματοποιήθηκε έρευνα μεταξύ των αποφοίτων λυκείου από τον Χασσίδ (2002). Στις βασικές της διαπιστώσεις περιλαμβάνονται η έλλειψη επαγγελματικού προσανατολισμού και η απουσία πρακτικής άσκησης, ενώ στα συμπεράσματά της προτείνει την εντονότερη συμβουλευτική παρουσία του ΟΑΕΔ τον οποίο υποκαθιστούν σήμερα τα «κοινωνικά δίκτυα».

Η εικόνα φαίνεται να διαφέρει προς το καλύτερο για τους απόφοιτους μηχανικούς του Πολυτεχνείου (ΕΜΠ), για τους οποίους τα ποσοστά ανεργίας των αποφοίτων 1991-1995 και 1997-2002 λίγα χρόνια μετά την αποφοίτησή τους ήταν εξαιρετικά χαμηλά (2,2%) με την προσπάθεια εύρεσης πρώτης απασχόλησης να διαρκεί 5-5,7 μήνες, χωρίς να λείπουν διακυμάνσεις λόγω οικονομικού κύκλου (ΕΜΠ, 2002· Liagouras et al., 2003· ΤΕΕ, 2006).²⁸ Επίσης, η ετεροαπασχόληση κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα, αν και εξασφαλίζει υψηλότερες αποδοχές και ικανοποίηση, αλλά αυξάνονται οι «οιονεί» μισθωτοί (δηλαδή αυτοί που εργάζονται σε έναν και μοναδικό εργοδότη με δελτίο παροχής υπηρεσιών), οι οποίοι εργάζονται περισσότερες ώρες, αλλά εξασφαλίζουν και υψηλότερες αμοιβές, ενώ πολλοί νέοι μηχανικοί επιλέγουν αυτόνομη επιχειρηματική πορεία. Τέλος, προκύπτει ότι η απασχολησιμότητα²⁹ προσδιορίζεται κυρίως από στοιχεία όπως η προσωπικότητα, η επαγγελματική εμπειρία, η πρακτική άσκηση, το ίδρυμα αποφοίτησης και οι συμπληρωματικές/πρόσθετες γνώσεις, αν και τα χαρακτηριστικά αυτά αξιολογούνται διαφορετικά από τις επιχειρήσεις, ανάλογα με το μέγεθός τους (ΤΕΕ, 2006).

Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με την Αθανασούλη (2006) και με βάση ένα δείγμα 460 ατόμων, περίπου 10% των αποφοίτων φιλοσοφικών σχολών των Πανεπιστημίων Αθηνών, Κρήτης και Ιωαννίνων εντάσσεται στην κατηγορία των υπερεκπαιδευμένων εργαζομένων και ένα 18% είναι ετεροαπασχολούμενοι, οπότε η εικόνα απέχει σημαντικά από αυτή των αποφοίτων του ΕΜΠ. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, αυτό δείχνει ότι το επιστημονικό υπόβαθρο των πανεπιστημίων αυξάνει τις ικανότητες προσαρμογής των νέων πτυχιούχων στην αγορά εργασίας, αλλά ταυτόχρονα χρειάζεται προσαρμογή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων σπουδών σε πτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο με βάση τις ανάγκες της αγοράς. Μία ακόμη δειγματοληπτική έρευνα στηρίζεται σε 429 απόφοιτους των ετών 1998-2000 του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και αξιοποιήθηκε από την Καραμεσίνη (2006β). Με βάση τα αποτελέσματα, σχεδόν το 90% εργάζεται 5-8 έτη μετά την αποφοίτηση και μάλιστα σε εργασίες σχετικές με το αντικείμενο των σπουδών τους (84%), ενώ πρόβλημα ανεργίας έχουν οι

²⁸ Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι τα αποτελέσματα αυτά δεν συμφωνούν με εκείνα των Καραμεσίνη και Κορνελάκης (2005), οι οποίοι κάνουν λόγο για σημαντικό περισσότερο χρόνο μέχρι την πρώτη σημαντική εργασία.

²⁹ Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ως απασχολησιμότητα ορίζεται η ικανότητα ενός ατόμου να βρει ή να διατηρήσει μια θέση εργασίας σε ένα δεδομένο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον (Χολέζας και Τσακλόγλου, 2009).

νηπιαγωγοί, οι γεωπόννοι, οι μηχανικοί χωροταξίας, οι απόφοιτοι περιφερειακής ανάπτυξης και οι γυναίκες γενικά. Βασικό ζήτημα είναι η προσωρινότητα της απασχόλησης, καθώς σχεδόν οι μισοί απόφοιτοι απασχολούνται με συμβάσεις περιορισμένης διάρκειας (45%).

Αν και επίσης δειγματοληπτική, η έρευνα του IOBE (2007) είναι από τις ευρύτερες με την έννοια ότι περιλαμβάνει αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και απευθύνεται τόσο σε επιχειρήσεις (200), όσο και σε εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα (περίπου 500) και του δημόσιου τομέα (70), αλλά και σε προέδρους ΑΕΙ και ΤΕΙ (50). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, περίπου 91% (82%) των αποφοίτων βρήκε εργασία (σχετική με τις σπουδές) μέσα σε δώδεκα μήνες από την αποφοίτηση, ενώ, όταν χρειάστηκε, οι περισσότεροι βρήκαν νέα εργασία μέσα σε έξι μήνες. Μεγαλύτερες δυσκολίες φαίνεται να αντιμετωπίζουν οι κοινωνικοί επιστήμονες και οι βιολόγοι, ενώ ως βασική αιτία προβάλλεται η έλλειψη θέσεων εργασίας, η ελλιπής πληροφόρηση και η έλλειψη κατάλληλων συστάσεων.³⁰ Η ταχύτητα εργασιακής ένταξης, από την άλλη πλευρά, σχετίζεται με το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων (αρνητικά), την πρόσφατη αποφοίτηση από ίδρυμα του εξωτερικού (αρνητικά) ή την κατοχή μεταπτυχιακού τίτλου (αρνητικά). Η ποιότητα ένταξης είναι αρκετά καλή, αφού το 63% των αποφοίτων βρήκε πρώτη εργασία ανάλογη του αντικειμένου των σπουδών του, και βελτιώνεται (79% στην τρέχουσα εργασία). Ωστόσο, εξαίρεση αποτελούν για μία ακόμη φορά οι απόφοιτοι κοινωνικών και πολιτικών επιστημών και βιολογίας.

Τα προβλήματα εργασιακής ένταξης που διαπιστώνει η έρευνα του IOBE (2007) σχετίζονται με τη χαμηλή απασχολησιμότητα των αποφοίτων, όπως αυτή εκτιμάται από τις επιχειρήσεις και τους ίδιους τους απόφοιτους. Έτσι, τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας, οι βασικές γνώσεις σύγχρονου λογισμικού γραφείου, οι ξένες γλώσσες και οι βασικές δεξιότητες/ικανότητες³¹ θεωρούνται από τις επιχειρήσεις τα σημαντικότερα στοιχεία απασχολησιμότητας,³² αν και υπάρχουν διαφοροποιήσεις μετα-

³⁰ Τα ευρήματα αυτά είναι σε συμφωνία με την άποψη περί του ρόλου των κοινωνικών δικτύων του Κασίμη (2002).

³¹ Οι βασικές δεξιότητες είναι αυτές που βοηθούν τους ανθρώπους να επιτύχουν τόσο στην προσωπική όσο και στην επαγγελματική ζωή τους και περιλαμβάνουν, λόγου χάρη, τον γραπτό και προφορικό λόγο, την ενεργό ακρόαση και την κατανόηση εγγράφων εργασίας.

³² Σε γενικές γραμμές τα αποτελέσματα αυτά είναι παρόμοια με εκείνα προγενέστερης έρευνας του ΣΕΒ (2004) που απευθύνεται αποκλειστικά σε επιχειρήσεις – κυρίως μεταποιητικές – και επιχειρεί να προσδιορίσει το περιεχόμενο και το επίπεδο της έννοιας της απασχολησιμότητας όπως το αντιλαμβάνονται οι επιχειρήσεις.

ξύ επιχειρήσεων ανάλογα με το τεχνολογικό τους υπόβαθρο, ενώ οι εργαζόμενοι θεωρούν σημαντικότερα τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας, τις ικανότητες επίλυσης σύνθετων προβλημάτων και χειρισμού διαδικασιών, τις βασικές ικανότητες και τις κοινωνικές δεξιότητες. Συνολικά, οι επιχειρήσεις εκτιμούν ότι υπάρχει μικρότερο έλλειμμα προσόντων απασχολησιμότητας στην αγορά απ' ό,τι οι ίδιοι οι απόφοιτοι. Με άλλα λόγια, οι απόφοιτοι φαίνεται ότι υποεκτιμούν την απασχολησιμότητά τους.

Η Καραμεσίνη (2007) αξιοποιεί τα δεδομένα έρευνας 13.612 αποφοίτων των ετών 1998-2000 από 17 ελληνικά πανεπιστήμια που εκπονήθηκε στα πλαίσια του 2ου ΕΠΕΑΕΚ (Γ' ΚΠΣ). Τα αποτελέσματά της συμφωνούν με αυτά προγενέστερων μελετών. Έτσι, περίπου το 84% των αποφοίτων ανεξαρτήτως φύλου απασχολείται 5-8 έτη μετά την ολοκλήρωση των σπουδών, η ανεργία βρίσκεται στο 6,4% (7,1% μεταξύ των ενεργών), σχεδόν όλοι οι απόφοιτοι (97%) είχαν κάποια εμπειρία εργασίας, αν και το 18% δεν είχε αποκτήσει σημαντική απασχόληση, το 33% χρειάστηκε περισσότερο από ένα έτος για να βρει σημαντική απασχόληση,³³ ενώ ένα ζήτημα είναι το σχετικά χαμηλό ποσοστό αποφοίτων με σταθερή απασχόληση που μόλις ξεπερνά το 70%. Ένα ακόμη πρόβλημα που επισημαίνεται είναι ότι πάνω από 40% των ανέργων παραμένουν άνεργοι περισσότερο από ένα έτος, με τις γυναίκες να υποφέρουν από υψηλότερη και μεγαλύτερης διάρκειας ανεργία. Σύμφωνα με τους απόφοιτους, η υψηλή ανεργία οφείλεται κατά σειρά στην έλλειψη θέσεων εργασίας, στην έλλειψη εμπειρίας, στην ελλιπή κατάρτιση και στις φυλετικές διακρίσεις. Τέλος, όσον αφορά στην ποιότητα της ένταξης, το 76% του δείγματος είναι ικανοποιημένοι από την τρέχουσα εργασία τους (περισσότερο οι άνδρες) και η ικανοποίηση αυτή δεν φαίνεται να σχετίζεται με τη σταθερότητα της απασχόλησης.

Συνολικά, σε χειρότερη θέση στην αγορά φαίνεται να βρίσκονται οι απόφοιτοι βιολογίας, πολιτικής επιστήμης, θεολογίας, ιστορίας-αρχαιολογίας, όπου συναντάμε περισσότερους ανενεργούς (όλες οι κατηγορίες), ανέργους (δύο τελευταίες κατηγορίες), χωρίς εμπειρία σημαντικής απασχόλησης (1η και 3η κατηγορία) και δυσανεστήμενους (τρεις τελευταίες κατηγορίες). Εντύπωση προκαλεί η διαπίστωση ότι οι πολιτικοί μηχανικοί είναι ανάμεσα στους δυσανεστήμενους απόφοιτους, κάτι που έρ-

³³ Αυτό έρχεται σε αντιδιαστολή με τα αποτελέσματα της έρευνας του IOBE (2007), όπου το αντίστοιχο ποσοστό υπολογίζεται σε 91%, γεγονός που πιθανόν οφείλεται στον αυστηρότερο ορισμό της εργασιακής ένταξης που χρησιμοποιείται στην Καραμεσίνη (2007).

χεται σε μερική αντίθεση με αποτελέσματα άλλων μελετών (ΕΜΠ, 2002· ΤΕΕ, 2006· Liagouras et al., 2003).

3.3.2.3. Μελέτες με βάση τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Ορισμένες μελέτες αναφορικά με τη μετάβαση των νέων στηρίζονται στις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της ΕΛΣΤΑΤ και η μελέτη της Καραμεσίνη (2003) είναι μία από αυτές. Τα στοιχεία δείχνουν αύξηση της ανεργίας των πτυχιούχων ανώτατης εκπαίδευσης (4,3% το 1981, 6,6% το 1990, 7,6% το 1997), οι οποίοι όμως πλήττονται διαφορετικά ανάλογα με το αντικείμενο σπουδών και τη σχολή, επιβεβαιώνοντας έτσι τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών. Εντονότερη είναι η ανεργία μεταξύ των αποφοίτων σχολών φυσικής αγωγής, φιλοσοφικής, θεολογικής, γεωπονικής, δασοπονίας και ακολουθούν οι απόφοιτοι οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, καθώς και οι απόφοιτοι παιδαγωγικών σχολών και οι φυσικομαθηματικοί. Ακόμη και μεταξύ αυτών που εργάζονται, όμως, το 19,2% των πτυχιούχων ΑΕΙ και το 9,5% των κατόχων μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου ετεροαπασχολείται, ενώ το φαινόμενο είναι εντονότερο μεταξύ των αποφοίτων φυσικής αγωγής, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών επιστημών.

Η μελέτη των Κανελλόπουλου, Μαυρομαρά και Μητράκου (2003) χρησιμοποιεί, επίσης, στοιχεία για το τέλος της δεκαετίας του 1990 που προέρχονται από τις ΕΕΔ και εξετάζει, μεταξύ άλλων, τη μετάβαση των νέων από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Μια διαπίστωση είναι τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής των αποφοίτων ΤΕΙ και ΑΕΙ, άνω του 80%, αλλά και τα εξίσου υψηλά ποσοστά ανεργίας. Εντονότερο πρόβλημα προκύπτει πως έχουν οι απόφοιτοι ανθρωπιστικών επιστημών και σχολών εκπαιδευτικών, καθώς η ανεργία παραμένει υψηλή ακόμη και τρία έτη μετά την αποφοίτηση, σε αντίθεση με τους αποφοίτους ιατρικής, πολυτεχνικών, νομικών και οικονομικών σχολών. Από αυτούς που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους την περίοδο 1996-1998, το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων (άνω των 12 μηνών) κυμαίνεται από περίπου 30% έως 61%, ενώ *ceteris paribus* οι γυναίκες πλήττονται σαφώς περισσότερο από τους άνδρες και οι απόφοιτοι ΤΕΙ περισσότερο από τους απόφοιτους ΑΕΙ. Περαιτέρω, τόσο το επίπεδο σπουδών, όσο και το αντικείμενο φαίνεται να ευθύνονται για την κατανομή των αποφοίτων κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και επάγγελμα.

Περαιτέρω, η Καραμεσίνη (2006α) και οι Καραμεσίνη και Πρόκου (2006) χρησιμοποιούν στοιχεία από τις ΕΕΔ για τους απόφοιτους των ετών 1994, 1996, 1998, 2000 και 2002. Με βάση τα στοιχεία αυτά φαίνεται ότι –σε γενικές γραμμές– περισσότερη εκπαίδευση συνδέεται με υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, ενώ διαφορές υπάρχουν μεταξύ αποφοίτων ΤΕΙ και ΑΕΙ υπέρ των πρώτων, τουλάχιστον αρχικά. Όμως, δύο ευρήματα δημιουργούν απαισιοδοξία. Το πρώτο είναι τα πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας των νέων έως και έξι έτη μετά την ολοκλήρωση των σπουδών, με μοναδική ίσως εξαίρεση εκείνη των αποφοίτων ΑΕΙ (μέτρια ποσοστά). Αξίζει να σημειωθεί ότι η διαφορά ανεργίας ΤΕΙ-ΑΕΙ διευρύνεται, καθώς απομακρυνόμαστε από την αποφοίτηση (η οποία αποδίδεται στα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής των αποφοίτων ΤΕΙ), όπως συμβαίνει και με τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας των γυναικών. Το δεύτερο είναι η έλλειψη σταθεροποίησης στην απασχόληση, καθώς ακόμη και έξι έτη μετά την αποφοίτηση ένας στους τρεις πτυχιούχους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ένας στους δύο αποφοίτους γυμνασίου και δύο στους τρεις αποφοίτους λυκείου δεν έχουν σταθερή μισθωτή απασχόληση. Τα αντίστοιχα ποσοστά για ΤΕΙ και ΑΕΙ είναι 32% και 29%. Μάλιστα, η εικόνα αυτή δεν μοιάζει να επηρεάζεται από την οικονομική συγκυρία.

Τέλος, πρόσφατη μελέτη των Μητράκου, Τσακλόγλου και Χολέζα (2010α) που διερευνά τους παράγοντες προσδιορισμού της ανεργίας των νέων, με έμφαση στους απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, χρησιμοποιεί στοιχεία από τις ΕΕΔ της περιόδου 2004-2007. Με βάση τα αποτελέσματα οικονομετρικής ανάλυσης δύο σταδίων, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι, τελικά, το ελληνικό πρόβλημα είναι πρόβλημα μετάβασης των νέων από την εκπαίδευση στην εργασία και όχι πρόβλημα ανεργίας των νέων *per se*, καθώς ανεξάρτητα από το εκπαιδευτικό επίπεδο η ανεργία είναι γενικά υψηλή αμέσως μετά την αποφοίτηση και μειώνεται στη συνέχεια.³⁴ Στα πλαίσια αυτά, η διαφορά των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (και, ιδίως, των αποφοίτων ΑΕΙ) έγκειται στο ότι η ανεργία τους μειώνεται σε ανεκτά επίπεδα λίγα μόνο έτη μετά την αποφοίτηση, ενώ στους απόφοιτους των υπόλοιπων βαθμίδων η διαδικασία είναι βραδύτε-

³⁴ Μια πιθανή ερμηνεία αυτού είναι ότι χρειάζεται χρόνος για να συσσωρευτούν οι νέοι δεξιότητες που δεν παρέχονται από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα ή για να οργανώσουν καλύτερα το κοινωνικό τους δίκτυο ή για να βελτιώσουν τις μεθόδους αναζήτησης εργασίας ή ακόμη και για να μειώσουν τις προσδοκίες τους.

ρη και η ανεργία συγκλίνει σε υψηλότερα ποσοστά. Ωστόσο, φαίνεται να υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, με ορισμένες ομάδες αποφοίτων να μην αντιμετωπίζουν σημαντικό πρόβλημα ανεργίας μετά την αποφοίτησή τους (π.χ. απόφοιτοι πληροφορικής και νομικής), ή τουλάχιστον οι άνδρες των ομάδων αυτών, άλλες να αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα, αλλά για σχετικά λίγα έτη μετά την αποφοίτηση (π.χ. απόφοιτοι φυσικών επιστημών, μαθηματικών και στατιστικής), ενώ άλλες να αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα ανεργίας, ακόμη και αρκετά έτη μετά την αποφοίτηση (π.χ. απόφοιτοι φυσικής αγωγής, κοινωνικών επιστημών και, κυρίως, απόφοιτοι αρκετών σχολών ΤΕΙ). Ακόμη, επιβεβαιώνεται, για άλλη μια φορά, ότι οι γυναίκες γενικά και οι απόφοιτες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ειδικά αντιμετωπίζουν σημαντικά υψηλότερη ανεργία από τους άνδρες, με αντίστοιχα εκπαιδευτικά προσόντα και λοιπά χαρακτηριστικά. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η τριτοβάθμια εκπαίδευση φαίνεται να λειτουργεί ως ένα άτυπο δίκτυο προστασίας για τους αποφοίτους της, με την έννοια ότι εξασφαλίζει χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας.

Συνοψίζοντας, δυσκολίες στη μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας χαρακτηρίζουν το γενικότερο πληθυσμό νέων της Ελλάδας, ενώ τα σχετικά προβλήματα έχουν ενταθεί τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με σχετικές μελέτες όμως, η χρονική διάρκεια που χρειάζεται για τη μετάβαση διαφέρει ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης, αλλά και το αντικείμενο των σπουδών. Όπως δείχνουν τα στοιχεία, οι νέοι ξένης υπηκοότητας εμφανίζουν χαμηλότερα εκπαιδευτικά επίπεδα απ' ό,τι οι νέοι ελληνικής υπηκοότητας, προμηνύοντας δυσκολίες για την ένταξή τους στην αγορά εργασίας, πέραν από εκείνες που προκύπτουν όταν η γνώση της ελληνικής γλώσσας είναι ελλιπής. Από την άλλη πλευρά, όμως, ενδέχεται οι θεσμικές ρυθμίσεις που «σπρώχνουν» τους νέους αλλοδαπούς να εργαστούν, προκειμένου να συλλέξουν τα απαραίτητα έτη για την ανανέωση της άδειας διαμονής τους, να έχουν αποτέλεσμα να χαμηλώνουν οι αλλοδαποί γενικά τον «πήχη», όπως π.χ. το μισθό επιφύλαξης, και να δέχονται εργασίες οι οποίες δεν προσελκύουν τους συνομήλικούς τους γηγενείς, επισπεύδοντας έτσι τη δική τους διαδικασία μετάβασης από την εκπαίδευση στην εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στο κεφάλαιο αυτό, συζητούνται, πρώτον, διάφορα μεθοδολογικά ζητήματα που έχουν επισημανθεί στη διεθνή βιβλιογραφία σε σχέση με την έρευνα της δεύτερης γενιάς μεταναστών και τον ορισμό του προς εξέταση πληθυσμού. Παρουσιάζονται, δεύτερον, τα δεδομένα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) και οι περιορισμοί τους, ενώ στη συνέχεια εξηγούμε τις επιλογές που κάναμε ως προς τον προσδιορισμό του πληθυσμού και των ομάδων προς εξέταση, καθώς και ορισμένες συνέπειες των επιλογών αυτών. Τρίτον, παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού και των ομάδων που ξεχωρίστηκαν για διερεύνηση.

4.1. Ο ορισμός του πληθυσμού προς εξέταση και η διεθνής βιβλιογραφία

Υπάρχουν πολλαπλές μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη μελέτη της εμπειρίας των παιδιών των μεταναστών όσον αφορά τον πληθυσμό ο οποίος εξετάζεται και συγκρίνεται με το γηγενή πληθυσμό της αντίστοιχης ηλικίας. Στη συνέχεια παρουσιάζονται μερικές από αυτές.

Η ιδανική ομάδα για την αξιολόγηση της επιτυχίας ή όχι της συγκεκριμένης κοινωνίας ως προς την ένταξη των παιδιών των μεταναστών συνήθως θεωρείται εκείνη της «δεύτερης γενιάς μεταναστών», δηλαδή τα παιδιά που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής αλλά οι γονείς τους γεννήθηκαν στο εξωτερικό.³⁵ Τα παιδιά αυτά έχουν διανύσει όλη την παιδική

---

³⁵ Πρέπει να σημειωθεί ότι πολλοί συγγραφείς έχουν επισημάνει το οξύμωρο του σχετικού όρου, εφόσον δεν είναι τα μέλη της ομάδας αυτής που έχουν μεταναστεύσει αλλά οι γονείς τους. Παρ' όλα αυτά, παραμένει ο συνηθισμένος τρόπος αναφοράς στην ομάδα αυτή. Έχει επίσης επισημανθεί (OECD, 2007a) ότι είναι προβληματικός ο συγκεκριμένος όρος και από την άποψη ότι υπονοεί ότι έχουν διατηρηθεί, στη δεύτερη γενιά μεταναστών, ορισμένα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με τη μετανάστευση ή την εθνική καταγωγή των γονιών, ενώ μπορεί να μην ισχύει αυτό και να μην ξεχωρίζουν από τους γηγενείς

τους ηλικία στη χώρα υποδοχής και έχουν εκπαιδευτεί σε αυτήν. Αντίθετα, παιδιά που έφτασαν στη χώρα υποδοχής σε μεγάλη σχετικά παιδική ηλικία συνήθως έχουν φοιτήσει στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας προέλευσης, αν και μπορεί να έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους στη χώρα προορισμού. Διαφορές ανάμεσα στα εκπαιδευτικά συστήματα της χώρας υποδοχής και της χώρας αποστολής μπορεί να συνεπάγονται διαφορετικά αποτελέσματα στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής από εκείνα που επιτυγχάνουν συνομηλικοί τους γηγενείς. Επιπλέον, άλλοι παράγοντες που σχετίζονται με τη μετανάστευση όπως οι ελλείψεις στις γνώσεις της γλώσσας της χώρας υποδοχής μπορεί να επηρεάσουν αρνητικά τις ευκαιρίες στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής.

Από την άλλη πλευρά, θεωρείται συνήθως ότι τα παιδιά μεταναστών που έφτασαν στη χώρα υποδοχής σε μικρή σχετικά ηλικία και πραγματοποιήσαν όλη ή την περισσότερη εκπαίδευσή τους στη χώρα υποδοχής δεν θα πρέπει να διαφέρουν σημαντικά από τους συνομηλίκους τους γηγενείς ως προς τα αποτελέσματα που εμφανίζουν στην αγορά εργασίας (OECD, 2007α). Έτσι, στη σχετική ερευνητική βιβλιογραφία παρατηρούνται συχνά ορισμοί της «δεύτερης γενιάς μεταναστών» που συμπεριλαμβάνουν όχι μόνο παιδιά τα οποία γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής από μετανάστες γονείς, αλλά και παιδιά τα οποία έφτασαν στη χώρα υποδοχής σε μικρή σχετικά ηλικία, με την υιοθέτηση διαφόρων ορίων ως προς την ηλικία άφιξης, όπως για παράδειγμα πριν τη σχολική ηλικία ή μέχρι την ηλικία των 10 ετών ή των 12 ετών.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένες έρευνες της εμπειρίας των παιδιών των μεταναστών προβαίνουν σε ακόμα πιο λεπτομερή ομαδοποίηση των παιδιών των μεταναστών, προσδιορίζοντας τις λεγόμενες «δεκαδικές γενιές», οι οποίες σχηματίζονται με κριτήριο, για τα παιδιά που γεννήθηκαν στο εξωτερικό, την ηλικία και το στάδιο ζωής κατά τη μετανάστευση και, για τα παιδιά που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής, τον τόπο γέννησης των γονιών. Στο χαρακτηριστικό σχήμα του Rumbaut (2004) γίνεται διάκριση ανάμεσα στις εξής ομάδες παιδιών τα οποία μεταναστεύουν κατά την παιδική ηλικία:

1. Τα παιδιά που φθάνουν ως μικρά παιδιά (ηλικίας μέχρι 5 ετών). Η ομάδα αυτή αποκαλείται η 1,75 γενιά, εφόσον οι εμπειρίες των παιδιών αυτών πλησιάζουν προς εκείνες των παιδιών των μεταναστών τα οποία γεννήθηκαν στη χώρα προορισμού των γονιών (2,0 γενιά),

---

συνομηλίκους τους όσον αφορά τη γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, το ντύσιμο, τις πολιτισμικές προτιμήσεις κλπ.

δεδομένου του ότι δεν παρακολούθησαν σχολείο, ούτε έμαθαν ανάγνωση ή γραφή της γλώσσας των γονιών στη χώρα προέλευσης, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνικοποίησής τους πραγματοποιείται στη χώρα υποδοχής.

2. Τα παιδιά που φθάνουν στη μέση παιδική ηλικία (ηλικίας 6-12 ετών). Προσδιορίζεται ως η 1,5 γενιά, εφόσον τα παιδιά αυτά βρίσκονται στην ηλικία του δημοτικού σχολείου και έχουν αρχίσει να μαθαίνουν ή έχουν μάθει ανάγνωση και γραφή στη γλώσσα των γονιών αλλά ολοκληρώνουν την εκπαίδευσή τους στη χώρα υποδοχής.
3. Τα παιδιά που φθάνουν κατά την εφηβεία (13-17 ετών) και μπορεί να έχουν φτάσει χωρίς τη συνοδεία των γονιών τους, ενώ μετά την άφιξή τους είτε φοιτούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση είτε εισέρχονται κατευθείαν στην αγορά εργασίας. Η ομάδα αυτή αποκαλείται η γενιά 1,25, εφόσον θεωρείται ότι οι εμπειρίες τους και η προσαρμογή τους θα πλησιάζουν περισσότερο προς εκείνες της πρώτης γενιάς μεταναστών παρά προς εκείνες της δεύτερης γενιάς μεταναστών, η οποία γεννήθηκε στη χώρα υποδοχής.

Πρέπει να σημειωθεί ότι διακρίνεται ακόμα, στη σχετική τυπολογία, μια τέταρτη ομάδα μεταναστών νεαρής ηλικίας, η οποία κατέφτασε στη χώρα υποδοχής στην ηλικία 18-24 ετών και η οποία βιώνει τη μετάβαση στην ενήλικη ζωή στη χώρα αυτή.

Όσον αφορά τα παιδιά μεταναστών τα οποία γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής και άρα θεωρούνται ως παιδιά της δεύτερης γενιάς, στο σχήμα του Rumbaut (2004) γίνεται διάκριση ανάμεσα σε δύο ομάδες παιδιών:

1. τα παιδιά των οποίων και οι δύο γονείς γεννήθηκαν στο εξωτερικό και που ορίζονται ως τα παιδιά της 2,0 γενιάς,
2. τα παιδιά των οποίων ο ένας γονιός γεννήθηκε στο εξωτερικό και ο άλλος στη χώρα υποδοχής και ορίζονται ως τα παιδιά της 2,5 γενιάς.

Ο διαχωρισμός των δύο αυτών ομάδων θεωρείται επιθυμητός, εφόσον πιστεύεται ότι τα παιδιά «μικτών» γάμων, όπου ο ένας γονιός είναι γηγενής, γνωρίζουν πολύ διαφορετικές εμπειρίες από εκείνες που χαρακτηρίζουν τα παιδιά των οποίων και οι δύο γονείς είναι μετανάστες. Για παράδειγμα, έχει διαπιστωθεί στις ΗΠΑ (Rumbaut, 2004) ότι με βάση αυτοαναφορές των παιδιών ως προς την εθνική τους ταυτότητα, η μεγαλύτερη διαφορά που παρατηρείται ανάμεσα στις «γειτονικές» ομάδες της τυπολογίας είναι εκείνη ανάμεσα στις γενιές 2,0 και 2,5. Όχι μόνο ήταν πολύ λιγότερο πιθανό τα παιδιά της γενιάς 2,5 να ταυτιστούν με την ξένη εθνικότητα, αλλά ήταν και πολύ λιγότερο πιθανό να έχουν καλές γνώσεις

της γλώσσας που αντιστοιχούσε στη συγκεκριμένη εθνικότητα. Η εμπειρική διερεύνηση που πραγματοποίησε ο Rumbaut (2004) στις ΗΠΑ με βάση το παραπάνω σχήμα «δικαίωσε» τις διαφοροποιήσεις του σχήματος, καθώς διαπιστώθηκε ότι αντιστοιχούσαν σε διαφορές μεταξύ των ομάδων. Συγκεκριμένα, υπήρχε συνεχής βελτίωση ανάμεσα στις γενιές 1,25, 1,50, 1,75, 2,0 στο εκπαιδευτικό και επαγγελματικό επίπεδο, ενώ μεταξύ της 2,0 και 2,5 γενιάς υπήρχε χειροτέρευση, εφόσον τα παιδιά με δύο γονείς μετανάστες (δηλ. η γενιά 2,0) εμφάνισαν καλύτερα αποτελέσματα απ' ό,τι τα παιδιά με έναν γονιό μετανάστη (δηλ. η γενιά 2,5). Ανάμεσα στις υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί για την ερμηνεία του συγκεκριμένου ευρήματος είναι ότι η έντονη επιδίωξη της ανοδικής κινητικότητας «χαλαρώνει» όταν ο ένας γονιός δεν είναι μεταναστευτικής προέλευσης.

Παρόμοιο σχήμα για την ανάλυση της εμπειρίας της δεύτερης γενιάς μεταναστών έχει αξιοποιηθεί σε σχετική μελέτη για τη Γαλλία (Silberman et al., 2007). Στη μελέτη, χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από τη βάση δεδομένων της έρευνας “Generation 98”, η οποία παρακολούθησε άτομα τα οποία εξήλθαν από το εκπαιδευτικό σύστημα το 1998. Συγκροτήθηκαν οι εξής ομάδες για να συγκριθούν οι εμπειρίες τους με εκείνες που χαρακτηρίσαν νέους χωρίς μεταναστευτική καταγωγή: οι νέοι οι οποίοι γεννήθηκαν στη Γαλλία και είχαν έναν γονιό που γεννήθηκε στο εξωτερικό (η λεγόμενη γενιά 2,5), οι νέοι οι οποίοι γεννήθηκαν στη Γαλλία των οποίων και οι δύο γονείς γεννήθηκαν στο εξωτερικό (η λεγόμενη γενιά 2,0), οι νέοι που γεννήθηκαν στο εξωτερικό αλλά είχαν φτάσει στη Γαλλία πριν το τέλος της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (η λεγόμενη γενιά 1,5) και, τέλος, οι νέοι που γεννήθηκαν στο εξωτερικό και έφτασαν στη Γαλλία μετά το τέλος της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Πρέπει να σημειωθεί ότι έχουν διερευνηθεί (Myers et al., 2009) οι επιπτώσεις της υιοθέτησης διαφορετικών ομαδοποιήσεων του πληθυσμού μεταναστευτικής προέλευσης σύμφωνα με την ηλικία άφιξης στη χώρα υποδοχής. Ειδικότερα, έγινε προσπάθεια να διαπιστωθεί κατά πόσον παρατηρούνται «τομές» ως προς τα κοινωνικοοικονομικά αποτελέσματα που εμφανίζει ο πληθυσμός, όταν εφαρμόζονται διαφορετικά κριτήρια ομαδοποιήσεων του πληθυσμού ανάλογα με την ηλικία άφιξης. Ανάμεσα στα αποτελέσματα που εξετάστηκαν ήταν οι γνώσεις της γλώσσας της χώρας υποδοχής, το επίπεδο εκπαίδευσης που επιτεύχθηκε και η άσκηση επιστημονικού ή διευθυντικού επαγγέλματος. Συμπέρασμα της σχετικής ανάλυσης ήταν ότι τα προτιμότερα σχήματα ταξινόμησης δεν είναι εκείνα που προκύπτουν από την ομαδοποίηση αλλά τα συνεχή, ανεξάρτητα αν

είναι γραμμικά ή όχι. Όσον αφορά τα μη συνεχή σχήματα που δοκιμάστηκαν, διαπιστώθηκε ότι τα τριχοτομικά σχήματα (π.χ. ηλικία άφιξης μέχρι και 5 ετών, 6-12 ετών, 13-17 ετών) προσφέρουν αρκετά καλύτερα αποτελέσματα απ' ό,τι τα διχοτομικά (π.χ. μέχρι και 12 ετών, 13 και πάνω), ενώ είναι περιορισμένη η βελτίωση που επιτυγχάνεται όταν υιοθετείται σχήμα με τέσσερις κατηγορίες (π.χ. μέχρι και 5 ετών, 6-9 ετών, 10-12 ετών, 13-17 ετών) σε αντίθεση με τρεις.

Αν και τα παραπάνω σχήματα μπορεί να θεωρούνται χρήσιμα για τη μελέτη των παιδιών των μεταναστών, στην πραγματικότητα σπανίως υπάρχουν τα δεδομένα που επιτρέπουν την εφαρμογή τους. Τούτο διότι, πρώτον, συνήθως δεν υπάρχουν οι απαραίτητες πληροφορίες. Ειδικότερα, δεν είναι συχνά διαθέσιμες για όλα τα άτομα πληροφορίες που αφορούν τον τόπο γέννησης των γονιών. Δεύτερον, ακόμα και όταν υπάρχουν οι σχετικές πληροφορίες, συχνά οι αριθμοί των περιπτώσεων που αντιστοιχούν στις ομάδες που δημιουργούνται με το συγκεκριμένο σχήμα είναι τόσο μικροί που δυσχεραίνεται η ανάλυση και η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Στην παραπάνω έρευνα του Rumbaut που πραγματοποιήθηκε στις ΗΠΑ, επειδή το μέγεθος του δείγματος, αν και εθνικής εμβέλειας, δεν ήταν αρκετά μεγάλο για τη διεξαγωγή ανάλυσης με το συγκεκριμένο σχήμα, συγχωνεύτηκαν τα αρχεία δεδομένων ορισμένων ετών, ώστε να αυξηθούν οι σχετικοί αριθμοί των παρατηρήσεων που αντιστοιχούσαν σε κάθε επιμέρους ομάδα.

Εφόσον σπανίως υπάρχουν τα δεδομένα που επιτρέπουν την πραγματοποίηση λεπτομερούς διαχωρισμού των παιδιών μεταναστών όπως με τον παραπάνω «δανικό» τρόπο, υιοθετούνται συνήθως στις σχετικές έρευνες για την ένταξη των παιδιών των μεταναστών άλλες μεθοδολογικές στρατηγικές. Παρουσιάζονται στη συνέχεια ορισμένες σχετικές στρατηγικές που συναντώνται στη διεθνή βιβλιογραφία.

Σε έρευνα του ΟΟΣΑ (OECD, 2007a) για την ένταξη των μεταναστών, επισημαίνονται οι δυσκολίες ως προς τη μελέτη της ένταξης της δεύτερης γενιάς μεταναστών με τις υπάρχουσες βάσεις δεδομένων. Όπως αναφέρεται, ο εντοπισμός παιδιών που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής, από γονείς οι οποίοι γεννήθηκαν στο εξωτερικό, προϋποθέτει πληροφορίες για τον τόπο γέννησης όχι μόνο του ατόμου που απαντάει στις σχετικές ερωτήσεις αλλά και των γονιών του, ενώ η πληροφορία αυτή απουσιάζει συνήθως από τις περισσότερες βάσεις δεδομένων. Αναφέρεται (OECD, 2007a) ότι η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού η οποία διεξάγεται στις χώρες της Ε.Ε. δεν διαθέτει πληροφορίες για τον τόπο

γέννησης των γονιών παρά μόνο για όσα άτομα συγκατοικούν με τους γονείς τους, επειδή συλλέγονται τα σχετικά δεδομένα για όλα τα μέλη του ίδιου νοικοκυριού. Στη συγκεκριμένη μελέτη του ΟΟΣΑ, εξετάζεται η εμπειρία της δεύτερης γενιάς μεταναστών σε δέκα χώρες –την Αυστραλία, τη Δανία, τη Γερμανία, τη Σουηδία, το Βέλγιο, τη Γαλλία, την Πορτογαλία, την Ολλανδία, την Ελβετία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Λόγω των διαφορετικών δεδομένων που διέθετε η κάθε χώρα, οι ομάδες των παιδιών για τις οποίες παρουσιάστηκαν στοιχεία ήταν διαφορετικές από χώρα σε χώρα. Για παράδειγμα, στη μελέτη για τη Δανία ο όρος «δεύτερη γενιά» χρησιμοποιήθηκε για παιδιά που γεννήθηκαν στη Δανία αλλά οι γονείς τους στο εξωτερικό, ενώ στη μελέτη για τη Γερμανία ο ίδιος όρος χρησιμοποιήθηκε για παιδιά μεταναστών τα οποία είτε γεννήθηκαν στη Γερμανία είτε εκπαιδεύτηκαν εκεί.

Σε πρόσφατη συγκριτική έρευνα για την ένταξη των παιδιών των μεταναστών σε αγορές εργασίας 16 χωρών-μελών του ΟΟΣΑ (Liebig and Widmaier, 2010), ο πληθυσμός στόχου συμπεριέλαβε: 1) νέους οι οποίοι γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής από γονείς οι οποίοι γεννήθηκαν στο εξωτερικό και 2) νέους οι οποίοι γεννήθηκαν στο εξωτερικό και μετανάστευσαν στη χώρα υποδοχής όσο ήταν ακόμα παιδιά, και συγκεκριμένα πριν από την ηλικία των 18 ετών. Πάλι όμως υπήρχαν διαφορές στα διαθέσιμα δεδομένα για τις χώρες υπό σύγκριση, με συνέπεια να διαφέρουν οι ορισμοί που υιοθετήθηκαν από χώρα σε χώρα για την ανάλυση της ένταξης.

Άλλη σειρά ερευνών για την ένταξη της δεύτερης γενιάς μεταναστών επικεντρώθηκε στη δεύτερη γενιά τουρκικής προέλευσης και πραγματοποιήθηκε σε χώρες-μέλη της Ε.Ε. οι οποίες εμφανίζουν σημαντική παρουσία Τούρκων μεταναστών και συγκεκριμένα, τη Σουηδία, τη Γερμανία, την Ολλανδία, το Βέλγιο, τη Γαλλία και την Αυστρία (Crul and Vermeulen, 2003). Παρά τους κοινούς τους στόχους, παρατηρούνται διακυμάνσεις στον ορισμό της δεύτερης γενιάς μεταναστών. Για παράδειγμα, η έρευνα για τη δεύτερη γενιά Τούρκων μεταναστών στο Βέλγιο υιοθέτησε τον ορισμό ότι πρόκειται για τα άτομα που γεννήθηκαν στο Βέλγιο ή έφτασαν εκεί κατά την προσχολική ηλικία και συγκεκριμένα, σε ηλικία μικρότερη των 7 ετών, ενώ οι γονείς τους είναι ξένης καταγωγής (Timmerman et al., 2003). Από την άλλη, στη Γαλλία η έρευνα συμπεριέλαβε ως δεύτερη γενιά μεταναστών νέους που γεννήθηκαν στη Γαλλία των οποίων είτε ο ένας είτε οι δύο γονείς γεννήθηκαν στο εξωτερικό ενώ, αντίθετα με το Βέλγιο, δεν συμπεριέλαβε νέους οι οποίοι μετανάστευσαν οι ίδιοι, έστω σε μικρή ηλικία (Simon, 2003).

Σε σχετική έρευνα για την Ισπανία, η οποία όπως η Ελλάδα μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής μεταναστών τις τελευταίες δεκαετίες, η «δεύτερη γενιά» ορίστηκε ως τα παιδιά που έχουν τουλάχιστον έναν γονιό που γεννήθηκε στο εξωτερικό, είτε τα ίδια γεννήθηκαν στην Ισπανία ή είχαν φτάσει εκεί μέχρι την ηλικία των 12 ετών (Portes et al., 2010). Στη δειγματοληψία που έγινε στα γυμνάσια της Μαδρίτης, διαπιστώθηκε ότι μόνο το 13% των παιδιών μεταναστευτικής προέλευσης του δείγματος ήταν παιδιά της δεύτερης γενιάς με την αυστηρή έννοια, δηλαδή είχαν γεννηθεί στην Ισπανία, γεγονός που αποδόθηκε ακριβώς στη σχετικά πρόσφατη έναρξη μεταναστευτικών εισροών μεγάλης κλίμακας.

Σημειώνεται ακόμα, σε σχέση με τον προσδιορισμό ομάδων παιδιών μεταναστών για την εξέταση και σύγκριση της ένταξής τους, ότι πρέπει να ληφθεί υπόψη το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο συγκεκριμένων μεταναστευτικών ροών κατά την ερμηνεία των δεδομένων. Για παράδειγμα, θεωρείται ότι το πολύ καλύτερο εκπαιδευτικό επίπεδο που εμφανίζουν οι νέοι της δεύτερης γενιάς Κουβανών μεταναστών στις ΗΠΑ, σε σχέση με συνομηλικούς ομοεθνείς τους της πρώτης γενιάς μεταναστών, δεν μπορεί να αποδοθεί μόνο στην πάροδο του χρόνου και τη διαδοχή των γενιών αλλά και στην πολύ διαφορετική σύνθεση των μεταναστευτικών ροών προς τις ΗΠΑ από την Κούβα σε συγκεκριμένες ιστορικές εποχές και, ειδικότερα, στη σχετικά προνομιούχα θέση και το καλύτερο εκπαιδευτικό επίπεδο των Κουβανών που μετανάστευσαν στις αρχές της δεκαετίας του 1960, όταν ανέλαβε την εξουσία ο Φ. Κάστρο, σε σχέση με τους Κουβανούς που μετανάστευσαν αργότερα (Rumbaut, 2004). Όπως τονίζεται, τα δεδομένα που αξιοποιούνται για την εξέταση της ένταξης πρέπει να ερμηνευτούν σε συνάρτηση με συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια, εφόσον διαφορετικά κύματα μετανάστευσης από την ίδια χώρα προέλευσης μπορεί να διαφέρουν σημαντικά ως προς τα κοινωνικοοικονομικά τους χαρακτηριστικά, τα κίνητρα που τους ωθούν να μεταναστεύσουν, και την υποδοχή που γνωρίζουν στη χώρα προορισμού. Για την ονομασία του παράγοντα αυτού έχει χρησιμοποιηθεί ο όρος “vintage”, ο οποίος παραπέμπει στην οινοπαραγωγή και σε κρασί από σταφύλια τα οποία ωρίμασαν κάτω από τις κλιματολογικές συνθήκες μιας συγκεκριμένης χρονιάς ή σοδειάς.

Τέλος, πέραν από το θέμα του προσδιορισμού των ομάδων των παιδιών μεταναστών για την εξέταση της πορείας της ένταξής τους, πρέπει να σημειωθεί ότι έχει τεθεί στη σχετική βιβλιογραφία και το θέμα των ομάδων με τις οποίες θα πρέπει να συγκριθούν, δηλαδή ποια ή ποιες ομάδες πρέπει να αποτελούν το σημείο αναφοράς. Πιο συγκεκριμένα, έχει προκύψει

το ζήτημα αυτό σε σχέση με τη μελέτη της δεύτερης γενιάς μεταναστών στις ΗΠΑ, χώρα που ως γνωστό παρουσιάζει μεγάλη εθνική ποικιλία εδώ και πολλούς αιώνες, όπως και μεγάλη ανισότητα ανάμεσα στις διάφορες γηγενείς ομάδες πληθυσμού όπως είναι οι «λευκοί», «μαύροι» ή «λατίνοι». Έτσι, σε πρόσφατη έρευνα (Glick and Hohmann-Marriott, 2007), συγκρίθηκε η σχολική επίδοση παιδιών της δεύτερης γενιάς μεταναστών με εκείνη ομοεθνών συνομηλίκων των οποίων οι γονείς δεν ήταν μετανάστες, όπως και με εκείνη «λευκών» παιδιών χωρίς καταγωγή από τη Λατινική Αμερική και των οποίων οι γονείς δεν ήταν μετανάστες. Σε άλλη πρόσφατη έρευνα (Waldinger, 2007) η δεύτερη γενιά, η οποία προέκυψε από τη μετανάστευση των γονιών τους στις ΗΠΑ από την Ιταλία και την Πολωνία στις αρχές του 20ού αιώνα, συγκρίθηκε με δύο διαφορετικές ομάδες των οποίων οι πρόγονοι βρίσκονταν στις ΗΠΑ για τουλάχιστον δύο γενιές (και συνεπώς οι ίδιοι ήταν τουλάχιστον τρίτης γενιάς), τη μια αποτελούμενη από «λευκούς» Αμερικανούς και την άλλη από «μαύρους» Αμερικανούς.

4.2. Εμπειρική προσέγγιση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην Ελλάδα

Για τη διερεύνηση και σύγκριση των αποτελεσμάτων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας που εμφανίζουν τα παιδιά στην Ελλάδα μεταναστευτικής και γηγενούς προέλευσης, αξιοποιούνται τα μικρο-δεδομένα από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) για νέους 15-29 ετών. Η ΕΕΔ πραγματοποιείται κάθε τρίμηνο σε δείγμα των νοικοκυριών της χώρας.

Πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης έρευνας είναι ότι προσφέρει πολλές πληροφορίες για την εκπαίδευση και απασχόληση των ατόμων που είναι μέλη των νοικοκυριών του δείγματος, καθώς και ότι τα αποτελέσματα της έρευνας διατίθενται σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά τη διεξαγωγή της. Μειονέκτημα της έρευνας είναι ότι οι μετανάστες της χώρας δεν φαίνεται να αντιπροσωπεύονται στο δείγμα σύμφωνα με τα πραγματικά τους ποσοστά στο συνολικό πληθυσμό. Αυτό οφείλεται σε διάφορες αιτίες, όπως είναι ο δισταγμός μεταναστών να συμμετάσχουν στην έρευνα, ιδίως όσων διαμένουν στην Ελλάδα χωρίς τα απαραίτητα έγγραφα, ή το γεγονός ότι ορισμένες φορές μένουν σε μη κανονικές κατοικίες, οι οποίες δεν εντοπίζονται εύκολα από τους ερευνητές. Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις στελεχών της ΕΛΣΤΑΤ, η κάλυψη του πληθυσμού μεταναστών βελτιώνεται συνεχώς, λόγω, μεταξύ άλλων,

της βελτίωσης των στεγαστικών τους συνθηκών. Συνεπώς, τα στοιχεία της ΕΕΔ θα μπορούσαν να θεωρούνται ακατάλληλα για την εκτίμηση του μεγέθους και της αναλογίας του πληθυσμού νέων ξένης υπηκοότητας στο συνολικό πληθυσμό νέων της χώρας. Αντίθετα, για τους σκοπούς της έρευνας που πραγματεύεται εδώ θεωρούνται κατάλληλα, εφόσον οι σχετικές αναλογίες των νέων γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης στον πληθυσμό της ΕΕΔ δεν έχουν επίπτωση για τη διερεύνηση και σύγκριση των αποτελεσμάτων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας που εμφανίζουν οι επιμέρους ομάδες νέων.

Εξαιτίας του μικρού αριθμού των νέων μεταναστευτικής προέλευσης που περιλαμβάνονται στην ΕΕΔ, ενοποιήσαμε δεδομένα διαφόρων περιόδων, μεθοδολογική τακτική που όπως είδαμε συνηθίζεται σε σχετικές έρευνες ακόμα και σε χώρες με μεγάλους πληθυσμούς νέων μεταναστευτικής προέλευσης, όπως είναι οι ΗΠΑ. Συγκεκριμένα, το δείγμα μας προκύπτει από την ενοποίηση όλων των διαθέσιμων τριμήνων (26 συνολικά) από το πρώτο του 2004 έως και το δεύτερο τρίμηνο του 2010, κρατώντας μόνο μία παρατήρηση για κάθε ερευνώμενο άτομο, και συγκεκριμένα, την τελευταία (τα νοικοκυριά παραμένουν στο δείγμα για δεκαοχτώ μήνες ή έξι διαδοχικά τρίμηνα ('rotating panel dataset')). Κατά συνέπεια, το δείγμα μας περιλαμβάνει πληροφορίες από την τελευταία συνέντευξη των συμμετεχόντων, ανεξάρτητα από το συνολικό αριθμό των συνεντεύξεων που υπάρχουν διαθέσιμες.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, θεωρήσαμε σκόπιμο να συμπεριληφθούν στην ανάλυση και οι νέοι «παλινοστούντες», οι οποίοι συνήθως δεν περιλαμβάνονται στις ελληνικές συζητήσεις για «μετανάστες», αν και η εμπειρία της μετανάστευσης χαρακτηρίζει και αυτούς. Ο όρος «μεταναστευτικής προέλευσης» υιοθετείται εδώ για αναφορά στις δύο επιμέρους κατηγορίες: στους αποκαλούμενους στον ελληνικό δημόσιο διάλογο «μετανάστες», στους οποίους δεν περιλαμβάνονται μετανάστες ελληνικής καταγωγής, καθώς και στους μετανάστες ελληνικής καταγωγής, οι οποίοι συνήθως αποκαλούνται «παλινοστούντες» ή «ομογενείς». Σύμφωνα με διάφορες ελληνικές έρευνες που παρουσιάστηκαν στο Κεφάλαιο 2, οι νέοι παλινοστούντες συχνά αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα με εκείνα που συναντούν οι άλλοι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης και συνεπώς θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι τα αποτελέσματα που επιτυγχάνουν στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας μοιάζουν περισσότερο με εκείνα των άλλων νέων μεταναστευτικής προέλευσης παρά με εκείνα νέων γηγενούς προέλευσης. Από την άλλη πλευρά, η έντονη διάκριση μεταξύ των δύο ομάδων μεταναστευτι-

κής προέλευσης που περιγράφηκε στο Κεφάλαιο 3 για το θεσμικό πλαίσιο της χώρας, με τη διευκόλυνση της παραμονής των ομογενών στη χώρα, θα μπορούσε να υποτεθεί ότι διαμορφώνει για αυτούς παρόμοιες ευκαιρίες με εκείνες των νέων Ελλήνων γηγενών και άρα θα αναμενόταν να αναπτύσσουν όμοιες στρατηγικές εκπαίδευσης και εργασίας.

Θεωρήσαμε επίσης σκόπιμο, με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία, να διαχωριστούν οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης ανάλογα με τη χώρα προέλευσης. Οι χώρες προέλευσης μπορεί να σηματοδοτούν όχι μόνο διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, αλλά και διαφορετική σύνθεση του πληθυσμού μεταναστών ως προς το μορφωτικό επίπεδο και τις εργασιακές εμπειρίες των γονιών.

Οι πληροφορίες της ΕΕΔ, οι οποίες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τη συγκρότηση ομάδων νέων προς διερεύνηση και σύγκριση ανάλογα με τη μεταναστευτική τους προέλευση, είναι η υπηκοότητα, η χώρα γέννησης, η διάρκεια της παραμονής στην Ελλάδα όσων γεννήθηκαν στο εξωτερικό, και εφόσον μένουν στο ίδιο νοικοκυριό, η υπηκοότητα και η χώρα γέννησης των γονιών του ατόμου. Για τη συγκρότηση των ομάδων της έρευνας, αξιοποιήσαμε τελικά μόνο την υπηκοότητα και τη χώρα γέννησης του ατόμου και όχι τις άλλες μεταβλητές για τους ακόλουθους λόγους.

Η πληροφορία που αφορά τα έτη παραμονής στην Ελλάδα είναι αμφίβολης χρησιμότητας για το συγκεκριμένο σκοπό μας εδώ, καθώς σύμφωνα με τις οδηγίες που δόθηκαν στους συνεντευκτές που πραγματοποίησαν την έρευνα της ΕΕΔ, έπρεπε να γράφονται τα χρόνια παραμονής του ατόμου από την τελευταία φορά που εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα και όχι τα συνολικά έτη παραμονής. Σχετικά τούς δόθηκε το εξής παράδειγμα: αν κάποιος γεννήθηκε στη Γερμανία, ήρθε στην Ελλάδα το 1985, έφυγε το 1987 και ξαναήρθε αρχές του 1990, η απάντηση αφορά μόνο το χρονικό διάστημα από το 1990 και μετά, εφόσον έχει παραμείνει μόνιμα από τότε. Είναι σαφές ότι η μεταβλητή της διάρκειας παραμονής με τη συγκεκριμένη δομή δεν ανιχνεύει το στοιχείο που ενδιαφέρει ιδιαίτερα σε έρευνες για τα παιδιά των μεταναστών, όπως είναι η συνολική διάρκεια της παραμονής στη χώρα που η διασταύρωσή της με την ηλικία θα επέτρεπε να εκτιμηθεί, π.χ. αν ήταν στη χώρα υποδοχής κατά την ηλικία που αρχίζει το σχολείο. Σημειώνεται ακόμα ότι στο ερωτηματολόγιο της ΕΕΔ για το 2004 και το 2005, όπως και στο ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για τις έρευνες του 2006 και του 2007, οι οδηγίες προς τους συνεντευκτές ήταν να αναγραφούν τα ακριβή έτη παραμονής αν ήταν από 1 μέχρι 10 έτη, ενώ αν ήταν πάνω από 10 έτη, να αναγραφεί ο κωδικός 11,

ασχέτως του αριθμού ετών. Αντίθετα, το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε από το 2008 ζήτησε από τους ερευνητές να γράψουν ακριβώς τα χρόνια της παραμονής, είτε ήταν λιγότερα είτε περισσότερα από 10 χρόνια. Αναφέρεται ακόμα ότι, σύμφωνα με πληροφορίες στελεχών της διοργάνωσης της ΕΕΔ, οι σχετικές πληροφορίες που συλλέχθηκαν πριν το 2008 είναι αμφίβολης εγκυρότητας.

Επίσης, δεν αξιοποιήθηκαν οι πληροφορίες που αφορούν την υπηκοότητα και τη χώρα γέννησης των γονιών, εφόσον οι πληροφορίες αυτές διατίθενται μόνο για τα άτομα που συγκατοικούν με τους γονείς τους. Επομένως, η αξιοποίησή τους συνεπάγεται τον αποκλεισμό των νέων που δεν διαμένουν στο ίδιο νοικοκυριό με τους γονείς, είτε π.χ. διότι παντρεύτηκαν και εγκατέλειψαν τη γονική εστία, είτε διότι οι γονείς αποχώρησαν από την Ελλάδα, με αποτέλεσμα να εισάγεται σημαντική μεροληψία στην ανάλυση.

Ως προς τη διάκριση της «δεύτερης γενιάς μεταναστών» από τους υπόλοιπους νέους μεταναστευτικής προέλευσης, πρέπει να σημειωθεί ότι οι δύο μεταβλητές, της υπηκοότητας και της χώρας γέννησης, επιτρέπουν τον εντοπισμό της δεύτερης γενιάς μεταναστών, εφόσον υιοθετήσουμε την παραδοχή ότι άτομα ξένης υπηκοότητας, τα οποία γεννήθηκαν στη χώρα, έχουν γονείς οι οποίοι γεννήθηκαν στο εξωτερικό. Με τη χρήση των δύο αυτών μεταβλητών και την υιοθέτηση της συγκεκριμένης παραδοχής εντοπίστηκε πράγματι μια δεύτερη γενιά μεταναστών, αλλά ο αριθμός τους ήταν τόσο μικρός που δεν ήταν εφικτή η σχετική ποσοτική ανάλυση.

Με την αξιοποίηση των δύο μεταβλητών της ΕΕΔ για την υπηκοότητα και τη χώρα γέννησης, σχηματίστηκαν οι ακόλουθες ομάδες για διερεύνηση και σύγκριση: 1. «Έλληνες γηγενείς – ΓΓ», η οποία περιλαμβάνει νέους με ελληνική υπηκοότητα που γεννήθηκαν στην Ελλάδα και νέους με κυπριακή υπηκοότητα που γεννήθηκαν είτε στην Ελλάδα είτε στην Κύπρο, 2. «Παλινοστούντες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης – ΠΚΑΕ», η οποία περιλαμβάνει νέους με ελληνική υπηκοότητα που γεννήθηκαν σε χώρες όπως η Ρωσία, η Γεωργία, η Αρμενία και η Αλβανία, 3. «Παλινοστούντες από άλλες χώρες - ΠΑΧ», η οποία περιλαμβάνει νέους με ελληνική υπηκοότητα που γεννήθηκαν σε χώρες εκτός των παραπάνω, κυρίως τη Γερμανία, 4. «Υπήκοοι Αλβανίας – ΥΑΛΒ», η οποία περιλαμβάνει νέους Αλβανούς υπηκόους, ανεξάρτητα από τη χώρα γέννησης, 5. «Υπήκοοι χωρών Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης – ΥΚΑΕ», η οποία περιλαμβάνει νέους υπηκόους χωρών όπως η Ρουμανία, η Βουλγαρία, η Γεωργία, η Ρωσία, η Πολωνία, η Αρμενία και η Ουκρανία, ανε-

ξάρτητα από τη χώρα γέννησης, 6. «Υπήκοοι Ασίας και Αφρικής – ΥΑΑ», η οποία περιλαμβάνει νέους υπηκόους ασιατικών και αφρικανικών χωρών, ανεξάρτητα από τη χώρα γέννησης και, τέλος, 7. «Υπήκοοι άλλων χωρών – ΥΑΧ», η οποία περιλαμβάνει τους νέους υπηκόους χωρών όπως οι ΗΠΑ, η Γερμανία, η Αγγλία, η Αυστραλία κλπ.

Σχετικά με τις ομάδες που συγκροτήθηκαν, πρέπει να αναφερθεί, πρώτον, σε σχέση με την ομάδα των Ελλήνων γηγενών ότι έχουν καταταχθεί εδώ όσοι έχουν ελληνική και κάποια άλλη υπηκοότητα (στις περισσότερες περιπτώσεις διπλής υπηκοότητας, η μη ελληνική υπηκοότητα είναι είτε άλλης χώρας της Ε.Ε. είτε των ΗΠΑ). Όπως παρατηρείται, οι Κύπριοι υπήκοοι εντάχθηκαν στην ομάδα των Ελλήνων γηγενών. Λόγω της κοινής γλώσσας και του ευνοϊκού καθεστώτος διαμονής που απολαμβάνουν, θεωρήθηκε ότι άρμοζε περισσότερο να ομαδοποιηθούν με τους γηγενείς νέους παρά με άλλους νέους μεταναστευτικής προέλευσης.

Πρέπει να σημειωθεί, δεύτερον, ότι και οι δύο ομάδες των «παλινοστούτων» που διαμορφώθηκαν αποτελούν προσεγγίσεις των αντίστοιχων πραγματικών ομάδων.³⁶ Η συγκεκριμένη υπόθεση που υιοθετείται, ότι άτομα που γεννήθηκαν στις συγκεκριμένες ομάδες χωρών και έχουν ελληνική υπηκοότητα είναι παλινοστούντες, θεωρείται ότι προσεγγίζει αρκετά ικανοποιητικά τις δύο πραγματικές ομάδες, εφόσον μέχρι το Μάρτιο του 2010 η πρόσβαση μη ομογενών μεταναστών στην ελληνική ιθαγένεια ήταν πολύ περιορισμένη και η συντριπτική πλειοψηφία των πολιτογραφήσεων αφορούσε μετανάστες ομογενείς.³⁷ Βέβαια, μπορεί στις δύο ομάδες να τοποθετήθηκαν άτομα που γεννήθηκαν εκτός Ελλάδας και απέκτησαν την ελληνική υπηκοότητα για λόγους άλλους πέραν από την ιδιότητα του «παλινοστούντα» ή του «ομογενούς». Για παράδειγμα, μπορεί μερικοί μετανάστες που συμπεριλήφθηκαν στις συγκεκριμένες ομάδες να απέκτησαν την ελληνική υπηκοότητα λόγω γάμου με Έλληνα υπήκοο, ή μπορεί να γεννήθηκαν στο εξωτερικό από Έλληνες υπηκόους και να απέκτησαν την ελληνική υπηκοότητα ως παιδιά τους. Πιστεύεται όμως ότι οι σχετικές περιπτώσεις είναι περιορισμένες σε σχέση με το μέγεθος της ομάδας. Όσον αφορά τους «παλινοστούντες δεύτερης γενιάς», που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από γονείς που μετανάστευσαν στην Ελλάδα

³⁶ Δυστυχώς, οι Έρευνες Εργατικού Δυναμικού δεν επιτρέπουν μεγαλύτερη ακρίβεια στον ορισμό των «παλινοστούτων».

³⁷ Παρόμοια τακτική και παραδοχή εφαρμόστηκαν για να ξεχωριστούν οι “retornados” (παλινοστούντες) της Πορτογαλίας από τους υπόλοιπους μετανάστες (OECD, 2007b).

και πήραν την υπηκοότητα λόγω της ιδιότητας του «παλινοστούντα», δεν μπορούν να εντοπιστούν με βάση τα στοιχεία για την υπηκοότητα και τη χώρα της γέννησής τους και εμφανίζονται ως Έλληνες γηγενείς, εφόσον έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και έχουν ελληνική υπηκοότητα.

Όσον αφορά τις υπόλοιπες κατηγορίες της κατάταξης, οι οποίες βασίζονται αποκλειστικά στη μεταβλητή της υπηκοότητας, πρέπει να σημειωθεί ότι η «δεύτερη γενιά» μεταναστών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από γονείς χωρίς ελληνική υπηκοότητα εμφανίζονται ως υπήκοοι άλλων χωρών, καθώς, τουλάχιστον μέχρι το Μάρτιο του 2010, δεν αποκτούσαν πρόσβαση στην ελληνική υπηκοότητα λόγω της γέννησής τους στη χώρα. Αναφέρεται ακόμα ότι ανάμεσα στους υπηκόους της Αλβανίας αναμφίβολα συμπεριλαμβάνονται κάποιοι νέοι ελληνικής προέλευσης, εφόσον οι ομογενείς της Αλβανίας δεν είχαν μέχρι πρόσφατα την ίδια ευκολία πρόσβασης στην ελληνική υπηκοότητα όπως οι «παλινοστούντες» που μετανάστευσαν στην Ελλάδα από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι το δείγμα της ΕΕΔ, της οποίας αξιοποιούνται τα στοιχεία, σχεδιάζεται ώστε να καλύψει όλα τα νοικοκυριά της χώρας, ασχέτως του νόμιμου καθεστώτος που διέπει την παραμονή των μελών τους στη χώρα. Συνεπώς, ορισμένοι από τους νέους ξένης υπηκοότητας των οποίων τα δεδομένα εξετάζονται εδώ ενδέχεται να βρίσκονται στην Ελλάδα, τη στιγμή της συλλογής των σχετικών δεδομένων, χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα για νόμιμη διαμονή. Βέβαια, είναι πιθανό να παρατηρείται μεγαλύτερη διαφυγή από το δείγμα νοικοκυριών που συμπεριλαμβάνουν μέλη χωρίς νόμιμη άδεια διαμονής από ό,τι σε άλλες ομάδες πληθυσμού, λόγω σχετικών τους φόβων ότι θα γινόταν γνωστό στις αρχές το άτυπο νομικό τους καθεστώς, παρά τις διαβεβαιώσεις που τους παρέχονται από τους ερευνητές περί του αντιθέτου. Όπως ήδη αναφέρθηκε, όλα τα παιδιά, ασχέτως αν έχουν τα ίδια ή οι γονείς τους αναγκαίους τίτλους διαμονής, έχουν το δικαίωμα εγγραφής στα ελληνικά σχολεία.

4.3. Χαρακτηριστικά των νέων του δείγματος

Στο δείγμα που διαμορφώθηκε με τη συνένωση των 26 τριμηνιαίων ερευνών της ΕΕΔ, οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης αποτελούν το 9,7% του συνόλου των νέων 15-29 ετών (Πίνακας 4.1). Η αναλογία τους είναι μικρότερη στη νεότερη από τις ηλικιακές ομάδες και συγκεκριμένα το 8,0% στην ομάδα 15-19 ετών, ενώ φτάνει στο 11,3% στους νέους 25-29 ετών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1

Δείγμα νέων κατά ηλικιακή ομάδα, φύλο και υπηκοότητα-χώρα γέννησης

Ομάδες ¹	15-19			20-24			25-29			15-29		
	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
ΓΓ	10.076	9.936	20.012	10.541	10.367	20.908	11.422	10.847	22.269	32.039	31.150	63.189
	91,5	92,4	92,0	90,1	91,1	90,6	88,8	88,5	88,7	90,1	90,6	90,3
ΠΚΑΕ	140	150	290	173	171	344	139	167	306	452	488	940
	1,3	1,4	1,3	1,5	1,5	1,5	1,1	1,4	1,2	1,3	1,4	1,3
ΠΑΧ	52	48	100	50	70	120	80	83	163	182	201	383
	0,5	0,4	0,5	0,4	0,6	0,5	0,6	0,7	0,6	0,5	0,6	0,5
ΥΑ/Β	555	454	1.009	631	526	1.157	740	721	1.461	1926	1701	3.627
	5	4,2	4,6	5,4	4,6	5,0	5,8	5,9	5,8	5,4	4,9	5,2
ΥΚΑΕ	129	134	263	151	188	339	212	338	550	492	660	1.152
	1,2	1,2	1,2	1,3	1,7	1,5	1,6	2,8	2,2	1,4	1,9	1,6
ΥΑΑ	43	13	56	129	33	162	243	56	299	415	102	517
	0,4	0,1	0,3	1,1	0,3	0,7	1,9	0,5	1,2	1,2	0,3	0,7
ΥΑΧ	12	14	26	25	28	53	24	45	69	61	87	148
	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,3	0,2	0,3	0,2
ΜΠ	931	813	1.744	1.159	1016	2.175	1.438	1.410	2.848	3.528	3.239	6.767
	8,5	7,6	8,0	9,9	8,9	9,4	11,2	11,5	11,3	9,9	9,4	9,7
Σύνολο	11.007	10.749	21.756	11.700	11.383	23.083	12.860	12.257	25.117	35.567	34.389	69.956
	30,9	31,3	31,1	32,9	33,1	33,0	36,2	35,6	35,9	100	100	100

Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

¹ Οι σύνθετες ομάδες βάσει υπηκοότητας και χώρας γέννησης έχουν ως ακολούθως:

ΓΓ: γηγενείς, ΠΚΑΕ: παλινοστούτες από χώρες Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, ΠΑΧ: παλινοστούτες από άλλες χώρες, ΥΑ/Β: υπήκοοι Αλβανίας, ΥΚΑΕ: υπήκοοι χωρών Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, ΥΑΑ: υπήκοοι Ασίας και Αφρικής, ΥΑΧ: υπήκοοι άλλων χωρών (κυρίως ΗΠΑ, Γερμανία, Αγγλία, Αυστραλία κλπ.), ΜΠ: μεταναστευτικής προέλευσης.

Η πρώτη σε αριθμητική σημασία των ομάδων των νέων που συγκροτήθηκαν με βάση την υπηκοότητα και τη χώρα γέννησης είναι εκείνη των Αλβανών υπηκόων, οι οποίοι είναι το 5,2% του συνόλου του δείγματος (Πίνακας 4.1). Ακολουθούν, σε μεγάλη απόσταση από τους Αλβανούς, οι νέοι οι οποίοι είναι υπήκοοι χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (εκτός Αλβανίας) και, σε μικρή απόσταση από αυτούς, οι νέοι παλιννοστούντες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Οι υπόλοιπες ομάδες σχηματίζουν αναλογίες μικρότερες του 1% του δείγματος.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι κατά φύλο κατανομές στις επιμέρους ομάδες ποικίλλουν αξιοσημείωτα (Πίνακας 4.1). Ανάμεσα στους νέους υπηκόους της Αλβανίας, υπερτερούν οι άνδρες, ιδίως στις μικρότερες ηλικιακές ομάδες, ενώ ανάμεσα στους υπηκόους χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης πλειοψηφούν οι γυναίκες, ιδίως στην ομάδα ηλικίας 25-29 ετών. Η ομάδα νέων παλιννοστούντων από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης χαρακτηρίζεται από αρκετά ισόρροπη κατά φύλο σύνθεση, όπως και η ομάδα νέων παλιννοστούντων από άλλες χώρες. Αντίθετα, η ομάδα νέων που εμφανίζει τη μεγαλύτερη ανισορροπία στην κατά φύλο της σύνθεση είναι εκείνη των υπηκόων Ασίας και Αφρικής.

Όσον αφορά τη γεωγραφική κατανομή των ομάδων του δείγματος, παρατηρείται ότι οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης συγκεντρώνονται ιδιαίτερα στην περιφέρεια Αττικής, όπου αποτελούν το 13,6% των νέων 15-29 ετών, σε σχέση με το 9,7% που είναι το μερίδιό τους στο σύνολο του δείγματος (Πίνακας 4.2). Άλλες περιφέρειες όπου η αναλογία τους είναι αυξημένη είναι της Κεντρικής Μακεδονίας και της Στερεάς Ελλάδας. Αντίθετα, οι περιφέρειες με τις μικρότερες αναλογίες νέων μεταναστευτικής προέλευσης είναι της Δυτικής Μακεδονίας, του Βορείου Αιγαίου, της Δυτικής Ελλάδας και της Ηπείρου. Διαπιστώνεται όμως ποικιλία στην αναλογία της κάθε ομάδας στις διάφορες περιφέρειες της χώρας. Έτσι, οι παλιννοστούντες νέοι από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης εμφανίζουν υψηλότερη παρουσία στις περιφέρειες της Ανατολικής και της Κεντρικής Μακεδονίας, όπου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 λειτούργησαν προγράμματα για την υποδοχή και εγκατάστασή τους υπό την αιγίδα του Εθνικού Ιδρύματος Υποδοχής και Αποκατάστασης Απόδημων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων (ΕΙΥΑΠΟΕ) (Karantinos, Ioannou and Cavouridis, 1992). Οι νεαροί Αλβανοί υπήκοοι εμφανίζουν αυξημένη αναλογία στα Ιόνια Νησιά, την Αττική και τη Στερεά Ελλάδα, ενώ οι υπήκοοι των άλλων χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης στην Πελοπόννησο, την Κρήτη, την Κεντρική Μακεδονία και την Αττική. Οι υπήκοοι της

Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας

Ασίας και Αφρικής συγκεντρώνονται σε ποσοστό 75% περίπου στην Αττική, όπου αποτελούν το 2% του πληθυσμού του δείγματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2

Δείγμα νέων κατά φύλο, περιφέρεια και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (15-29)

	ΓΓ	ΠΚΑΕ	ΠΑΧ	ΥΑΛΒ	ΥΚΑΕ	ΥΑΑ	ΥΑΧ	ΜΠ	Σύνολο
Ανατολική Μακεδονία	3.989	190	56	86	55	3	9	399	4.388
	6,3	20,2	14,6	2,4	4,8	0,6	6,1	5,9	6,3
Κεντρική Μακεδονία	10.744	404	94	434	248	22	25	1.227	11.971
	17,0	43,0	24,5	12,0	21,5	4,3	16,9	18,1	17,1
Δυτική Μακεδονία	2.053	6	22	46	8	1	2	85	2.138
	3,2	0,6	5,7	1,3	0,7	0,2	1,4	1,3	3,1
Ήπειρος	4.472	13	21	212	5	7	5	263	4.735
	7,1	1,4	5,5	5,8	0,4	1,4	3,4	3,9	6,8
Θεσσαλία	3.598	9	18	190	32	4	9	262	3.860
	5,7	1,0	4,7	5,2	2,8	0,8	6,1	3,9	5,5
Ιόνια νησιά	1.131	4	2	102	8	0	6	122	1.253
	1,8	0,4	0,5	2,8	0,7	0,0	4,1	1,8	1,8
Δυτ. Ελλάδα	4.821	6	21	198	27	11	11	274	5.095
	7,6	0,6	5,5	5,5	2,3	2,1	7,4	4,0	7,3
Στ. Ελλάδα	3.516	10	13	259	64	40	6	392	3.908
	5,6	1,1	3,4	7,1	5,6	7,7	4,1	5,8	5,6
Αττική	16.641	261	85	1.459	395	378	47	2.625	19.266
	26,3	27,8	22,2	40,2	34,3	73,1	31,8	38,8	27,5
Πελοπόννησος	3.794	11	9	239	131	10	8	408	4.202
	6,0	1,2	2,3	6,6	11,4	1,9	5,4	6,0	6,0
Βόρειο Αιγαίο	1.298	0	12	34	14	2	8	70	1.368
	2,1	0,0	3,1	0,9	1,2	0,4	5,4	1,0	2,0
Νότιο Αιγαίο	1.650	6	18	101	14	3	6	148	1.798
	2,6	0,6	4,7	2,8	1,2	0,6	4,1	2,2	2,6
Κρήτη	5.482	20	12	267	151	36	6	492	5.974
	8,7	2,1	3,1	7,4	13,1	7,0	4,1	7,3	8,5
Σύνολο	63.189	940	383	3.627	1.152	517	148	6.767	69.956
	90,3	1,3	0,5	5,2	1,6	0,7	0,2	9,7	100,0

Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

Ως προς το βαθμό ασικότητας και τη διαμονή στην πρωτεύουσα και τη συμπρωτεύουσα, παρατηρείται ότι οι παλιννοστούντες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έχουν δυσανάλογη παρουσία στη Θεσσαλονίκη, όπως οι υπήκοοι Αλβανίας στην Πρωτεύουσα και στις ημιαστικές περιοχές, και οι υπήκοοι της Ασίας και της Αφρικής στην Πρωτεύουσα (Πίνακας 4.3). Καμιά από τις ομάδες δεν εμφανίζει αναλογία στις αγροτικές περιοχές αντίστοιχη εκείνης των γηγενών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3

Δείγμα νέων κατά φύλο, βαθμό ασικότητας και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (15-29)

	ΓΓ	ΠΚΑΕ	ΠΑΧ	ΥΑΛΒ	ΥΚΑΕ	ΥΑΑ	ΥΑΧ	ΜΠ	Σύνολο
Πρωτεύουσα	11.542	112	71	863	318	314	36	1.714	13.256
	18,3	11,9	18,5	23,8	27,6	60,7	24,3	25,3	18,9
Θεσσαλονίκη	7.329	284	51	313	206	21	22	897	8.226
	11,6	30,2	13,3	8,6	17,9	4,1	14,9	13,3	11,8
Λοιπές αστικές περιοχές	22.142	350	129	1.355	372	106	50	2.362	24.504
	35,0	37,2	33,7	37,4	32,3	20,5	33,8	34,9	35,0
Ημιαστικές περιοχές	9.108	138	47	642	143	61	22	1.053	10.161
	14,4	14,7	12,3	17,7	12,4	11,8	14,9	15,6	14,5
Αγροτικές περιοχές	13.068	56	85	454	113	15	18	741	13.809
	20,7	6,0	22,2	12,5	9,8	2,9	12,2	11,0	19,7
Σύνολο	63.189	940	383	3.627	1.152	517	148	6.767	69.956
	90,3	1,3	0,5	5,2	1,6	0,7	0,2	9,7	100,0

Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4
Δείγμα νέων κατά ηλικιακή ομάδα, φύλο, οικογενειακή κατάσταση και υπηκοότητα-χώρα γέννησης

Άνδρες	15-19						20-24						25-29					
	ΑΓ	ΕΓ	ΧΔ	ΣΝΛ	ΑΓ	ΕΓ	ΧΔ	ΣΝΛ	ΑΓ	ΕΓ	ΧΔ	ΣΝΛ	ΑΓ	ΕΓ	ΧΔ	ΣΝΛ		
ΓΓ	10.054	20	2	10.076	10.300	229	12	10.541	9.980	1.410	32	11.422						
	99,8	0,2	0,0		97,7	2,2	0,1		87,4	12,3	0,3							
ΠΚΑΕ	139	1	0	140	158	15	0	173	84	55	0	139						
	99,3	0,7	0,0		91,3	8,7	0,0		60,4	39,6	0,0							
ΠΑΧ	52	0	0	52	49	1	0	50	66	13	1	80						
	100,0	0,0	0,0		98,0	2,0	0,0		82,5	16,3	1,3							
ΥΑΝΒ	551	4	0	555	593	38	0	631	442	296	2	740						
	99,3	0,7	0,0		94,0	6,0	0,0		59,7	40,0	0,3							
ΥΚΑΕ	126	3	0	129	119	32	0	151	111	100	1	212						
	97,7	2,3	0,0		78,8	21,2	0,0		52,4	47,2	0,5							
ΥΑΑ	43	0	0	43	123	6	0	129	202	40	1	243						
	100,0	0,0	0,0		95,3	4,7	0,0		83,1	16,5	0,4							
ΥΑΧ	12	0	0	12	24	1	0	25	22	1	1	24						
	100,0	0,0	0,0		96,0	4,0	0,0		91,7	4,2	4,2							
ΜΠ	923	8	0	931	1.066	93	0	1.159	927	505	6	1.438						
	99,1	0,9	0,0		92,0	8,0	0,0		64,5	35,1	0,4							
Σύνολο	10.977	28	2	11.007	11.366	322	12	11.700	10.907	1.915	38	12.860						
	99,7	0,3	0,0		97,1	2,8	0,1		84,8	14,9	0,3							

Εμπειρική προσέγγιση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης και το δείγμα της έρευνας

Γυναίκες																
	ΑΓ	ΕΓ	ΧΔ	ΣΝΛ	ΑΓ	ΕΓ	ΧΔ	ΣΝΛ	ΑΓ	ΕΓ	ΧΔ	ΣΝΛ	ΑΓ	ΕΓ	ΧΔ	ΣΝΛ
ΓΓ	9.842	90	4	9.936	9.499	839	29	10.367	7.093	3.605	149	10.847				
	99,1	0,9	0,0	-	91,6	8,1	0,3	-	65,4	33,2	1,4	-				
ΠΚΑΕ	147	3	0	150	113	55	3	171	64	98	5	167				
	98,0	2,0	0,0	-	66,1	32,2	1,8	-	38,3	58,7	3,0	-				
ΠΑΧ	48	0	0	48	60	10	0	70	43	39	1	83				
	100,0	0,0	0,0	-	85,7	14,3	0,0	-	51,8	47,0	1,2	-				
ΥΑΝΒ	432	22	0	454	216	308	2	526	81	629	11	721				
	95,2	4,8	0,0	-	41,1	58,6	0,4	-	11,2	87,2	1,5	-				
ΥΚΑΕ	121	12	1	134	96	90	2	188	108	217	13	338				
	90,3	9,0	0,7	-	51,1	47,9	1,1	-	32,0	64,2	3,8	-				
ΥΑΑ	13	0	0	13	12	21	0	33	15	41	0	56				
	100,0	0,0	0,0	-	36,4	63,6	0,0	-	26,8	73,2	0,0	-				
ΥΑΧ	12	2	0	14	22	6	0	28	13	30	2	45				
	85,7	14,3	0,0	-	78,6	21,4	0,0	-	28,9	66,7	4,4	-				
ΜΠ	773	39	1	813	519	490	7	1.016	324	1.054	32	1.410				
	95,1	4,8	0,1	-	51,1	48,2	0,7	-	23,0	74,8	2,3	-				
Σύνολο	10.615	129	5	10.749	10.018	1.329	36	11.383	7.417	4.659	181	12.257				
	98,8	1,2	0,0	-	88,0	11,7	0,3	-	60,5	38,0	1,5	-				

Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά.

ΑΓ: άγαμοι, ΕΓ: έγγαμοι, ΧΔ: χήροι-διαζευγμένοι, ΣΝΛ: σύνολο.

Εντυπωσιακές διαφορές διαπιστώνονται ως προς την οικογενειακή κατάσταση των ομάδων υπηκοότητας-χώρας γέννησης. Όλες οι ομάδες γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης παντρεύονται πιο νωρίς απ' ό,τι οι γηγενείς γυναίκες.³⁸ Συγκεκριμένα, από τις Ελληνίδες γηγενείς 20-24 ετών το 91,6% ήταν ακόμα άγαμες σε σχέση με το 51,1% των γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης (Πίνακας 4.4). Η ομάδα γυναικών με τη μικρότερη αναλογία άγαμων στην ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών είναι εκείνη των υπηκόων Ασίας και Αφρικής, της οποίας μόνο το 36,4% είναι άγαμες. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι οι ομάδες με μεγάλο πληθυσμό γυναικών, δηλαδή, οι υπήκοοι της Αλβανίας, οι υπήκοοι των άλλων χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, και οι παλινοστούντες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, παρουσιάζουν χαμηλές αναλογίες άγαμων γυναικών, σε σχέση πάντα με τις γηγενείς γυναίκες. Ειδικότερα, ενώ το 91,6% των γηγενών γυναικών 20-24 ετών είναι άγαμες, τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 41,1% για τις Αλβανίδες, 51,1% για τις γυναίκες υπηκόους άλλων χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και 66,1% για τις παλινοστούσες γυναίκες από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη.

Όσον αφορά τους άνδρες, πάλι παρατηρείται διαφοροποίηση της γαμηλιότητας των νέων μεταναστευτικής προέλευσης από εκείνη των γηγενών ομολόγων τους, με τους πρώτους να συνάπτουν γάμο νωρίτερα. Ειδικότερα, διακρίνονται να παντρεύονται νωρίς οι ίδιες τρεις ομάδες όπως στην περίπτωση των γυναικών. Έτσι, στην ηλικιακή ομάδα 25-29 ετών, το 87,4% των γηγενών ανδρών ήταν άγαμοι, σε σχέση με το 52,4% των ανδρών με αλβανική υπηκοότητα, το 59,7% των ανδρών με υπηκοότητα άλλων χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, και το 60,4% των ανδρών παλινοστούντων από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη.

Η εκπληκτική απόκλιση της γαμήλιας συμπεριφοράς των νέων ανδρών και γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης από εκείνη των Ελλήνων και Ελληνίδων μάλλον οφείλεται τόσο σε θεσμικούς όσο και σε πολιτισμικούς παράγοντες. Όπως παρατηρήθηκε στο Κεφάλαιο 3, ρυθ-

---

³⁸ Έχει ήδη γίνει αναφορά σε θεσμικές ρυθμίσεις για άδειες διαμονής συζύγων, που ίσως δημιουργούν κίνητρα για σύναψη γάμου, όπως και σε πολιτισμικούς παράγοντες που αφορούν στις διαφορετικές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων (Βλ. Κεφάλαια 2 και 3).

μίσεις του θεσμικού πλαισίου φαίνεται να ευνοούν τη σύναψη γάμου ως στρατηγική παραμονής στην Ελλάδα, εφόσον οι νέοι και νέες που είναι στις κάρτες διαμονής των γονιών τους μέχρι τα 18 τους χρόνια, δεν μπορούν μετά τα 21 τους χρόνια να ανανεώνουν πλέον την ετήσια αυτοτελή άδεια που προβλέπεται για τα τέκνα από 18 μέχρι 21 ετών. Όπως παρατηρήθηκε στο Κεφάλαιο 2, ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές έρευνες σε μετανάστες στην Ελλάδα έχουν αναδείξει τις πιο παραδοσιακές αντιλήψεις της αλβανικής κοινότητας για τους ρόλους των δύο φύλων. Ακόμα, το ότι πολιτισμικοί παράγοντες ίσως διαδραματίζουν ρόλο στη γαμήλια συμπεριφορά και την ηλικία σύναψης γάμου φαίνεται και στο ότι τόσο στις γυναίκες όσο και στους άνδρες, οι παλινοστούντες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ) εκδηλώνουν τάση για σύναψη γάμου σε αρκετά νεότερη ηλικία απ' ό,τι οι γηγενείς νέες και νέοι, ακριβώς όπως οι ξένοι υπήκοοι των χωρών αυτών (ΥΚΑΕ), αν και ως παλινοστούντες έχουν αποκτήσει ελληνική ιθαγένεια και συνεπώς δεν υπάρχουν θεσμικοί παράγοντες που τους «σπρώχνουν» προς τη συγκεκριμένη συμπεριφορά.

Όπως θα δούμε στο Κεφάλαιο 6, στην περίπτωση των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης, η τάση αυτή για σύναψη γάμου σε μικρή σχετικά ηλικία έχει σοβαρό αντίκτυπο στις δραστηριότητές τους και ιδίως στη συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

5.1. Εισαγωγή

Με βάση τα δεδομένα από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της ΕΛΣΤΑΤ, στο κεφάλαιο αυτό επιχειρούμε να διερευνήσουμε δύο επιμέρους ζητήματα. Το πρώτο ζήτημα αφορά στη μελέτη των παραγόντων εκείνων που προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό την εκπαιδευτική επίτευξη (ανώτατο εκπαιδευτικό επίπεδο ή εκπαιδευτικό προφίλ) των ατόμων που έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους και ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα των νέων 15-29 ετών, καθώς και στη μελέτη των διαφορών μεταξύ των νέων μεταναστευτικής προέλευσης και των γηγενών. Το δεύτερο ζήτημα αφορά στον προσδιορισμό των παραγόντων εκείνων που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη συμμετοχή στην εκπαιδευτική διαδικασία στο επίπεδο της τριτοβάθμιας ή μετα-τριτοβάθμιας εκπαίδευσης για όλα τα άτομα ηλικίας 18-22 ετών και στη διερεύνηση των διαφορών μεταξύ των νέων μεταναστευτικής προέλευσης και των γηγενών. Το δεύτερο ζήτημα ουσιαστικά προκύπτει από την ανάγκη να ερμηνευτούν οι σημαντικές διαφορές στο εκπαιδευτικό προφίλ των νέων μεταναστευτικής προέλευσης από τον γηγενή πληθυσμό, ειδικά όσον αφορά στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και άνω, αλλά βοηθά επίσης στη διαμόρφωση μιας εικόνας για το μέλλον, καθώς οι νέοι που σήμερα σπουδάζουν, αύριο θα διεκδικήσουν την ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

5.2. Περιγραφή δεδομένων

Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε περιγραφή των δεδομένων των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) που αξιοποιούμε, των κριτηρίων που χρησιμοποιούμε για τη δημιουργία ομάδων νέων προς σύγκριση, και των γενικών χαρακτηριστικών του δείγματος που διαμορφώθηκε όπως και των επιμέρους ομάδων

υπηκοότητας-χώρας γέννησης. Στη συνέχεια, περιγράφονται οι εξαρτημένες και ανεξάρτητες μεταβλητές της ανάλυσής μας, ενώ παραθέτουμε κάποιες περιγραφικές στατιστικές για τα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά, προτού προχωρήσουμε στην οικονομετρική αξιοποίηση των δεδομένων και στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης.

Με κριτήριο το εκπαιδευτικό επίπεδο των ατόμων, χωρίσαμε το δείγμα μας σε δύο ομάδες. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει αυτούς που ολοκληρώσει τις σπουδές τους και ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 15-29 ετών. Σε αυτή την περίπτωση, η εξαρτημένη μεταβλητή παίρνει την τιμή 1, όταν το άτομο έχει χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο (υποχρεωτική εκπαίδευση που περιλαμβάνει πρωτοβάθμια και κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση), την τιμή 2, όταν το άτομο έχει ενδιάμεσο εκπαιδευτικό επίπεδο (δηλαδή ανώτερη δευτεροβάθμια ή μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση) και την τιμή 3, όταν το άτομο έχει ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης (τριτοβάθμια ή μετα-τριτοβάθμια εκπαίδευση). Η δεύτερη ομάδα που εξετάζεται περιλαμβάνει όλα τα άτομα ηλικίας 18-22 ετών. Η επιλογή της ηλικιακής ομάδας έγινε, ώστε να είναι δυνατή η μελέτη των παραγόντων εκείνων που καθορίζουν την απόφαση να συνεχίσει κάποιος τις σπουδές του στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα. Στην περίπτωση αυτή, η εξαρτημένη μεταβλητή παίρνει την τιμή 1, όταν το άτομο φοιτά στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα, και την τιμή 0, σε διαφορετική περίπτωση.

Οι ανεξάρτητες μεταβλητές περιλαμβάνουν διάφορα χαρακτηριστικά που έχουν επισημανθεί στη σχετική βιβλιογραφία ότι επηρεάζουν τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα (προσωπικά, δημογραφικά, οικογενειακού περιβάλλοντος κλπ.). Καταρχάς, το υπόδειγμα της ποιότητας έναντι της ποσότητας των παιδιών που προτάθηκε από τον Becker (1981) υποστηρίζει ότι οι γονείς είναι πιθανότερο να επενδύσουν στην εκπαίδευση του παιδιού τους, παρά στο μεγάλο αριθμό απογόνων, όσο υψηλότερες είναι οι αποδοχές τους και όσο περισσότερο το ανθρώπινο κεφάλαιο που ενσωματώνουν, μεταξύ άλλων παραγόντων. Στις ΕΕΔ, πληροφορίες για το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων υπάρχουν μόνο για τα άτομα που διαμένουν με τους γονείς τους. Επομένως, η χρήση αυτής της πληροφορίας πιθανότατα να δημιουργούσε προβλήματα στις οικονομετρικές εκτιμήσεις, οπότε και παραλείφθηκε.

Η εθνικότητα και η χώρα προέλευσης είναι μία ακόμη ομάδα ψευδομεταβλητών που χρησιμοποιούνται βάσει των υποθέσεων του υποδείγματος εθνικού κεφαλαίου του Borjas (1992, 1994) και του μοντέλου των επενδυτικών κεφαλαίων στο σχολείο που προτάθηκε από τον Chiswick (1988). Σύμ-

φωνα με τον Borjas, οι δεξιότητες των νέων μεταναστευτικής προέλευσης δεν εξαρτώνται μόνο από τις δεξιότητες και την εμπειρία των γονιών τους στην αγορά εργασίας, αλλά και από τα χαρακτηριστικά αυτά ολόκληρης της γενιάς των γονιών τους. Οπότε, η συμμετοχή σε μια ομάδα προέλευσης μπορεί να ερμηνεύει μέρος της εκπαιδευτικής επίτευξης του παιδιού. Σύμφωνα με τον Chiswick, τα έτη εκπαίδευσης που επιλέγουν οι νέοι και οι γονείς τους καθορίζονται από την τομή της καμπύλης ζήτησης με την καμπύλη προσφοράς για σχολικές υπηρεσίες. Οι καμπύλες προσφοράς μπορεί να διαφέρουν εξαιτίας διαφορετικών προτιμήσεων για εκπαίδευση της κοινωνίας και των μελών της (περισσότερο ή λιγότερο χρήσιμη η εκπαίδευση της κοινωνίας συγκριτικά με εναλλακτικές επιλογές διάθεσης των χρημάτων) ή/και διαφορετικών επιτοκίων προεξόφλησης για μελλοντική κατανάλωση (εφόσον η εκπαίδευση ουσιαστικά σημαίνει παραίτηση από τρέχουσα κατανάλωση προς όφελος της μελλοντικής κατανάλωσης, τόσο για αυτούς που συμμετέχουν – μαθητές, όσο και για αυτούς που χρηματοδοτούν – φορολογούμενοι, γονείς κλπ.). Οι καμπύλες ζήτησης μπορεί επίσης να διαφέρουν σημαντικά μεταξύ εθνικών ομάδων εξαιτίας διαφορετικής παραγωγικότητας και αποδόσεων της εκπαίδευσης, οι οποίες αναμφισβήτητα διαμορφώνονται και από άλλους παράγοντες πέραν της παραγωγικότητας. Επομένως, το άριστο επίπεδο εκπαίδευσης ενδέχεται να σχετίζεται άμεσα με την εθνικότητα και τη χώρα προέλευσης.³⁹

Περαιτέρω, οι Gang and Zimmermann (2000) υποστηρίζουν ότι η ζήτηση για εκπαίδευση καθορίζεται από το βαθμό ενσωμάτωσης στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής, τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο και στην κοινωνική υποστήριξη που παρέχει η εθνική κοινότητα. Λαμβάνοντας υπόψη αυτά, συμπεριλάβαμε ψευδομεταβλητές για τον τόπο κατοικίας (την περιφέρεια διαμονής και το βαθμό αστικότητας), με στόχο να συλλάβουμε τη διαφορετική επίδραση της συγκέντρωσης μεταναστών ανά τη χώρα. Προκειμένου να εξετάσουμε την πρόοδο της διαδικασίας ενσωμάτωσης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, είχαμε την πρόθεση να συμπεριλάβουμε μια ψευδομεταβλητή για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς (δηλαδή αυτούς που γεννήθηκαν στην Ελλάδα, αλλά δεν έχουν ελληνική υπηκοότητα). Σύμφωνα με τους Chiswick and DeBurman (2004) πρέπει να υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις γενιές μεταναστών, αν η δεύτερη γενιά διαθέτει δεξιότητες που είναι περισσότερο προσαρ-

³⁹ Για μια αναλυτική συζήτηση της διαμόρφωσης των καμπυλών προσφοράς και ζήτησης βλέπε Κανελλόπουλος, Μαυρομαράς και Μητράκος (2009).

μοσμένες στη χώρα υποδοχής ή, με άλλα λόγια, αν η δεύτερη γενιά έχει καταφέρει να ενσωματωθεί στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής λόγω της συμμετοχής της στην εκπαιδευτική διαδικασία και της καλύτερης γνώσης της γλώσσας. Δυστυχώς, ο αριθμός των μεταναστών δεύτερης γενιάς που γεννήθηκαν στην Ελλάδα στο δείγμα μας είναι πολύ μικρός για να δώσει αξιόπιστα αποτελέσματα, οπότε η διάκριση δεν έγινε.

Τέλος, λάβαμε υπόψη το έτος πραγματοποίησης της συνέντευξης, την οικογενειακή κατάσταση, την ηλικία και το τετράγωνο αυτής. Το έτος της συνέντευξης (πέντε ψευδομεταβλητές) μπορεί να ερμηνεύει μέρος της εκπαιδευτικής επίτευξης τόσο των μεταναστών, όσο και των γηγενών, αν θεωρηθεί ως προσέγγιση των γενικών οικονομικών συνθηκών. Σε περιόδους οικονομικής άνθησης η απόφαση να συνεχίσει κάποιος να εκπαιδευτεί καθίσταται αμφίβολη επιλογή, μιας και από τη μία πλευρά το κόστος ευκαιρίας, δηλαδή οι αποδοχές που δεν εισπράττονται, και από την άλλη οι αποδόσεις της εκπαίδευσης αναμένονται μεγαλύτερα. Η οικογενειακή κατάσταση (τρεις ψευδομεταβλητές) μπορεί να επηρεάσει την απόφαση να συνεχίσει κάποιος να εκπαιδευτεί, αν ο γάμος εισάγει περιορισμούς, ειδικά για εκείνους που δεν έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους. Εναλλακτικά, η οικογενειακή κατάσταση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την προσέγγιση μη παρατηρούμενων χαρακτηριστικών του ατόμου που σχετίζονται με την απόφαση να συνεχίσει ή όχι τις σπουδές (τώρα ή στο παρελθόν). Η ηλικία και το τετράγωνο αυτής περιλαμβάνονται ως προσέγγιση των διαφορετικών γενεών, καθώς τα νεότερα άτομα αναμένεται να έχουν περισσότερα έτη εκπαίδευσης στο πλαίσιο ενός περιβάλλοντος συνεχούς εκπαιδευτικής βελτίωσης. Από την άλλη πλευρά, για αυτούς που σπουδάζουν ακόμη, θα περίμενε κανείς ότι οι μεγαλύτεροι σε ηλικία θα έχουν περισσότερα έτη εκπαίδευσης.

Ο Πίνακας 5.1 παρουσιάζει την κατανομή του δείγματος με κριτήριο τα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά και φανερώνει ότι τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες ηλικίας 15-29 ετών, μεταναστευτικής προέλευσης, έχουν σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά παρακολούθησης κάποιας επίσημης εκπαιδευτικής βαθμίδας σε σύγκριση με τους γηγενείς. Στην περίπτωση των γυναικών, το 45,9% των γηγενών παρακολουθούν κάποια εκπαιδευτική βαθμίδα σε σύγκριση με το 26,6% των γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για τους άνδρες είναι 43,6% και 23,8%. Σημειώνεται ότι η μέγιστη διαφορά μεταξύ νέων γηγενών και νέων μεταναστευτικής προέλευσης εντοπίζεται στην ομάδα 20-24 ετών (-30 εκατοστιαίες μονάδες για τους άνδρες και -30,2 εκατοστιαίες μονάδες για τις γυναίκες).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1

Σύνθετη ανάλυση του δείγματος κατά υπηκοότητα-χώρα γέννησης, ηλικία, φύλο και εκπαιδευτική κατάσταση

	Σπουδάζουν										Έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους														
	Άνδρες					Γυναίκες					Άνδρες					Γυναίκες									
	15-19	20-24	25-29	15-29	15-19	20-24	25-29	15-29	15-19	20-24	25-29	15-29	15-19	20-24	25-29	15-29	15-19	20-24	25-29						
Ομάδες ¹	8084	4776	1095	13955	8256	5168	862	14286	1992	5765	10327	18084	1680	5199	9985	16864	19,8	54,7	90,4	56,4	16,9	50,1	92,1	54,1	
ΓΤ	80,2	45,3	9,6	43,6	83,1	49,9	7,9	45,9	45	133	132	310	35	135	161	331	32,1	76,9	95,0	68,6	23,3	78,9	96,4	67,8	
ΠΚΑΕ	39	18	5	62	37	27	4	68	13	32	75	120	11	43	79	133	25,0	64,0	93,8	65,9	22,9	61,4	95,2	66,2	
ΠΑΧ	75,0	36,0	6,3	34,1	77,1	38,6	4,8	33,8	181	543	729	1453	98	427	710	1235	32,6	86,1	98,5	75,4	21,6	81,2	98,5	72,6	
ΥΑΛΒ	84	15	4	103	96	21	6	123	45	136	208	389	38	167	332	537	34,9	90,1	98,1	79,1	28,4	88,8	98,2	81,4	
ΥΚΑΕ	24	6	2	32	13	4	3	20	19	123	241	383	0	29	53	82	44,2	95,3	99,2	92,3	0,0	87,9	94,6	80,4	
ΥΑΑ	12	10	6	28	12	13	1	26	0	15	18	33	2	15	44	61	0,0	60,0	75,0	54,1	14,3	53,6	97,8	70,1	
ΥΑΧ	628	177	35	840	629	200	31	860	303	982	1403	2688	184	816	1379	2379	32,5	84,7	97,6	76,2	22,6	80,3	97,8	73,4	
ΜΠ	8712	4953	1130	14795	8885	5368	893	15146	2295	6747	11730	20772	1864	6015	11364	19243	20,9	57,7	91,2	58,4	17,3	52,8	92,7	56,0	
Σύνολο	79,1	42,3	8,8	41,6	82,7	47,2	7,3	44,0																	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.

Η πλάγια γραμματοσειρά δείχνει ποσοστά στον αντίστοιχο πληθυσμό (%).

¹ Οι σύνθετες ομάδες βάσει υπηκοότητας και χώρας γέννησης έχουν ως ακολούθως:

ΓΤ: Έλληνες γηγενείς, ΠΚΑΕ: παλινοστούντες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, ΠΑΧ: παλινοστούντες από άλλες χώρες, ΥΑΛΒ: υπήκοοι Αλβανίας, ΥΚΑΕ: υπήκοοι χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, ΥΑΑ: υπήκοοι Ασίας και Αφρικής, ΥΑΧ: υπήκοοι άλλων χωρών (ΗΠΑ, Γερμανία, Αγγλία, Αυστραλία κλπ.), ΜΠ: μεταναστευτικής προέλευσης.

Επίσης, μεγάλες είναι οι διαφορές μεταξύ των ομάδων βάσει υπηκοότητας και χώρας γέννησης. Συγκεκριμένα, τα υψηλότερα ποσοστά παρακολούθησης στο σύνολο των ηλικιών (αν και χαμηλότερα βέβαια εκείνων των γηγενών) εμφανίζουν, με την εξαίρεση των ανδρών της ομάδας «άλλων χωρών»,⁴⁰ οι «παλινοστούντες» των άλλων χωρών και οι παλινοστούντες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Το ανησυχητικό στοιχείο που προκύπτει από τον Πίνακα 5.1 είναι ότι οι υπήκοοι Αλβανίας, που αποτελούν τη μεγαλύτερη ομάδα προέλευσης μεταναστών στην Ελλάδα, εμφανίζουν από τις χαμηλότερες επιδόσεις όσον αφορά στο ποσοστό του πληθυσμού των νέων που παρακολουθεί κάποια επίσημη εκπαιδευτική βαθμίδα.

Αναφορικά με το φύλο, οι γυναίκες μεταναστευτικής προέλευσης σπουδάζουν συχνότερα από τους άνδρες (26,6% έναντι 23,8%), με τη μεγαλύτερη διαφορά να καταγράφεται στην περίπτωση των υπηκόων χωρών της Ασίας και Αφρικής (το 19,6% των νέων γυναικών σπουδάζουν έναντι μόλις 7,7% των νέων ανδρών).⁴¹ Είναι ενδιαφέρον ότι η εκπαιδευτική υπεροχή των γυναικών είναι μεγαλύτερη στις νεαρότερες ηλικίες (μόνο στην περίπτωση των υπηκόων άλλων χωρών⁴² υπερτερούν οι άνδρες), με αξιόλογη κατά φύλο διαφορά να παρατηρείται στην περίπτωση της πολυπληθέστερης ομάδας, εκείνης των Αλβανών υπηκόων, με το 78,4% των γυναικών 15-19 να σπουδάζουν σε σχέση με το 67,4% των αντίστοιχων ανδρών. Επομένως, στο μέλλον οι εκπαιδευτικές διαφορές ανδρών-γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης αναμένεται να ενταθούν υπέρ των γυναικών.

Οι διαφορές ανάμεσα στους νέους γηγενείς και τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης εντοπίζονται όχι μόνο στα ποσοστά παρακολούθησης εκπαιδευτικού προγράμματος, αλλά και στις εκπαιδευτικές βαθμίδες που παρακολουθούν (Πίνακας 5.2). Μεταξύ των νέων ηλικίας 15-19 ετών η μεγάλη πλειοψηφία (περίπου 70%-90%) σπουδάζει στην ενδιάμεση εκπαιδευτική βαθμίδα (ανώτερη δευτεροβάθμια και μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση). Πρέπει να σημειωθεί ότι τα ποσοστά των

⁴⁰ Σημειώνουμε ότι οι ομάδες YAX και YAA είναι ολιγάριθμες και, επομένως, τα όποια αποτελέσματα πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη. Από την άλλη πλευρά, ενδέχεται να πρόκειται για παιδιά μεταναστών που ήρθαν στην Ελλάδα πριν το 1990, οπότε έχουν πλήρως ενταχιστεί με την ελληνική πραγματικότητα.

⁴¹ Βλ. υποσημείωση 1.

⁴² Βλ. προηγούμενη υποσημείωση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2
Σπουδαστές κατά υπηκοότητα-χώρα γέννησης, ηλικία, φύλο
και εκπαιδευτική βαθμίδα (%)

Ομάδες ¹	Άνδρες			Γυναίκες		
	Χαμηλή	Ενδιάμεση	Υψηλή	Χαμηλή	Ενδιάμεση	Υψηλή
	15-19 ετών					
ΓΓ	7,9	79,3	12,8	7,2	76,2	16,6
ΠΚΑΕ	13,7	81,1	5,3	9,6	81,7	8,7
ΠΑΧ	15,4	79,5	5,1	8,1	86,5	5,4
ΥΑΛΒ	14,7	82,9	2,4	13,8	81,2	5,1
ΥΚΑΕ	8,3	90,5	1,2	16,7	81,3	2,1
ΥΑΑ	12,5	83,3	4,2	23,1	69,2	7,7
ΥΑΧ	0,0	75,0	25,0	16,7	75,0	8,3
ΜΠ	13,4	83,3	3,3	13,4	81,2	5,4
Σύνολο	8,3	79,6	12,2	7,6	76,6	15,8
	20-24 ετών					
ΓΓ	0,3	11,5	88,2	0,2	10,3	89,5
ΠΚΑΕ	0,0	30,0	70,0	0,0	36,1	63,9
ΠΑΧ	0,0	5,6	94,4	0,0	14,8	85,2
ΥΑΛΒ	4,6	62,1	33,3	2,0	41,4	56,6
ΥΚΑΕ	0,0	73,3	26,7	0,0	42,9	57,1
ΥΑΑ	0,0	0,0	100,0	0,0	25,0	75,0
ΥΑΧ	0,0	10,0	90,0	0,0	0,0	100,0
ΜΠ	2,3	44,9	52,8	1,0	34,0	65,0
Σύνολο	0,4	12,7	87,0	0,2	11,2	88,6
	25-29 ετών					
ΓΓ	0,8	10,0	89,2	0,3	8,6	91,0
ΠΚΑΕ	0,0	0,0	100,0	0,0	16,7	83,3
ΠΑΧ	0,0	20,0	80,0	0,0	0,0	100,0
ΥΑΛΒ	0,0	70,0	30,0	0,0	63,6	36,4
ΥΚΑΕ	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0
ΥΑΑ	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0	100,0
ΥΑΧ	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0
ΜΠ	0,0	27,3	72,7	0,0	25,8	74,2
Σύνολο	0,8	10,5	88,7	0,3	9,2	90,4

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2 (συνέχεια)

Ομάδες ¹	Άνδρες			Γυναίκες		
	Χαμηλή	Ενδιάμεση	Υψηλή	Χαμηλή	Ενδιάμεση	Υψηλή
	15-29 ετών					
ΓΓ	4,7	50,7	44,6	4,2	48,3	47,5
ΠΚΑΕ	9,2	63,1	27,7	7,0	68,8	24,2
ΠΑΧ	9,7	53,2	37,1	4,4	52,9	42,6
ΥΑΛΒ	12,5	78,8	8,7	10,9	72,3	16,7
ΥΚΑΕ	6,8	84,5	8,7	13,0	70,7	16,3
ΥΑΑ	9,4	65,6	25,0	15,0	50,0	35,0
ΥΑΧ	0,0	35,7	64,3	7,7	34,6	57,7
ΜΠ	10,5	73,0	16,5	10,0	68,3	21,7
Σύνολο	5,1	51,9	43,0	4,5	49,5	46,0

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.

¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 5.1.

Χαμηλή εκπαιδευτική βαθμίδα: πρωτοβάθμια και κατώτερη δευτεροβάθμια (υποχρεωτική), Ενδιάμεση εκπαιδευτική βαθμίδα: ανώτερη δευτεροβάθμια γενική, ανώτερη δευτεροβάθμια τεχνική και μεταλυκειακή εκπαίδευση, Υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα: ΤΕΙ, ΑΕΙ, μεταπτυχιακές σπουδές (1ο και 2ο επίπεδο).

νέων ανδρών μεταναστευτικής προέλευσης αυτής της ηλικιακής κατηγορίας που φοιτούν στην υψηλή βαθμίδα (ΤΕΙ, ΑΕΙ και μεταπτυχιακές σπουδές) υπολείπονται, τόσο συγκριτικά με τους γηγενείς, όσο και συγκριτικά με τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης (μόλις 3,3% έναντι 12,8%/16,6% των ανδρών/γυναικών γηγενών και 5,4% των γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης). Στην ίδια ηλικιακή ομάδα, οι γυναίκες εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα από τους άνδρες, με μοναδική εξαίρεση την ομάδα υπήκοοι άλλων χωρών (ΥΑΧ).

Στις δύο επόμενες ηλικιακές ομάδες (20-24 και 25-29 ετών), οι διαφορές μεταξύ των ομάδων βάσει υπηκοότητας και χώρας γέννησης είναι ακόμη πιο έντονες. Έτσι, ενώ ένα αρκετά μεγάλο μερίδιο (άνω του 80%) των νέων παλιννοστούντων από άλλες χώρες (ΠΑΧ) φοιτούν στην υψηλή βαθμίδα, το ίδιο ισχύει για μόλις έναν τους τρεις άνδρες υπηκόους Αλβανίας. Οι γυναίκες υπήκοοι Αλβανίας είναι σε λίγο καλύτερη θέση, καθώς το 56,6% στην ομάδα 20-24 ετών και το 36,4% στην ομάδα 25-29 ετών φοιτούν στην υψηλή βαθμίδα, όμως βρίσκονται χαμηλότερα από το μέσο

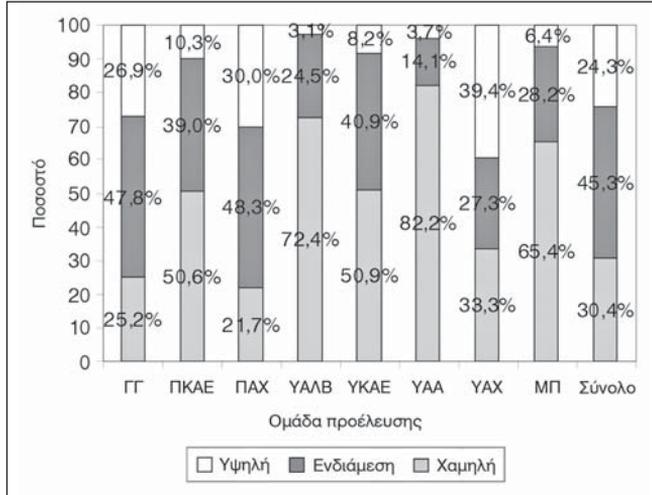
όρο των νέων μεταναστευτικής προέλευσης (65%/74,2% για τους νέους 20-24/25-29 ετών), όπως συμβαίνει και με τους υπηκόους των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΥΚΑΕ) της ομάδας 20-24 ετών. Ειδικά στην περίπτωση των γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης 20-24 και 25-29 ετών, φαίνεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία παρακολουθεί το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο (π.χ. ΥΚΑΕ, ΠΑΧ κλπ.).

Όσον αφορά τώρα στους νέους που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους, τα Διαγράμματα 5.1 και 5.2 δείχνουν ότι υπάρχουν αξιόλογες διαφορές στην εκπαιδευτική επίτευξη μεταξύ των νέων γηγενών και των νέων μεταναστευτικής προέλευσης, με εξαίρεση τους νέους «παλιννοστούντες» από άλλες χώρες (ΠΑΧ), οι οποίοι εμφανίζουν καλύτερα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες. Για παράδειγμα, 72,4% των νέων ανδρών υπηκόων Αλβανίας έχουν χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο (γυμνάσιο ή λιγότερο), ενώ μόλις 3,1% έχουν αποφοιτήσει από την υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα (τριτοβάθμια), όταν τα αντίστοιχα ποσοστά για τους νέους γηγενείς είναι 25,2% και 26,9%. Η περίπτωση των γυναικών δεν είναι πολύ διαφορετική. Οι νέες υπήκοοι Αλβανίας έχουν αποφοιτήσει από το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο σε ποσοστό 64,2%, ενώ μόλις 7,4% έχουν πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, όταν τα ποσοστά για τις αντίστοιχες Ελληνίδες είναι 16,4% και 44,1%. Συνοψίζοντας, οι παλιννοστούντες με προέλευση από άλλες χώρες (ΠΑΧ) προσομοιάζουν περισσότερο στους γηγενείς αναφορικά με την εκπαιδευτική επίτευξη ή τα καταφέρνουν ακόμη καλύτερα, όπως περίπου και οι υπήκοοι άλλων χωρών (ΥΑΧ), οι υπήκοοι των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΥΚΑΕ) βρίσκονται κάπου στη μέση της κατανομής και οι υπήκοοι χωρών της Ασίας και της Αφρικής (ΥΑΑ) μαζί με τους υπηκόους Αλβανίας (ΥΑΛΒ) βρίσκονται στο τέλος της κατάταξης.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι οι διαφορές στα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά των νέων γηγενών και των νέων μεταναστευτικής προέλευσης δεν μπορεί να αποδοθούν αποκλειστικά στις διαφορετικές ευκαιρίες και συνθήκες ζωής στην Ελλάδα. Για πολλούς νέους μετανάστες που δεν ήρθαν στην Ελλάδα σε μικρή ηλικία, η χαμηλή εκπαιδευτική επίτευξη πιθανόν να αντικατοπτρίζει το περιβάλλον της χώρας προέλευσης. Για άλλους νέους μετανάστες, βέβαια, τα εκπαιδευτικά τους χαρακτηριστικά μπορεί να οφείλονται αποκλειστικά στις συνθήκες διαβίωσης που αντιμετώπισαν στην Ελλάδα. Δυστυχώς, τα δεδομένα που χρησιμοποιούμε δεν διαθέτουν πληροφορίες για τον προσδιορισμό της χώρας στην οποία φοίτησε ο νέος για κάποια έτη ή ολοκλήρωσε τις σπουδές του.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.1

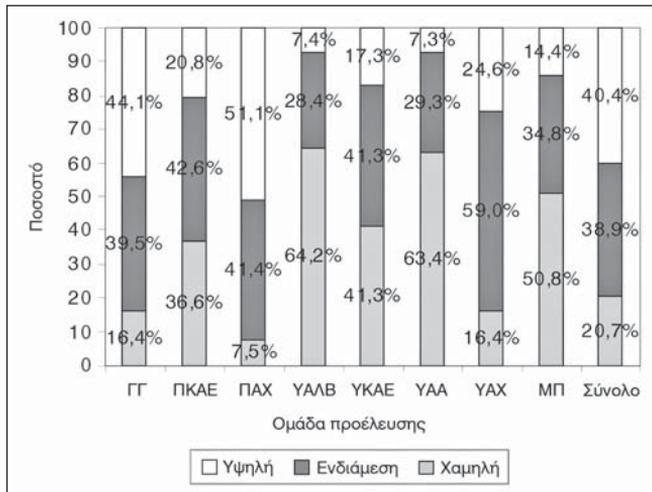
Άνδρες που έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους κατά υπηκοότητα- χώρα γέννησης και εκπαιδευτική βαθμίδα (15-29 ετών)

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.2

Γυναίκες που έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους κατά υπηκοότητα- χώρα γέννησης και εκπαιδευτική βαθμίδα (15-29 ετών)

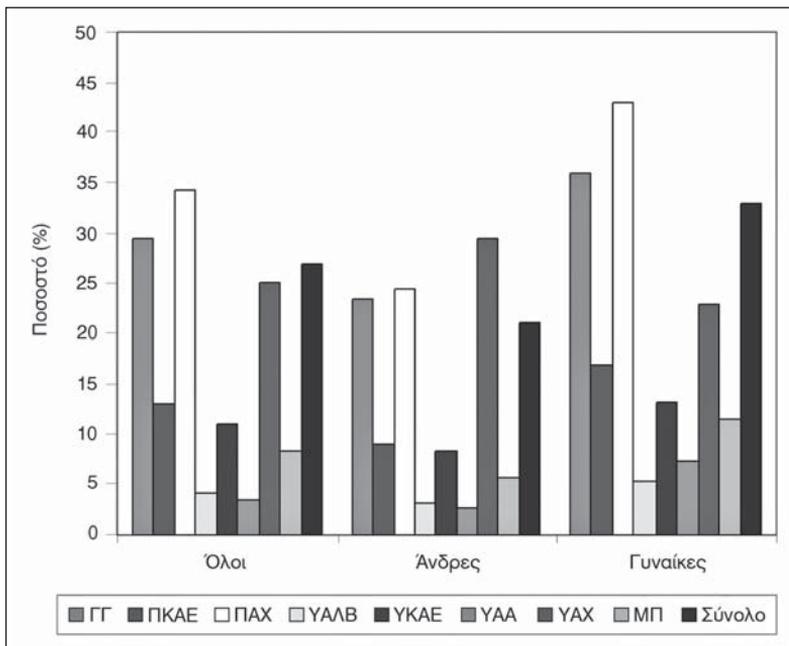

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.

Τέλος, στο Διάγραμμα 5.3 παρουσιάζονται τα ποσοστά των ατόμων ηλικίας 18-22 ετών που φοιτούν στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα (βάσει Πίνακα 6Α.4). Η πρώτη παρατήρηση που μπορεί να κάνει κάποιος είναι ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των νέων γηγενών και μεταναστευτικής προέλευσης, με τους πρώτους να εμφανίζουν πολύ υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα, ανεξάρτητα από το φύλο. Η δεύτερη παρατήρηση είναι ότι, με εξαίρεση τους υπηκόους χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, οι υπήκοοι Αλβανίας παρουσιάζουν τα χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής. Η τρίτη παρατήρηση είναι ότι, ανεξάρτητα από την ομάδα προέλευσης, οι γυναίκες συνεχίζουν τις σπουδές τους στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα συχνότερα από τους άνδρες. Οι άνδρες υπήκοοι Αλβανίας ομοιάζουν με τους άνδρες γηγενείς, εφόσον εμφανίζουν παρόμοιου μεγέθους «μειονέκτημα» σε σύγκριση με τις γυναίκες της ίδιας υπηκοότητας (-8,6 και -8,3 εκατοστιαίες μονάδες, αντίστοιχα).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.3

Ποσοστό δείγματος που φοιτά στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα κατά φύλο και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (18-22 ετών)

Πηγή: Αδημοσίετα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.

5.3. Μεθοδολογία

Λαμβάνοντας υπόψη τη φύση των δεδομένων και τους περιορισμούς που θέτει το πλήθος των διαθέσιμων παρατηρήσεων, αποφασίσαμε να χρησιμοποιήσουμε δύο διαφορετικές μεθόδους εκτίμησης των παραγόντων που διαμορφώνουν την πιθανότητα να έχει ολοκληρώσει κάποιος ένα δεδομένο εκπαιδευτικό επίπεδο (τα άτομα έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους) και την πιθανότητα να φοιτά στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Στην πρώτη περίπτωση χρησιμοποιείται ένα ordered probit και στη δεύτερη περίπτωση ένα bivariate probit, ενώ και στις δύο περιπτώσεις επιλέχθηκε η μέθοδος της μέγιστης πιθανοφάνειας (maximum-likelihood).

Η ανάλυση ξεκινά με τα άτομα που έχουν ήδη ολοκληρώσει τις σπουδές τους. Η εξαρτημένη μεταβλητή αντανακλά τρία διαφορετικά ενδεχόμενα (1: χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, 2: ενδιάμεσο εκπαιδευτικό επίπεδο και 3: υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο) και, επομένως, μας υπαγορεύει τη χρήση ordinal probit, στο οποίο οι απόλυτες τιμές της εξαρτημένης μεταβλητής δεν έχουν σημασία, όμως οι μεγαλύτερες τιμές αντιπροσωπεύουν υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο. Κατά τη διαδικασία εκτίμησης μία θεμελιώδης μήτρα εκτιμάται ως γραμμική συνάρτηση των ανεξάρτητων μεταβλητών και μιας ομάδας σημείων τομής. Η πιθανότητα να παρατηρήσει κάποιος ένα συγκεκριμένο ενδεχόμενο i καθορίζεται από την πιθανότητα το αποτέλεσμα της εκτιμώμενης γραμμικής εξίσωσης, συν ένα τυχαίο σφάλμα, να βρίσκεται μέσα στα όρια που ορίζουν τα σημεία τομής που αντιστοιχούν στο συγκεκριμένο ενδεχόμενο (Greene, 2003):

$$\Pr(\text{ενδεχόμενο}_j = i) = \Pr(\kappa_{i-1} < \beta_1 x_{1j} + \beta_2 x_{2j} + \dots + \beta_k x_{kj} + u_j \leq \kappa_i). \quad (1)$$

Υποθέτουμε ότι το u_j ακολουθεί κανονική κατανομή. Σε κάθε περίπτωση οι παράμετροι $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ μαζί με τα σημεία τομής $\kappa_1, \kappa_2, \dots, \kappa_{i-1}$, όπου i είναι ο αριθμός των πιθανών ενδεχομένων (τρία στη δική μας περίπτωση), εκτιμώνται ταυτόχρονα. κ_0 ισούται με $-\infty$ και κ_j ισούται με $+\infty$. Στην ουσία, οι προβλέψεις που προέρχονται από το ordered probit ισοδυνα-

μούν με την πιθανότητα το $\beta_1 x_{1j} + \beta_2 x_{2j} + \dots + \beta_k x_{kj} + u_j$ να βρίσκεται μεταξύ ενός ζεύγους των σημείων τομής κ_{i-1} και κ_i . Με άλλα λόγια, θέτοντας $S_j = \beta_1 x_{1j} + \beta_2 x_{2j} + \dots + \beta_k x_{kj}$ προκύπτει:

$$\Pr (S_j + u_j < \kappa) = \Phi(\kappa - S_j) \quad (2)$$

$$\Pr (S_j + u_j > \kappa) = 1 - \Phi(\kappa - S_j) = \Phi(S_j - \kappa) \quad (3)$$

$$\Pr (\kappa_1 < S_j + u < \kappa_2) = \Phi(\kappa_2 - S_j) - \Phi(\kappa_1 - S_j) \quad (4)$$

όπου $\Phi()$ παριστά την τυπική κανονική σωρευτική συνάρτηση κατανομής.

Η ανάλυση συνεχίζεται για τα άτομα ηλικίας 18-22 ετών, δηλαδή εκείνα που αντιστοιχούν στις συνηθισμένες ηλικίες παρακολούθησης υψηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας. Κατά συνέπεια, χρησιμοποιείται ένα bivariate probit στο οποίο η εξαρτημένη μεταβλητή παίρνει την τιμή 1, όταν το άτομο πράγματι σπουδάζει και την τιμή 0 σε διαφορετική περίπτωση. Ένα μοντέλο probit ορίζεται ως εξής (Wooldridge, 2003):

$$\Pr (y_i \neq 0 | x_i) = \Phi(x_i b) \quad (5)$$

όπου $\Phi()$ αναπαριστά την τυπική κανονική σωρευτική συνάρτηση κατανομής και $x_i b$ είναι γνωστό ως δείκτης probit.

Πριν περάσουμε στα αποτελέσματα, να διευκρινίσουμε ότι για τα άτομα που έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους εκτιμήθηκε καταρχάς μία εξίσωση για το συνολικό δείγμα και, στη συνέχεια, μία εξίσωση για τους νέους γηγενείς και δύο εξισώσεις για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης, η πρώτη χωρίς διαφοροποίηση των μεταναστών βάσει ομάδας υπηκοότητας-χώρας γέννησης και η δεύτερη με τη χρήση ψευδομεταβλητών για τις ομάδες υπηκοότητας-χώρας γέννησης. Εκτιμήθηκαν, επίσης, ξεχωριστές εξισώσεις για τέσσερις ομάδες βάσει υπη-

κοότητας-χώρας γέννησης, και συγκεκριμένα για τους «παλινοστούντες» από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ), τους «παλινοστούντες» από άλλες χώρες (ΠΑΧ), τους υπηκόους Αλβανίας (ΥΑΛΒ) και τους υπηκόους χωρών Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΥΚΑΕ).⁴³ Κατά αντιστοιχία, για τα άτομα που φοιτούν σε κάποια εκπαιδευτική βαθμίδα εκτιμήθηκε μια εξίσωση για το σύνολο του δείγματος και, μετά, μία εξίσωση για τους νέους γηγενείς και δύο εξισώσεις για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης, όπου χρησιμοποιήθηκαν ψευδομεταβλητές για να προσδιοριστούν οι διαφορετικές επιπτώσεις της εθνικής προέλευσης. Για λόγους ευκολίας, από εδώ και στο εξής θα χρησιμοποιούμε τον όρο «ομάδα προέλευσης» για να χαρακτηρίσουμε κάθε επιμέρους ομάδα που προκύπτει με βάση το κριτήριο υπηκοότητας-χώρας γέννησης των ατόμων.

5.4. Αποτελέσματα

Ξεκινάμε την παρουσίασή μας με το δείγμα αυτών που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους. Η ομαδοποίησή τους γίνεται με βάση την υπηκοότητα και τη χώρα γέννησης σε επτά ομάδες, όπως περιγράφηκε παραπάνω. Επιπλέον, οι νέοι που ανήκουν στις ομάδες βάσει υπηκοότητας και χώρας γέννησης, εκτός από την ομάδα Έλληνες γηγενείς (ΓΓ), ομαδοποιούνται ως νέοι μεταναστευτικής προέλευσης (ΜΠ), ώστε να επιτρέπεται η άμεση σύγκριση νέων γηγενών και νέων μεταναστευτικής προέλευσης. Μιας και οι εκτιμημένες παράμετροι από μόνες τους δεν επιτρέπουν κάποια άμεση ερμηνεία, εκτός από το πρόσημο, τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων παρατίθενται στο Παράρτημα (Πίνακας 6Α.2.1 και Πίνακας 6Α.2.2).

Με βάση τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων, έχει ενδιαφέρον να προσδιοριστεί η μεταβολή της πιθανότητας να παρατηρήσουμε ένα συγκεκριμένο ενδεχόμενο (οριακή επίδραση), όταν μεταβάλλεται ένας από τους παράγοντες που έχουμε υποθέσει ότι τη διαμορφώνουν. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Πίνακα 5.3α το γυναικείο φύλο μειώνει

⁴³ Οι πληροφορίες για τις ομάδες ΥΑΑ και ΥΑΧ εμφανίζουν προβλήματα, καθώς εντοπίζονται πολλά κενά κελιά (missing cells). Για λόγους συγκρισιμότητας επιλέχθηκε να μην χρησιμοποιηθούν εκτιμήσεις με λιγότερες μεταβλητές.

την πιθανότητα να έχει ολοκληρώσει κάποιος τη χαμηλή εκπαιδευτική βαθμίδα κατά περίπου 15%, ενώ η οριακή επίδραση είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης. Επιπλέον, η μεταναστευτική προέλευση αυξάνει την πιθανότητα χαμηλής εκπαίδευσης κατά 36,1%. Μεγαλύτερη σημασία έχει το μέγεθος της πόλης διαμονής, δηλαδή η αστικότητα όπως αυτή μετρείται από την πληθυσμιακή πυκνότητα, και λιγότερο η περιφέρεια διαμονής. Η διαμονή σε μικρότερη πόλη είναι αντιστρόφως ανάλογη της πιθανότητας χαμηλής εκπαίδευσης, καθώς όσο μεγαλύτερη είναι η πόλη διαμονής τόσο μικρότερη είναι η επίπτωση, ανεξάρτητα από την εθνική προέλευση. Είναι ενδιαφέρον ότι η θετική επίδραση στην πιθανότητα χαμηλής εκπαίδευσης είναι ισχυρότερη στην περίπτωση διαμονής σε αγροτική περιοχή για τους γηγενείς, ενώ σε κάθε άλλη περίπτωση ισχύει το αντίστροφο. Αυτό σημαίνει ότι η «τιμωρία» από την παραμονή σε αγροτική περιοχή είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση των γηγενών. Ο γάμος, η χηρεία και το διαζύγιο φαίνεται να αυξάνουν την πιθανότητα χαμηλής εκπαίδευσης, με τους γηγενείς να επηρεάζονται περισσότερο όταν είναι χήροι ή διαζευγμένοι.⁴⁴ Το έτος της συνέντευξης έχει σημασία μόνο για τους γηγενείς και αυξάνει την πιθανότητα χαμηλής εκπαίδευσης, πιθανόν λόγω της διαρκούς ανόδου του επιπέδου εκπαίδευσης του πληθυσμού.

Τέλος, η εκτίμηση του υποδείγματος για τέσσερις εθνικές ομάδες (Πίνακας 5.3β) φανερώνει διαφορές μεταξύ των ομάδων νέων μεταναστευτικής προέλευσης αναφορικά με το μέγεθος των οριακών επιπτώσεων. Το γυναικείο φύλο επιδρά περισσότερο στους «παλινοστούντες» από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και στους υπηκόους Αλβανίας. Η διαμονή στη Βόρεια ή τη Νότια Ελλάδα (περιφέρεια) μειώνει την πιθανότητα χαμηλής εκπαίδευσης (περίπου κατά 23%), σε σύγκριση με αυτούς που διαμένουν στην Αττική, μόνο στην περίπτωση των ΠΚΑΕ. Αντίθετα, το μέγεθος της πόλης διαμονής εμφανίζεται σημαντικό για τις περισσότερες εθνικές ομάδες, αυξάνοντας πάντοτε την πιθανότητα χαμηλής εκπαίδευσης σε σύγκριση με αυτούς που διαμένουν στην Αθήνα, με μεγαλύτερη ένταση στην περίπτωση των ΠΚΑΕ.

---

⁴⁴ Ο αριθμός αυτών που έχουν παντρευτεί και χωρίσει έως τα 29 έτη δεν είναι μεγάλος, επομένως τα αποτελέσματα θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με προσοχή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3α
 Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα ολοκλήρωσης
 της χαμηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας (15-29 ετών)

	Σύνολο		ΓΤ		ΜΠ Ι		ΜΠ ΙΙ'	
Γυναίκα	-0,153 ***	0,003	-0,130 ***	0,003	-0,238 ***	0,014	-0,187 ***	0,014
Ηλικία	-0,217 ***	0,006	-0,198 ***	0,006	-0,193 ***	0,027	-0,212 ***	0,028
Ηλικία ² /100	0,395 ***	0,013	0,362 ***	0,013	0,338 ***	0,055	0,378 ***	0,057
Βόρεια Ελλάδα	-0,007	0,006	0,001	0,006	-0,093 ***	0,024	0,013	0,025
Κεντρική Ελλάδα	0,004	0,007	0,005	0,006	-0,001	0,010	0,010	0,025
Νότια Ελλάδα	0,017 **	0,007	0,019 ***	0,007	-0,017	0,025	0,010	0,025
Νησιωτική χώρα	0,003	0,008	0,009	0,008	-0,061 *	0,034	-0,009	0,035
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,013	0,009	0,017 *	0,009	0,027	0,031	0,015	0,032
Αστικές περιοχές	0,069 ***	0,007	0,066 ***	0,007	0,064 ***	0,022	0,079 ***	0,022
Ημιαστικές περιοχές	0,152 ***	0,009	0,145 ***	0,009	0,140 ***	0,023	0,142 ***	0,024
Αγροτικές περιοχές	0,242 ***	0,009	0,231 ***	0,009	0,162 ***	0,026	0,180 ***	0,026
Έγγαμος	0,201 ***	0,005	0,188 ***	0,005	0,211 ***	0,014	0,173 ***	0,015
Χήρος-διαζευγμένος	0,300 ***	0,025	0,302 ***	0,027	0,204 ***	0,048	0,194 ***	0,050
2004	0,049 ***	0,006	0,058 ***	0,006	-0,067 ***	0,021	-0,021	0,022
2005	0,055 ***	0,006	0,062 ***	0,006	-0,050 **	0,022	-0,014	0,022
2006	0,039 ***	0,006	0,043 ***	0,006	-0,014	0,023	0,002	0,023
2007	0,029 ***	0,006	0,034 ***	0,006	-0,039 *	0,023	-0,014	0,023
2008	0,028 ***	0,006	0,029 ***	0,006	-0,002	0,023	0,008	0,023
2009	-0,001	0,006	0,000	0,006	-0,001	0,022	0,002	0,022
ΠΚΑΕ							-0,246 ***	0,020
ΠΑΧ							-0,487 ***	0,016

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3α (συνέχεια)

	Σύνολο		ΓΓ		ΜΠ I		ΜΠ II ¹	
ΥΚΑΕ							-0,196 ***	0,017
ΥΑΑ							0,144 ***	0,023
ΥΑΧ							-0,376 ***	0,032
ΜΠ	0,361 ***	0,007						

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

Σημείωση: **** = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

¹ Η ομάδα αναφοράς είναι οι άνδρες υπήκοοι Αλβανίας.

Οι οριακές επιπτώσεις στην πιθανότητα ολοκλήρωσης της υψηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας είναι οι αναμενόμενες με βάση τα αποτελέσματα για τη χαμηλή βαθμίδα. Σύμφωνα με τον Πίνακα 5.4α η μεταναστευτική προέλευση μειώνει την πιθανότητα υψηλής εκπαίδευσης κατά 26,1%, ενώ το γυναικείο φύλο την αυξάνει, ιδιαίτερα στην περίπτωση των γηγενών. Η θετική επίδραση του γυναικείου φύλου μειώνεται στην περίπτωση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης, όταν εισάγονται επιπλέον μεταβλητές (ΜΠ II). Η περιφέρεια διαμονής δεν φαίνεται να έχει ούτε εδώ σημαντική επίπτωση (-2,6% η Νότια Ελλάδα, αλλά μόνο για τους γηγενείς), σε αντιδιαστολή με το μέγεθος της πόλης διαμονής. Η διαμονή εκτός Αθηνών συνεπάγεται μείωση της πιθανότητας υψηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας, μεγαλύτερη στην περίπτωση των γηγενών (σε αντιδιαστολή με ό,τι συμβαίνει στην πιθανότητα χαμηλής εκπαίδευσης) και αντιστρόφως ανάλογη με την πληθυσμιακή πυκνότητα της περιοχής διαμονής. Αντίστοιχα αρνητική είναι η επίπτωση όταν κανείς είναι έγγαμος, χήρος ή διαζευγμένος, αλλά πάλι μεγαλύτερη για τους γηγενείς. Το έτος από το οποίο προέρχεται η παρατήρηση ασκεί μειούμενη επίπτωση στην πιθανότητα υψηλής εκπαίδευσης όσο πλησιάζουμε στο έτος 2010, αλλά μόνο στην περίπτωση των γηγενών (-7,9% το 2005, -5,7% το 2006 και -4,6% το 2007). Όσον αφορά στις ομάδες προέλευσης, η ταξινόμηση σε κάποια άλλη ομάδα προέλευσης εκτός των υπηκόων Αλβανίας συνεπάγεται αύξηση της πιθανότητας υψηλής εκπαίδευσης (με εξαίρεση τους υπηκόους Ασίας και Αφρικής).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3β
 Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα ολοκλήρωσης
 της χαμηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας (15-29 ετών)

	ΠΚΑΕ		ΠΑΧ		ΥΑΛΒ		ΥΚΑΕ	
Γυναίκα	-0,207 ***	0,035	-0,131 ***	0,031	-0,178 ***	0,020	-0,146 ***	0,030
Ηλικία	-0,144 **	0,069	-0,151 ***	0,054	-0,173 ***	0,035	-0,304 ***	0,064
Ηλικία ² /100	0,230	0,144	0,268 **	0,111	0,305 ***	0,072	0,564 ***	0,131
Βόρεια Ελλάδα	-0,231 ***	0,055	0,107	0,077	0,050	0,030	0,006	0,074
Κεντρική Ελλάδα	-0,140	0,107	0,076	0,101	0,007	0,028	-0,048	0,070
Νότια Ελλάδα	-0,223 ***	0,073	0,058	0,114	0,013	0,030	0,037	0,064
Νησιωτική χώρα	-0,024	0,154	0,105	0,122	-0,036	0,040	0,107	0,108
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,230 ***	0,081	-0,056	0,055	0,013	0,044	-0,025	0,085
Αστικές περιοχές	0,144 **	0,067	0,037	0,083	0,080 ***	0,026	0,074	0,061
Ημιαστικές περιοχές	0,390 ***	0,075	0,085	0,108	0,143 ***	0,025	0,061	0,074
Αγροτικές περιοχές	0,362 ***	0,083	0,078	0,108	0,169 ***	0,027	0,161 **	0,078
Έγγαμος	0,245 ***	0,040	0,099 **	0,042	0,202 ***	0,021	0,107 ***	0,031
Χήρος-διαζευγμένος	0,196	0,132	0,602 **	0,296	0,172 ***	0,063	0,176	0,115
2004	0,068	0,058	0,025	0,046	0,016	0,028	-0,085 **	0,046
2005	0,024	0,056	0,018	0,045	0,006	0,028	-0,044	0,050
2006	0,138 **	0,065	0,014	0,052	-0,019	0,030	-0,002	0,050
2007	0,052	0,064	0,112	0,069	0,011	0,029	-0,036	0,053
2008	0,095	0,068	-0,026	0,044	0,031	0,028	-0,074	0,051
2009	-0,031	0,058	-0,025	0,043	0,009	0,028	0,008	0,050

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.4α
 Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα ολοκλήρωσης
 της υψηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας (15-29 ετών)

	Σύνολο		ΓΓ		ΜΠ Ι		ΜΠ ΙΙ'	
Γυναίκα	0,180 ***	0,004	0,185 ***	0,004	0,101 ***	0,007	0,067 ***	0,006
Ηλικία	0,252 ***	0,007	0,280 ***	0,008	0,078 ***	0,011	0,073 ***	0,010
Ηλικία ² /100	-0,460 ***	0,016	-0,513 ***	0,017	-0,136 ***	0,022	-0,131 ***	0,020
Βόρεια Ελλάδα	0,008	0,008	-0,001	0,009	0,040 ***	0,011	-0,004	0,008
Κεντρική Ελλάδα	-0,004	0,008	-0,008	0,009	0,000	0,010	-0,003	0,009
Νότια Ελλάδα	-0,020 **	0,008	-0,026 ***	0,009	0,007	0,010	-0,003	0,009
Νησιωτική χώρα	-0,004	0,009	-0,012	0,011	0,026	0,016	0,003	0,012
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,015	0,010	-0,023 *	0,012	-0,010	0,012	-0,005	0,011
Αστικές περιοχές	-0,076 ***	0,007	-0,088 ***	0,009	-0,025 ***	0,008	-0,026 ***	0,007
Ημιαστικές περιοχές	-0,143 ***	0,007	-0,163 ***	0,008	-0,049 ***	0,007	-0,042 ***	0,006
Αγροτικές περιοχές	-0,217 ***	0,007	-0,249 ***	0,008	-0,055 ***	0,007	-0,050 ***	0,006
Έγγαμος	-0,188 ***	0,004	-0,205 ***	0,005	-0,085 ***	0,006	-0,059 ***	0,005
Χήρος-διαζευγμένος	-0,208 ***	0,010	-0,241 ***	0,012	-0,061 ***	0,010	-0,049 ***	0,009
2004	-0,054 ***	0,006	-0,075 ***	0,007	0,029 ***	0,010	0,008	0,008
2005	-0,059 ***	0,006	-0,079 ***	0,007	0,021 **	0,010	0,005	0,008
2006	-0,043 ***	0,006	-0,057 ***	0,007	0,006	0,009	-0,001	0,008
2007	-0,032 ***	0,007	-0,046 ***	0,008	0,016	0,010	0,005	0,008
2008	-0,031 ***	0,007	-0,039 ***	0,008	0,001	0,009	-0,003	0,008
2009	0,001	0,007	0,001	0,008	0,001	0,009	-0,001	0,008
ΠΚΑΕ							0,117 ***	0,013

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.4α (συνέχεια)

	Σύνολο		ΓΓ	ΜΠ Ι	ΜΠ ΙΙ ¹
ΠΑΧ					0,394 *** 0,028
ΥΚΑΕ					0,084 *** 0,009
ΥΑΑ					-0,041 *** 0,006
ΥΑΧ					0,249 *** 0,038
ΜΠ	-0,261 ***	0,003			

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

Σημείωση: ***/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

¹ Η ομάδα αναφοράς είναι οι άνδρες υπήκοοι Αλβανίας.

Πρέπει να τονιστεί ότι υπάρχουν σίγουρα κι άλλοι σημαντικοί παράγοντες που επηρεάζουν την πιθανότητα φοίτησης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, οι οποίοι δυστυχώς δεν μπορούν να εξεταστούν εδώ. Μεταξύ των παραγόντων αυτών είναι οι οικονομικοί πόροι που διαθέτουν οι νέοι ή οι γονείς τους, εφόσον η πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση προϋποθέτει δαπάνες. Ειδικότερα, η εισαγωγή στα σχετικά ελληνικά ιδρύματα είναι σχεδόν αδύνατη χωρίς τη χρηματοδότηση φροντιστηριακών σπουδών ή ιδιαίτερων μαθημάτων. Εφόσον οι περισσότεροι γονείς των νέων με μεταναστευτική προέλευση έχουν περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες, είναι αναμενόμενο τα παιδιά τους να φοιτούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση με μικρότερη συχνότητα απ' ό,τι οι συνομήλικοί τους γηγενείς. Βέβαια, ορισμένοι νέοι μεταναστευτική προέλευσης που εξετάζονται εδώ έφτασαν στην Ελλάδα σε ηλικία μεγαλύτερη από εκείνη κατά την οποία ξεκινούν συνήθως οι τριτοβάθμιες σπουδές.

Σύμφωνα με τον Πίνακα 5.4β, διαφορές δεν εντοπίζονται μόνο μεταξύ γηγενών και νέων μεταναστευτικής προέλευσης, αλλά και ανάμεσα στους τελευταίους με γνώμονα την ομάδα προέλευσης που ανήκουν. Έτσι η επίπτωση του γυναικείου φύλου είναι πολύ ισχυρότερη στην περίπτωση των «παλιννοστούντων» άλλων χωρών (27,9% έναντι 11,5% των

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.4β
Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα ολοκλήρωσης της υψηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας (15-29 ετών)

	ΠΚΑΕ		ΠΑΧ		ΥΑΛΒ		ΥΚΑΕ	
Γυναίκα	0,115 ***	0,020	0,279 ***	0,056	0,045 ***	0,006	0,071 ***	0,015
Ηλικία	0,080 **	0,038	0,344 ***	0,117	0,041 ***	0,009	0,153 ***	0,032
Ηλικία ² /100	-0,127	0,080	-0,613 **	0,241	-0,073 ***	0,018	-0,283 ***	0,066
Βόρεια Ελλάδα	0,117 ***	0,027	-0,232	0,155	-0,011	0,007	-0,003	0,037
Κεντρική Ελλάδα	0,100	0,097	-0,141	0,153	-0,002	0,007	0,026	0,040
Νότια Ελλάδα	0,186 **	0,090	-0,108	0,176	-0,003	0,007	-0,018	0,030
Νησιωτική χώρα	0,014	0,092	-0,175	0,151	0,009	0,011	-0,046	0,039
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,111 ***	0,035	0,161	0,200	-0,003	0,010	0,013	0,045
Αστικές περιοχές	-0,076 **	0,034	-0,080	0,172	-0,019 ***	0,006	-0,035	0,028
Ημιαστικές περιοχές	-0,144 ***	0,021	-0,153	0,152	-0,030 ***	0,005	-0,029	0,032
Αγροτικές περιοχές	-0,126 ***	0,019	-0,149	0,171	-0,033 ***	0,005	-0,066 **	0,026
Έγγαμος	-0,125 ***	0,020	-0,188 ***	0,065	-0,051 ***	0,006	-0,054 ***	0,016
Χήρος-διαζευγμένος	-0,080 **	0,039	-0,392 ***	0,050	-0,030 ***	0,008	-0,068 **	0,033
2004	-0,035	0,028	-0,053	0,093	-0,004	0,006	0,047	0,028
2005	-0,013	0,029	-0,039	0,094	-0,001	0,007	0,023	0,028
2006	-0,064 **	0,026	-0,030	0,108	0,005	0,007	0,001	0,025
2007	-0,027	0,031	-0,189 **	0,087	-0,003	0,007	0,019	0,029
2008	-0,047	0,029	0,065	0,124	-0,007	0,006	0,041	0,032
2009	0,018	0,035	0,063	0,120	-0,002	0,007	-0,004	0,024

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

Σημείωση: *****/** = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

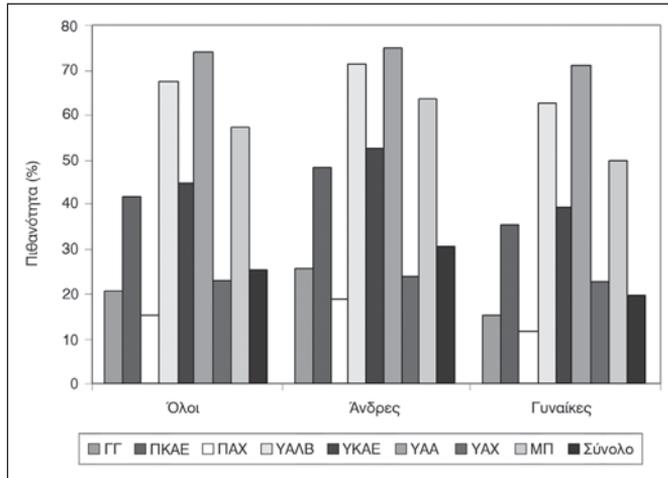
ΠΚΑΕ και 4,5% των ΥΑΛΒ), ακόμη και έναντι των γηγενών (18,5%, βλέπε Πίνακα 5.4α). Η διαμονή σε οποιαδήποτε περιφέρεια εκτός Αττικής αυξάνει την πιθανότητα υψηλής εκπαίδευσης μόνο στην περίπτωση των «παλινοστούτων» από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Πιο συστηματική επίπτωση φαίνεται να έχει η διαμονή σε λιγότερο αστική περιοχή, τουλάχιστον για τους ΠΚΑΕ και τους ΥΑΛΒ (αύξουσα με αποκορύφωμα τις αγροτικές περιοχές), οπότε μειώνεται η πιθανότητα υψηλής εκπαίδευσης με μεγαλύτερη ένταση στην περίπτωση των ΠΚΑΕ, όταν αυτοί διαμένουν εκτός Αθηνών. Ο γάμος μειώνει την πιθανότητα υψηλής εκπαίδευσης, με την επίπτωση να κυμαίνεται από -5,1% (ΥΑΛΒ) έως -18,8% (ΠΑΧ), αλλά πάντοτε χαμηλότερη από εκείνη για τους γηγενείς (βλέπε Πίνακα 5.4α). Σημειώνεται ότι το έτος της συνέντευξης δεν έχει κανέναν ιδιαίτερο ρόλο.

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη της επίπτωσης κάθε ανεξάρτητου χαρακτηριστικού στην πιθανότητα ολοκλήρωσης είτε της χαμηλής είτε της υψηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας, τα Διαγράμματα 5.4 και 5.5 (με βάση τον Πίνακα 6Α.3) παριστούν τις εκτιμημένες πιθανότητες ολοκλήρωσης ανά εκπαιδευτική βαθμίδα με βάση τα αποτελέσματα των υποδειγμάτων ανάλογα με το φύλο και την ομάδα προέλευσης και επιβεβαιώνουν τα συμπεράσματα ως τώρα, δηλαδή τις έντονες διαφορές ανάμεσα στις ομάδες προέλευσης και το πρότυπο αναφορικά με το φύλο, ειδικά στην περίπτωση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης (χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης) και των γηγενών (υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης). Συνοψίζοντας, με τους άλλους παράγοντες να παραμένουν σταθεροί, οι νέοι υπήκοοι χωρών της Ασίας και Αφρικής, οι νέοι υπήκοοι Αλβανίας και οι νέοι άνδρες γενικά παρουσιάζουν «χειρότερα» εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά και, κατά συνέπεια, οι προοπτικές τους στην αγορά εργασίας δεν φαίνονται θετικές.

Αυτοί που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους θεωρητικά έχουν ενταχθεί στην αγορά εργασίας, ανεξάρτητα αν εργάζονται ή όχι. Τι συμβαίνει όμως με αυτούς που σπουδάζουν ακόμη και πρόκειται να διεκδικήσουν την ένταξή τους στην αγορά εργασίας στο μέλλον; Με βάση τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων της πιθανότητας να φοιτά κανείς στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα (Πίνακας 6Α.5) υπολογίζονται οι οριακές επιπτώσεις στον Πίνακα 5.5. Η μεταναστευτική προέλευση μειώνει την πιθανότητα φοίτησης στην υψηλή βαθμίδα εκπαίδευσης κατά 34,2%, ανεξάρτητα από τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά του ατόμου (εξίσωση: Σύνολο).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.4

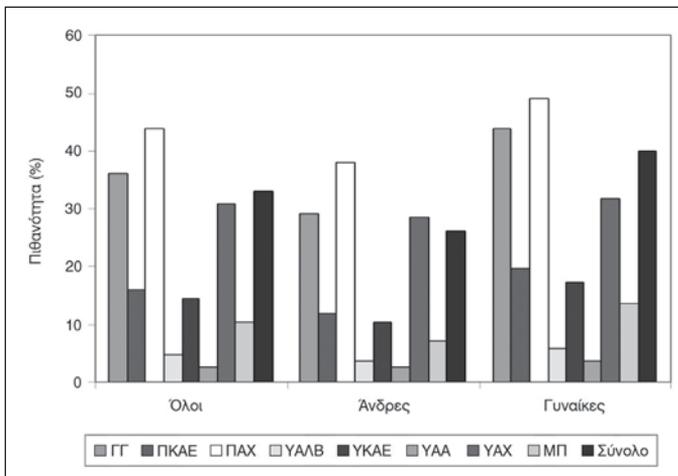
Εκτιμημένες πιθανότητες ολοκλήρωσης της χαμηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας κατά φύλο και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (15-29 ετών)

Πηγή: Αδημοσίετα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.5

Εκτιμημένες πιθανότητες ολοκλήρωσης της υψηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας κατά φύλο και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (15-29 ετών)

Πηγή: Αδημοσίετα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.

Το γυναικείο φύλο επιδρά θετικά στην πιθανότητα φοίτησης στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα ανεξάρτητα από την ομάδα προέλευσης, όμως η επίδραση είναι ισχυρότερη στην περίπτωση των νέων γηγενών (7,5% έναντι 6,5% των νέων μεταναστευτικής προέλευσης). Η διαμονή στις περιφέρειες της Βόρειας και της Κεντρικής Ελλάδας έχει θετική επίπτωση στην πιθανότητα φοίτησης στην υψηλή βαθμίδα εκπαίδευσης, τουλάχιστον για τους γηγενείς, ενώ η διαμονή στη Νότια Ελλάδα (μόνο νέοι μεταναστευτικής προέλευσης) και τη νησιωτική Ελλάδα επιδρά αρνητικά στην ίδια πιθανότητα, πάντοτε συγκριτικά με τους νέους που διαμένουν στην Αττική. Παρόμοια, η διαμονή σε περιοχές πέραν της πρωτεύουσας συνεπάγεται μείωση της πιθανότητας φοίτησης στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα, πολύ ισχυρότερη στην περίπτωση των γηγενών (από 8,1% έως 41% στους γηγενείς έναντι 7% έως 7,8% για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης στο υπόδειγμα ΜΠΙ). Τέλος, η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου, που πιθανότατα οδηγεί σε αρνητικό πρόσημο την επίπτωση διεξαγωγής συνέντευξης πριν το 2010, καταγράφεται μόνο για τους γηγενείς και για τα έτη 2004-2005 (αρνητική επίπτωση στη σχετική πιθανότητα έως 8% περίπου).

Όσον αφορά στους νέους μεταναστευτικής προέλευσης ειδικά, το υπόδειγμα ΜΠΙΙ έχει ορισμένες επιπλέον μεταβλητές,⁴⁵ προκειμένου να ληφθεί υπόψη τυχόν σημαντική ετερογένεια των ομάδων προέλευσης. Η προσθήκη των επιπλέον ψευδομεταβλητών για την ομάδα προέλευσης δεν αλλάζει σημαντικά (μιας και η ομάδα αναφοράς είναι πλέον οι άνδρες υπήκοοι Αλβανίας) το μέγεθος των οριακών επιπτώσεων των μεταβλητών που υπάρχουν και στο υπόδειγμα ΜΠΙ, τουλάχιστον αυτών που είναι στατιστικά σημαντικές. Η καινούργια πληροφορία που προκύπτει όμως είναι ότι μόνο οι υπήκοοι των χωρών της Ασίας και Αφρικής (ΥΑΑ) έχουν τη στατιστικά ίση πιθανότητα φοίτησης με τους άνδρες υπηκόους Αλβανίας, ενώ οι υπήκοοι χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης έχουν χαμηλότερη πιθανότητα φοίτησης στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα. Οι υπόλοιπες ομάδες προέλευσης έχουν αυξημένη πιθανότητα φοίτησης στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα που κυμαίνεται από 5% (ΠΚΑΕ) έως 30,8% (ΥΑΧ), πάντοτε σε σύγκριση με τους άνδρες υπηκόους Αλβανίας. Αντίστοιχες είναι οι διαφοροποιήσεις και μεταξύ των γυναικών διαφορετικών ομάδων προέλευσης.

⁴⁵ Οι επιπλέον μεταβλητές φαίνεται να βελτιώνουν την ερμηνευτική ικανότητα του υποδείγματος, καθώς το $pseudo R^2$ αυξάνεται από 0,093 σε 0,148 (βλέπε Πίνακα 6Α.5).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.5
Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα φοίτησης
στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα (18-22 ετών)

	Σύνολο		ΓΓ		ΜΠ Ι		ΜΠ ΙΙ	
Γυναίκα	0,076 ***	0,007	0,074 ***	0,007	0,065 ***	0,013	0,060 ***	0,012
Ηλικία	1,980 ***	0,085	2,105 ***	0,090	0,282 *	0,148	0,305 **	0,140
Ηλικία ² /100	-4,802 ***	0,213	-5,106 ***	0,225	-0,668 *	0,369	-0,732 **	0,349
Βόρεια Ελλάδα	0,080 ***	0,016	0,091 ***	0,016	0,011	0,023	-0,016	0,019
Κεντρική Ελλάδα	0,044 ***	0,016	0,056 ***	0,017	-0,027	0,019	-0,025	0,018
Νότια Ελλάδα	0,005	0,016	0,019	0,018	-0,060 ***	0,015	-0,047 **	0,015
Νησιωτική χώρα	-0,097 ***	0,020	-0,091 ***	0,022	-0,061	0,020	-0,051	0,020
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,029	0,020	0,027	0,021	0,002	0,029	0,020	0,031
Αστικές περιοχές	-0,070 ***	0,015	-0,080 ***	0,016	0,002	0,020	0,004	0,019
Ημιαστικές περιοχές	-0,271 ***	0,012	-0,292 ***	0,013	-0,070 ***	0,015	-0,059 ***	0,015
Αγροτικές περιοχές	-0,378 ***	0,010	-0,410 ***	0,011	-0,078 ***	0,013	-0,077 ***	0,010
2004	-0,071 ***	0,011	-0,079 ***	0,012	0,011	0,022	0,014	0,021
2005	-0,062 ***	0,011	-0,067 ***	0,012	-0,009	0,020	-0,010	0,019
2006	-0,010	0,012	-0,013	0,013	0,018	0,024	0,024	0,024
2007	0,001	0,013	-0,004	0,013	0,047 *	0,027	0,042	0,026
2008	-0,014	0,013	-0,018	0,014	0,016	0,024	0,011	0,022
2009	-0,014	0,013	-0,016	0,014	0,009	0,022	0,003	0,019
ΠΚΑΕ							0,050 ***	0,021
ΠΑΧ							0,199 ***	0,050

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.5 (συνέχεια)

	Σύνολο		ΓΓ		ΜΠ Ι		ΜΠ ΙΙ	
ΥΚΑΕ							-0,033 *	0,015
ΥΑΑ							0,002	0,029
ΥΑΧ							0,308 ***	0,077
ΜΠ	-0,342 ***	0,007						

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

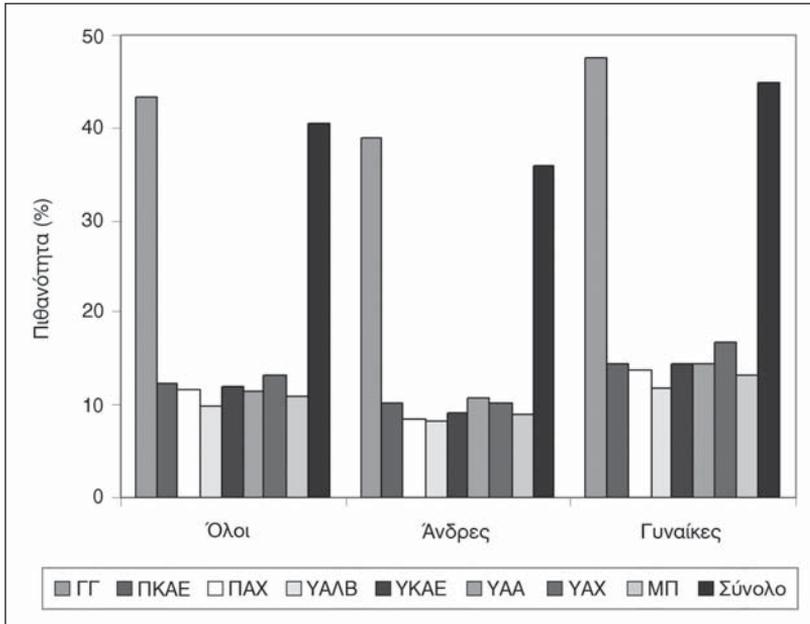
Σημείωση: ***/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

¹ Η ομάδα αναφοράς είναι οι άνδρες υπήκοοι Αλβανίας.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση αυτή, στο Διάγραμμα 5.6 (βάσει Πίνακα 6Α.6) παραθέτουμε την εκτιμημένη πιθανότητα φοίτησης ανά φύλο και ομάδα προέλευσης, όπως αυτή προκύπτει για κάθε κατηγορία με βάση τις εκτιμήσεις των υποδειγμάτων (αφού αφαιρεθεί η επίδραση των υπόλοιπων παραγόντων). Μια πρώτη ματιά φανερώνει ότι οι νέοι γηγενείς διαφέρουν πολύ από τους συνομήλικους μεταναστευτικής προέλευσης. Ειδικότερα, οι άνδρες γηγενείς είναι 4,3 φορές πιο πιθανό να φοιτούν στην υψηλή εκπαίδευση και οι γυναίκες 3,6 φορές σε σύγκριση με τους νέους και νέες μεταναστευτικής προέλευσης. Οι υπήκοοι άλλων χωρών (ΥΑΧ) βρίσκονται σε ευνοϊκότερη θέση συγκριτικά με τους υπόλοιπους μεταναστευτικής προέλευσης, όμως υπολείπονται σημαντικά των γηγενών (13,2% έναντι 43,2% των τελευταίων). Στο άλλο άκρο βρίσκονται οι υπήκοοι Αλβανίας με πιθανότητα μόλις 9,8% να φοιτούν στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα (8,4%/11,8% για άνδρες/γυναίκες). Επιπλέον, ανεξάρτητα από την ομάδα προέλευσης, οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να φοιτούν στην υψηλή βαθμίδα εκπαίδευσης, ακριβώς όπως διαπιστώσαμε ότι είναι πιο πιθανό να έχουν ολοκληρώσει το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης. Η κατά φύλο διαφορά στην πιθανότητα υψηλής εκπαίδευσης είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση των γηγενών (8,7 εκατοστιαίες μονάδες) και ακολουθούν οι υπήκοοι άλλων χωρών (6,5 εκατοστιαίες μονάδες).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.6

Εκτιμημένες πιθανότητες φοίτησης στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα κατά φύλο και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (18-22 ετών)

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.

5.5. Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση που επιχειρήθηκε για την Ελλάδα είναι αντίστοιχα με εκείνα σε άλλες χώρες-προορισμούς μεταναστών και επιβεβαιώνουν την απόκλιση μεταξύ των νέων γηγενών και των νέων μεταναστευτικής προέλευσης αναφορικά με τα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά τους, με τους τελευταίους να βρίσκονται σε μειονεκτική θέση. Στην περίπτωση της Ελλάδας καταγράψαμε σημαντικές διαφορές μεταξύ των νέων μεταναστευτικής προέλευσης τόσο με γνώμονα τις ομάδες υπηκοότητας-χώρας γέννησης όσο και με γνώμονα το φύλο. Οι νέοι της πολυπληθέστερης ομάδας νέων μεταναστευτικής προέλευσης, οι υπήκοοι Αλβανίας, φαίνεται να έχουν τη μεγαλύτερη

«υστέρηση» σε εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά σε σύγκριση τόσο με τους νέους γηγενείς, όσο και με τους νέους άλλων ομάδων προέλευσης. Όσον αφορά τους παλιννοστούντες ειδικότερα, είναι αξιοσημείωτη η έντονη διαφοροποίηση της εκπαιδευτικής επίτευξης των δύο επιμέρους ομάδων. Στην περίπτωση των παλιννοστούντων άλλων χωρών (ΠΑΧ), οι πιθανότητες ολοκλήρωσης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ξεπερνούν ακόμα και εκείνες των γηγενών, ενώ οι παλιννοστούντες χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ) υστερούν σημαντικά από τις δύο αυτές ομάδες, εμφανίζοντας πιθανότητες παρόμοιες με εκείνες των υπηκόων των ίδιας ομάδας χωρών (ΥΚΑΕ).⁴⁶ Πρέπει όμως να προστεθεί ότι οι παλιννοστούντες των άλλων χωρών δεν παρουσιάζουν την ίδια θετική εικόνα όταν εξεταστούν για τους νέους 18-22 ετών οι πιθανότητες φοίτησης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς οι σχετικές τους πιθανότητες συγκλίνουν με εκείνες των άλλων ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης, με μεγάλη απόσταση από τις αντίστοιχες των γηγενών. Το γεγονός ότι οι παλιννοστούντες των άλλων χωρών βρίσκονται στην κορυφή ως προς το επίπεδο ολοκληρωμένης εκπαίδευσης και χαμηλά στην κατάταξη ως προς τη φοίτηση των ατόμων 18-22 ετών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, οδηγεί στη διατύπωση της υπόθεσης ότι πιθανώς πολλοί της ομάδας αυτής απέκτησαν την εκπαίδευσή τους στο εξωτερικό, πριν μεταναστεύσουν στην Ελλάδα, ενώ όσοι μαθητεύουν στην Ελλάδα δεν τα καταφέρνουν καλά.

Ως προς το φύλο παρατηρήθηκε ότι, όπως συμβαίνει στους γηγενείς έτσι και σε όλες τις άλλες ομάδες προέλευσης, οι γυναίκες εμφανίζουν εκπαιδευτική υπεροχή, παρουσιάζοντας, αφενός, μεγαλύτερα ποσοστά ολοκλήρωσης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και, αφετέρου, μεγαλύτερα ποσοστά, ανάμεσα στους νέους και τις νέες 18-22 ετών, φοίτησης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αναφορικά με τα μεγαλύτερα ποσοστά ολοκλήρωσης χαμηλής μόνο εκπαιδευτικής βαθμίδας που χαρακτηρίζουν τους άνδρες σε σχέση με τις γυναίκες, τα οποία διαπιστώθηκαν σε κάθε ομάδα προέλευσης, πρέπει να σημειωθεί ότι συνάδουν με τα ευρήματα της προαναφερόμενης (στο Κεφάλαιο 2) ποιοτικής έρευνας των Ζάχου και Καλεράντε (2007) στη δεύτερη γενιά μεταναστών αλβανικής προέ-

⁴⁶ Είναι γεγονός ότι η ελληνική νομοθεσία προβλέπει ειδικό καθεστώς για την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση των παιδιών Ελλήνων του εξωτερικού, γεγονός που ενδέχεται να αυξάνει την πιθανότητα να φοιτούν σε αυτή. Όπως φαίνεται, όμως, αυτό ίσως έχει μεγαλύτερη σημασία στην περίπτωση των νέων ΠΑΧ.

λευσης. Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι οι ερμηνείες που διατυπώθηκαν από τις ερευνήτριες για τις κατά φύλο διαφορές στην εκπαίδευση (βλ. Κεφάλαιο 2) είναι παρόμοιες με εκείνες που προέκυψαν σε έρευνα για νέους και νέες μεταναστευτικής προέλευσης που βρίσκονται στην Πορτογαλία (Marques et al., 2007). Ειδικότερα, παρατηρήθηκε στην Πορτογαλία ότι πιο συχνά τα αγόρια παρά τα κορίτσια μεταναστευτικής προέλευσης εγκαταλείπουν το σχολείο πριν την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και διατυπώθηκε η ερμηνεία ότι, ενώ τα αγόρια μπορούν να βρουν εργασίες στην οικοδομή και σε άλλους κλάδους οι οποίες προσφέρουν, παρά την έλλειψη απολυτηρίου, αξιόλογες αποδοχές, χωρίς να μειώνεται η «ανδρική» τους αξιοπρέπεια, για τα κορίτσια, αντίθετα, δεν υπάρχουν ελκυστικές ευκαιρίες απασχόλησης. Μάλιστα, οι σχετικές ευκαιρίες περιορίζονται σε εργασίες ανειδίκευτες ή χαμηλής ειδίκευσης κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών, όπως εκείνες που ανέλαβαν οι μητέρες τους και θεωρούνται προς αποφυγή. Θεωρήθηκε ότι οι περιορισμένες ευκαιρίες που εξασφαλίζει στα κορίτσια η λιγότερο από την υποχρεωτική εκπαίδευση αποτελούν «προστασία» από τη σχολική εγκατάλειψη και την πρόωγη μετάβαση στην αγορά εργασίας. Φαίνεται, δηλαδή, να πιστεύουν ότι η εκπαίδευση έχει επίπτωση στις διαθέσιμες ευκαιρίες απασχόλησης.

Οι κοινωνικές και οι οικονομικές επιπτώσεις της απόκλισης των εκπαιδευτικών χαρακτηριστικών των νέων γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης, που διαπιστώθηκαν και αναλύθηκαν εδώ, ίσως αποδειχθούν αποφασιστικής σημασίας, καθώς πολλοί νέοι μεταναστευτικής προέλευσης ενδέχεται να αντιμετωπίσουν προβλήματα στη διαδικασία ένταξής τους στην αγορά εργασίας ή στην προσπάθειά τους να παραμείνουν απασχολούμενοι, εφόσον υπάρχουν ενδείξεις ότι περισσότερη εκπαίδευση σχετίζεται με υψηλότερες αποδοχές και χαμηλότερα επίπεδα ανεργίας (Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας, 2010α και 2010β). Επιπλέον, η επέκταση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στη χώρα (νέα ιδρύματα ή νέα τμήματα σε υφιστάμενα ιδρύματα) –ειδικά την τελευταία δεκαετία– δεν συνοδεύτηκε από τη μείωση του χάσματος της εκπαίδευσης μεταξύ των νέων γηγενών και των νέων μεταναστευτικής προέλευσης. Πρόκειται σίγουρα για ένα ζήτημα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Δύο ευρήματα της οικονομετρικής ανάλυσης είναι ιδιαίτερα σημαντικά. Πρώτον, ακόμη και αφού ληφθούν υπόψη τα διάφορα χαρακτηριστικά, το σχετικά χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των νέων μεταναστευτικής προέλευσης δεν εξαφανίζεται. Δεύτερον, οι επιπτώσεις των ατομικών χα-

ρακτηριστικών είναι όμοιες μεταξύ των ομάδων προέλευσης αναφορικά με το πρόσημο, αλλά υπάρχουν αξιολογες διαφορές όσον αφορά στο μέγεθος αυτών, τόσο μεταξύ των ομάδων προέλευσης όσο και μεταξύ των φύλων. Για παράδειγμα, με τους άλλους παράγοντες σταθερούς, η πιθανότητα αποφοίτησης από την υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα είναι περίπου 3,5 φορές υψηλότερη για τους νέους γηγενείς σε σύγκριση με τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης ανεξαρτήτως φύλου, ενώ οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να έχουν ολοκληρώσει την υψηλή βαθμίδα εκπαίδευσης σε σύγκριση με τους άνδρες, ειδικά στις περιπτώσεις των γηγενών και των παλιννοστούντων άλλων χωρών (ΠΑΧ). Αντίστοιχα, η πιθανότητα φοίτησης στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα είναι τέσσερις φορές μεγαλύτερη για τους/τις γηγενείς (4,3 φορές για τους άνδρες και 3,6 φορές για τις γυναίκες).

Με βάση και τα δύο κριτήρια που χρησιμοποιούμε, οι νέοι υπήκοοι Αλβανίας εμφανίζονται να υστερούν σημαντικά. Ανάμεσα σε αυτούς που έχουν ήδη αποφοιτήσει αυτοί παρουσιάζουν το μεγαλύτερο εκπαιδευτικό «μειονέκτημα», όπως ακριβώς συμβαίνει και στην περίπτωση όσων φοιτούν στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα. Ακόμη, με βάση τις οριακές επιπτώσεις των χαρακτηριστικών, το γυναικείο φύλο αυξάνει την πιθανότητα να έχει ολοκληρώσει ή να παρακολουθεί κάποιος την υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα, ενώ η διαμονή εκτός πρωτεύουσας μειώνει και τις δύο πιθανότητες για όλες τις ομάδες προέλευσης, αν και οι επιπτώσεις είναι ισχυρότερες για τους γηγενείς. Τέλος, οι έγγαμοι, ανεξάρτητα από την ομάδα προέλευσης, έχουν λιγότερες πιθανότητες είτε να έχουν ολοκληρώσει, είτε να παρακολουθούν την υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα, πιθανότατα εξαιτίας των διαφορετικών προτεραιοτήτων ή των αυξημένων υποχρεώσεων λόγω γάμου, ενώ οι επιπτώσεις είναι πάλι ισχυρότερες για τους γηγενείς.

Είναι φανερό ότι τα υποδεέστερα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά πολλών νέων μεταναστευτικής προέλευσης δεν μπορούν να αποδοθούν εξ ολοκλήρου στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και την κοινωνική πολιτική. Οι συνθήκες στις χώρες προέλευσης, από όπου κάποιοι νέοι μετανάστευσαν ως έφηβοι ή νεαροί ενήλικες, έχουν μία επίσης σημαντική συνεισφορά. Ωστόσο, οι ελληνικές κυβερνητικές πολιτικές μπορούν προφανώς να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση του εκπαιδευτικού «μειονεκτήματος» των νέων μεταναστών που καταγράφεται στα δεδομένα. Προκειμένου να περιοριστούν οι αρνητικές επιπτώσεις της χαμηλής εκπαιδευτικής επίτευξης, πρέπει να γίνουν προσπάθειες διευκό-

λυνσης των μεταναστών, ειδικά των υπηκόων Αλβανίας, να αποκτήσουν περισσότερη εκπαίδευση, είτε μένοντας περισσότερα χρόνια στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα, είτε επιστρέφοντας σε αυτό, είτε ακόμη και συμμετέχοντας σε προγράμματα δια βίου μάθησης.

Τα υφιστάμενα σχολικά προγράμματα, όπως είναι οι τάξεις υποδοχής, που στοχεύουν στις γλωσσικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά μεταναστευτικής προέλευσης, και τα φροντιστηριακά μαθήματα, που στοχεύουν στα ακαδημαϊκά προβλήματα λόγω της ανεπαρκούς γνώσης της ελληνικής γλώσσας, αποτελούν βήματα στη σωστή κατεύθυνση. Ωστόσο, στην υφιστάμενη μορφή και έκτασή τους δεν είναι ικανά να προωθήσουν με επιτυχία την ενσωμάτωση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Τα σχετικά προγράμματα στήριξης και ενίσχυσης πρέπει να αναβαθμιστούν και να επεκταθούν, ώστε να καλύψουν μεγαλύτερο εύρος δικαιούχων, ενώ νέα μέτρα πολιτικής πρέπει να εξεταστούν. Στην Ελλάδα, όπως και αλλού, η επιτυχής ενσωμάτωση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης πρέπει να θεωρείται ως δημόσιο αγαθό που θα ωφελήσει όχι μόνο τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα, αλλά και την κοινωνία στο σύνολό της (Portes et al., 2009).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5Α

ΠΙΝΑΚΑΣ 5Α.1

Άτομα που έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους κατά υπηκοότητα- χώρα γέννησης, ηλικία, φύλο και εκπαιδευτική βαθμίδα (%)

Ομάδες ¹	Άνδρες			Γυναίκες		
	Χαμηλή	Ενδιάμεση	Υψηλή	Χαμηλή	Ενδιάμεση	Υψηλή
ΓΓ	25,2	47,8	26,9	16,4	39,5	44,1
ΠΚΑΕ	50,6	39,0	10,3	36,6	42,6	20,8
ΠΑΧ	21,7	48,3	30,0	7,5	41,4	51,1
ΥΑΛΒ	72,4	24,5	3,1	64,2	28,4	7,4
ΥΚΑΕ	50,9	40,9	8,2	41,3	41,3	17,3
ΥΑΑ	82,2	14,1	3,7	63,4	29,3	7,3
ΥΑΧ	33,3	27,3	39,4	16,4	59,0	24,6
ΜΠ	65,4	28,2	6,4	50,8	34,8	14,4
Σύνολο	30,4	45,3	24,3	20,7	38,9	40,4

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.

¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 5.1 για την αναλυτική περιγραφή των ομάδων υπηκοότητας-χώρας γέννησης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5Α.2.1

Αποτελέσματα εκτιμήσεων για την πιθανότητα να έχει ολοκληρώσει κάποιος τη χαμηλή, την ενδιάμεση ή την υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα (ordered probit)

	Σύνολο		ΓΓ		ΜΠ Ι		ΜΠ ΙΙ ¹	
Γυναίκα	0,525 ***	0,012	0,511 ***	0,012	0,617 ***	0,036	0,481 ***	0,037
Ηλικία	0,737 ***	0,022	0,767 ***	0,023	0,495 ***	0,069	0,543 ***	0,071
Ηλικία ² /100	-1,343 ***	0,045	-1,406 ***	0,048	-0,867 ***	0,141	-0,969 ***	0,145
Βόρεια Ελλάδα	0,024	0,022	-0,003	0,024	0,237 ***	0,061	-0,033	0,063
Κεντρική Ελλάδα	-0,013	0,022	-0,021	0,024	0,003	0,063	-0,024	0,065
Νότια Ελλάδα	-0,058 **	0,023	-0,073 ***	0,025	0,043	0,063	-0,025	0,065
Νησιωτική χώρα	-0,010	0,028	-0,033	0,030	0,154 *	0,086	0,022	0,089
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,045	0,031	-0,064 *	0,034	-0,069	0,081	-0,037	0,084
Αστικές περιοχές	-0,227 ***	0,023	-0,248 ***	0,025	-0,165 ***	0,056	-0,204 ***	0,058
Ημιαστικές περιοχές	-0,465 ***	0,025	-0,489 ***	0,027	-0,374 ***	0,066	-0,380 ***	0,068
Αγροτικές περιοχές	-0,729 ***	0,026	-0,768 ***	0,028	-0,438 ***	0,075	-0,493 ***	0,077
Έγγαμος	-0,615 ***	0,015	-0,628 ***	0,016	-0,552 ***	0,039	-0,449 ***	0,040
Χήρος-διαζευγμένος	-0,825 ***	0,064	-0,879 ***	0,069	-0,586 ***	0,164	-0,552 ***	0,166
2004	-0,162 ***	0,019	-0,211 ***	0,020	0,170 ***	0,054	0,054	0,055
2005	-0,178 ***	0,019	-0,224 ***	0,020	0,127 **	0,055	0,036	0,056
2006	-0,128 ***	0,020	-0,160 ***	0,021	0,035	0,057	-0,005	0,058
2007	-0,095 ***	0,020	-0,128 ***	0,022	0,099 *	0,058	0,036	0,059
2008	-0,091 ***	0,021	-0,110 ***	0,022	0,005	0,058	-0,019	0,059
2009	0,003	0,021	0,002	0,023	0,004	0,055	-0,005	0,056
ΠΚΑΕ							0,627 ***	0,053
ΠΑΧ							1,433 ***	0,075

ΠΙΝΑΚΑΣ 5Α.2.1 (συνέχεια)

	Σύνολο		ΓΓ		ΜΠ Ι		ΜΠ ΙΙ ¹	
ΥΚΑΕ							0,497 ***	0,044
ΥΑΑ							-0,388 ***	0,067
ΥΑΧ							1,017 ***	0,109
ΜΠ	-1,016 ***	0,018						
Cut-point 1	8,637	0,259	8,918	0,273	7,068	0,825	7,660	0,850
Cut-point 2	9,970	0,260	10,278	0,274	8,221	0,827	8,922	0,851
N (Αρ. παρατηρήσεων)	45.028		39.318		5.710		5.710	
Log likelihood	-42.043		-36.998		-4.908		-4.591	
Pseudo R ²	0,135		0,110		0,063		0,124	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

¹ Η ομάδα αναφοράς είναι οι άνδρες υπήκοοι Αλβανίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5Α.2.2

Αποτελέσματα εκτιμήσεων για την πιθανότητα να έχει ολοκληρώσει κάποιος τη χαμηλή, την ενδιάμεση ή την υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα (ordered probit)

	ΠΚΑΕ		ΠΑΧ		ΥΑΛΒ		ΥΚΑΕ	
Γυναίκα	0,537 ***	0,093	0,738 ***	0,156	0,506 ***	0,056	0,370 ***	0,077
Ηλικία	0,370 **	0,176	0,887 ***	0,302	0,492 ***	0,099	0,769 ***	0,162
Ηλικία ² /100	-0,591	0,369	-1,579 **	0,623	-0,870 ***	0,205	-1,427 ***	0,332
Βόρεια Ελλάδα	0,594 ***	0,144	-0,608	0,420	-0,145	0,090	-0,014	0,186
Κεντρική Ελλάδα	0,385	0,321	-0,379	0,437	-0,020	0,081	0,122	0,179
Νότια Ελλάδα	0,651 **	0,258	-0,289	0,497	-0,037	0,086	-0,093	0,161
Νησιωτική χώρα	0,062	0,401	-0,485	0,462	0,099	0,110	-0,269	0,272
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,588 ***	0,211	0,407	0,506	-0,038	0,127	0,062	0,218
Αστικές περιοχές	-0,369 **	0,171	-0,207	0,452	-0,233 ***	0,078	-0,186	0,155
Ημιαστικές περιοχές	-1,029 ***	0,226	-0,415	0,444	-0,446 ***	0,088	-0,154	0,186
Αγροτικές περιοχές	-0,958 ***	0,256	-0,398	0,482	-0,545 ***	0,102	-0,407 **	0,201
Έγγαμος	-0,630 ***	0,105	-0,505 ***	0,186	-0,580 ***	0,062	-0,271 ***	0,079
Χήρος-διαζευγμένος	-0,496	0,342	-1,831 **	0,852	-0,596 **	0,286	-0,446	0,303
2004	-0,173	0,147	-0,138	0,246	-0,046	0,081	0,217 *	0,119
2005	-0,062	0,142	-0,101	0,247	-0,018	0,080	0,111	0,129
2006	-0,349 **	0,163	-0,078	0,284	0,054	0,083	0,004	0,127
2007	-0,132	0,162	-0,522 **	0,266	-0,031	0,084	0,091	0,136
2008	-0,242	0,172	0,165	0,312	-0,090	0,083	0,190	0,134
2009	0,079	0,152	0,161	0,302	-0,027	0,081	-0,020	0,125
Cut-point 1	5,015	2,091	10,419	3,633	6,892	1,193	10,025	1,957
Cut-point 2	6,352	2,095	11,959	3,648	8,149	1,195	11,342	1,961
N (Αρ. παρατηρήσεων)	705		294		3,025		1,047	
Log likelihood	-661,6		-247,3		-2,181		-983,5	
Pseudo R ²	0,082		0,166		0,057		0,060	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

Σημείωση: *****/** = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5Α.3
Εκτιμημένες πιθανότητες ολοκλήρωσης κατά βαθμίδα εκπαίδευσης

Ομάδες ¹	Άνδρες και Γυναίκες				Άνδρες				Γυναίκες			
	Χαμηλή		Υψηλή		Χαμηλή		Υψηλή		Χαμηλή		Υψηλή	
ΓΓ	0,208	0,160	0,361	0,180	0,259	0,167	0,291	0,145	0,155	0,132	0,437	0,184
ΠΚΑΕ	0,415	0,177	0,159	0,106	0,482	0,168	0,117	0,075	0,354	0,163	0,198	0,116
ΠΑΧ	0,152	0,129	0,439	0,180	0,189	0,150	0,379	0,164	0,118	0,096	0,493	0,177
ΥΑΛΒ	0,674	0,150	0,046	0,041	0,712	0,143	0,036	0,032	0,629	0,146	0,058	0,047
ΥΚΑΕ	0,447	0,190	0,144	0,104	0,524	0,186	0,102	0,074	0,391	0,173	0,174	0,112
ΥΑΑ	0,743	0,108	0,027	0,021	0,750	0,102	0,025	0,016	0,711	0,130	0,036	0,033
ΥΑΧ	0,230	0,124	0,308	0,137	0,237	0,106	0,286	0,103	0,226	0,132	0,319	0,150
ΜΠ	0,571	0,224	0,102	0,126	0,635	0,206	0,072	0,098	0,499	0,222	0,135	0,145
Σύνολο	0,254	0,208	0,329	0,195	0,308	0,214	0,262	0,158	0,197	0,185	0,400	0,206

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 5.1 για την αναλυτική περιγραφή των ομάδων υπηκοότητας-χώρας γέννησης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5Α.4
Μερίδιο δείγματος που φοιτά στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα
κατά φύλο και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (% , 18-22 ετών)

Ομάδες ¹	Άνδρες και γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
ΓΓ	43,1	38,9	47,2
ΠΚΑΕ	15,4	13,6	17,2
ΠΑΧ	28,0	23,8	31,0
ΥΑΛΒ	7,8	4,1	12,7
ΥΚΑΕ	5,5	2,9	7,7
ΥΑΑ	8,3	5,7	21,4
ΥΑΧ	41,3	34,6	50,0
ΜΠ	10,6	7,1	14,9
Σύνολο	40,2	35,8	44,7

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.
¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 5.1 για την αναλυτική περιγραφή των ομάδων υπηκοότητας-χώρας γέννησης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5Α.5
Αποτελέσματα εκτιμήσεων για την πιθανότητα φοίτησης
στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα

	Σύνολο		ΓΓ		ΜΠ Ι		ΜΠ ΙΙ'	
Γυναίκα	0,202 ***	0,019	0,190 ***	0,019	0,419 ***	0,081	0,429 ***	0,085
Ηλικία	5,254 ***	0,228	5,422 ***	0,233	1,897 *	0,998	2,260 **	1,040
Ηλικία ² /100	-12,738 ***	0,568	-13,151 ***	0,581	-4,487 *	2,484	-5,417 **	2,589
Βόρεια Ελλάδα	0,209 ***	0,041	0,232 ***	0,042	0,069	0,146	-0,119	0,153
Κεντρική Ελλάδα	0,115 ***	0,042	0,144 ***	0,043	-0,200	0,156	-0,209	0,164
Νότια Ελλάδα	0,012	0,043	0,050	0,045	-0,534 ***	0,181	-0,442 **	0,187
Νησιωτική χώρα	-0,271 ***	0,061	-0,242 ***	0,062	-0,606 *	0,318	-0,554	0,351
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,076	0,052	0,069	0,054	0,015	0,189	0,140	0,198
Αστικές περιοχές	-0,186 ***	0,041	-0,209 ***	0,043	0,011	0,131	0,028	0,138
Ημιαστικές περιοχές	-0,856 ***	0,048	-0,876 ***	0,049	-0,644 ***	0,199	-0,595 ***	0,207
Αγροτικές περιοχές	-1,296 ***	0,051	-1,324 ***	0,052	-0,822 ***	0,252	-0,997 ***	0,256
2004	-0,192 ***	0,032	-0,208 ***	0,033	0,071	0,138	0,097	0,141
2005	-0,169 ***	0,032	-0,176 ***	0,033	-0,063	0,146	-0,077	0,153
2006	-0,027	0,032	-0,034	0,033	0,115	0,143	0,163	0,147
2007	0,003	0,033	-0,011	0,035	0,272 *	0,139	0,265 *	0,144
2008	-0,039	0,034	-0,046	0,035	0,104	0,143	0,079	0,150
2009	-0,038	0,034	-0,042	0,036	0,060	0,137	0,021	0,141
ΠΚΑΕ							0,321 ***	0,115
ΠΑΧ							0,885 ***	0,158
ΥΚΑΕ							-0,279 *	0,146
ΥΑΑ							0,011	0,212

ΠΙΝΑΚΑΣ 5Α.5 (συνέχεια)

	Σύνολο		ΓΓ		ΜΠ Ι		ΜΠ ΙΙ ¹	
ΥΑΧ							1,182 ***	0,206
ΜΠ	-1,264 ***	0,043						
Σταθερός όρος	-53,813 ***	2,280	-55,498 ***	2,334	-21,279 **	10,006	-24,932 **	10,433
N	21.854		19.940		1.914		1.914	
Log likelihood	-12.081		-11.472		-587,1		-551,5	
Pseudo R ²	0,180		0,159		0,093		0,148	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

Σημείωση: *****/** = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

¹ Η ομάδα αναφοράς είναι οι άνδρες υπήκοοι Αλβανίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5Α.6
Εκτιμημένες πιθανότητες φοίτησης στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα

Ομάδες ¹	Άνδρες και Γυναίκες		Άνδρες		Γυναίκες	
ΓΓ	0,432	0,217	0,388	0,207	0,475	0,218
ΠΚΑΕ	0,123	0,089	0,102	0,071	0,144	0,101
ΠΑΧ	0,116	0,092	0,085	0,071	0,138	0,100
ΥΑΛΒ	0,098	0,074	0,084	0,064	0,118	0,081
ΥΚΑΕ	0,120	0,088	0,091	0,070	0,145	0,094
ΥΑΑ	0,113	0,061	0,107	0,056	0,146	0,074
ΥΑΧ	0,132	0,081	0,103	0,068	0,168	0,083
ΜΠ	0,108	0,080	0,090	0,066	0,131	0,090
Σύνολο	0,404	0,227	0,360	0,216	0,448	0,230

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 5.1 για την αναλυτική περιγραφή των ομάδων υπηκοότητας-χώρας γέννησης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5Α.7
Συγκεντρωτικά αποτελέσματα οριακών επιπτώσεων

	15-29 (έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές)										18-22 (σπουδάζουν)					
	Χαμηλή βαθμίδα/Υψηλή βαθμίδα										Σύνολο	ΓΤ	ΜΠΙ	ΜΠΙΙ		
	Σύνολο	ΓΤ	ΜΠΙ	ΜΠΙΙ	ΠΚΑΕ	ΠΑΧ	ΥΑΛΒ	ΥΚΑΕ	Σύνολο	ΓΤ					ΜΠΙ	ΜΠΙΙ
Γυναίκα	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	+	+	+	+	+	+
Ηλικία	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	-/+	+	+	+	+	+	+
Ηλικία ² /100	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	-	-
Βόρεια Ελλάδα			-/+		-/+			-/+			+	+				
Κεντρική Ελλάδα											+	+				
Νότια Ελλάδα	+/-	+/-			-/+			-/+						-	-	-
Νησιωτική χώρα			-/+								-	-	-	-	-	-
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης		+/-			+/-			+/-								
Αστικές περιοχές	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	-	-
Ημιαστικές περιοχές	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	-	-
Αγροτικές περιοχές	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	-	-
Έγγαμος	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	-	-
Χήρος-διαζευγμένος	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	-	-	-	-	-	-

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5B

Επεξήγηση μεταβλητών

Εξαρτημένη: έχει ολοκληρώσει κάποια εκπαιδευτική βαθμίδα	Ψευδομεταβλητή	1= χαμηλή, 2= μεσαία, 3= υψηλή
Εξαρτημένη: φοιτά στη χαμηλή εκπαιδευτική βαθμίδα	Ψευδομεταβλητή	1=φοιτά, 0=δεν φοιτά
Εξαρτημένη: φοιτά στην υψηλή εκπαιδευτική βαθμίδα	Ψευδομεταβλητή	1=φοιτά, 0=δεν φοιτά
Γυναίκα	Ψευδομεταβλητή	1=γυναίκα, 0=άνδρας
Ηλικία	Συνεχής	
Ηλικία ² /100	Συνεχής	
Βόρεια Ελλάδα	Ψευδομεταβλητή	1=διαμένει στη Βόρεια Ελλάδα, 0=άλλο
Κεντρική Ελλάδα	Ψευδομεταβλητή	1=διαμένει στην Κεντρική Ελλάδα, 0=άλλο
Νότια Ελλάδα	Ψευδομεταβλητή	1=διαμένει στη Νότια Ελλάδα, 0=άλλο
Νησιωτική χώρα	Ψευδομεταβλητή	1=διαμένει σε νησί, 0=άλλο
Αττική (ομάδα αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1=διαμένει στην Αττική, 0=άλλο
Αστικές περιοχές (άνω των 10.000 κατοίκων)	Ψευδομεταβλητή	1=διαμένει σε αστική περιοχή, 0=άλλο
Ημιαστικές περιοχές* (2.000-9.999 κάτοικοι)	Ψευδομεταβλητή	1=διαμένει σε ημιαστική περιοχή, 0=άλλο
Αγροτικές περιοχές* (έως 1.999 κατοίκους)	Ψευδομεταβλητή	1=διαμένει σε αγροτική περιοχή, 0=άλλο
Περιφέρεια Πρωτεύουσας (ομάδα αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1=διαμένει στην Αθήνα, 0=άλλο
2004	Ψευδομεταβλητή	1=Συνέντευξη το 2004, 0=άλλο

Προέλευση των νέων και εκπαίδευση

2005	Ψευδομεταβλητή	1=Συνέντευξη το 2005, 0=άλλο
2006	Ψευδομεταβλητή	1=Συνέντευξη το 2006, 0=άλλο
2007	Ψευδομεταβλητή	1=Συνέντευξη το 2007, 0=άλλο
2008	Ψευδομεταβλητή	1=Συνέντευξη το 2008, 0=άλλο
2009	Ψευδομεταβλητή	1=Συνέντευξη το 2009, 0=άλλο
2010 (έτος αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1=Συνέντευξη το 2010, 0=άλλο
ΠΚΑΕ	Ψευδομεταβλητή	1=παλλινοστούντες από χώρες Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, 0=άλλη προέλευση
ΠΑΧ	Ψευδομεταβλητή	1=παλλινοστούντες από άλλες χώρες, 0=άλλη προέλευση
ΥΚΑΕ	Ψευδομεταβλητή	1=υπήκοοι χωρών Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, 0=άλλη προέλευση
ΥΑΛΒ (ομάδα αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1=υπήκοοι Αλβανίας, 0=άλλη μεταναστευτική προέλευση
ΥΑΑ	Ψευδομεταβλητή	1=υπήκοοι Ασίας και Αφρικής, 0=άλλη προέλευση
ΥΑΧ	Ψευδομεταβλητή	1=υπήκοοι άλλων χωρών, 0=άλλη προέλευση
ΜΠ	Ψευδομεταβλητή	1=μεταναστευτικής προέλευσης, 0=γηγενείς

*Δημοτικά και κοινοτικά διαμερίσματα των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός αποτελείται από τον αναγραφόμενο πληθυσμό στα παραπάνω στρώματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

6.1. Εισαγωγή

Όπως έχει συχνά επισημανθεί (π.χ. OECD, 2010a), η επιτυχής ένταξη στην αγορά εργασίας είναι η πιο κρίσιμη διάσταση της ένταξης των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής, καθώς είναι υψίστης σημασίας τόσο για την οικονομική ανάπτυξη όσο και για την κοινωνική συνοχή. Βέβαια, τα αποτελέσματα που εμφανίζουν οι μετανάστες στην αγορά εργασίας εξαρτώνται, μεταξύ άλλων, από τα εκπαιδευτικά τους χαρακτηριστικά. Κατά τη διερεύνηση, που πραγματοποιήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, του εκπαιδευτικού προφίλ των νέων μεταναστευτικής προέλευσης οι οποίοι διαμένουν στη χώρα, διαπιστώθηκε ότι αποχωρούν από το εκπαιδευτικό σύστημα πιο νωρίς απ' ό,τι οι συνομήλικοί τους γηγενείς.

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται οι εργασιακές συμπεριφορές και τα χαρακτηριστικά απασχόλησης των νέων μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ συγκρίνονται με εκείνα των νέων γηγενούς προέλευσης. Εντοπίζονται σημαντικές αποκλίσεις ανάμεσα στους νέους γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακές ορισμένες από τις διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες των δύο ομάδων. Παρατηρούνται, επίσης, αξιολογες διαφορές σε σχέση με τους νέους παλιννοστούντες, οι οποίοι σε ορισμένες διαστάσεις της εργασιακής τους συμπεριφοράς προσομοιάζουν προς τους γηγενείς συνομηλικούς τους και σε άλλες προς τους υπόλοιπους νέους μεταναστευτικής προέλευσης. Συχνά δε αναδεικνύονται μεγάλες διαφορές στους κόλπους των παλιννοστούντων και, συγκεκριμένα, ανάμεσα σε εκείνους που προέρχονται από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και σε εκείνους που προέρχονται από χώρες όπως η Γερμανία, οι ΗΠΑ και η Αυστραλία, με τους τελευταίους να «ξεπερνούν» ορισμένες φορές τους γηγενείς. Μετά από την εξέταση των περιγραφικών στοιχείων όπου εμφανίζονται οι διαφορές αυτές, πραγματοποιείται οικονομετρική διερεύνηση για τους παράγοντες που διαμορφώνουν τις συμπεριφορές και τα χαρα-

κτηριστικά τόσο στην περίπτωση των νέων γηγενών όσο και των νέων μεταναστευτικής προέλευσης.

6.2. Περιγραφή δεδομένων

Η ανάλυση της συμμετοχής στην αγορά εργασίας και των χαρακτηριστικών απασχόλησης των νέων στηρίζεται, όπως η ανάλυση του εκπαιδευτικού τους προφίλ που προηγήθηκε, στο δείγμα των ατόμων 15-29 ετών που προέρχεται από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) την περίοδο 2004-2010. Στην περίπτωση όμως αυτή, συμπεριλαμβάνονται στην ανάλυση μόνο όσοι νέοι και νέες έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους, επειδή κρίθηκε ότι δεν ήταν σκόπιμο να θεωρηθούν ως ενιαία ομάδα, για την εξέταση της κατάστασης και των χαρακτηριστικών απασχόλησης, με τα άτομα που σπουδάζουν ακόμα και έχουν αναλάβει κάποια εργασία κατά τη διάρκεια των σπουδών τους. Ως κριτήριο για την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης υιοθετήθηκε εκείνο που χρησιμοποιείται από την ΕΛΣΤΑΤ και, συγκεκριμένα, το άτομο δεν πρέπει να παρακολουθεί εκπαιδευτική δραστηριότητα στα πλαίσια του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος και, ειδικότερα, γυμνάσιο, τεχνικό επαγγελματικό εκπαιδευτήριο, λύκειο, ΙΕΚ ή ΙΙΕΚ, σχολή μεταλυκειακής επαγγελματικής κατάρτισης (π.χ. Σχολή Ξεναγών) ή σχολή ανώτερης ή ανώτατης εκπαίδευσης. Αντίθετα, εκπαιδευτικές δραστηριότητες οι οποίες δεν θεωρούνται μέρος του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος είναι η παρακολούθηση σεμιναρίου στο χώρο εργασίας, εκπαιδευτικού προγράμματος εξ αποστάσεως, μαθημάτων χορού, μουσικής, φωτογραφίας, σχολών επιμόρφωσης Δήμων, σχολών μαθητείας του ΟΑΕΔ, μαθημάτων ξένων γλωσσών, κλπ.⁴⁷

Τα χαρακτηριστικά των ερευνώμενων νέων οι οποίοι έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους παρουσιάζονται στους Πίνακες 6.1-6.14. Σύμφωνα με τον Πίνακα 6.1, το σύνολο των ατόμων ηλικίας 15-29 ετών που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευση ανέρχεται σε 39.921 άτομα (20.739 άνδρες και 19.182 γυναίκες). Το ποσοστό των νέων μεταναστευτικής προέλευσης κυμαίνεται από 9,8% στις γυναίκες 15-19 ετών και φτάνει έως το 14,4% του δείγματος στους άνδρες ηλικίας 20-24 ετών. Επιπλέον, οι άνδρες μεταναστευτικής προέλευσης υπερτερούν έναντι των αντίστοιχων γυναικών

⁴⁷ Για τον πλήρη κατάλογο βλ. το ερωτηματολόγιο της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.1

Άτομα που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους κατά φύλο, ηλικιακή ομάδα και υπηκοότητα-χώρα γέννησης

Ομάδες ¹	Άνδρες				Γυναίκες				A+Γ
	15-19	20-24	25-29	15-29	15-19	20-24	25-29	15-29	15-29
ΓΓ	1.992	5.765	10.327	18.084	1.680	5.199	9.985	16.864	34.948
	86,8	85,6	88,2	87,2	90,2	86,7	88,2	87,9	87,5
ΠΚΑΕ	45	133	132	310	35	135	161	331	641
	2,0	2,0	1,1	1,5	1,9	2,3	1,4	1,7	1,6
ΠΑΧ	13	32	75	120	11	43	79	133	253
	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,6
ΥΑΛΒ	181	543	729	1.453	98	427	710	1.235	2.688
	7,9	8,1	6,2	7,0	5,3	7,1	6,3	6,4	6,7
ΥΚΑΕ	45	136	208	389	38	167	332	537	926
	2,0	2,0	1,8	1,9	2,0	2,8	2,9	2,8	2,3
ΥΑΑ	19	123	241	383		29	53	82	465
	0,8	1,8	2,1	1,8	0,0	0,5	0,5	0,4	1,2
ΜΠ	303	967	1.385	2.655	182	801	1.335	2.318	4.973
	13,2	14,4	11,8	12,8	9,8	13,4	11,8	12,1	12,5
Σύνολο	2.295	6.732	11.712	20.739	1.862	6.000	11.320	19.182	39.921
	11,1	32,5	56,5		9,7	31,3	59,0		

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά επί του συνόλου του δείγματος (%).

¹ Οι σύνθετες ομάδες βάσει υπηκοότητας και χώρας γέννησης έχουν ως ακολούθως:

ΓΓ: Έλληνες γηγενείς, ΠΚΑΕ: παλιννοστούντες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, ΠΑΧ: παλιννοστούντες από άλλες χώρες, ΥΑΛΒ: υπήκοοι Αλβανίας, ΥΚΑΕ: υπήκοοι χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, ΥΑΑ: υπήκοοι Ασίας και Αφρικής, ΜΠ: μεταναστευτικής προέλευσης.

σε όλες τις ηλικιακές ομάδες, τόσο αριθμητικά, όσο και ως ποσοστό του δείγματος. Το γεγονός αυτό συνάδει βέβαια με τα ευρήματα του προηγούμενου κεφαλαίου ότι, στις περισσότερες ομάδες μεταναστευτικής προέλευσης, οι νέες γυναίκες 15-19 ετών και 20-24 ετών παρακολουθούν επίσημη εκπαίδευση σε μεγαλύτερα ποσοστά απ' ό,τι οι συνομήλικοί τους

άνδρες, οι οποίοι σε μεγαλύτερα ποσοστά έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους. Τέλος, η μεγαλύτερη ομάδα μεταναστευτικής προέλευσης (σύνολο ανδρών και γυναικών) είναι οι υπήκοοι Αλβανίας (ΥΑΛΒ), οι οποίοι αποτελούν το 6,7% του συνόλου, ενώ ακολουθούν, με διαφορά, οι υπήκοοι χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΥΚΑΕ) και οι παλιννοστούντες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ) (2,3% και 1,6%, αντίστοιχα). Οι υπήκοοι Ασίας και Αφρικής ακολουθούν (1,2%), εμφανίζοντας ιδιαίτερα άνιση κατά φύλο κατανομή, με ισχνή παρουσία γυναικών σε σχέση με τους άνδρες.⁴⁸

Τα ποσοστά συμμετοχής διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων είναι θέμα που τις τελευταίες δεκαετίες έχει απασχολήσει έντονα τους κύκλους διαμόρφωσης πολιτικών στην Ελλάδα όπως και σε όλη την Ευρώπη, ιδίως σε σχέση με την οικονομική ανάπτυξη και τη βιωσιμότητα των συνταξιοδοτικών συστημάτων. Σε σχέση με άλλες χώρες της Ε.Ε., είχε διαπιστωθεί ότι στην Ελλάδα, ενώ τα ποσοστά συμμετοχής των ανδρών στην αγορά εργασίας ήταν πολύ κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο, τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό υστερούσαν, οπότε τέθηκαν στόχοι αύξησής τους. Από την άλλη πλευρά, είχε διαπιστωθεί ότι στην Ελλάδα τα ποσοστά συμμετοχής των μεταναστών ξεπερνούσαν εκείνα των γηγενών, ενώ στις περισσότερες χώρες της Ε.Ε. υπολείπονταν εκείνων των γηγενών.

Ο Πίνακας 6.2 παρουσιάζει τα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό (είτε είναι απασχολούμενοι είτε άνεργοι) των νέων που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους. Καταρχάς, μπορεί να παρατηρηθεί κάποιος ότι το ποσοστό των νέων ανδρών και γυναικών με ολοκληρωμένη εκπαίδευση, οι οποίοι συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό, είναι χαμηλότερο για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης (76,3%) παρά για τους γηγενείς (82,6%). Όπως όμως διαπιστώνεται στην εξέταση κατά φύλο, τα ενιαία αυτά ποσοστά για τα δύο φύλα αποκρύπτουν σημαντικές και αντίθετες διαφοροποιήσεις στους κόλπους των ανδρών και των γυναικών. Ειδικότερα, τα ποσοστά συμμετοχής των νέων ανδρών μεταναστευτικής προέλευσης ξεπερνούν εκείνα των γηγενών (95,1% έναντι 87,6%), ενώ τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης υστερούν σημαντικά εκείνων των γηγενών γυναικών (54,8% έναντι 77,2%).

⁴⁸ Οι πολύ μεγαλύτερες ανισορροπίες στις αναλογίες ανδρών και γυναικών ανά χώρα υπηκοότητας που έχουν επισημανθεί αλλού (π.χ. Καβουνίδη, 2002), δεν φαίνονται στα δεδομένα που παρουσιάζονται εδώ, πιθανόν διότι αυτά αναφέρονται σε νεαρά άτομα 15-29 ετών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.2

Αριθμός συμμετεχόντων στην αγορά εργασίας και ποσοστό συμμετοχής κατά φύλο, ηλικιακή ομάδα και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες ¹	Άνδρες				Γυναίκες				A+Γ
	15-19	20-24	25-29	15-29	15-19	20-24	25-29	15-29	15-29
ΓΓ	830	5.099	9.914	15.843	552	4.185	8.280	13.017	28.860
	41,7	88,4	96,0	87,6	32,9	80,5	82,9	77,2	82,6
ΠΚΑΕ	24	121	126	271	12	100	105	217	488
	53,3	91,0	95,5	87,4	34,3	74,1	65,2	65,6	76,1
ΠΑΧ	6	29	72	107	5	32	65	102	209
	46,2	90,6	96,0	89,2	45,5	74,4	82,3	76,7	82,6
ΥΑΛΒ	139	533	724	1.396	42	198	325	565	1.961
	76,8	98,2	99,3	96,1	42,9	46,4	45,8	45,7	73,0
ΥΚΑΕ	37	130	205	372	21	105	227	353	725
	82,2	95,6	98,6	95,6	55,3	62,9	68,4	65,7	78,3
ΥΑΑ	18	121	240	379	-	9	24	33	412
	94,7	98,4	99,6	99,0	-	31,0	45,3	40,2	88,6
ΜΠ	224	934	1.367	2.525	80	444	746	1.270	3.795
	73,9	96,6	98,7	95,1	44,0	55,4	55,9	54,8	76,3
Σύνολο	1.054	6.033	11.281	18.368	632	4.629	9.026	14.287	32.655
	45,9	89,6	96,3	88,6	33,9	77,2	79,7	74,5	81,8

Πηγή: Α δημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων. Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά συμμετοχής επί του συνόλου του πληθυσμού στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα και ομάδα εθνικής προέλευσης (%).

¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 6.1.

Επιπλέον, στον Πίνακα 6.2 εντοπίζεται εντυπωσιακή διακύμανση στα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης ανάλογα με την ομάδα προέλευσής τους. Από τη μια πλευρά, οι νέες παλινοστούσες από άλλες χώρες (ΠΑΧ) μοιάζουν με τις γηγενείς, οι οποίες παρουσιάζουν το υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής (76,7% και 77,2%

αντίστοιχα). Χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής εμφανίζουν οι νέες παλιννοστούσες Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΓΚΑΕ), όπως και οι νέες από τις ίδιες χώρες χωρίς ελληνική καταγωγή (ΥΚΑΕ) (65,6% και 65,7%, αντίστοιχα). Είναι ανησυχητικό ότι η πολυπληθέστερη ομάδα γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης, εκείνη των Αλβανίδων (ΥΑΛΒ), παρουσιάζει ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό συμμετοχής (45,7%). Πολύ χαμηλό ποσοστό καταγράφουν και οι νέες από την Ασία και την Αφρική (40,2%), όμως πρόκειται για μικρή ομάδα του πληθυσμού.

Τα ευρήματα αυτά ευθυγραμμίζονται με τα διεθνή ευρήματα που παρουσιάστηκαν στο Κεφάλαιο 2, σύμφωνα με τα οποία οι νέες μεταναστευτικής προέλευσης υστερούν, συγκριτικά με τις νέες γηγενείς, στη συμμετοχή στην αγορά εργασίας. Ευθυγραμμίζονται, βέβαια, και με τα αποτελέσματα ερευνών για γυναίκες μεταναστευτικής προέλευσης γενικότερα, όπου παρατηρούνται χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό σε σχέση με τις γηγενείς. Οι Fernandez και Fogli (2009), όπως και οι Blau et al. (2011), τονίζουν τη σημασία πολιτισμικών παραγόντων για τη διάμορφωση εργασιακών προτύπων και, ιδίως, των αντιλήψεων για τους ρόλους των δύο φύλων που ισχύουν στις χώρες προέλευσης των γυναικών.

Όσον αφορά στα ποσοστά συμμετοχής των ανδρών, διακρίνονται δύο κατηγορίες. Η πρώτη παρουσιάζει ποσοστά συμμετοχής από 87,4% μέχρι 89,2% και αποτελείται από τους γηγενείς και τις δύο ομάδες παλιννοστούντων, ενώ η δεύτερη αποτελείται από όλους τους υπόλοιπους, οι οποίοι δεν έχουν ελληνική καταγωγή, και παρουσιάζει υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής και, συγκεκριμένα, από 95,6% μέχρι 99%.

Από τις διαφορές αυτές στα ποσοστά συμμετοχής των νέων ανδρών και γυναικών των διαφόρων ομάδων προέλευσης, προκύπτουν πολύ διαφορετικές κατά φύλο αποκλίσεις ανάλογα με την ομάδα προέλευσης. Έτσι, η μικρότερη κατά φύλο απόκλιση είναι εκείνη των γηγενών, όπου το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών ξεπερνά εκείνο των γυναικών κατά 10 εκατοστιαίες μονάδες. Από την άλλη πλευρά, η αντίστοιχη απόκλιση στον πληθυσμό μεταναστευτικής προέλευσης φθάνει τις 40 μονάδες. Ακόμα μεγαλύτερη είναι η απόκλιση συμμετοχής ανάμεσα στους νέους Αλβανούς (ΥΑΑ) και τις νέες Αλβανίδες (ΥΑΑ), η οποία ξεπερνά τις 50 εκατοστιαίες μονάδες.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον επιφυλάσσει η εξέταση της κατάστασης απασχόλησης ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση. Όπως διαπιστώθηκε στο Κεφάλαιο 4, οι νέες και οι νέοι όλων των ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης παντρεύονται νωρίτερα απ' ό,τι οι νέες και οι νέοι γηγενείς. Στον Πίνακα 6.3 παρουσιάζονται στοιχεία για την οικογενειακή κατάσταση

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.3

Οικογενειακή κατάσταση κατά φύλο, ηλικιακή ομάδα και υπηκοότητα- χώρα γέννησης (ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες ¹	Άγαμος/η		Έγγαμος/η		Άλλο ²		Σύνολο	
	A (%)	Γ (%)	A (%)	Γ (%)	A (%)	Γ (%)	A	Γ
15-19								
ΓΓ	99,5	96,3	0,5	3,6	0,0	0,1	1.992	1.680
ΠΚΑΕ	97,8	91,4	2,2	8,6	0,0	0,0	45	35
ΠΑΧ	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	13	11
ΥΑΛΒ	98,9	77,6	1,1	22,4	0,0	0,0	181	98
ΥΚΑΕ	93,3	68,4	6,7	28,9	0,0	2,6	45	38
ΥΑΑ	100,0	-	0,0	-	0,0	-	19	0
ΜΠ	98,0	79,7	2,0	19,8	0,0	0,5	303	182
Σύνολο	99,3	94,7	0,7	5,2	0,0	0,1	2.295	1.862
20-24								
ΓΓ	96,6	85,2	3,2	14,3	0,2	0,4	5.765	5.199
ΠΚΑΕ	88,7	57,0	11,3	40,7	0,0	2,2	133	135
ΠΑΧ	96,9	79,1	3,1	20,9	0,0	0,0	32	43
ΥΑΛΒ	93,0	28,6	7,0	71,0	0,0	0,5	543	427
ΥΚΑΕ	76,5	44,9	23,5	53,9	0,0	1,2	136	167
ΥΑΑ	95,1	-	4,9	-	0,0	-	123	29
ΜΠ	90,5	39,5	9,5	59,7	0,0	0,9	967	801
Σύνολο	95,8	79,1	4,1	20,4	0,2	0,5	6.732	6.000
25-29								
ΓΓ	86,3	63,0	13,4	35,5	0,3	1,5	10.327	9.985
ΠΚΑΕ	59,1	36,6	40,9	60,2	0,0	3,1	132	161
ΠΑΧ	82,7	49,4	16,0	49,4	1,3	1,3	75	79
ΥΑΛΒ	59,4	10,1	40,3	88,3	0,3	1,5	729	710
ΥΚΑΕ	51,4	31,0	48,1	65,1	0,5	3,9	208	332
ΥΑΑ	83,0	-	16,6	-	0,4	-	241	53
ΜΠ	63,5	21,3	36,1	76,4	0,4	2,2	1.385	1.335
Σύνολο	83,6	58,1	16,1	40,3	0,3	1,6	11.712	11.320

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.3 (συνέχεια)

Ομάδες ¹	Άγαμος/η		Έγγαμος/η		Άλλο ²		Σύνολο	
	A (%)	Γ (%)	A (%)	Γ (%)	A (%)	Γ (%)	A	Γ
15-29								
ΓΓ	91,1	73,2	8,7	25,8	0,2	1,0	18.084	16.864
ΠΚΑΕ	77,4	50,8	22,6	46,8	0,0	2,4	310	331
ΠΑΧ	88,3	63,2	10,8	36,1	0,8	0,8	120	133
ΥΑΛΒ	76,9	21,9	23,0	77,1	0,1	1,1	1.453	1.235
ΥΚΑΕ	65,0	38,0	34,7	59,0	0,3	3,0	389	537
ΥΑΑ	87,7	24,4	12,0	75,6	0,3	0,0	383	82
ΜΠ	77,3	32,2	22,5	66,2	0,2	1,6	2.655	2.318
Σύνολο	89,3	68,2	10,5	30,7	0,2	1,1	20.739	19.182

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.

Επεξήγηση: Α= άνδρες, Γ= γυναίκες.

¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 6.1.

² Η ομάδα «Άλλο» αναφέρεται σε χήρους/ες ή διαζευγμένους/ες.

των ατόμων που συμπεριλαμβάνονται στην ανάλυση του κεφαλαίου αυτού για την αγορά εργασίας, δηλαδή εκείνων που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους. Όπως φαίνεται, στις γυναίκες 20-24 ετών, μόνο το 14,3% των γηγενών είναι έγγαμες, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες μεταναστευτικής προέλευσης είναι 59,7%.⁴⁹ Μεταξύ των τελευταίων, ξεχωρίζουν οι γυναίκες υπήκοοι Αλβανίας (ΥΑΛΒ), οι οποίες είναι έγγαμες σε εντυπωσιακό ποσοστό – το 71%. Στις γυναίκες 25-29 ετών, το 35,5% των γηγενών είναι έγγαμες σε σχέση με το 76,4% των γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις Αλβανίδες (ΥΑΛΒ) είναι 88,3%. Ανάμεσα στους άνδρες, οι διαφορές στην ηλικία γάμου δεν είναι τόσο μεγάλες, αλλά παραμένουν αξιόλογες. Ειδικότερα, στους άνδρες 20-24 ετών, το 3,2% των γηγενών σε σχέση με το 9,5% των ανδρών μεταναστευτικής προέλευσης είναι έγγαμοι, ενώ στους άνδρες 25-29 ετών τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 13,4% και 36,1%, με τα υψηλότε-

⁴⁹ Έχει ήδη γίνει αναφορά σε θεσμικές ρυθμίσεις για άδειες διαμονής συζύγων που ίσως δημιουργούν κίνητρα για τη σύναψη γάμου, όπως και σε πολιτισμικούς παράγοντες αναφορικά με τις αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων (Βλ. Κεφάλαια 2 και 3).

ρα ποσοστά έγγαμων να εμφανίζουν οι υπήκοοι της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΥΚΑΕ), οι παλιννοστούντες των ίδιων χωρών (ΠΚΑΕ) και οι υπήκοοι της Αλβανίας (ΥΑΛΒ) (48,1%, 40,9% και 40,3%, αντίστοιχα).

Η οικογενειακή κατάσταση διαπιστώνεται ότι έχει αντίκτυπο στην κατάσταση απασχόλησης και για τα δύο φύλα, αλλά είναι ιδιαίτερα σημαντική στην περίπτωση των γυναικών. Όσον αφορά πρώτα στους άνδρες, οι οποίοι έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευση, παρατηρείται (βλέπε Πίνακα 6.4) ότι τα υψηλότερα ποσοστά μη συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό χαρακτηρίζουν τους άγαμους με ελληνική καταγωγή, δηλαδή τους γηγενείς και τις δύο ομάδες παλιννοστούντων. Όπως θα αναμενόταν, με το γάμο μειώνονται τα ποσοστά μη συμμετοχής των ανδρών, τόσο στις ομάδες αυτές όσο και στις υπόλοιπες ομάδες.

Στην περίπτωση τώρα των γυναικών, ο γάμος φαίνεται να επιδρά αρνητικά στα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό σε όλες τις ομάδες προέλευσης, αλλά το μέγεθος της επίδρασης ποικίλλει εκπληκτικά. Οι γυναίκες των οποίων η οικονομική δραστηριότητα επηρεάζεται λιγότερο από το γάμο είναι οι γηγενείς και οι παλιννοστούσες των άλλων χωρών (ΠΑΧ), οι οποίες τόσο συχνά μοιάζουν με τις γηγενείς. Στην περίπτωση των δύο αυτών ομάδων, ο γάμος συνδέεται με μείωση της συμμετοχής κατά 20 περίπου εκατοστιαίες μονάδες. Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση των Αλβανίδων (ΥΑΛΒ), οι οποίες αποτελούν τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα μετά τις γηγενείς, ο γάμος δείχνει να συνεπάγεται μείωση 38,5 εκατοστιαίων μονάδων. Μεγαλύτερη μείωση από αυτή παρατηρείται μόνο για τις υπηκόους Ασίας και Αφρικής, οι οποίες όμως αποτελούν σχετικά μικρή ομάδα πληθυσμού.

Για την κατανόηση της πλήρους έκτασης της επίπτωσης του γάμου στην οικονομική δραστηριότητα των γυναικών των διαφόρων ομάδων προέλευσης, πρέπει να ληφθούν υπόψη όχι μόνο τα διαφορετικά ποσοστά συμμετοχής που εμφανίζουν οι άγαμες και οι έγγαμες γυναίκες της κάθε ομάδας, αλλά και η ηλικία γάμου. Όπως διαπιστώθηκε προηγουμένως, σε όλες τις ηλικιακές ομάδες (15-19, 20-24 και 25-29 ετών), οι γυναίκες όλων των ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης είναι σε μεγαλύτερα ποσοστά έγγαμες απ' ό,τι είναι οι γηγενείς γυναίκες. Συνεπώς, υπάρχουν δύο τρόποι με τους οποίους ο γάμος δημιουργεί αποκλίσεις ανάμεσα στην οικονομική δραστηριότητα των γηγενών γυναικών και σε εκείνη των γυναικών άλλων ομάδων προέλευσης, λειτουργώντας συσσωρευτικά: πρώτον, μεγαλύτερα ποσοστά των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης βρίσκονται σε γάμο και, δεύτερον, ο γάμος μειώνει το

ποσοστό συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό. Φαίνεται να ισχύει και στην ελληνική περίπτωση το εύρημα της συγκριτικής έρευνας του ΟΟΣΑ σε ευρωπαϊκές χώρες (OECD, 2010α), που σχολιάστηκε στο Κεφάλαιο 2, δηλαδή ότι η μικρότερη ηλικία γάμου των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης σε σύγκριση με τις γηγενείς, συμβάλλει στα δυσμενή αποτελέσματα που παρουσιάζουν στην αγορά εργασίας.

Όσον αφορά τώρα στα ποσοστά απασχόλησης, παρατηρείται (βλέπε Πίνακα 6.5) ότι εκείνα των ανδρών μεταναστευτικής προέλευσης ξεπερνούν κατά 10 εκατοστιαίες μονάδες εκείνα των γηγενών (84,2% έναντι 74,7%). Τα χαμηλότερα ποσοστά ανήκουν στους παλινοστούντες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ) (68,1%), ενώ εκείνα της άλλης ομάδας παλινοστούντων (ΠΑΧ) μοιάζουν με εκείνα των γηγενών. Αντίθετη είναι πάλι η εικόνα στις γυναίκες, με τις νέες γηγενείς να εμφανίζουν υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης (56,6%) απ' ό,τι οι άλλες γυναίκες, ενώ οι νέες της Αλβανίας (ΥΑΛΒ) και των χωρών της Ασίας και της Αφρικής παρουσιάζουν ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά απασχόλησης (34,8% και 30,5%, αντίστοιχα). Οι παραπάνω διαφορές συνεπάγονται πολύ μεγαλύτερη κατά φύλο απόκλιση απασχόλησης στον πληθυσμό μεταναστευτικής προέλευσης (39 εκατοστιαίες μονάδες) σε σχέση με εκείνη που χωρίζει τους άνδρες και γυναίκες γηγενείς (18 εκατοστιαίες μονάδες). Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί, ότι το ποσοστό απασχόλησης φαίνεται να σχετίζεται θετικά με την ηλικία, ανεξαρτήτως φύλου και εθνικής ομάδας.

Ένα σημαντικό μέτρο της επιτυχούς ένταξης ομάδων ατόμων στον εργασιακό στίβο αποτελεί το ποσοστό ανεργίας που αντιμετωπίζουν. Στον Πίνακα 6.6 παρουσιάζονται τα ποσοστά ανεργίας για «στενές» ομάδες νέων κατά φύλο, ηλικία και προέλευση. Για το σύνολο των συμμετεχόντων στην αγορά εργασίας εντοπίζεται σημαντική διαφορά των ποσοστών ανεργίας κατά φύλο, καθώς οι νέες εμφανίζουν σχεδόν διπλάσια ποσοστά ανεργίας σε σύγκριση με τους νέους (26,5% έναντι 14,3%). Σε συμφωνία με τα αποτελέσματα του Πίνακα 6.5, τα ποσοστά ανεργίας μειώνονται, καθώς τα άτομα μεγαλώνουν, εικόνα που παραπέμπει ευθέως στην ύπαρξη προβλημάτων στη διαδικασία μετάβασης στην αγορά εργασίας.⁵⁰ Οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας, ειδικά στην περίπτωση των ανδρών, οπότε η διαφορά με τους γηγενείς ανέρχεται σε 3,4 εκατοστιαίες μονάδες έναντι 1,8

⁵⁰ Τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, που μειώνονται με την ηλικία, αποτελούν σοβαρή ένδειξη καθυστερήσεων στη μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.4
 Κατάσταση απασχόλησης κατά οικογενειακή κατάσταση, φύλο και υπηκοότητα-χώρα γέννησης
 (ολοκληρωμένη εκπαίδευση, ηλικίες 15-29)

Ομάδες ¹	Άγαμοι				Έγγαμοι				Άλλο			
	ΑΠ (%)	ΑΝ (%)	ΜΕ (%)	N	ΑΠ (%)	ΑΝ (%)	ΜΕ (%)	N	ΑΠ (%)	ΑΝ (%)	ΜΕ (%)	N
Άνδρες												
ΓΤ	72,9	13,7	13,4	16.470	93,1	5,4	1,5	1.573	80,5	12,2	7,3	41
ΠΚΑΕ	62,5	21,3	16,3	240	87,1	12,9	0,0	70	-	-	-	0
ΠΑΧ	71,7	16,0	12,3	106	100,0	0,0	0,0	13	100,0	0,0	0,0	1
ΥΑΛΒ	84,7	10,3	5,0	1.117	94,6	5,1	0,3	334	100,0	0,0	0,0	2
ΥΚΑΕ	82,6	11,1	6,3	253	92,6	6,7	0,7	135	100,0	0,0	0,0	1
ΥΑΑ	87,8	11,3	0,9	336	89,1	8,7	2,2	46	0,0	100,0	0,0	1
ΜΠ	81,7	12,1	6,2	2.052	93,0	6,5	0,5	598	80,0	20,0	0,0	5
Σύνολο	73,9	13,5	12,6	18.522	93,0	5,7	1,2	2.171	80,4	13,0	6,5	46

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.5
Αριθμός απασχολούμενων και ποσοστό απασχόλησης κατά φύλο,
ηλικιακή ομάδα και υπηκοότητα-χώρα γέννησης
(ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες ¹	Άνδρες				Γυναίκες				A+Γ
	15-19	20-24	25-29	15-29	15-19	20-24	25-29	15-29	15-29
ΓΓ	636	4.128	8.738	13.502	292	2.691	6.567	9.550	23.052
	31,9	71,6	84,6	74,7	17,4	51,8	65,8	56,6	66,0
ΠΚΑΕ	15	90	106	211	7	61	76	144	355
	33,3	67,7	80,3	68,1	20,0	45,2	47,2	43,5	55,4
ΠΑΧ	5	22	63	90	2	14	55	71	161
	38,5	68,8	84,0	75,0	18,2	32,6	69,6	53,4	63,6
ΥΑΛΒ	103	487	674	1.264	25	143	262	430	1.694
	56,9	89,7	92,5	87,0	25,5	33,5	36,9	34,8	63,0
ΥΚΑΕ	26	119	190	335	12	82	191	285	620
	57,8	87,5	91,3	86,1	31,6	49,1	57,5	53,1	67,0
ΥΑΑ	12	105	219	336	-	6	19	25	361
	63,2	85,4	90,9	87,7	-	20,7	35,8	30,5	77,6
ΜΠ	161	823	1.252	2.236	46	306	603	955	3.191
	53,1	85,1	90,4	84,2	25,3	38,2	45,2	41,2	64,2
Σύνολο	797	4.951	9.990	15.738	338	2.997	7.170	10.505	26.243
	34,7	73,5	85,3	75,9	18,2	50,0	63,3	54,8	65,7

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά (%).

¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 6.1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.6
Αριθμός ανέργων και ποσοστό ανεργίας κατά φύλο,
ηλικιακή ομάδα και υπηκοότητα-χώρα γέννησης
(ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες ¹	Άνδρες				Γυναίκες				A+Γ
	15-19	20-24	25-29	15-29	15-19	20-24	25-29	15-29	15-29
ΓΓ	194	971	1.176	2.341	260	1.494	1.713	3.467	5.808
	23,4	19,0	11,9	14,8	47,1	35,7	20,7	26,6	20,1
ΠΚΑΕ	9	31	20	60	5	39	29	73	133
	37,5	25,6	15,9	22,1	41,7	39,0	27,6	33,6	27,3
ΠΑΧ	1	7	9	17	3	18	10	31	48
	16,7	24,1	12,5	15,9	60,0	56,3	15,4	30,4	23,0
ΥΑΛΒ	36	46	50	132	17	55	63	135	267
	25,9	8,6	6,9	9,5	40,5	27,8	19,4	23,9	13,6
ΥΚΑΕ	11	11	15	37	9	23	36	68	105
	29,7	8,5	7,3	9,9	42,9	21,9	15,9	19,3	14,5
ΥΑΑ	6	16	21	43	-	3	5	8	51
	33,3	13,2	8,8	11,3	-	33,3	20,8	24,2	12,4
ΜΠ	63	111	115	289	34	138	143	315	604
	28,1	11,9	8,4	11,4	42,5	31,1	19,2	24,8	15,9
Σύνολο	257	1.082	1.291	2.630	294	1.632	1.856	3.782	6.412
	24,4	17,9	11,4	14,3	46,5	35,3	20,6	26,5	19,6

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε ποσοστά (%).

¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 6.1.

εκατοστιαίων μονάδων στην περίπτωση των γυναικών.⁵¹ Και για τα δύο φύλα, είναι οι τρεις ομάδες με ελληνική καταγωγή οι οποίες εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας, δηλαδή οι γηγενείς, οι παλιννοστούντες χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ) και οι παλιννοστούντες άλλων χωρών (ΠΑΧ). Στην περίπτωση των ανδρών, τα σχετικά επίπεδα ανεργίας είναι 14,8%, 22,1% και 15,9%, αντίστοιχα, και στην περίπτωση των γυναικών 26,6%, 33,6% και 30,4%. Εν συντομία, είναι οι νέοι και οι νέες της πρώτης ομάδας παλιννοστούντων που εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας. Από την άλλη πλευρά, το χαμηλότερο ποσοστό στην περίπτωση των ανδρών ανήκει στους υπηκόους Αλβανίας (ΥΑΛΒ) και, στην περίπτωση των γυναικών, στις υπηκόους της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΥΚΑΕ).

Επικεντρώνοντας πλέον στα χαρακτηριστικά της απασχόλησης, παρατηρείται, πρώτον, ότι, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των νέων του δείγματος εργάζονται ως μισθωτοί (Πίνακας 6.7), το ποσοστό των νέων μεταναστευτικής προέλευσης που είναι μισθωτοί είναι πολύ μεγαλύτερο από εκείνο των νέων γηγενών (92,7% και 73,4%, αντίστοιχα),⁵² εφόσον αρκετοί από τους τελευταίους εργάζονται ως αυτοαπασχολούμενοι (14,5% έναντι 5,2% των νέων μεταναστευτικής προέλευσης) και ως βοηθοί σε οικογενειακή επιχείρηση (12,1% έναντι 2,1%). Ήδη έγινε αναφορά (Κεφάλαιο 3) σε θεσμικά εμπόδια που περιορίζουν την ανάληψη ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας από τους ξένους υπηκόους. Η κατά φύλο ανάλυση της θέσης εργασίας αποκαλύπτει ότι τόσο στους άνδρες, όσο και στις γυναίκες, είναι πιο διαδεδομένη η μισθωτή απασχόληση ανάμεσα στους νέους μεταναστευτικής, παρά γηγενούς προέλευσης (93,4% έναντι 68,2% στην περίπτωση των ανδρών και 91,2% έναντι 80,7% στην περίπτωση των γυναικών). Όσον αφορά στις επιμέρους εθνικές ομάδες, ξεχωρίζουν τα υψηλά ποσοστά αυτοαπασχολούμενων μεταξύ των ΠΑΧ, τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες (υψηλότερα ακόμη και από των γηγενών), ενώ

⁵¹ Τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας των μεταναστών γενικά (όχι μόνο των νέων) πιθανόν να οφείλονται στη μεγαλύτερη ευελιξία των μεταναστών με συγκεκριμένα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά να εκτελέσουν κάποιες εργασίες και τον υψηλότερο βαθμό γεωγραφικής κινητικότητας που τους χαρακτηρίζει σε σύγκριση με τους γηγενείς, σύμφωνα με τον Fakiolas (1999). Ωστόσο, τα χαρακτηριστικά αυτά ίσως είναι λιγότερο σημαντικά μεταξύ των νέων, ειδικά αυτών που γεννήθηκαν ή ήρθαν σε μικρή ηλικία στη χώρα.

⁵² Βλ. Cavournidis (2006) για μια συζήτηση της σχέσης της μισθωτής εργασίας των μεταναστών με την αυτοαπασχόληση και οικογενειακή εργασία των γηγενών.

καθόλου αμελητέα δεν είναι τα αντίστοιχα ποσοστά των νέων ΠΚΑΕ και των νέων ΥΑΑ. Γενικά, η διάρθρωση της απασχόλησης διαφέρει μεταξύ νέων γηγενών και μεταναστευτικής προέλευσης, ως προς τις ευκαιρίες που έχουν οι γηγενείς για την άσκηση ελεύθερου επαγγέλματος και την απασχόληση σε οικογενειακή επιχείρηση, ευκαιρίες που δεν διαθέτουν οι τελευταίοι, οπότε απορροφούνται από την αγορά εργασίας ως μισθωτοί.⁵³ Τέλος, η ηλικία φαίνεται να έχει σημαντικό ρόλο στην επιλογή του είδους απασχόλησης, κυρίως για τους γηγενείς και λιγότερο για τις υπόλοιπες εθνικές ομάδες, καθώς στην ηλικιακή ομάδα 15-19 ετών υπάρχει ένα σημαντικό μερίδιο που εργάζονται ως βοηθοί σε οικογενειακή επιχείρηση, το οποίο φθίνει σε μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες.

Η εξέταση της διάρθρωσης του δείγματος κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας φανερώνει σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους νέους γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης (Πίνακας 6.8). Ο πιο σημαντικός κλάδος για τους δεύτερους είναι οι κατασκευές, όπου απασχολείται το 45%, αλλά αντιστοιχεί στο εκπληκτικό 53% της απασχόλησης των Αλβανών και το 47,5% εκείνης των υπηκόων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Αντίθετα, είναι περιορισμένη η αναλογία των γηγενών που απασχολούνται στον κλάδο (το 13,2%). Παρουσιάζει ενδιαφέρον η μεγάλη διαφοροποίηση των δύο ομάδων ομογενών ανδρών, όπου οι παλινοστούντες από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη (ΠΚΑΕ) εμφανίζουν αξιόλογη απασχόληση στον κλάδο, ενώ η παλινοστούντες των άλλων χωρών σχετικά μικρή (ΠΑΧ). Ο κλάδος με τους περισσότερους γηγενείς άνδρες είναι εκείνος του χοντρικού και λιανικού εμπορίου, κλάδος όπου απασχολούνται αξιόλογες αναλογίες και των δύο ομάδων παλινοστούντων ανδρών. Όσον αφορά στις γυναίκες, ο πρώτος κλάδος για τις γηγενείς γυναίκες (με 25,8%) είναι, όπως για τους γηγενείς άνδρες, το χονδρικό και λιανικό εμπόριο, ενώ ο πρώτος κλάδος για τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης είναι εκείνος των ξενοδοχείων και εστιατορίων, όπου απασχολείται το 26,7% σε σύγκριση με το 10,1% των γηγενών γυναικών. Άλλος κλάδος που απασχολεί σημαντική αναλογία των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης είναι εκείνος των ιδιωτικών νοικοκυριών,

⁵³ Οι Lianos and Pseiridis (2009) μελετούν τους παράγοντες προσδιορισμού της απασχόλησης των μεταναστών που επιστρέφουν στη χώρα τους σε μια σειρά χωρών και διαπιστώνουν ότι παράγοντες όπως το φύλο, το μέγεθος του νοικοκυριού, η δραστηριότητα πριν τη μετανάστευση, αλλά και η διάρκεια της απουσίας στο εξωτερικό επηρεάζουν την επιλογή των ατόμων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.7

Θέση στο επάγγελμα κατά φύλο, ηλικιακή ομάδα και υπηκοότητα-χώρα γέννησης
(ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες ¹	Αυτοασχολούμενος/η με προσωπικό (%)			Αυτοασχολούμενος/η χωρίς προσωπικό (%)			Μισθωτός/ή (%)			Βοηθός σε οικογενειακή επιχείρηση (%)			N			
	A	Γ	A+Γ	A	Γ	A+Γ	A	Γ	A+Γ	A	Γ	A+Γ	A	Γ	A+Γ	
15-19																
ΓΤ	0,6	0,7	0,6	4,1	3,8	4,0	52,7	51,7	52,4	42,6	43,8	43,0	636	292	928	
ΠΚΑΕ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	85,7	95,5	0,0	14,3	4,5	15	7	22	
ΠΑΧ	0,0	0,0	0,0	20,0	0,0	14,3	80,0	100,0	85,7	0,0	0,0	0,0	5	2	7	
ΥΑΝΒ	1,0	0,0	0,8	0,0	4,0	0,8	97,1	96,0	96,9	1,9	0,0	1,6	103	25	128	
ΥΚΑΕ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	96,2	91,7	94,7	3,8	8,3	5,3	26	12	38	
ΥΑΑ	0,0	-	0,0	33,3	-	33,3	33,3	-	33,3	33,3	-	33,3	12	-	12	
ΜΠ	0,6	0,0	0,5	3,1	2,2	2,9	91,9	93,5	92,3	4,3	4,3	4,3	161	46	207	
Σύνολο	0,6	0,6	0,6	3,9	3,6	3,8	60,6	57,4	59,6	34,9	38,5	35,9	797	338	1.135	
20-24																
ΓΤ	2,8	1,3	2,2	9,0	6,1	7,8	69,3	82,1	74,3	18,9	10,5	15,6	4.128	2.691	6.819	
ΠΚΑΕ	0,0	0,0	0,0	2,2	1,6	2,0	91,1	96,7	93,4	6,7	1,6	4,6	90	61	151	
ΠΑΧ	4,5	0,0	2,8	9,1	7,1	8,3	86,4	92,9	88,9	0,0	0,0	0,0	22	14	36	
ΥΑΝΒ	0,2	0,7	0,3	2,3	4,2	2,7	95,7	94,4	95,4	1,8	0,7	1,6	487	143	630	
ΥΚΑΕ	0,8	0,0	0,5	2,5	0,0	1,5	95,8	91,5	94,0	0,8	8,5	4,0	119	82	201	
ΥΑΑ	1,0	0,0	0,9	8,6	0,0	8,1	90,5	83,3	90,1	0,0	16,7	0,9	105	6	111	
ΜΠ	0,5	0,3	0,4	3,3	2,6	3,1	94,3	93,8	94,2	1,9	3,3	2,3	823	306	1.129	
Σύνολο	2,4	1,2	2,0	8,0	5,7	7,2	73,4	83,2	77,1	16,1	9,8	13,7	4.951	2.997	7.948	

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.8

Κατανομή δείγματος κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας¹, φύλο και υπηκοότητα-χώρα γέννησης
(ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες	A (%)	B (%)	Γ (%)	Δ (%)	E (%)	ΣΤ (%)	Z (%)	H (%)	Θ (%)	I (%)	K (%)	Λ (%)	M (%)	N (%)	Ξ (%)	O (%)	Π (%)	N
Άνδρες																		
ΓΤ	10,2	0,5	0,5	15,2	0,7	13,2	21,4	12,2	4,2	1,3	5,7	8,9	1,5	1,3	3,0	0,1	0,0	13.502
ΠΚΑΕ	0,0	0,0	0,5	27,5	0,0	30,3	20,9	13,7	2,8	0,5	0,9	0,9	0,0	0,9	0,9	0,0	0,0	211
ΠΑΧ	2,2	0,0	1,1	13,3	1,1	8,9	30,0	17,8	4,4	0,0	10,0	4,4	2,2	1,1	3,3	0,0	0,0	90
ΥΑΛΒ	11,5	0,2	0,2	12,7	0,2	52,8	10,2	9,7	0,8	0,1	0,7	0,1	0,0	0,2	0,4	0,4	0,0	1.264
ΥΚΑΕ	10,7	0,0	0,0	17,9	0,3	47,5	10,4	8,7	1,8	0,0	1,5	0,3	0,0	0,0	0,3	0,6	0,0	335
ΥΑΑ	10,4	0,3	0,0	29,2	0,0	32,1	17,0	5,7	2,1	0,0	1,5	0,0	0,0	0,0	0,9	0,9	0,0	336
ΜΠ	9,7	0,2	0,2	17,4	0,2	45,0	13,1	9,6	1,5	0,1	1,3	0,4	0,1	0,3	0,6	0,4	0,0	2236
Σύνολο	10,2	0,5	0,5	15,5	0,6	17,7	20,2	11,8	3,8	1,2	5,1	7,7	1,3	1,1	2,6	0,1	0,0	15.738
Γυναίκες																		
ΓΤ	5,6	0,1	0,1	7,8	0,2	0,7	25,8	10,1	3,2	3,3	11,0	5,7	9,6	7,9	8,3	0,5	0,0	9.550
ΠΚΑΕ	2,1	0,0	0,0	17,4	0,0	0,7	21,5	34,7	1,4	1,4	4,2	0,0	0,0	4,9	6,9	4,9	0,0	144
ΠΑΧ	4,2	0,0	0,0	14,1	0,0	0,0	23,9	16,9	2,8	1,4	8,5	2,8	14,1	4,2	7,0	0,0	0,0	71
ΥΑΛΒ	7,4	0,0	0,0	12,3	0,0	1,6	13,7	24,7	0,2	0,7	3,3	0,0	0,9	1,9	7,4	25,8	0,0	430
ΥΚΑΕ	10,9	0,0	0,0	8,4	0,0	1,1	11,6	29,5	1,1	0,4	8,1	0,0	0,0	2,1	3,9	23,2	0,0	285
ΥΑΑ	4,0	0,0	0,0	4,0	0,0	8,0	36,0	12,0	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	28,0	0,0	25
ΜΠ	7,3	0,0	0,0	11,8	0,0	1,4	15,6	26,7	0,9	0,7	5,1	0,2	1,5	2,5	6,2	20,0	0,0	955
Σύνολο	5,7	0,1	0,1	8,2	0,2	0,7	24,9	11,6	3,0	3,1	10,5	5,2	8,9	7,4	8,1	2,3	0,0	10.505

A+Γ	8,3	0,4	0,3	12,1	0,5	8,0	23,2	11,3	3,8	2,2	7,9	7,6	4,9	4,0	5,2	0,3	0,0	23.052	
ΓΤ																			
ΠΚΑΕ	0,8	0,0	0,3	23,4	0,0	18,3	21,1	22,3	2,3	0,8	2,3	0,6	0,0	2,5	3,4	2,0	0,0	355	
ΠΑΧ	3,1	0,0	0,6	13,7	0,6	5,0	27,3	17,4	3,7	0,6	9,3	3,7	7,5	2,5	5,0	0,0	0,0	161	
ΥΑΛΒ	10,4	0,2	0,1	12,6	0,1	39,8	11,1	13,5	0,6	0,2	1,4	0,1	0,2	0,6	2,2	6,8	0,0	1.694	
ΥΚΑΕ	10,8	0,0	0,0	13,5	0,2	26,1	11,0	18,2	1,5	0,2	4,5	0,2	0,0	1,0	1,9	11,0	0,0	620	
ΥΑΑ	10,0	0,3	0,0	27,4	0,0	30,5	18,3	6,1	2,2	0,0	1,4	0,0	0,0	0,0	1,1	2,8	0,0	361	
ΜΠ	2,1	2,1	0,0	6,3	0,0	4,2	31,3	20,8	4,2	2,1	6,3	2,1	6,3	2,1	8,3	2,1	0,0	48	
Σύνολο	8,4	0,3	0,3	12,5	0,5	10,9	22,1	11,8	3,5	1,9	7,2	6,7	4,4	3,7	4,8	1,0	0,0	26.291	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.

¹ Βάσει ΣΤΑΚΟΔ 2003, ² Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 6.1.

Επεξηγήσεις: Α= Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα και δασοκομία, Β= Αλιεία, Γ= Ορυχεία και λατομεία, Δ= Μεταποίηση, Ε= Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού, ΣΤ= Κατασκευές, Ζ= Χονδρικό και λιανικό εμπόριο – Επισκευή αυτοκινήτων οχημάτων, μοτοσικλετών και ειδών προσωπικής και οικιακής χρήσης, Η= Ξενοδοχεία και εστιατόρια, Θ= Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες, Ι= Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, Κ= Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες, Λ= Δημόσια διοίκηση και άμυνα – Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, Μ= Εκπαίδευση, Ν= Υγεία και κοινωνική μέριμνα, Ξ= Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών υπέρ του κοινωνικού συνόλου και άλλων υπηρεσιών κοινωνικού ή ατομικού χαρακτήρα, Ο= Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό και μη διαφοροποιημένες παραγωγικές δραστηριότητες νοικοκυριών για ίδια χρήση, Π= Ετερόδοικοι οργανισμοί και όργανα, Ν= Αριθμός παρατηρήσεων.

όπου βρίσκεται το 20% σε σχέση με το 0,5% μόνο των γηγενών γυναικών. Πρέπει ακόμα να σημειωθεί ότι η κατανομή των γηγενών στους κλάδους παρουσιάζει χαμηλότερη συγκέντρωση σε σύγκριση με εκείνη των υπόλοιπων ομάδων. Στην περίπτωση των ανδρών, μόλις το 36,6% των γηγενών συγκεντρώνεται στους δύο πρώτους σε μερίδιο απασχόλησης κλάδους, σε σχέση με το 62,4% των νέων μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά στην περίπτωση των γυναικών είναι 35,9% και 46,7%.

Η κατανομή στα διάφορα επαγγέλματα που παρουσιάζεται στον Πίνακα 6.9 δείχνει, επίσης, μεγαλύτερη συγκέντρωση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης σε συγκεκριμένα επαγγέλματα σε σύγκριση με τους γηγενείς. Σχεδόν 5 στους 10 νέοι άνδρες μεταναστευτικής προέλευσης εντάσσονται στην κατηγορία «Ειδικευμένοι τεχνίτες και συναφή επαγγέλματα», όταν η αντίστοιχη αναλογία μεταξύ των γηγενών είναι 1 στους 4. Επιπλέον, με εξαίρεση τις δύο ομάδες παλινοστούντων νέων (ΠΚΑΕ και ΠΑΧ), οι οποίοι εμφανίζουν περισσότερες ομοιότητες με τους γηγενείς και εργάζονται εναλλακτικά στην παροχή υπηρεσιών και τις πωλήσεις σε καταστήματα ή λαϊκές αγορές (ΣΤ), ένα σημαντικό τμήμα των νέων μεταναστευτικής προέλευσης (από 19,2% έως 34%) απασχολούνται ως «ανειδίκευτοι εργάτες» (Ι), σε σχέση με το 4,4% μόνο των γηγενών ανδρών. Στην περίπτωση των γυναικών, οι διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων είναι πάλι μεγάλες, αν και η επαγγελματική ομάδα των εργαζομένων στην παροχή υπηρεσιών και των πωλητών σε καταστήματα ή λαϊκές αγορές είναι η πρώτη σε απασχόληση και για τις δύο ομάδες.⁵⁴ Από εκεί και πέρα όμως τελειώνουν οι ομοιότητες, εφόσον η δεύτερη σε σημασία επαγγελματική κατηγορία για τις γυναίκες μεταναστευτικής προέλευσης είναι εκείνη των ανειδίκευτων εργατριών (όπου κατατάσσονται μεταξύ άλλων και οι οικιακοί βοηθοί), η οποία συγκεντρώνει το 35,3% των γυναικών αυτών, αλλά μόλις το 2% των γηγενών γυναικών. Πρέπει να σημειωθεί ότι η επαγγελματική αυτή κατηγορία συγκεντρώνει το 45,3% των γυναικών υπηκόων Αλβανίας και το 41,8% των υπηκόων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΥΚΑΕ). Αντίθετα, η δεύτερη σε σημασία κατηγορία για τις γηγενείς είναι εκείνη των υπαλλήλων γραφείου, όπου βρίσκεται το 22%

⁵⁴ Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι η επαγγελματική ομάδα αυτή είναι ιδιαίτερα ετερόκλητη καθώς περιλαμβάνει, εκτός από πωλητές σε καταστήματα, ξεναγούς, αστυνόμους, σερβιτόρους και κομμωτές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.9
Κατανομή δείγματος στα επαγγέλματα κατά φύλο
και υπηκοότητα-χώρα γέννησης
(ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες ¹	A (%)	B (%)	Γ (%)	Δ (%)	Ε (%)	ΣΤ (%)	Ζ (%)	Η (%)	Θ (%)	Ι (%)	N
Άνδρες											
ΓΓ	4,4	5,7	5,7	7,3	6,5	20,1	10,3	24,3	11,3	4,4	13.096
ΠΚΑΕ	0,5	3,4	1,5	2,4	2,9	21,0	0,0	40,0	17,6	10,7	205
ΠΑΧ	1,1	5,7	11,4	10,2	8,0	27,3	3,4	19,3	10,2	3,4	88
ΥΑΛΒ	0,0	0,4	0,0	0,6	1,1	11,2	3,7	52,2	5,8	24,9	1.233
ΥΚΑΕ	0,0	0,0	0,0	0,6	2,7	9,1	5,2	54,3	8,8	19,2	328
ΥΑΑ	0,0	0,9	0,6	0,6	0,9	10,0	2,1	42,9	7,9	34,0	329
ΜΠ	0,1	0,9	0,7	1,1	1,8	12,3	3,3	48,6	7,9	23,2	2.183
Σύνολο ²	3,8	5,0	5,0	6,5	5,8	19,0	9,3	27,7	10,8	7,1	15.279
Γυναίκες											
ΓΓ	0,7	3,7	15,8	14,9	22,0	31,9	5,4	2,3	1,3	2,0	9.268
ΠΚΑΕ	0,0	4,2	2,1	3,5	11,3	51,4	1,4	9,2	4,9	12,0	142
ΠΑΧ	0,0	9,9	18,3	11,3	22,5	31,0	2,8	4,2	0,0	0,0	71
ΥΑΛΒ	0,0	0,2	0,9	1,9	3,6	35,8	2,4	5,9	4,0	45,3	422
ΥΚΑΕ	0,0	0,4	0,0	4,0	2,5	38,2	4,0	5,8	3,3	41,8	275
ΥΑΑ	0,0	8,0	0,0	4,0	4,0	48,0	0,0	4,0	4,0	28,0	25
ΜΠ	0,0	1,8	2,1	3,5	5,9	38,8	2,7	6,2	3,6	35,3	935
Σύνολο ²	0,6	3,5	14,5	13,8	20,5	32,6	5,2	2,6	1,5	5,1	10.203

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.9 (συνέχεια)

Ομάδες ¹	A (%)	B (%)	Γ (%)	Δ (%)	Ε (%)	ΣΤ (%)	Z (%)	Η (%)	Θ (%)	I (%)	N
A+Γ											
ΓΓ	2,9	4,8	9,9	10,5	12,9	25,0	8,2	15,1	7,2	3,4	22.364
ΠΚΑΕ	0,3	3,7	1,7	2,9	6,3	33,4	0,6	27,4	12,4	11,2	347
ΠΑΧ	0,6	7,5	14,5	10,7	14,5	28,9	3,1	12,6	5,7	1,9	159
ΥΑΛΒ	0,0	0,4	0,2	0,9	1,8	17,5	3,4	40,4	5,4	30,1	1.655
ΥΚΑΕ	0,0	0,2	0,0	2,2	2,7	22,4	4,6	32,2	6,3	29,5	603
ΥΑΑ	0,0	1,4	0,6	0,8	1,1	12,7	2,0	40,1	7,6	33,6	354
ΜΠ	0,1	1,2	1,1	1,9	3,0	20,2	3,1	35,9	6,6	26,8	3.118
Σύνολο ²	2,5	4,4	8,8	9,4	11,7	24,4	7,6	17,7	7,1	6,3	25.482

Πηγή: Αδημοσίετα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.
¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 6.1. ² Οι παρατηρήσεις είναι λιγότερες λόγω ελλιπούς πληροφόρησης (missing information) για 459 άνδρες και 302 γυναίκες.

Επεξηγήσεις: Α= Ένοπλες δυνάμεις, Β= Νομοθετικό σώμα, ανώτερα διευθυντικά στελέχη, διευθύνοντες, Γ= Ελεύθεροι επαγγελματίες, επιστήμονες, Δ= Τεχνικοί βοηθοί και συναφή επαγγέλματα, Ε= Υπάλληλοι γραφείου, ΣΤ= Εργαζόμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα ή λαϊκές, Ζ= Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι και αλιείς, Η= Ειδικευμένοι τεχνίτες και συναφή επαγγέλματα, Θ= Χειριστές μηχανημάτων και συναρμολογητές, Ι= Ανειδίκευτοι εργάτες, Ν= Αριθμός παρατηρήσεων.

των γυναικών αυτών, αλλά μόνο το 5,9% των γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ ακολουθεί η κατηγορία των ελευθέρων επαγγελματιών και επιστημόνων (με το 15,8% και το 2,1%, αντίστοιχα). Επομένως, όπως και στην περίπτωση της κατανομής στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, η κατανομή των εργαζομένων σε επαγγέλματα εμφανίζει μεγαλύτερη συγκέντρωση στην περίπτωση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης ανεξαρτήτως φύλου, ενώ διαφοροποιήσεις υπάρχουν τόσο μεταξύ νέων γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης, όσο και μεταξύ των διαφόρων ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης.

Οι ώρες που απασχολούνται εβδομαδιαίως οι εργαζόμενοι ενδέχεται να αποτελούν έναν ακόμη παράγοντα διαφοροποίησης των γηγενών από τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης. Ο Πίνακας 6.10 παρουσιάζει την κατανομή σε εργαζόμενους πλήρους και μερικής απασχόλησης. Για το σύνολο του δείγματος, το ποσοστό μερικώς απασχολούμενων είναι διπλάσιο για τις γυναίκες σε σύγκριση με τους άνδρες. Ωστόσο, μεγαλύτερο μερίδιο των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης απασχολείται μερικώς (κατά 6 εκατοστιαίες μονάδες περίπου) σε σύγκριση με τις γηγενείς, ενώ η διαφορά στους άνδρες βάσει προέλευσης είναι αμελητέα. Αναφορικά με τις αποκλίσεις μεταξύ των γυναικών διαφόρων ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης, ξεχωρίζουν οι γυναίκες ΠΑΧ οι οποίες εμφανίζουν χαμηλό ποσοστό (μόλις 5,6%), ενώ το υψηλότερο ποσοστό καταγράφεται μεταξύ των ΥΑΛΒ (19,3%). Τέλος, όσον αφορά στην ηλικία, φαίνεται ότι όσο μεγαλώνουν τα άτομα, τόσο μειώνεται το ποσοστό των μερικώς απασχολούμενων, ανεξαρτήτως φύλου και εθνικής προέλευσης.

Άλλη σημαντική διάσταση της απασχόλησης είναι το είδος του συμβολαίου που διέπει τη συνεργασία εργαζόμενου και εργοδότη. Ο Πίνακας 6.11 καταγράφει λεπτομερώς αυτή την παράμετρο. Οι μισθωτοί μεταναστευτικής προέλευσης έχουν ελαφρώς υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης με συμβάσεις ορισμένου χρόνου σε σύγκριση με τους γηγενείς (24,7% έναντι 18,8% για τους άνδρες και 26,9% έναντι 22,9% για τις γυναίκες). Σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης δεν παρατηρούνται, με εξαίρεση τις γυναίκες ΥΑΛΒ που παρουσιάζουν σχετικά υψηλά ποσοστά απασχόλησης ορισμένου χρόνου (31,4%) και τις γυναίκες ΠΚΑΕ που παρουσιάζουν σχετικά χαμηλά ποσοστά απασχόλησης ορισμένου χρόνου (17,1%), είτε σε σύγκριση με τις γηγενείς, είτε σε σύγκριση με το μέσο όρο των εργαζομένων μεταναστευτικής προέλευσης. Αναφορικά με την ηλικία, όσο μεγαλώνουν τα άτομα, τόσο μειώνονται οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου και αυξάνονται οι συμβάσεις αορίστου. Αυτό πιθανότατα αποτελεί κανόνα στην ελληνική αγορά εργασίας, αφενός διότι οι εργαζόμενοι αποκτούν την εργασιακή εμπειρία και τις δεξιότητες που απαιτούν οι εργοδότες, οπότε στη συνέχεια συνάπτουν συμβόλαια αορίστου χρόνου, αφετέρου διότι το νομοθετικό πλαίσιο στη χώρα ορίζει ότι οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου μετατρέπονται σε αορίστου μετά το πέρας τριών ετών (Ν.3986/2011, άρθρο 41).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.10

Είδος απασχόλησης βάσει ωρών εργασίας κατά φύλο, ηλικιακή ομάδα και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες ¹	Πλήρης				Μερική				Αριθμός παρατηρήσεων			
	15-19 (%)	20-24 (%)	25-29 (%)	15-29 (%)	15-19 (%)	20-24 (%)	25-29 (%)	15-29 (%)	15-19	20-24	25-29	15-29
Άνδρες												
ΓΤ	87,7	94,2	96,7	95,5	12,3	5,8	3,3	4,5	636	4.128	8.738	13.502
ΠΚΑΕ	86,7	96,7	100,0	97,6	13,3	3,3	0,0	2,4	15	90	106	211
ΠΑΧ	100,0	90,9	96,8	95,6	0,0	9,1	3,2	4,4	5	22	63	90
ΥΑΛΒ	90,3	93,4	96,9	95,0	9,7	6,6	3,1	5,0	103	487	674	1.264
ΥΚΑΕ	96,2	95,8	97,4	96,7	3,8	4,2	2,6	3,3	26	119	190	335
ΥΑΑ	100,0	94,3	92,7	93,5	0,0	5,7	7,3	6,5	12	105	219	336
ΜΠ	91,9	94,2	96,5	95,3	8,1	5,8	3,5	4,7	161	823	1.252	2.236
Σύνολο	88,6	94,2	96,7	95,5	11,4	5,8	3,3	4,5	797	4.951	9.990	15.738
Γυναίκες												
ΓΤ	85,3	88,7	90,4	89,8	14,7	11,3	9,6	10,2	292	2.691	6.567	9.550
ΠΚΑΕ	100,0	85,2	89,5	88,2	0,0	14,8	10,5	11,8	7	61	76	144
ΠΑΧ	100,0	92,9	94,5	94,4	0,0	7,1	5,5	5,6	2	14	55	71
ΥΑΛΒ	80,0	85,3	78,2	80,7	20,0	14,7	21,8	19,3	25	143	262	430
ΥΚΑΕ	66,7	79,3	87,4	84,2	33,3	20,7	12,6	15,8	12	82	191	285
ΥΑΑ	-	66,7	89,5	84,0	-	33,3	10,5	16,0	0	6	19	25
ΜΠ	80,4	83,7	84,4	84,0	19,6	16,3	15,6	16,0	46	306	603	955
Σύνολο	84,6	88,2	89,9	89,2	15,4	11,8	10,1	10,8	338	2.997	7.170	10.505

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.11
Είδος συμβολαίου απασχόλησης κατά φύλο, ηλικιακή ομάδα και υπηκοότητα-χώρα γέννησης
(ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες ¹	Αορίστου χρόνου				Ορισμένου χρόνου				Αριθμός παρατηρήσεων			
	15-19 (%)	20-24 (%)	25-29 (%)	15-29 (%)	15-19 (%)	20-24 (%)	25-29 (%)	15-29 (%)	15-19	20-24	25-29	15-29
Άνδρες												
ΓΤ	63,0	76,5	84,4	81,2	37,0	23,5	15,6	18,8	335	2.860	6.012	9.207
ΠΚΑΕ	53,3	75,6	83,9	77,7	46,7	24,4	16,1	22,3	15	82	87	184
ΠΑΧ	25,0	78,9	80,0	76,5	75,0	21,1	20,0	23,5	4	19	45	68
ΥΑΝΒ	68,0	71,9	77,5	74,6	32,0	28,1	22,5	25,4	100	466	641	1.207
ΥΚΑΕ	76,0	76,3	76,6	76,5	24,0	23,7	23,4	23,5	25	114	184	323
ΥΑΑ	75,0	70,5	77,3	75,2	25,0	29,5	22,7	24,8	4	95	207	306
ΜΠ	66,9	72,9	77,9	75,3	33,1	27,1	22,1	24,7	148	776	1.164	2.088
Σύνολο ²	64,2	75,8	83,3	80,1	35,8	24,2	16,7	19,9	483	3.636	7.176	11.295
Γυναίκες												
ΓΤ	63,0	72,2	79,6	77,1	37,1	27,8	20,4	22,9	151	2.208	5.346	7.705
ΠΚΑΕ	57,1	86,4	81,3	82,9	33,3	13,6	18,8	17,1	6	59	64	129
ΠΑΧ	50,0	69,2	77,5	76,4	0,0	30,8	22,5	23,6	2	13	40	55
ΥΑΝΒ	66,1	76,3	71,8	72,5	41,7	23,7	28,2	27,5	24	135	245	404
ΥΚΑΕ	63,6	62,7	71,3	68,6	36,4	37,3	28,7	31,4	11	75	178	264
ΥΑΑ	-	60,0	78,6	73,7	-	40,0	21,4	26,3	0	5	14	19
ΜΠ	62,8	74,2	73,4	73,1	37,2	25,8	26,6	26,9	43	287	541	871
Σύνολο ²	62,9	72,4	79,0	76,7	37,1	27,6	21,0	23,3	194	2.495	5.887	8.576

Τα αποτελέσματα με βάση το ιδιοκτησιακό καθεστώς της επιχείρησης όπου εργάζεται το άτομο είναι τα αναμενόμενα, όπως φαίνεται στον Πίνακα 6.12. Οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης εργάζονται σχεδόν εξ ολοκλήρου σε επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα, αναμφίβολα εξαιτίας των περιορισμών στην κατοχή ελληνικής υπηκοότητας. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν οι ΠΑΧ, άνδρες και γυναίκες, ακριβώς επειδή διαθέτουν την ελληνική υπηκοότητα. Είναι αξιοσημείωτο ότι δεν συμβαίνει το ίδιο με τους ΠΚΑΕ, γεγονός που ενδέχεται να οφείλεται στα υψηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα των ΠΑΧ (30% των ανδρών και 51,1% των γυναικών ΠΑΧ δηλώνουν απόφοιτοι της υψηλής εκπαιδευτικής βαθμίδας, έναντι 10,3% και 20,8% των ΠΚΑΕ, αντίστοιχα⁵⁵). Συγκρίνοντας τις ομάδες βάσει φύλου, οι διαφορές είναι ανύπαρκτες στην κατανομή των νέων μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ στην περίπτωση των γηγενών οι γυναίκες απασχολούνται με μεγαλύτερη συχνότητα στο δημόσιο τομέα.

Ο Πίνακας 6.13 είναι ο τελευταίος πίνακας με περιγραφικές στατιστικές του δείγματος και παρουσιάζει την κατανομή του δείγματος κατά ταμείο κύριας ασφάλισης. Αναμφισβήτητα, αυτό που προκαλεί ανησυχία είναι το διπλάσιο ποσοστό ανδρών (14,3%) και το τριπλάσιο ποσοστό γυναικών (17,8%) μεταναστευτικής προέλευσης που είναι ανασφάλιστοι, πάντοτε σε σύγκριση με τις αντίστοιχες ομάδες γηγενών (6,2% των ανδρών και 5,7% των γυναικών). Μεταξύ των διαφόρων ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης εντοπίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις. Συγκεκριμένα, το ποσοστό ανασφάλιστων στους άνδρες κυμαίνεται από 6,7% (ΠΑΧ) έως 26,2% (ΥΑΑ) και στις γυναίκες από 1,4% (ΠΑΧ) (ποσοστό χαμηλό ακόμη και σε σχέση με τις γηγενείς) έως 32% (ΥΑΑ). Επομένως, μεγαλύτερο πρόβλημα ανασφάλιστης εργασίας αντιμετωπίζουν οι γυναίκες και οι άνδρες ΥΑΑ, ενώ η ομάδα με το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό ανασφάλιστων στους άνδρες και τις γυναίκες είναι οι ΥΚΑΕ. Όσον αφορά στους ασφαλισμένους, η πλειονότητα των νέων τόσο γηγενούς όσο και μεταναστευτικής προέλευσης εντάσσεται στο Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Μισθωτών (ΙΚΑ), αλλά παρατηρούνται αποκλίσεις. Ειδικότερα, το 71,9% των νέων ανδρών μεταναστευτικής προέλευσης είναι ασφαλισμένοι στο ΙΚΑ, σε σχέση με το 55,1% των ανδρών γηγενών, οι οποίοι είναι ασφαλισμένοι σε μεγαλύτερες αναλογίες στον Οργανισμό Ασφάλισης Ελεύθερων Επαγγελματιών (ΟΑΕΕ), στον Οργανισμό Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΟΓΑ) και στο Δημόσιο.

⁵⁵ Βλέπε Διάγραμμα 5.1 και Διάγραμμα 5.2 στο προηγούμενο κεφάλαιο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.12
Απασχόληση με βάση το ιδιοκτησιακό καθεστώς της επιχείρησης κατά φύλο και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες ¹	A (%)	B (%)	Γ (%)	Δ (%)	Ε (%)	ΣΤ (%)	Z (%)	N
Ανδρες								
ΓΓ	8,7	1,7	1,4	0,8	0,3	0,6	86,7	13.502
ΠΚΑΕ	0,9	1,4	0,5	0,0	0,0	0,0	97,2	211
ΠΑΧ	4,4	1,1	2,2	0,0	0,0	0,0	92,2	90
ΥΑΛΒ	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,1	99,4	1.264
ΥΚΑΕ	0,6	0,3	0,0	0,3	0,0	0,0	98,8	335
ΥΑΑ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	336
ΜΠ	0,4	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0	98,9	2.236
Σύνολο	7,5	1,5	1,2	0,7	0,2	0,5	88,4	15.738
Γυναίκες								
ΓΓ	7,9	4,3	2,7	0,7	0,8	0,6	82,9	9.550
ΠΚΑΕ	0,7	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0	97,9	144
ΠΑΧ	4,2	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0	94,4	71
ΥΑΛΒ	0,5	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	99,1	430
ΥΚΑΕ	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,0	99,3	285
ΥΑΑ	0,0	0,0	0,0	4,0	0,0	0,0	96,0	25
ΜΠ	0,6	0,7	0,0	0,1	0,0	0,0	98,5	955
Σύνολο	7,2	4,0	2,5	0,6	0,8	0,6	84,3	10.505
A+Γ								
ΓΓ	8,3	2,8	1,9	0,7	0,5	0,6	85,1	23.052
ΠΚΑΕ	0,8	1,4	0,3	0,0	0,0	0,0	97,5	355
ΠΑΧ	4,3	1,2	1,2	0,0	0,0	0,0	93,2	161
ΥΑΛΒ	0,2	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1	99,4	1.694
ΥΚΑΕ	0,3	0,5	0,0	0,2	0,0	0,0	99,0	620
ΥΑΑ	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	99,7	361
ΜΠ	0,5	0,4	0,2	0,1	0,0	0,0	98,8	3.191
Σύνολο	7,4	2,5	1,7	0,6	0,4	0,5	86,8	26.243

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.

¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 6.1.

Επεξήγηση: Α= Δημόσια υπηρεσία, Β= ΝΠΔΔ, ΝΠΙΔ του Δημοσίου ή Δημόσιος οργανισμός, Γ= Δήμος ή Κοινότητα, Δημοτική επιχείρηση, Δ= Δημόσια Επιχείρηση Κοινής Ωφέλειας, Ε= Τράπεζα κρατική ή ελεγχόμενη από το κράτος, ΣΤ= Επιχείρηση ελεγχόμενη από το Δημόσιο, Ζ= Επιχείρηση του ιδιωτικού τομέα. Ν= Αριθμός παρατηρήσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.13

Απασχόληση κατά ταμείο κύριας ασφάλισης, φύλο και υπηκοότητα-χώρα γέννησης (ολοκληρωμένη εκπαίδευση)

Ομάδες ¹	ΙΚΑ-ΕΤΑΜ (%)	ΟΓΑ (%)	Δημόσιο (%)	ΟΑΕΕ (%)	Λοιπά (%)	Αν/στος (%)	ΔΓ/ΔΑ (%)	N
Άνδρες								
ΓΓ	55,1	11,3	8,3	13,9	4,8	6,2	0,5	13.502
ΠΚΑΕ	81,0	0,0	0,9	7,6	0,9	8,5	0,9	211
ΠΑΧ	62,2	4,4	3,3	20,0	3,3	6,7	0,0	90
ΥΑΛΒ	73,5	11,9	0,1	1,0	0,4	11,9	1,1	1.264
ΥΚΑΕ	71,9	7,2	0,0	1,2	1,2	17,0	1,5	335
ΥΑΑ	62,5	5,4	0,3	1,2	0,0	26,2	4,5	336
ΜΠ	71,9	8,8	0,3	2,5	0,6	14,3	1,6	2.236
Σύνολο	57,5	11,0	7,1	12,3	4,2	7,3	0,7	15.738
Γυναίκες								
ΓΓ	66,3	6,6	6,4	9,2	5,3	5,7	0,6	9.550
ΠΚΑΕ	76,4	1,4	0,0	7,6	2,8	11,1	0,7	144
ΠΑΧ	70,4	5,6	1,4	18,3	2,8	1,4	0,0	71
ΥΑΛΒ	69,5	9,8	0,0	0,7	0,9	16,7	2,3	430
ΥΚΑΕ	57,9	9,8	0,0	1,8	3,2	25,6	1,8	285
ΥΑΑ	36,0	4,0	0,0	20,0	4,0	32,0	4,0	25
ΜΠ	66,3	8,1	0,1	3,9	2,1	17,8	1,8	955
Σύνολο	66,3	6,7	5,8	8,7	5,0	6,8	0,7	10.505
Α+Γ								
ΓΓ	59,7	9,4	7,5	11,9	5,0	6,0	0,5	23.052
ΠΚΑΕ	79,2	0,6	0,6	7,6	1,7	9,6	0,8	355
ΠΑΧ	65,8	5,0	2,5	19,3	3,1	4,3	0,0	161
ΥΑΛΒ	72,5	11,4	0,1	0,9	0,5	13,2	1,4	1.694
ΥΚΑΕ	65,5	8,4	0,0	1,5	2,1	21,0	1,6	620
ΥΑΑ	60,7	5,3	0,3	2,5	0,3	26,6	4,4	361
ΜΠ	70,2	8,6	0,3	2,9	1,1	15,4	1,7	3.191
Σύνολο	61,0	9,3	6,6	10,8	4,5	7,1	0,7	26.243

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), επεξεργασία συγγραφέων.

¹ Βλέπε σημείωση στον Πίνακα 6.1.

Επεξήγηση: ΙΚΑ-ΕΤΑΜ= Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Μισθωτών, ΟΓΑ= Οργανισμός Γεωργικών Ασφαλίσεων, ΟΑΕΕ= Οργανισμός Ασφάλισης Ελεύθερων Επαγγελματιών, Αν/στος= Ανασφάλιστος, N= Αριθμός παρατηρήσεων.

Συμπερασματικά, διαπιστώνονται σημαντικές διαφορές στη συμπεριφορά στην αγορά εργασίας των νέων ανδρών και γυναικών γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης οι οποίοι έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους, όπως και διαφορές ανάμεσα στις επιμέρους ομάδες μεταναστευτικής προέλευσης, με τους παλινοστούντες των άλλων χωρών (εκτός της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης) να εμφανίζουν πολύ συχνά συμπεριφορά όμοια με των γηγενών. Μεταξύ των σημαντικών διαφορών που καταγράφονται είναι η μεγάλη απόκλιση στη συμμετοχή γυναικών γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης στο εργατικό δυναμικό, με τις τελευταίες να εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής σε σχέση με τις γηγενείς, ενώ η μεγαλύτερη ομάδα μεταναστευτικής προέλευσης, εκείνη των Αλβανίδων, παρουσιάζει ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά. Η μικρότερη συμμετοχή τους φαίνεται να συνδέεται με την οικογενειακή κατάσταση. Συγκεκριμένα, οι Αλβανίδες παντρεύονται πολύ νωρίτερα από τις γηγενείς, ενώ όταν είναι έγγαμες, περιορίζεται η συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό. Όσον αφορά στα ποσοστά απασχόλησης, στην περίπτωση των ανδρών, εκείνα των γηγενών υπολείπονται εκείνων των ανδρών μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ στην περίπτωση των γυναικών ισχύει το αντίθετο. Η ανεργία χαρακτηρίζει μεγαλύτερα ποσοστά νέων γηγενών του δείγματος παρά εκείνων μεταναστευτικής προέλευσης. Η πλειονότητα των νέων μεταναστευτικής προέλευσης εργάζονται ως μισθωτοί και λιγότερο συχνά σε σύγκριση με τους γηγενείς ως αυτοαπασχολούμενοι. Μεγαλύτερη συγκέντρωση σε σύγκριση με τους γηγενείς παρουσιάζουν οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης στα επαγγέλματα «ειδικευμένοι τεχνίτες» και «ανειδίκευτοι εργάτες» οι άνδρες, «υπηρεσίες-πωλήσεις» και «ανειδίκευτες εργάτριες» οι γυναίκες και σε ορισμένους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας.

6.3. Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία που ακολουθείται σε αυτή την ενότητα είναι παρόμοια με εκείνη του προηγούμενου κεφαλαίου στο οποίο μελετήσαμε την εκπαιδευτική επίτευξη των νέων. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζουμε δύο ενδεχόμενα: α) την πιθανότητα να συμμετέχει κάποιος στην αγορά εργασίας σε συνδυασμό με τους παράγοντες που την διαμορφώνουν και β) την πιθανότητα να απασχολείται κάποιος σε συνδυασμό με τα χαρα-

κτηριστικά που την επηρεάζουν. Όπως είναι φανερό, η εξαρτημένη μεταβλητή είναι και στις δύο περιπτώσεις δυαδική, με την έννοια ότι είναι μονάδα, όταν το άτομο συμμετέχει στην αγορά εργασίας (υπόδειγμα α) ή εργάζεται (υπόδειγμα β) και μηδέν σε διαφορετική περίπτωση. Επομένως, οι εκτιμήσεις πραγματοποιούνται χρησιμοποιώντας ένα μοντέλο probit, το οποίο έχει ως εξής:

$$Y_i = X_i\beta + e_i, \quad (6.1)$$

όπου $Y_i = 1$, όταν το άτομο συμμετέχει στην αγορά εργασίας (είτε πρόκειται για εργαζόμενο, είτε για άνεργο) ή, εναλλακτικά, όταν το άτομο απασχολείται και $Y_i = 0$ σε διαφορετική περίπτωση. X_i είναι μία μήτρα με χαρακτηριστικά που επηρεάζουν την πιθανότητα για το ενδεχόμενο που μελετάται κάθε φορά (συμμετοχή ή απασχόληση), β είναι η μήτρα με τους εκτιμητές και e_i είναι τα κατάλοιπα. Οι εξαρτημένες μεταβλητές που επιλέγονται ως προσδιοριστικοί παράγοντες της εξαρτημένης μεταβλητής κάθε φορά στηρίζονται στη σχετική βιβλιογραφία (Becker, 1965· OECD, 2004) και τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου (Mincer, 1958, 1974· Schultz, 1961· Becker, 1964). Περιλαμβάνονται μεταβλητές όπως είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο (δύο ψευδομεταβλητές), η ηλικία (δύο ψευδομεταβλητές), η περιφέρεια διαμονής (τέσσερις ψευδομεταβλητές), η αστικότητα της περιοχής διαμονής (τέσσερις ψευδομεταβλητές), η οικογενειακή κατάσταση (δύο ψευδομεταβλητές), το μέγεθος του νοικοκυριού (συνολικός αριθμός μελών) στο οποίο ανήκει το άτομο, η ύπαρξη παιδιών συγκεκριμένης ηλικίας (0-4, 5-11 και 12-14 ετών), η ύπαρξη ατόμων στο νοικοκυριό που δεν εργάζονται, η ύπαρξη των γονιών στο νοικοκυριό που δεν εργάζονται, το τρίμηνο και το έτος που έλαβε χώρα η συνέντευξη και, εφόσον πρόκειται για νέους μεταναστευτικής προέλευσης, η εθνική προέλευση, με βάση τις ομάδες που ορίσαμε παραπάνω.

Ειδικά στην περίπτωση των γυναικών, όπως ήδη φάνηκε από τις περιγραφικές στατιστικές του δείγματος ως τώρα, ένα σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού δεν συμμετέχει στην αγορά εργασίας. Αυτό ενδέχεται να δημιουργεί πρόβλημα στην εκτίμηση της πιθανότητας να απασχολείται κάποιος (υπόδειγμα β), γνωστό ως σφάλμα επιλογής (selection bias), το οποίο συνεπάγεται μεροληπτικούς εκτιμητές. Ο Heckman (1979) πρότεινε μια μέθοδο δύο σταδίων για να αντιμετωπιστεί

το πρόβλημα, η οποία εφαρμόστηκε αρχικά στην εκτίμηση εξισώσεων αποδοχών. Το σκεπτικό της μεθόδου στηρίζεται στην υπόθεση ότι οι δύο αποφάσεις συσχετίζονται, εφόσον, προκειμένου να παρατηρήσει κανείς τη δεύτερη (απασχόληση), πρέπει να έχει γίνει ήδη λάβει χώρα η πρώτη (συμμετοχή). Πρακτικά, εκτιμάται σε πρώτο στάδιο ένα μοντέλο probit, γνωστό ως εξίσωση επιλογής (selection equation) με την εξής μορφή:

$$U_i = Z_i \gamma + u_i, \quad (6.2)$$

όπου $U_i = 1$ αν το άτομο συμμετέχει στην αγορά εργασίας και μηδέν σε διαφορετική περίπτωση. Z_i είναι η μήτρα με τα χαρακτηριστικά του ατόμου που θεωρούμε ότι διαμορφώνουν την επιλογή του να συμμετέχει ή όχι στην αγορά εργασίας, γ είναι η μήτρα με τους εκτιμητές και u_i είναι τα κατάλοιπα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι ανεξάρτητες μεταβλητές περιλαμβάνουν τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν παραπάνω. Να σημειωθεί ότι οι μεταβλητές που περιλαμβάνονται στην εξίσωση επιλογής (πρώτο στάδιο), αλλά όχι στην εξίσωση της απασχόλησης (δεύτερο στάδιο), είναι το μέγεθος του νοικοκυριού, ο αριθμός των ατόμων στο νοικοκυριό που δεν εργάζονται και ο αριθμός των γονιών του/της υπεύθυνου/συζύγου/συντρόφου που διαμένουν στο νοικοκυριό.

Ουσιαστικά, το σφάλμα επιλογής συνίσταται στη συσχέτιση των καταλοίπων των εξισώσεων (6.1) και (6.2), τα οποία χωρίς διόρθωση θεωρούνται λανθασμένα ως ανεξάρτητα. Με άλλα λόγια, υπάρχει το ενδεχόμενο οι γυναίκες να αποτελούν δύο ξεχωριστά δείγματα (δηλαδή αυτές που δεν συμμετέχουν στην αγορά εργασίας να έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά από αυτές που συμμετέχουν), οπότε οι εκτιμητές που θα προκύψουν από την εκτίμηση της εξίσωσης απασχόλησης, χωρίς να ληφθεί αυτό υπόψη, θα είναι μεροληπτικοί. Η λύση που προτάθηκε από τον Heckman είναι να υπολογιστεί ένας διορθωτικός όρος πρώτα, γνωστός ως λ ή Inverse Mill's Ratio (IMR), με βάση την εξίσωση επιλογής (6.2), ο οποίος εισάγεται στη συνέχεια ως ανεξάρτητη μεταβλητή στην εξίσωση του δεύτερου σταδίου. Ο όρος αυτός υπολογίζεται ως εξής:

$$\lambda_i = \phi(Z_i' \gamma) / \Phi(Z_i' \gamma), \quad (6.3)$$

όπου $\phi(Z_i'\gamma)$ είναι η standard normal density function και $\Phi(Z_i'\gamma)$ είναι η standard normal cumulative distribution function (CDF).⁵⁶ Επομένως, η εξίσωση (6.1) έχει πια τη μορφή:

$$Y_i = X_i\beta + \lambda_i\theta + e_i, \quad (6.4)$$

όπου θ είναι η μήτρα με τους εκτιμητές για το λ . Σε κάθε εκτίμηση των παραπάνω μοντέλων έχουν εφαρμοστεί τεχνικές προκειμένου τα τυπικά σφάλματα (standard errors) που θα προκύψουν να είναι σχετικά σταθερά (robust).

Τέλος, πέρα από την εκτίμηση α) της πιθανότητας να συμμετέχει κάποιος στο εργατικό δυναμικό και β) της πιθανότητας να απασχολείται (με και χωρίς διόρθωση για το σφάλμα επιλογής), υπολογίζουμε και τις οριακές επιπτώσεις (marginal effects) κάθε επιμέρους χαρακτηριστικού, διότι με αυτό τον τρόπο μπορούμε να προσδιορίσουμε πόσο θα αλλάξει η πιθανότητα που μας ενδιαφέρει, όταν αλλάξει κάποιο από τα χαρακτηριστικά του ατόμου, ενώ όλα τα υπόλοιπα παραμένουν σταθερά. Με δεδομένους τους περιορισμούς στο δείγμα μας εκτιμώνται εξισώσεις για το σύνολο του δείγματος, τους νέους γηγενούς προέλευσης, τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης και τις μεγαλύτερες κατά περίπτωση επιμέρους ομάδες νέων μεταναστευτικής προέλευσης (ΠΚΑΕ και ΥΑΛΒ από τη μια πλευρά για τους νέους και ΠΚΑΕ, ΥΑΛΒ και ΥΚΑΕ από την άλλη πλευρά για τις νέες).

6.4. Αποτελέσματα

6.4.1. Εκτιμήσεις για την πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό

Μιας και τα αποτελέσματα των εξισώσεων probit δεν έχουν κάποια άμεση οικονομική ερμηνεία πέρα από τα πρόσημα των εκτιμητών, τα παραθέτουμε στο Παράρτημα 6Α. Ξεκινάμε την ανάλυσή μας υπολογίζοντας τις οριακές επιπτώσεις στην πιθανότητα να συμμετέχει κάποιος νέος στην αγορά εργασίας (Πίνακας 6.14α). Στο σύνολο του δείγματος, το απολυτήριο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης συνεπάγεται αύξηση της πιθανότητας συμμετοχής (2,4%), ενώ η ηλικία έχει αρνητική επίπτωση, πιθανόν

⁵⁶ CDF = Cumulative Distribution Function.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.14α
 Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα συμμετοχής
 στο εργατικό δυναμικό (άνδρες)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
Τριτοβάθμια	0,011	0,007	0,025 ***	0,007	-0,042 *	0,023	-0,014	0,015
Δευτεροβάθμια	0,024 ***	0,006	0,045 ***	0,008	-0,012 ***	0,004	-0,006	0,004
20-24 έτη	-0,541 ***	0,013	-0,585 ***	0,014	-0,194 ***	0,033	-0,179 ***	0,034
25-29 έτη	-0,078 ***	0,005	-0,091 ***	0,006	-0,010 *	0,006	-0,008	0,005
Βόρεια Ελλάδα	-0,024 ***	0,008	-0,031 ***	0,009	-0,003	0,008	0,004	0,006
Κεντρική Ελλάδα	-0,013	0,008	-0,022 **	0,010	0,013 ***	0,005	0,011 **	0,004
Νότια Ελλάδα	-0,012	0,008	-0,019 *	0,010	0,003	0,007	0,002	0,007
Νησιά	-0,009	0,010	-0,014	0,012	0,001	0,011	0,000	0,010
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,001	0,010	0,002	0,011	0,000	0,009	0,001	0,008
Αστικές περιοχές	0,007	0,007	0,009	0,008	0,006	0,007	0,009	0,005
Ημιαστικές περιοχές	0,022 ***	0,007	0,029 ***	0,008	-0,002	0,008	0,002	0,006
Αγροτικές περιοχές	0,041 ***	0,006	0,051 ***	0,008	0,003	0,008	0,005	0,006
Έγγαμος	0,048 ***	0,006	0,057 ***	0,007	0,018 ***	0,005	0,016 ***	0,004
Μέγεθος νοικοκυριού	0,010 ***	0,002	0,014 ***	0,002	-0,003 *	0,002	-0,003 *	0,002
Αρ. παιδιών 0-4	0,031 **	0,015	0,031	0,019				
Αρ. παιδιών 5-11	0,023	0,032	0,022	0,041				
Αρ. γονιών μη εργαζόμενων	0,013 *	0,008	0,015 *	0,009	-0,002	0,012	0,004	0,007
Αρ. μελών μη εργαζόμενων	-0,017 ***	0,002	-0,020 ***	0,002	-0,005 *	0,003	-0,003	0,002

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.14α (συνέχεια)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
1ο τρίμηνο	-0,012 **	0,006	-0,013 *	0,007	-0,006	0,007	-0,006	0,007
3ο τρίμηνο	-0,086 ***	0,008	-0,096 ***	0,009	-0,025 **	0,011	-0,024 **	0,011
4ο τρίμηνο	-0,039 ***	0,007	-0,046 ***	0,008	-0,006	0,008	-0,006	0,007
2004	-0,009	0,007	-0,009	0,008	-0,010	0,011	-0,006	0,009
2005	-0,008	0,007	-0,005	0,008	-0,013	0,012	-0,008	0,009
2006	0,027 ***	0,006	0,030 ***	0,007	0,015 ***	0,004	0,014 ***	0,004
2007	0,012 *	0,007	0,016 **	0,008	-0,003	0,010	0,001	0,007
2008	0,015 **	0,006	0,019 ***	0,007	-0,004	0,010	-0,001	0,008
2009	0,013 *	0,007	0,017 **	0,008	-0,006	0,010	-0,005	0,009
ΠΚΑΕ							-0,038 ***	0,013
ΠΑΧ							-0,041 **	0,021
ΥΚΑΕ							-0,005	0,007
ΥΑΑ							0,009 *	0,005
ΜΠ	0,059 ***	0,003						

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.

Σημείωση: Για την επεξήγηση των μεταβλητών βλ. Παράρτημα 6B.

***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

εξαιτίας των εξαιρετικά υψηλών ποσοστών ανεργίας των νέων στην ελληνική αγορά εργασίας. Η αρνητική αυτή επίπτωση μειώνεται, ωστόσο, για τους νέους 25-29 ετών, αντανακλώντας μια εξομάλυνση που πιθανότατα οφείλεται στη σταδιακή εργασιακή ένταξη των νέων στην αγορά εργασίας. Η διαμονή στη Βόρεια Ελλάδα μειώνει την πιθανότητα συμμετοχής σε σύγκριση με αυτούς που διαμένουν στην Αττική (-2,4%), ενώ, σε

αντιδιαστολή, η διαμονή σε περιοχή χαμηλότερου βαθμού αστικότητας σε σχέση με την περιφέρεια Πρωτεύουσας αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής, η οποία, επιπλέον, φαίνεται να συνδέεται αρνητικά με το βαθμό αστικότητας. Η επίδραση του γάμου είναι θετική (4,8%), ίσως λόγω αυξημένων κινήτρων για εργασία, όπως ακριβώς συμβαίνει και με το μέγεθος του νοικοκυριού (1%), την ύπαρξη παιδιών ηλικίας 0-4 ετών (3,1%) και τον αριθμό των γονιών στο νοικοκυριό (1,3%). Τα αποτελέσματα αυτά δεν προκαλούν έκπληξη, καθώς πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι αφορούν σε νέους άνδρες. Σε αντιδιαστολή, ο αριθμός των μη εργαζόμενων ατόμων στο νοικοκυριό (είτε ανέργων είτε οικονομικά ανενεργών) μειώνει την πιθανότητα συμμετοχής των νέων στην αγορά εργασίας, αποτέλεσμα μη αναμενόμενο, το οποίο όμως μπορεί να αντικατοπτρίζει καταστάσεις μιμητισμού σε επίπεδο νοικοκυριού ή κοινωνικού αποκλεισμού (όταν κάποιο μέλος του νοικοκυριού εργάζεται δημιουργεί ένα κοινωνικό-επαγγελματικό δίκτυο που μπορεί να διευκολύνει την ένταξη στην αγορά εργασίας και για τα άλλα μέλη).

Η εποχικότητα έχει σημασία στην πιθανότητα συμμετοχής, καθώς σε όλα τα τρίμηνα επιδρά αρνητικά (περισσότερο στο τρίτο τρίμηνο, -8,6%) σε σχέση με το δεύτερο τρίμηνο αναφοράς, ενώ και η οικονομική συγκυρία είναι σημαντική, τουλάχιστον τα έτη 2006-2009, αλλά με επίδραση χαμηλότερη του 1,5%. Τέλος, η μεταναστευτική προέλευση ανεξαρτήτως συγκεκριμένης ομάδας εθνικής προέλευσης αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής των νέων ανδρών στο εργατικό δυναμικό κατά 5,9%. Αυτό μπορεί να οφείλεται είτε στο ότι οι μετανάστες στην πλειονότητά τους έρχονται στη χώρα για να εργαστούν, είτε σε διάφορους θεσμικούς παράγοντες, όπως για παράδειγμα η προϋπόθεση εξασφάλισης ενός ελάχιστου αριθμού ενσήμων, προκειμένου να ανανεωθεί η άδεια παραμονής και εργασίας στη χώρα. Πιθανόν αυτό να ερμηνεύει και τα σταθερά υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής σε σύγκριση με τους άνδρες γηγενούς προέλευσης.

Οι επόμενες στήλες του Πίνακα 6.14α παρουσιάζουν τις οριακές επιπτώσεις ανά ομάδα εθνικής προέλευσης, οπότε είναι ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς, αν υπάρχουν διαφορές και το μέγεθος αυτών μεταξύ των ομάδων εθνικής προέλευσης. Συγκρίνουμε, λοιπόν, τους γηγενείς καταρχάς με τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης. Η εκπαιδευτική επίτευξη έχει σημασία και στις δύο ομάδες νέων ανδρών, αλλά η κατεύθυνση της επίδρασής της είναι αντίθετη. Ενώ στους νέους γηγενείς η εκπαίδευση αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό

(περισσότερο η δευτεροβάθμια, 4,5% έναντι 2,5%), στους νέους μεταναστευτικής προέλευσης φαίνεται να τη μειώνει (κυρίως η τριτοβάθμια εκπαίδευση, -4,2% έναντι -1,2%). Δύο πιθανές ερμηνείες υπάρχουν για αυτό. Η πρώτη είναι ότι τα εκπαιδευτικά προσόντα των νέων μεταναστευτικής προέλευσης δεν αποτιμώνται το ίδιο με εκείνα των γηγενών από την αγορά εργασίας, οπότε λειτουργούν προς την αντίθετη κατεύθυνση, και η δεύτερη ότι η εξειδίκευση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας, τουλάχιστον όχι όσο των γηγενών. Η ηλικία έχει παρόμοια επίδραση, αλλά πολύ εντονότερη για τους νέους γηγενείς, ίσως εξαιτίας του ενεργού ρόλου της οικογένειας που επιτρέπει την παραμονή εκτός αγοράς εργασίας για λόγους άλλους από τις σπουδές. Η περιφέρεια διαμονής είναι παράγοντας διαφοροποίησης της πιθανότητας συμμετοχής, ειδικά στην περίπτωση των νέων γηγενών. Και σε αυτή την περίπτωση εντοπίζεται διαφοροποίηση των δύο ομάδων προέλευσης στην επίδραση της διαμονής στην Κεντρική Ελλάδα, η οποία φαίνεται να μειώνει την πιθανότητα συμμετοχής των νέων γηγενών (-2,2%), αλλά να αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής των νέων μεταναστευτικής προέλευσης (1,3%), πάντοτε σε σχέση με εκείνους που διαμένουν στην περιφέρεια Αττικής. Ο βαθμός αστικότητας του τόπου διαμονής έχει σημασία (θετική) μόνο για τους γηγενείς, οπότε αυξάνεται η πιθανότητα συμμετοχής όσο λιγότερο αστική είναι μια περιοχή (έως 5,1%).

Ο γάμος αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής και στις δύο ομάδες, 5,7% για τους γηγενείς έναντι 1,8% για τις υπόλοιπες ομάδες εθνικής προέλευσης, όμως ο αριθμός των ατόμων στο νοικοκυριό έχει αντίθετη επίδραση, καθώς αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής των γηγενών, αλλά μειώνει εκείνη των νέων μεταναστευτικής προέλευσης. Η διαφοροποίηση αυτή ίσως έγκειται στο διαφορετικό ρόλο των μελών του νοικοκυριού. Πιο συγκεκριμένα, μπορεί στα ελληνικά νοικοκυριά τα επιπλέον μέλη να δημιουργούν πρόσθετες χρηματικές ανάγκες, «σπρώχνοντας» έτσι προς τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας, ενώ στα νοικοκυριά μεταναστευτικής προέλευσης τα επιπλέον μέλη να δημιουργούν πρόσθετες μη χρηματικές ανάγκες. Ο αριθμός των γονιών που δεν εργάζονται στο νοικοκυριό έχει στατιστικά σημαντική επίδραση μόνο στην περίπτωση των γηγενών, ίσως επειδή αναλαμβάνουν αρμοδιότητες που κανονικά ανήκουν στους απογόνους (π.χ. ανατροφή παιδιών), ενώ ο αριθμός των μη εργαζόμενων μελών του νοικοκυριού έχει αρνητική επίπτωση σε κάθε περίπτωση, αλλά τέσσερις φορές μεγαλύτερη για τους νέους γηγενείς. Μόνο το τρί-

το τρίμηνο διαφοροποιεί τη συμπεριφορά των νέων ανεξαρτήτως εθνικής προέλευσης, αρνητική και μεγαλύτερη για τους γηγενείς σε σχέση με το δεύτερο τρίμηνο, ενώ παρόμοια είναι η εικόνα και για την επίδραση του οικονομικού κύκλου, καθώς μόνο το 2006 έχει όμοια επίδραση (διπλάσια στους γηγενείς) σε σχέση με το 2010. Η παρατήρηση αυτή δείχνει ότι οι γηγενείς είναι περισσότερο ευάλωτοι στην εποχικότητα από τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης.

Η διαφορά της εξίσωσης ΜΠΙΙ από την εξίσωση ΜΠΙ έγκειται στην προσθήκη ψευδομεταβλητών για επιμέρους ομάδες εθνικής προέλευσης μεταξύ των νέων μεταναστευτικής προέλευσης. Οι επιπλέον μεταβλητές δεν αλλάζουν την επίπτωση των υπόλοιπων μεταβλητών, με εξαίρεση την περίπτωση της εκπαίδευσης, όπου πλέον δεν εντοπίζεται στατιστικά σημαντική επίδραση για καμία εκπαιδευτική βαθμίδα. Το ενδιαφέρον όμως είναι ότι οι επιπλέον μεταβλητές συλλαμβάνουν διαφοροποιήσεις μεταξύ των εθνικών ομάδων προέλευσης. Πάντοτε σε σύγκριση με τους νέους αλβανικής υπηκοότητας, οι νέοι παλιννοστούντες από άλλες χώρες (ΠΑΧ) και λιγότερο οι νέοι παλιννοστούντες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ) έχουν χαμηλότερη πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό κατά 4,1% και 3,8%, ενώ οι υπήκοοι χωρών της Ασίας και Αφρικής (ΥΑΑ) έχουν ελάχιστα υψηλότερη.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τις εκτιμήσεις εξισώσεων συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό για τους νέους ΠΚΑΕ και τους νέους ΥΑΑ.⁵⁷ Τα αποτελέσματα εμφανίζονται στον Πίνακα 6.14β. Η πρώτη παρατήρηση που μπορεί να κάνει κάποιος είναι ότι καμία από τις δύο βαθμίδες εκπαίδευσης δεν έχει στατιστικά σημαντική επίδραση. Από τις μεταβλητές εκείνες που είναι στατιστικά σημαντικές και για τις δύο ομάδες νέων δεν υπάρχουν διαφορές στο πρόσημο των επιδράσεων (με εξαίρεση το έτος 2009). Η ένταξη στην ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών είναι μεγαλύτερης σημασίας για τους νέους ΠΚΑΕ, επομένως μοιάζουν περισσότερο με τους γηγενείς σε αυτό το σημείο. Από την άλλη πλευρά, οι νέοι ΥΑΑ μοιάζουν περισσότερο με τους γηγενείς στον τρόπο που επιδρά ο οικονομικός κύκλος στην απόφαση συμμετοχής, αν και η επίπτωση είναι σημαντικά μικρότερη στην περίπτωση τους. Τέλος, η επίδραση του γάμου και του μεγέθους του νοικοκυριού είναι στην ίδια κατεύθυνση με τους υπόλοιπους νέους μεταναστευτικής προέλευσης, αλλά μικρότερου μεγέθους, τουλάχιστον στην πρώτη μεταβλητή.

⁵⁷ Οι υπόλοιπες ομάδες εθνικής προέλευσης δεν έχουν ικανό αριθμό παρατηρήσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.14β
Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα συμμετοχής
στο εργατικό δυναμικό (άνδρες)

	ΠΚΑΕ		ΥΑΛΒ ¹	
Τριτοβάθμια	-0,033	0,074	-	-
Δευτεροβάθμια	-0,030	0,033	-0,004	0,002
20-24 έτη	-0,539 ***	0,112	-0,133 ***	0,038
25-29 έτη	-0,026	0,033	-0,001	0,004
Βόρεια Ελλάδα	0,039	0,049	-0,006	0,008
Κεντρική Ελλάδα	-0,108	0,158	0,004	0,003
Νότια Ελλάδα	0,046	0,033	-0,015	0,013
Νησιά			-0,026	0,026
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,093	0,105	0,005	0,003
Αστικές περιοχές	-0,021	0,066	0,010 **	0,005
Ημιαστικές περιοχές	-0,051	0,103	0,003	0,003
Αγροτικές περιοχές	-0,213	0,203	0,008 **	0,003
Έγγαμος	0,003	0,013	0,007 *	0,004
Μέγεθος νοικοκυριού			-0,004 **	0,001
Αρ. γονιών μη εργαζόμενων	0,014	0,035		
Αρ. μελών μη εργαζόμενων	-0,037 **	0,017	0,002	0,002
1ο τρίμηνο	-0,035	0,043	0,000	0,005
3ο τρίμηνο	-0,050	0,051	-0,026 *	0,014
4ο τρίμηνο	0,004	0,044	-0,010	0,009
2004	0,010	0,046	0,000	0,005
2005	-0,089	0,072	0,003	0,003
2006	0,052 **	0,026	0,007 **	0,003
2007	-0,060	0,081	0,006 **	0,003
2008	-0,170	0,121	0,006 **	0,003
2009	-0,200 *	0,103	0,006 *	0,003

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.

¹ Δεν υπάρχουν άνδρες υπήκοοι Αλβανίας με τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης για τις νέες γυναίκες παρουσιάζονται στον Πίνακα 6.15α. Το ενδιαφέρον είναι μεγαλύτερο, διότι οι γυναίκες έχουν κατά κανόνα υψηλότερα ποσοστά μη συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, άρα αναμένουμε σημαντικές διαφορές σε σύγκριση με τους άνδρες. Για παράδειγμα, μια πρώτη σημαντική διαφορά είναι η επίδραση της εκπαίδευσης που είναι στατιστικά σημαντική για όλες τις ομάδες εθνικής προέλευσης, τόσο η τριτοβάθμια όσο και η δευτεροβάθμια. Αλλά, ας ξεκινήσουμε από την αρχή. Η πρώτη εξίσωση αφορά στο σύνολο του δείγματος των γυναικών. Όσο περισσότερη εκπαίδευση έχει μια γυναίκα, τόσο πιο πιθανό είναι να συμμετέχει στην αγορά εργασίας, όπως ακριβώς προβλέπει και η θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου.⁵⁸ Είναι ενδεικτικό ότι η πιθανότητα συμμετοχής αυξάνεται 2,5 φορές περισσότερο για τους απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (25,1% έναντι 10,2%), σε σύγκριση με τους απόφοιτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και πάντοτε σε σχέση με αυτούς που έχουν πρωτοβάθμια ή λιγότερη εκπαίδευση (ομάδα αναφοράς). Οι γυναίκες ηλικίας 20-24 ετών έχουν σημαντικά χαμηλότερη πιθανότητα συμμετοχής (-52,5%) από τις γυναίκες νεότερης ηλικίας, όπως και οι γυναίκες ηλικίας 25-29 ετών, αλλά σε πολύ μικρότερη ένταση (-9,1%). Τα αποτελέσματα είναι ανάλογα με των ανδρών και πιθανότατα δείχνουν ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα εστιάζεται στην ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών, αλλά εξομαλύνεται, καθώς τα άτομα ωριμάζουν, ίσως διότι αποκτούν άλλα χαρακτηριστικά που διευκολύνουν την είσοδό τους στην αγορά εργασίας, όπως είναι οι προσωπικές γνωριμίες.

Η διαμονή σε περιφέρεια άλλη πέρα από την πρωτεύουσα συνεπάγεται μείωση της πιθανότητας συμμετοχής στην αγορά εργασίας για τις νέες, τουλάχιστον όταν πρόκειται για τις περιφέρειες Κεντρικής Ελλάδας και τα νησιά, που κυμαίνεται λίγο κάτω του 3%. Σε αντιδιαστολή, η διαμονή σε τόπο με μικρότερο βαθμό αστικότητας δεν επηρεάζει την πιθανότητα συμμετοχής. Ο γάμος επιδρά αρνητικά, οπότε μειώνει την τελευταία κατά 20% σε σύγκριση με τους άγαμους, ενώ το μέγεθος του νοικοκυριού δεν έχει σημασία. Αυτό αποτελεί μία ακόμη σημαντική διαφορά με τους άνδρες, τους οποίους ο γάμος φαίνεται να τους «σπρώχνει» στην εργασία, ενώ τις γυναίκες να τις εμποδίζει. Σε αντιδιαστολή με το μέγεθος του

⁵⁸ Όσο περισσότερα έτη εκπαίδευσης έχει ένα άτομο, τόσο υψηλότερο είναι το κόστος της επένδυσής του (σε διαφυγόντα έσοδα από εργασία, κόστος σπουδών, κόστος βιβλίων, χρόνο κλπ.), άρα τόσο μεγαλύτερη η πίεση να αξιοποιήσει το άτομο αυτή την επένδυσή του συμμετέχοντας στην αγορά εργασίας (βλέπε Becker, 1964).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.15α
Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα συμμετοχής
στο εργατικό δυναμικό (γυναίκες)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
Τριτοβάθμια	0,251 ***	0,010	0,262 ***	0,011	0,166 ***	0,037	0,132 ***	0,040
Δευτεροβάθμια	0,102 ***	0,010	0,117 ***	0,011	0,061 **	0,027	0,046 *	0,027
20-24 έτη	-0,525 ***	0,014	-0,531 ***	0,015	-0,384 ***	0,038	-0,381 ***	0,039
25-29 έτη	-0,091 ***	0,008	-0,087 ***	0,008	-0,085 ***	0,027	-0,081 ***	0,027
Βόρεια Ελλάδα	-0,014	0,012	-0,007	0,013	-0,059	0,042	-0,079 *	0,043
Κεντρική Ελλάδα	-0,027 **	0,013	-0,018	0,013	-0,093 **	0,043	-0,103 **	0,044
Νότια Ελλάδα	-0,020	0,014	-0,024 *	0,014	0,035	0,041	0,014	0,042
Νησιά	-0,028 *	0,017	-0,038 **	0,017	0,127 **	0,057	0,119 **	0,057
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,007	0,018	-0,024	0,019	0,079	0,055	0,073	0,056
Αστικές περιοχές	-0,000	0,013	-0,009	0,013	0,027	0,039	0,027	0,040
Ημιαστικές περιοχές	0,002	0,014	-0,007	0,015	0,034	0,046	0,038	0,046
Αγροτικές περιοχές	0,008	0,015	0,001	0,015	0,036	0,049	0,033	0,050
Έγγαμος	-0,200 ***	0,011	-0,174 ***	0,012	-0,344 ***	0,028	-0,336 ***	0,028
Χήρος- διαζευγμένος	-0,046	0,035	-0,038	0,035	-0,104	0,102	-0,113	0,101
Μέγεθος νοικοκυριού	-0,002	0,003	0,001	0,003	-0,022 **	0,011	-0,020 *	0,011
Αρ. παιδιών 0-4	-0,222 ***	0,013	-0,208 ***	0,015	-0,259 ***	0,027	-0,248 ***	0,027
Αρ. παιδιών 5-11	-0,038 ***	0,013	-0,059 ***	0,015	0,045	0,031	0,053 *	0,031
Αρ. παιδιών 12-14	0,015	0,044	0,021	0,048	0,053	0,109	0,048	0,112
Αρ. γονιών μη εργαζόμενων	0,056 ***	0,014	0,042 ***	0,014	0,152 ***	0,058	0,146 **	0,058

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.15α (συνέχεια)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
Αρ. μελών μη εργαζόμενων	-0,013 ***	0,005	-0,014 ***	0,004	0,015	0,021	0,015	0,021
1ο τρίμηνο	-0,018 *	0,010	-0,019 *	0,010	-0,013	0,032	-0,012	0,032
3ο τρίμηνο	-0,086 ***	0,011	-0,086 ***	0,011	-0,062 *	0,036	-0,065 *	0,036
4ο τρίμηνο	-0,030 ***	0,010	-0,031 ***	0,011	0,004	0,037	-0,001	0,037
2004	-0,018	0,012	-0,014	0,012	-0,031	0,042	-0,039	0,042
2005	-0,033 ***	0,013	-0,033 **	0,013	0,017	0,042	0,016	0,042
2006	0,017	0,012	0,021 *	0,012	-0,011	0,043	-0,013	0,043
2007	-0,005	0,013	-0,003	0,013	-0,020	0,045	-0,020	0,045
2008	-0,021	0,013	-0,009	0,013	-0,087 *	0,045	-0,086 *	0,045
2009	-0,003	0,014	-0,002	0,014	-0,016	0,042	-0,019	0,042
ΠΚΑΕ							0,057	0,037
ΠΑΧ							0,119 **	0,054
ΥΚΑΕ							0,094 ***	0,029
ΥΑΑ							-0,095	0,061
ΜΠ	-0,038 ***	0,010						

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

νοικοκυριού, η ύπαρξη παιδιών έχει στατιστικά σημαντική επίδραση, ειδικά όταν αυτά είναι μικρής ηλικίας, εφόσον η μείωση στην πιθανότητα συμμετοχής φτάνει το 22,2% (παιδιά κάτω των 4 ετών), πιθανόν διότι οι ανάγκες σε αυτές τις ηλικίες είναι αυξημένες και οι μητέρες είναι συνήθως αυτές που τις ικανοποιούν. Η ύπαρξη γονιών στο νοικοκυριό ωθεί

τις νέες στην αγορά εργασίας, ίσως διότι οι γονείς συνεισφέρουν στο νοικοκυριό μειώνοντας τον απαιτούμενο χρόνο ενασχόλησης με σχετικές δραστηριότητες των τέκνων, άρα διευκολύνουν την ένταξη στην αγορά εργασίας. Επιπρόσθετα, επιπλέον άτομα που δεν εργάζονται μειώνουν την πιθανότητα συμμετοχής, αποτέλεσμα μη αναμενόμενο, το οποίο καταγράφηκε και για τους άνδρες.

Η επίπτωση της εποχικότητας είναι στατιστικά σημαντική και οποιοδήποτε τρίμηνο εκτός του δεύτερου επηρεάζει αρνητικά την πιθανότητα συμμετοχής, ενώ ο οικονομικός κύκλος δεν φαίνεται να έχει σημασία, καθώς μόνο το 2005 καταγράφεται αρνητική επίδραση (-3,3%). Ιδιαίτερα σημαντική επίπτωση, όπως και στην περίπτωση των ανδρών, έχει η εθνική προέλευση, καθώς μειώνει κατά 3,8% τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό, ενώ στην περίπτωση των ανδρών την αύξησε κατά 5,9% (βλέπε Πίνακα 6.14α). Αυτό μάλλον οφείλεται σε διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης, οι οποίες τις «δένουν» στο νοικοκυριό.

Η εκτίμηση της εξίσωσης συμμετοχής αποκλειστικά για τις νέες γηγενείς (στήλη ΓΓ) δείχνει ισχυρότερη επίδραση της εκπαίδευσης, ειδικά της τριτοβάθμιας (26,2% έναντι 16,6%), σε σύγκριση με τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης (στήλη ΜΠΙ), η οποία στην περίπτωση των τελευταίων μειώνεται ακόμη περισσότερο, όταν ελέγχουμε για τις επιμέρους ομάδες εθνικής προέλευσης (στήλη ΜΠΙΙΙ). Στο σημείο αυτό υπενθυμίζουμε ότι η επίδραση της εκπαίδευσης είναι αρνητική στους νέους μεταναστευτικής προέλευσης (ΜΠΙ) ή ανύπαρκτη (ΜΠΙΙ), επομένως πρόκειται για ένα σημαντικό σημείο διαφοράς μεταξύ νέων ανδρών και γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης. Παρόμοια είναι η εικόνα για την επίδραση της ηλικιακής ομάδας στη σύγκριση μεταξύ νέων γυναικών γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης, μόνο που είναι αρνητική.

Αναφορικά με τον τόπο διαμονής, εντοπίζονται διαφορές ανάλογα με την εθνική προέλευση, καθώς οι νέες μεταναστευτικής προέλευσης ωφελούνται από τη διαμονή στα νησιά, περίπου κατά 12% στην πιθανότητα συμμετοχής σε σύγκριση με αυτές που διαμένουν στην πρωτεύουσα, ενώ οι νέες γηγενείς αποθαρρύνονται, εφόσον δεν διαμένουν στην περιφέρεια Πρωτεύουσας. Από την άλλη πλευρά, ο βαθμός αστικότητας του τόπου διαμονής δεν επηρεάζει την πιθανότητα συμμετοχής. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στην οικογενειακή κατάσταση, ειδικά στο γάμο, καθώς, παρότι ασκεί αρνητική επίδραση στην πιθανότητα συμμετοχής ανεξαρτήτως εθνικής προέλευσης, η επίδραση αυτή είναι εντονότερη

για τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης (σχεδόν διπλάσια και περίπου 34%). Παρόμοια είναι η εικόνα των επιπτώσεων από την ύπαρξη παιδιών στο νοικοκυριό, η οποία είναι αρνητική και ισχυρότερη όταν τα παιδιά είναι νεότερα (έως 4 ετών), ενώ είναι εντονότερη στην περίπτωση των γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης. Το ενδιαφέρον είναι ότι η επίπτωση των παιδιών ηλικίας 5-11 ετών είναι σημαντική μόνο για τις νέες γηγενείς, φαινόμενο που αντικατοπτρίζει για ακόμη μια φορά τις διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές ή την πιεστικότερη ανάγκη για τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης να εισέλθουν στην αγορά εργασίας μόλις τα παιδιά τους φτάσουν στην ηλικία των πέντε ετών, οπότε ξεκινά το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα (νηπιαγωγείο).

Όταν υπάρχει γονιός στο νοικοκυριό που δεν εργάζεται, τότε αυξάνεται η πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό ανεξαρτήτως εθνικής προέλευσης, όμως η επίδραση είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης (τρεις φορές και κοντά στο 15%), ενώ επιπλέον άτομα στο νοικοκυριό που δεν εργάζονται μειώνουν την πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, αλλά μόνο για τις νέες γηγενείς (μόλις κατά 1,4%). Η εποχικότητα έχει σημασία σχεδόν αποκλειστικά για τις νέες γηγενείς, όπως και ο οικονομικός κύκλος. Στον τελευταίο, το αρνητικό πρόσημο, είτε είναι στατιστικά σημαντικό είτε όχι, πιθανότατα σηματοδοτεί τη διαχρονική αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας. Τέλος, οι ψευδομεταβλητές για τις επιμέρους ομάδες εθνικής προέλευσης δείχνουν αυξημένη πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό για τις νέες παλιννοστούσες από άλλες χώρες (ΠΑΧ) σε ποσοστό 11,9% και για τις υπηκόους χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (9,4%), πάντοτε σε σύγκριση με τις νέες υπηκόους Αλβανίας.

Στον Πίνακα 6.15β η ανάλυση εμβαθύνει περισσότερο στις ομάδες εθνικής προέλευσης και παρουσιάζει αποτελέσματα για τρεις ομάδες. Οι νέες υπήκοοι Αλβανίας (ΥΑΛΒ), ίσως εξαιτίας του μεγαλύτερου αριθμού των παρατηρήσεων, εμφανίζονται να επηρεάζονται περισσότερο από τις μεταβλητές που έχουμε επιλέξει ως προσδιοριστικές της πιθανότητας συμμετοχής. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση έχει θετική επίπτωση και ισχυρότερη στην περίπτωση των γυναικών υπηκόων Αλβανίας (ΥΑΛΒ), ενώ όταν το άτομο ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών έχει μικρότερη πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, ειδικά στις νέες παλιννοστούσες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (47,6%). Ο τόπος διαμονής έχει κατά περίπτωση θετική ή αρνητική επίπτωση στην

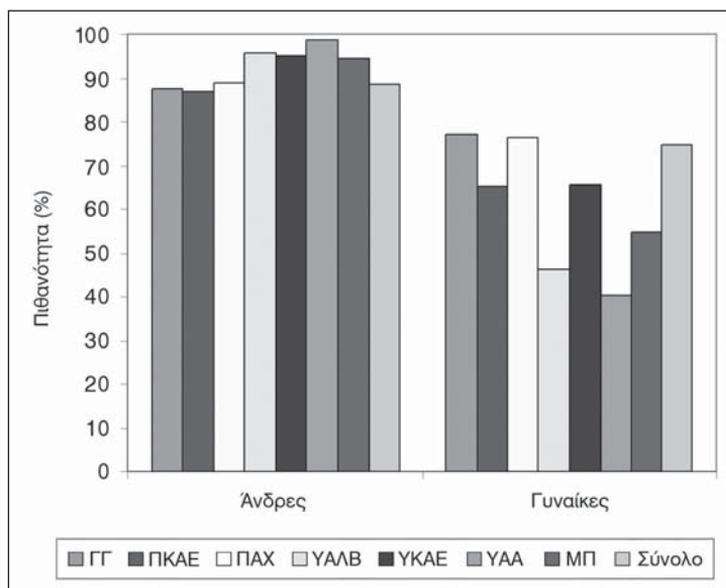
ΠΙΝΑΚΑΣ 6.15β
Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα συμμετοχής
στο εργατικό δυναμικό (γυναίκες)

	ΠΚΑΕ		ΥΑΛΒ		ΥΚΑΕ	
Τριτοβάθμια	0,147 *	0,088	0,192 ***	0,066	0,050	0,075
Δευτεροβάθμια	0,057	0,085	0,056 *	0,034	0,033	0,063
20-24 έτη	-0,476 ***	0,097	-0,320 ***	0,049	-0,316 ***	0,101
25-29 έτη	0,014	0,064	-0,039	0,037	-0,128 **	0,053
Βόρεια Ελλάδα	-0,099	0,094	-0,132 **	0,054	0,081	0,106
Κεντρική Ελλάδα	-0,391 *	0,205	-0,070	0,050	-0,078	0,115
Νότια Ελλάδα	-0,065	0,174	-0,029	0,053	0,109	0,090
Νησιά	0,131	0,165	0,053	0,077	0,228 ***	0,077
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,069	0,143	0,213 ***	0,079	-0,132	0,148
Αστικές περιοχές	0,016	0,114	0,061	0,051	-0,105	0,100
Ημιαστικές περιοχές	0,043	0,146	0,063	0,059	-0,058	0,121
Αγροτικές περιοχές	-0,169	0,173	0,137 **	0,064	-0,063	0,130
Έγγαμος	-0,262 ***	0,073	-0,394 ***	0,045	-0,284 ***	0,047
Χήρος-διαζευγμένος	-0,124	0,211	-0,251 **	0,119	0,052	0,148
Μέγεθος νοικοκυριού	0,003	0,025	-0,025	0,017	-0,028	0,020
Αρ. παιδιών 0-4	-0,105	0,084	-0,250 ***	0,035	-0,305 ***	0,058
Αρ. παιδιών 5-11	0,002	0,089	0,146 ***	0,040	-0,065	0,071
Αρ. παιδιών 12-14			0,185	0,132	-0,367 **	0,161
Αρ. γονιών μη εργαζόμενων	0,061	0,092	0,218 **	0,095	0,244 ***	0,059
Αρ. μελών μη εργαζόμενων	-0,029	0,042	0,035	0,032	0,005	0,045
1ο τρίμηνο	-0,209 **	0,100	0,017	0,043	0,080	0,061
3ο τρίμηνο	-0,142	0,093	-0,008	0,049	-0,102	0,073
4ο τρίμηνο	-0,087	0,089	0,051	0,052	-0,042	0,073
2004	0,002	0,101	-0,041	0,057	-0,092	0,085
2005	0,061	0,096	-0,019	0,058	0,039	0,084
2006	-0,016	0,110	-0,038	0,060	0,004	0,077
2007	-0,065	0,127	-0,036	0,059	-0,003	0,092
2008	-0,142	0,134	-0,078	0,057	-0,019	0,089
2009	0,089	0,098	-0,032	0,056	0,034	0,083

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6.1

Εκτιμημένες πιθανότητες συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό κατά φύλο και υπηκοότητα-χώρα προέλευσης

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.

πιθανότητα συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Στην περίπτωση των Αλβανίδων, για παράδειγμα, η διαμονή στη Βόρεια Ελλάδα μειώνει την τελευταία κατά 13,2%, αλλά η διαμονή στην περιφέρεια Θεσσαλονίκης την αυξάνει κατά 21,3%. Ο γάμος έχει σε κάθε ομάδα αρνητική επίπτωση, μεγαλύτερη για τις Αλβανίδες στις οποίες φτάνει το -39,4% έναντι -28,4% για τις νέες ΥΚΑΕ και -26,2% για τις νέες ΠΚΑΕ. Είναι ενδιαφέρον ότι στην περίπτωση των νέων ΥΑΛΒ, αρνητική είναι η επίπτωση και του διαζυγίου ή του θανάτου του συζύγου (25,1%). Ο αριθμός των παιδιών επιδρά αρνητικά, ειδικά όταν αυτά είναι μικρότερα και περισσότερο στις νέες ΥΚΑΕ, με εξαίρεση τις νέες ΠΚΑΕ. Τέλος, η συγκατοίκηση με γονείς στο νοικοκυριό αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, πιθανόν για τους λόγους που έχουμε ήδη αναφέρει. Η επίπτωση της εποχικότητας και του οικονομικού κύκλου δεν φαίνεται να επηρεάζει την πιθανότητα συμμετοχής για καμία ομάδα εθνικής προέλευσης.

Με βάση τους προσδιοριστικούς παράγοντες της πιθανότητας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό και τη βαρύτητά τους, υπολογίζουμε την πιθανότητα συμμετοχής. Το πιο πάνω Διάγραμμα 6.1 (προέρχεται από τον Πίνακα 6Α.3) παρουσιάζει τις εκτιμημένες πιθανότητες συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό κατά φύλο και ομάδα εθνικής προέλευσης. Όπως είναι φανερό από την πρώτη ματιά, οι άνδρες και οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης μεταξύ αυτών έχουν υψηλότερη πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό. Οι νέοι άνδρες παλινοστούντες προσομοιάζουν περισσότερο στους γηγενείς, ανεξαρτήτως χώρας προέλευσης. Από την άλλη πλευρά, οι νέες γηγενείς έχουν υψηλότερη πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό από τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ μικρότερη είναι η διαφορά από τις νέες παλινοστούσες από άλλες χώρες (ΠΑΧ). Οι Αλβανίδες βρίσκονται στο άλλο άκρο εμφανίζοντας πολύ μεγάλη απόκλιση, γεγονός που έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα μεταναστευτικής προέλευσης στη χώρα.

6.4.2. Εκτιμήσεις για την πιθανότητα απασχόλησης

Τα άτομα που συμμετέχουν στην αγορά εργασίας μπορεί είτε να εργάζονται είτε όχι. Στην ενότητα αυτή επιχειρούμε να διερευνήσουμε τους παράγοντες που διαμορφώνουν την πιθανότητα να εργάζεται ένα άτομο, δηλαδή την πιθανότητα απασχόλησης. Ξεκινώντας από τους άνδρες, ο Πίνακας 6.16α παρουσιάζει τα αποτελέσματα κατά ομάδα εθνικής προέλευσης. Η πιθανότητα να εργάζεται ένας νέος μειώνεται όταν είναι απόφοιτος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, όμως η επίδραση αυτή εξαντλείται στους νέους γηγενείς (στήλη ΓΓ), καθώς η μεταβλητή δεν έχει στατιστικά σημαντική επίδραση στους νέους μεταναστευτικής προέλευσης (στήλες ΜΠΙ και ΜΠΙΙ).⁵⁹ Επομένως, η εκπαίδευση επηρεάζει την πιθανότητα απασχόλησης μόνο για τους γηγενείς. Αντίθετα, η ηλικιακή ομάδα στην οποία

⁵⁹ Μια πιθανή εξήγηση της αρνητικής επίδρασης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην πιθανότητα απασχόλησης για τους νέους μπορεί να συνδέεται καταρχάς με τα υψηλά ποσοστά ανεργίας των νέων γενικά και, κατά δεύτερον, με την ανομοιομορφία των αποφοίτων, καθώς πολλοί προέρχονται από σπουδές στο εξωτερικό. Οι Lianos et al. (2004), για παράδειγμα, αναφέρουν τα καλύτερα αποτελέσματα των Ελλήνων αποφοίτων που προέρχονται από χώρες μέλη της ΕΕ σε σύγκριση με τους Έλληνες απόφοιτους από χώρες των Βαλκανίων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.16α
 Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα απασχόλησης
 (άνδρες)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
Τριτοβάθμια	-0,046 ***	0,011	-0,046 ***	0,012	-0,048	0,032	-0,020	0,030
Δευτεροβάθμια	0,000	0,008	0,002	0,010	-0,003	0,012	0,005	0,013
20-24 έτη	-0,159 ***	0,016	-0,143 ***	0,017	-0,212 ***	0,036	-0,211 ***	0,036
25-29 έτη	-0,069 ***	0,006	-0,075 ***	0,007	-0,031 **	0,014	-0,027 **	0,014
Βόρεια Ελλάδα	-0,054 ***	0,011	-0,050 ***	0,012	-0,094 ***	0,029	-0,069 **	0,027
Κεντρική Ελλάδα	-0,031 ***	0,011	-0,033 ***	0,013	-0,002	0,023	-0,011	0,024
Νότια Ελλάδα	0,011	0,010	0,012	0,012	0,010	0,022	0,004	0,023
Νησιά	-0,001	0,013	0,001	0,014	-0,005	0,033	-0,012	0,035
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,030 **	0,012	0,028 **	0,014	0,045 **	0,020	0,045 **	0,020
Αστικές περιοχές	0,002	0,010	-0,002	0,012	0,018	0,019	0,026	0,019
Ημιαστικές περιοχές	0,030 ***	0,010	0,029 **	0,012	0,025	0,020	0,032 *	0,019
Αγροτικές περιοχές	0,043 ***	0,011	0,041 ***	0,012	0,044 **	0,019	0,044 **	0,019
Έγγαμος	0,078 ***	0,008	0,088 ***	0,009	0,038 **	0,017	0,041 **	0,016
Αρ. παιδιών 0-4	0,022	0,018	0,025	0,021	0,013	0,026	0,006	0,027
Αρ. παιδιών 5-11	-0,060 *	0,036	-0,064	0,045	-0,034	0,048	-0,031	0,048
1ο τρίμηνο	-0,010	0,007	-0,010	0,008	-0,007	0,017	-0,009	0,017
3ο τρίμηνο	-0,003	0,008	-0,001	0,009	-0,014	0,020	-0,012	0,020
4ο τρίμηνο	-0,014 *	0,008	-0,014	0,009	-0,013	0,021	-0,011	0,020
2004	0,040 ***	0,008	0,030 ***	0,009	0,073 ***	0,011	0,073 ***	0,011

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.16α (συνέχεια)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
2005	0,058 ***	0,007	0,048 ***	0,008	0,087 ***	0,010	0,087 ***	0,010
2006	0,071 ***	0,007	0,062 ***	0,008	0,096 ***	0,009	0,093 ***	0,009
2007	0,069 ***	0,007	0,060 ***	0,008	0,090 ***	0,010	0,089 ***	0,009
2008	0,061 ***	0,007	0,053 ***	0,008	0,078 ***	0,011	0,075 ***	0,011
2009	0,046 ***	0,008	0,042 ***	0,009	0,049 ***	0,014	0,047 ***	0,014
ΠΚΑΕ							0,015	0,027
ΠΑΧ							0,082 **	0,019
ΥΚΑΕ							0,055 ***	0,014
ΥΑΑ							0,062 ***	0,015
ΜΠ	0,030 ***	0,007						

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ανήκει το άτομο είναι σημαντική και μειώνει την πιθανότητα εργασίας σε όλες τις ομάδες εθνικής προέλευσης σε σχέση με τα άτομα ηλικίας 15-19 ετών, περισσότερο/λιγότερο όμως όταν πρόκειται για νέους μεταναστευτικής προέλευσης στην ηλικιακή ομάδα 20-24/25-29 ετών (περίπου 21% έναντι 14,3% και περίπου 3% έναντι 7,5%, αντίστοιχα).

Ο τόπος διαμονής έχει σημασία μόνο όταν πρόκειται για τη Βόρεια Ελλάδα στους γηγενείς και νέους μεταναστευτικής προέλευσης (κυμαίνεται από 6,9% έως 9,4%) ή την Κεντρική Ελλάδα στους γηγενείς μόνο. Ο βαθμός αστικότητας, από την άλλη πλευρά, δείχνει παρόμοια επίδραση για όλες τις εθνικές ομάδες, τουλάχιστον όσον αφορά στην περιφέρεια Θεσσαλονίκης, ημιαστικές και κυρίως αγροτικές περιοχές. Μάλιστα, η επίδραση του βαθμού αστικότητας είναι ασθενέστερη για τους νέους γηγενείς. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που προκύπτει από το βαθμό αστικό-

τητας είναι η σημασία της διαμονής σε αγροτικές περιοχές, ίσως εξαιτίας της φύσης και του είδους της απασχόλησης, δηλαδή μικρές οικογενειακές παραγωγικές μονάδες στο γεωργικό και κτηνοτροφικό τομέα που απασχολούν συνήθως αρκετά μέλη της οικογένειας και οικονομικούς μετανάστες.

Ο γάμος επιδρά θετικά στην πιθανότητα απασχόλησης των νέων, ίσως επειδή δημιουργεί κίνητρα και πίεση να αντεπεξέλθει ο νέος άνδρας στο κυρίαρχο πρότυπο σύμφωνα με το οποίο εργάζεται και φροντίζει την οικογένειά του. Διαφορά υπάρχει μεταξύ των ομάδων εθνικής προέλευσης και, συγκεκριμένα, οι γηγενείς επηρεάζονται σε μεγαλύτερο βαθμό από το γάμο (8,8% έναντι περίπου 4%). Περαιτέρω, ούτε ο αριθμός των παιδιών, ούτε η εποχικότητα επηρεάζουν την πιθανότητα απασχόλησης, ανεξάρτητα από την εθνική προέλευση. Όμως ο οικονομικός κύκλος φαίνεται να έχει σημαντική επίδραση, καθώς τα θετικά πρόσημα δείχνουν ότι οι προοπτικές απασχόλησης ήταν καλύτερες τα προηγούμενα έτη συγκριτικά με το 2010 και, μάλιστα, από το 2004 έως το 2006 οι προοπτικές απασχόλησης βελτιώνονταν συνεχώς, ενώ από εκεί και έπειτα οι προοπτικές απασχόλησης χειροτερεύουν διαρκώς. Η πιο προφανής ερμηνεία για αυτό είναι η οικονομική κρίση που «χτύπησε» τη χώρα στα τέλη του 2008, και συνεχίζεται έκτοτε, προκαλώντας αύξηση των ποσοστών ανεργίας και μείωση των απασχολούμενων. Τέλος, οι επιμέρους ομάδες μεταναστευτικής προέλευσης παρουσιάζουν καλύτερες πιθανότητες απασχόλησης σε σχέση με τους νέους υπηκόους Αλβανίας, με εξαίρεση τους παλιννοστούντες χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ). Η μεγαλύτερη διαφορά καταγράφεται στους παλιννοστούντες από άλλες χώρες (ΠΑΧ).

Η εξέταση των δύο μεγαλύτερων εθνικών ομάδων νέων μεταναστευτικής προέλευσης (ΠΚΑΕ και ΥΑΛΒ) συνοψίζεται στον Πίνακα 6.16β. Για τους παλιννοστούντες από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ) η εκπαίδευση έχει σημασία, με την τριτοβάθμια να έχει ένα μικρό προβάδισμα, καθώς οι απόφοιτοί της έχουν 13,5% μεγαλύτερη πιθανότητα να εργάζονται. Σε αντιδιαστολή, το εκπαιδευτικό επίπεδο δεν επηρεάζει την πιθανότητα απασχόλησης των υπηκόων Αλβανίας, όμως, αν το άτομο βρίσκεται στην ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών, έχει μειωμένη πιθανότητα απασχόλησης κατά 17,8%. Η διαμονή στην περιφέρεια της Βόρειας Ελλάδας μειώνει την πιθανότητα απασχόλησης σε σχέση με τη διαμονή στην περιφέρεια Πρωτεύουσας, ειδικά στους ΠΚΑΕ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο βαθμός αστικότητας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η διαμονή οπουδήποτε πέρα από την Αθήνα βελτιώνει την πιθανότητα απασχόλησης

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.16β
Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα απασχόλησης
(άνδρες)

	ΠΚΑΕ		ΥΑΛΒ	
Τριτοβάθμια	0,135 **	0,053	-0,092	0,061
Δευτεροβάθμια	0,129 *	0,069	-0,018	0,014
20-24 έτη	-0,175	0,114	-0,178 ***	0,043
25-29 έτη	-0,049	0,057	-0,008	0,015
Βόρεια Ελλάδα	-0,154 **	0,065	-0,075 **	0,035
Κεντρική Ελλάδα			-0,015	0,026
Νότια Ελλάδα	-0,282	0,191	-0,001	0,025
Νησιά	-0,243	0,287	-0,015	0,035
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,243 ***	0,075	0,042 **	0,019
Αστικές περιοχές	0,181 **	0,074	0,018	0,022
Ημιαστικές περιοχές	0,214 ***	0,050	0,028	0,020
Αγροτικές περιοχές	0,141 **	0,061	0,038 *	0,019
Αρ. παιδιών 0-4			0,050 ***	0,019
Αρ. παιδιών 5-11			-0,030	0,040
Έγγαμος	0,131 ***	0,048	-0,073	0,064
1ο τρίμηνο	0,010	0,071	-0,004	0,018
3ο τρίμηνο	-0,102	0,089	0,014	0,019
4ο τρίμηνο	0,004	0,085	0,028	0,018
2004	0,126 **	0,061	0,060 ***	0,011
2005	0,074	0,065	0,075 ***	0,010
2006	0,209 ***	0,034	0,069 ***	0,010
2007	0,111 *	0,066	0,074 ***	0,010
2008	0,135 **	0,058	0,052 ***	0,012
2009	0,009	0,085	0,039 ***	0,014

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

στους ΠΚΑΕ, ειδικά όταν πρόκειται για την περιφέρεια Θεσσαλονίκης και άλλες ημιαστικές περιοχές (άνω του 20%), ενώ και ο γάμος είναι υπόθεση που αφορά μόνο τους ΠΚΑΕ. Τα μικρά παιδιά, από την άλλη, ενθαρρύνουν πιθανότατα τους νέους γονείς υπηκόους Αλβανίας να εργαστούν, αλλά όχι τους ΠΚΑΕ. Τέλος, ενώ η εποχικότητα δεν έχει στατιστικά σημαντική επίδραση, δεν ισχύει το ίδιο για τον οικονομικό κύκλο. Και στις δύο ομάδες, αλλά με μεγαλύτερη σαφήνεια στην περίπτωση των υπηκόων Αλβανίας, η πιθανότητα απασχόλησης ήταν υψηλότερη όλα τα προηγούμενα του 2010 έτη, αντικατοπτρίζοντας τα αυξημένα ποσοστά ανεργίας, λόγω της οικονομικής κρίσης.

Μετά την ανάλυση για τους απασχολούμενους άνδρες, περνάμε στην ανάλυση της εικόνας των απασχολούμενων γυναικών στην ελληνική αγορά εργασίας (Πίνακας 6.17α). Ανεξαρτήτως ομάδας εθνικής προέλευσης, η περισσότερη εκπαίδευση δεν έχει ενεργό ρόλο στην πιθανότητα απασχόλησης, με εξαίρεση τις γηγενείς και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (μόλις 3,7%). Η ηλικία, από την άλλη πλευρά, έχει αρνητική επίπτωση στην πιθανότητα απασχόλησης, ειδικά στην ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών και τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης (σχεδόν 30%, βλέπε στήλες ΜΠΙ και ΜΠΙΙΙ). Ο τόπος διαμονής είναι σημαντικότερος για τις νέες γηγενείς, καθώς η διαμονή οπουδήποτε εκτός της περιφέρειας Αττικής συνεπάγεται μείωση της πιθανότητας απασχόλησης από 5% (Νησιά) έως 14,6% (Κεντρική Ελλάδα). Αντίστοιχα, ο βαθμός αστικότητας έχει σημασία μόνο όταν η διαμονή αφορά στην περιφέρεια Θεσσαλονίκης και, κυρίως, τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης (κοντά στο 8,5% έναντι 6,7% στις γηγενείς).

Ένα σημαντικό εύρημα που συμβαδίζει με τις περιγραφικές στατιστικές είναι η επίπτωση του γάμου στην πιθανότητα απασχόλησης, όπου υπάρχει σημαντική απόκλιση ανάμεσα σε νέες γηγενείς και νέες μεταναστευτικής προέλευσης. Ειδικότερα, ο γάμος αυξάνει την πιθανότητα απασχόλησης των νέων γηγενών γυναικών (6%), ίσως διότι επιθυμούν να συνεισφέρουν στις ανάγκες του νοικοκυριού, ενώ μειώνει την πιθανότητα απασχόλησης των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης (περίπου κατά 7%).⁶⁰ Είναι ενδιαφέρον ότι το διαζύγιο ή η χηρεία αυξάνουν την

⁶⁰ Υπενθυμίζουμε ότι αντίστοιχα αρνητική επίπτωση του γάμου εντοπίστηκε και στην εξίσωση συμμετοχής για τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για την ίδια αιτία. Δηλαδή, την επιβολή περιορισμών στο δικαίωμα των γυναικών στην εργασία από τους συζύγους τους, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε μειωμένη ένταση προσπάθειας εύρεσης εργασίας, ακόμη και αφού έχει αποφασιστεί η συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.17α
Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα απασχόλησης
(γυναίκες)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
Τριτοβάθμια	-0,022	0,018	-0,030	0,020	-0,059	0,046	-0,054	0,047
Δευτεροβάθμια	-0,022	0,017	-0,037 *	0,020	0,033	0,034	0,033	0,034
20-24 έτη	-0,246 ***	0,022	-0,244 ***	0,023	-0,290 ***	0,066	-0,295 ***	0,067
25-29 έτη	-0,137 ***	0,009	-0,136 ***	0,009	-0,139 ***	0,030	-0,136 ***	0,030
Βόρεια Ελλάδα	-0,127 ***	0,016	-0,127 ***	0,017	-0,189 ***	0,050	-0,180 ***	0,051
Κεντρική Ελλάδα	-0,137 ***	0,017	-0,146 ***	0,019	-0,032	0,051	-0,047	0,053
Νότια Ελλάδα	-0,055 ***	0,018	-0,064 ***	0,019	0,006	0,047	-0,014	0,050
Νησιά	-0,053 **	0,021	-0,050 **	0,022	-0,125 *	0,072	-0,138 *	0,074
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,064 ***	0,018	0,067 ***	0,020	0,084 *	0,051	0,085 *	0,051
Αστικές περιοχές	-0,004	0,016	0,004	0,017	-0,064	0,046	-0,054	0,046
Ημιαστικές περιοχές	-0,019	0,018	-0,014	0,019	-0,033	0,057	-0,023	0,057
Αγροτικές περιοχές	-0,015	0,019	-0,009	0,020	-0,048	0,060	-0,043	0,059
Έγγαμος	0,043 ***	0,011	0,060 ***	0,012	-0,069 **	0,031	-0,075 **	0,031
Χήρος- διαζευγμένος	-0,028	0,037	-0,065	0,042	0,162 ***	0,053	0,158 ***	0,055
Αρ. παιδιών 0-4	0,024	0,016	0,015	0,018	0,057 *	0,031	0,062 **	0,031
Αρ. παιδιών 5-11	-0,048 **	0,021	-0,054 **	0,025	-0,007	0,038	-0,009	0,039
1ο τρίμηνο	0,003	0,011	0,001	0,011	0,028	0,033	0,022	0,034
3ο τρίμηνο	0,010	0,012	0,008	0,012	0,062 *	0,035	0,061 *	0,035
4ο τρίμηνο	-0,017	0,012	-0,026 **	0,012	0,095 ***	0,033	0,094 ***	0,033

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.17α (συνέχεια)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
2004	0,010	0,013	0,015	0,014	-0,050	0,048	-0,050	0,048
2005	0,012	0,013	0,016	0,014	-0,035	0,046	-0,032	0,046
2006	0,046 ***	0,013	0,052 ***	0,014	-0,025	0,048	-0,021	0,047
2007	0,048 ***	0,013	0,054 ***	0,014	-0,041	0,053	-0,040	0,052
2008	0,074 ***	0,013	0,083 ***	0,014	-0,047	0,053	-0,050	0,054
2009	0,047 ***	0,014	0,049 ***	0,015	0,012	0,045	0,012	0,045
ΠΚΑΕ							0,041	0,046
ΠΑΧ							0,058	0,036
ΥΚΑΕ							0,082 **	0,036
ΥΑΑ							-0,012	0,088
ΜΠ	0,000	0,014						

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/ = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

πιθανότητα απασχόλησης των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης, ίσως διότι τότε αναγκάζονται να αναζητήσουν εργασία για να επιβιώσουν (περίπου 16%) απαλλαγμένες από τυχόν περιορισμούς που έθεταν οι σύζυγοι. Παρόμοια είναι η επίπτωση του αριθμού των παιδιών κάτω των 4 ετών στο νοικοκυριό για τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ για τις νέες γηγενείς τα λίγο μεγαλύτερα παιδιά (5-11 ετών), για κάποιο λιγότερο προφανή λόγο, μειώνουν τις πιθανότητες απασχόλησης.

Τέλος, η εποχικότητα δε φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά την πιθανότητα απασχόλησης, εκτός ίσως από την επίδραση του τέταρτου τριμήνου που είναι αντίθετη για νέες διαφορετικής εθνικής προέλευσης. Αυτό που έχει επίπτωση και στις νέες γυναίκες, τουλάχιστον τις γηγενείς, είναι ο οι-

κονομικός κύκλος, μιας και δείχνει αυξημένες πιθανότητες απασχόλησης τα έτη πριν το 2009, οι οποίες αυξάνονται έως και το 2008, για να περιοριστούν το 2009 (πρώτη χρονιά της κρίσης). Από την τελευταία εξίσωση για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης (ΜΠΙΙ) προκύπτει ότι η μόνη ομάδα εθνικής προέλευσης που διαφέρει από τις γυναίκες υπηκόους Αλβανίας είναι οι νέες υπήκοοι Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΥΚΑΕ), αφού εμφανίζουν αυξημένη πιθανότητα απασχόλησης κατά 8,2%.

Εστιάζοντας την ανάλυση στις διαφορές μεταξύ των διαφορετικών ομάδων μεταναστευτικής προέλευσης, ο Πίνακας 6.17β παραθέτει τις οριακές επιπτώσεις των μεταβλητών για τρεις ομάδες μεταναστευτικής προέλευσης. Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση διαφοροποιεί (+21,8%) την πιθανότητα απασχόλησης μόνο των γυναικών ΠΚΑΕ σε σχέση με τις απόφοιτες πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ή λιγότερο. Όταν κάποια είναι μεγαλύτερη των 19 ετών, τότε μειώνεται η πιθανότητα απασχόλησης, ειδικά όταν ανήκει στην ομάδα 20-24 ετών και προέρχεται από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (-43,8%). Η διαμονή σε περιφέρεια εκτός Αττικής δεν έχει επίπτωση στην πιθανότητα απασχόλησης, εκτός αν πρόκειται για τη Βόρεια Ελλάδα και τις νέες ΠΚΑΕ και ΥΑΛΒ. Οι νέες ΥΚΑΕ έχουν αυξημένη πιθανότητα απασχόλησης όταν είναι έγγαμες και όταν έχουν παιδιά έως 4 ετών, όμοια με τις νέες υπηκόους Αλβανίας στο δεύτερο κριτήριο. Οι νέες ΥΑΛΒ φαίνεται ότι επηρεάζονται περισσότερο από την εποχικότητα, καθώς προκύπτει ότι είναι πιο πιθανό να απασχολούνται στο τρίτο και το τέταρτο τρίμηνο του έτους σε σύγκριση με το δεύτερο, ενώ το έτος έχει θετική επίπτωση στην πιθανότητα απασχόλησης πριν το 2010 μόνο για τις νέες υπηκόους χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΥΚΑΕ).

Το ενδεχόμενο να υπάρχει σφάλμα επιλογής στην περίπτωση των γυναικών μάς οδηγεί στην εκτίμηση της εξίσωσης απασχόλησης σε δύο στάδια, αφού δηλαδή εκτιμήσουμε πρώτα την εξίσωση συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Οι οριακές επιπτώσεις των μεταβλητών που προκύπτουν από τα νέα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 6.18.⁶¹ Η διόρθωση για το σφάλμα επιλογής καθιστά την επίδραση της εκπαίδευσης περισσότερο αρνητική για τις απόφοιτες των δύο υψηλότερων

⁶¹ Να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων παρουσιάζονται στον Πίνακα 6Α.6 του Παραρτήματος. Με βάση αυτά, η συσχέτιση ανάμεσα στα κατάλοιπα της εξίσωσης επιλογής (συμμετοχής) και της εξίσωσης απασχόλησης αποδεικνύεται στατιστικά σημαντική μόνο για το σύνολο του δείγματος (βλέπε *athrho* (ρ)).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.17β
 Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα απασχόλησης
 (γυναίκες)

	ΠΚΑΕ		ΥΑΛΒ		ΥΚΑΕ	
Τριτοβάθμια	0,068	0,123	-0,008	0,072	-0,111	0,100
Δευτεροβάθμια	0,218 *	0,118	0,036	0,044	-0,012	0,065
20-24 έτη	-0,323 **	0,164	-0,193 **	0,095	-0,438 ***	0,132
25-29 έτη	-0,245 ***	0,072	-0,088 **	0,044	-0,088	0,055
Βόρεια Ελλάδα	-0,327 ***	0,092	-0,127 *	0,077	-0,112	0,121
Κεντρική Ελλάδα	-0,362	0,305	-0,001	0,060	-0,023	0,104
Νότια Ελλάδα	-0,186	0,213	0,002	0,063	-0,012	0,092
Νησιά	-0,214	0,333	-0,039	0,079	-0,362 *	0,194
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,194	0,138	0,080	0,081	0,029	0,106
Αστικές περιοχές	0,045	0,135	-0,069	0,063	-0,104	0,106
Ημιαστικές περιοχές	0,009	0,175	-0,100	0,082	0,023	0,095
Αγροτικές περιοχές	0,170	0,139	-0,139	0,087	0,016	0,102
Έγγαμος	-0,132	0,096	-0,065	0,047	-0,125 ***	0,049
Χήρος-διαζευγμένος			0,074	0,139	0,098	0,060
Αρ. παιδιών 0-4	-0,107	0,118	0,090 **	0,040	0,096 **	0,038
Αρ. παιδιών 5-11	0,069	0,118	0,038	0,047	-0,072	0,083
1ο τρίμηνο	-0,038	0,120	-0,021	0,052	0,089 **	0,043
3ο τρίμηνο	-0,089	0,115	0,097 *	0,051	0,065	0,051
4ο τρίμηνο	0,077	0,090	0,089 *	0,051	0,088 *	0,046
2004	0,059	0,124	-0,014	0,070	-0,026	0,073
2005	0,043	0,116	-0,033	0,071	-0,022	0,074
2006	-0,168	0,144	-0,014	0,071	0,112 **	0,046
2007	-0,143	0,169	-0,046	0,074	-0,029	0,093
2008	-0,073	0,167	0,024	0,070	-0,131	0,091
2009	-0,170	0,130	-0,007	0,073	0,109 **	0,044

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.18
 Οριακές επιπτώσεις (marginal effects) στην πιθανότητα απασχόλησης με διόρθωση για
 το σφάλμα επιλογής (γυναίκες)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ		ΥΑΛΒ	
Τριτοβάθμια	-0,080 ***	0,019	-0,108 ***	0,022	0,052	0,063	0,028	0,055	-0,035	0,046
Δευτεροβάθμια	-0,053 ***	0,015	-0,082 ***	0,020	0,065 **	0,029	0,055 *	0,032	0,004	0,024
20-24 έτη	-0,056	0,046	-0,009	0,062	-0,348 ***	0,002	-0,352 ***	0,060	-0,019	0,065
25-29 έτη	0,0	0,042	-0,093 ***	0,012	-0,154 ***	0,046	-0,152 ***	0,044	0,034	0,030
Βόρεια Ελλάδα	-0,104 ***	0,015	-0,100 ***	0,016	-0,159 *	0,082	-0,171 **	0,069	-0,032	0,047
Κεντρική Ελλάδα	-0,110 ***	0,017	-0,113 ***	0,019	-0,070	0,044	-0,086 *	0,046	0,020	0,031
Νότια Ελλάδα	-0,043 ***	0,015	-0,047 ***	0,016	0,038	0,046	0,009	0,048	0,007	0,031
Νησιά	-0,041 **	0,018	-0,034 *	0,018	0,006	0,105	-0,014	0,100	-0,024	0,044
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,052 ***	0,016	0,054 ***	0,016	0,131 **	0,061	0,129 **	0,063	0,005	0,053
Αστικές περιοχές	-0,005	0,014	0,002	0,014	-0,030	0,052	-0,026	0,049	-0,046	0,034
Ημιαστικές περιοχές	-0,016	0,015	-0,011	0,016	-0,007	0,051	0,000	0,051	-0,068	0,048
Αγροτικές περιοχές	-0,015	0,016	-0,009	0,016	-0,014	0,055	-0,015	0,056	-0,107 *	0,055
Έγγαμος	0,065 ***	0,009	0,076 ***	0,009	-0,270 ***	0,042	-0,266 ***	0,043	0,032	0,037
Χήρος-διαζευγμένος	-0,024	0,031	-0,054	0,035	0,118	0,165	0,116	0,158	0,058	0,046
Αρ. παιδιών 0-4	0,068 ***	0,014	0,068 ***	0,015	-0,156 *	0,086	-0,136 *	0,079	0,098 ***	0,022
Αρ. παιδιών 5-11	-0,028	0,017	-0,017	0,019	0,009	0,032	0,015	0,035	-0,008	0,027

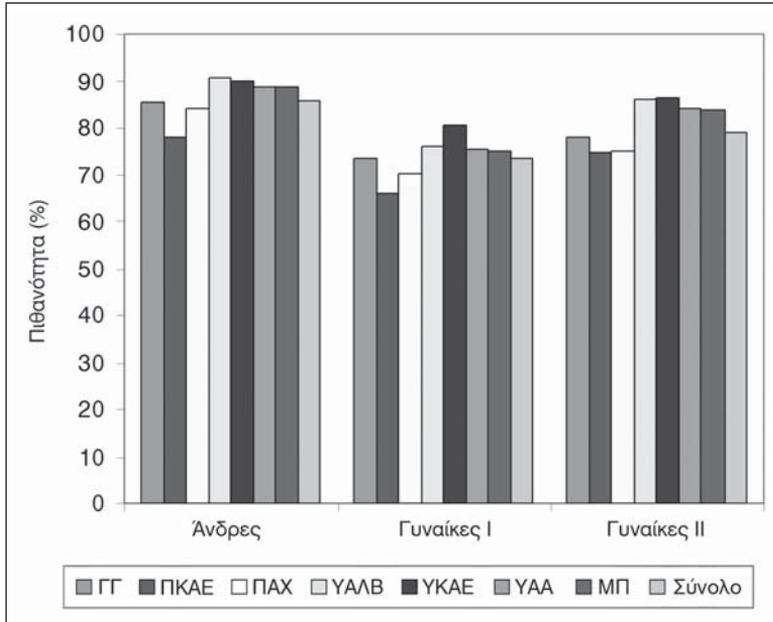
1ο τρίμηνο	0,005	0,009	0,004	0,009	0,024	0,035	0,022	0,034	-0,012	0,028
3ο τρίμηνο	0,023 **	0,010	0,025 **	0,010	0,015	0,050	0,016	0,048	0,051 **	0,024
4ο τρίμηνο	-0,009	0,010	-0,013	0,011	0,090 *	0,053	0,090 *	0,051	0,036	0,028
2004	0,011	0,011	0,015	0,011	-0,058	0,044	-0,063	0,045	0,003	0,034
2005	0,016	0,011	0,020 *	0,011	-0,018	0,044	-0,016	0,045	-0,019	0,037
2006	0,034 ***	0,011	0,035 ***	0,012	-0,027	0,044	-0,024	0,045	-0,002	0,036
2007	0,040 ***	0,011	0,042 ***	0,012	-0,042	0,047	-0,041	0,048	-0,016	0,039
2008	0,064 ***	0,011	0,067 ***	0,011	-0,092 **	0,043	-0,093 **	0,045	0,022	0,032
2009	0,040 ***	0,012	0,039 ***	0,012	-0,002	0,044	-0,002	0,046	0,002	0,036
ΠΚΑΕ							0,061	0,058		
ΠΑΧ							0,005	0,052		
ΥΚΑΕ							0,093 **	0,046		
ΥΑΑ							-0,106	0,077		
ΜΠ	0,011	0,012								

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/ = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

εκπαιδευτικών βαθμίδων σε σύγκριση με τις γυναίκες με λιγότερη εκπαίδευση, τουλάχιστον στην περίπτωση των γηγενών (μόνο της δευτεροβάθμιας για τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης). Σε γενικές γραμμές, η διόρθωση για το σφάλμα επιλογής δεν αλλάζει το πρόσημο της επίδρασης, αλλά την ένταση αυτής. Για παράδειγμα, η ηλικιακή ομάδα 25-29 ετών, το σύνολο των περιφερειών στις γηγενείς και ο οικονομικός κύκλος είναι μια σειρά μεταβλητών, η επίδραση των οποίων μειώνεται, ενώ η επίδραση του γάμου αυξάνεται σε όλες τις εθνικές ομάδες. Κάποιες φορές δε, αλλάζει η στατιστική σημαντικότητα, όπως για παράδειγμα της διαμονής σε νησιά των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυσή μας, προχωρούμε στον υπολογισμό της πιθανότητας απασχόλησης κατά φύλο και ομάδα εθνικής προέλευσης, λαμβάνοντας υπόψη πια τα χαρακτηριστικά του δείγματος. Προκύπτει, λοιπόν, το Διάγραμμα 6.2 (βάσει Πίνακα 6Α.7), στο οποίο αναπαριστώνται οι πιθανότητες απασχόλησης ανδρών, γυναικών και γυναικών με διόρθωση για το σφάλμα επιλογής (Γυναίκες II). Μια πρόχειρη ματιά φανερώνει ότι οι πιθανότητες απασχόλησης των ανδρών είναι μεγαλύτερες από αυτές των γυναικών ανεξάρτητα από την ομάδα εθνικής προέλευσης. Αναφορικά με τις ομάδες εθνικής προέλευσης, οι άνδρες μετανάστες έχουν ελάχιστα υψηλότερη πιθανότητα απασχόλησης από τους νέους γηγενείς (88,6% έναντι 85,2%). Πιο κοντά στους γηγενείς βρίσκονται οι ΠΑΧ με πιθανότητα απασχόλησης 84,1% και πιο μακριά οι ΠΚΑΕ με χαμηλότερη πιθανότητα απασχόλησης (77,8%) και οι ΥΑΛΒ με υψηλότερη πιθανότητα απασχόλησης (90,6%). Στις γυναίκες τα ποσοστά απασχόλησης αλλάζουν, όταν λαμβάνεται υπόψη το σφάλμα επιλογής. Ενώ η αρχική διαφορά στην πιθανότητα απασχόλησης μεταξύ νέων γηγενών και μεταναστευτικής προέλευσης είναι μικρή, με τις τελευταίες να υπερτερούν κατά σχεδόν δύο εκατοστιαίες μονάδες, η διαφορά διευρύνεται μετά τη διόρθωση και φτάνει σχεδόν τις έξι εκατοστιαίες μονάδες, αν και η πιθανότητα απασχόλησης αυξάνεται για όλες τις εθνικές ομάδες. Μετά τη διόρθωση, οι νέες ΠΚΑΕ και ΠΑΧ μοιάζουν περισσότερο με τις νέες γηγενείς, ενώ οι νέες ΥΑΛΒ και ΥΚΑΕ αποκλίνουν περισσότερο από αυτές. Στην προκειμένη περίπτωση, βέβαια, αυτό δεν είναι απαραίτητα επιβλαβές για την κοινωνική συνοχή, όμως είναι μια πραγματικότητα που οφείλουμε να τονίσουμε.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6.2
Εκτιμημένες πιθανότητες απασχόλησης κατά φύλο και υπηκοότητα- χώρα προέλευσης

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.

6.5. Συμπεράσματα

Στο κεφάλαιο αυτό μελετήσαμε δύο ξεχωριστές αποφάσεις των νέων ατόμων με βασικούς άξονες την ομάδα εθνικής προέλευσης και το φύλο, με στόχο να προσδιορίσουμε τους παράγοντες που διαμορφώνουν τις πιθανότητες για κάθε ένα ενδεχόμενο ξεχωριστά και την οριακή επίδρασή τους. Η πρώτη απόφαση αφορά στη συμμετοχή ή όχι στο εργατικό δυναμικό και η δεύτερη στην απασχόληση. Στην περίπτωση των γυναικών έγιναν προσπάθειες να ληφθεί υπόψη το υψηλό ποσοστό που δεν συμμετέχει στην αγορά εργασίας, ώστε οι πιθανότητες απασχόλησης να είναι απαλλαγμένες από ενδεχόμενη μεροληψία στην επιλογή του δείγματος.

Αναφορικά με την πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό εντοπίζονται διαφορές μεταξύ των νέων γηγενών και των νέων μεταναστευτικής προέλευσης, αλλά και μεταξύ των φύλων. Στην περίπτωση των ανδρών, η εκπαίδευση αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό για τους γηγενείς, αλλά τη μειώνει για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης. Όσο πιο αστικός είναι ο τόπος διαμονής τόσο πιο πιθανό είναι να συμμετέχουν οι γηγενείς στην αγορά εργασίας, όμως δεν έχει καμιά επίπτωση στους νέους μεταναστευτικής προέλευσης. Μια σειρά από άλλες μεταβλητές έχουν παρόμοια επίδραση, αλλά εντονότερη για τους γηγενείς (π.χ. ο γάμος, ο αριθμός των μη εργαζόμενων μελών στο νοικοκυριό, η εποχικότητα, ο οικονομικός κύκλος). Επιπλέον, οι γυναίκες παλιννοστούσες, ανεξάρτητα από τη χώρα προέλευσης, έχουν σημαντικά υψηλότερη πιθανότητα συμμετοχής σε σχέση με τις υπηκόους Αλβανίας και αποκλίνουν λιγότερο από τις γηγενείς.

Στην περίπτωση των γυναικών, η εκπαίδευση είναι σημαντική στη διαμόρφωση της πιθανότητας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό για όλες τις ομάδες εθνικής προέλευσης αυξάνοντας την πιθανότητα, ειδικά για τις απόφοιτες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και τις νέες γηγενείς. Αυτή είναι μια σημαντική διαφορά των φύλων μεταξύ ατόμων μεταναστευτικής προέλευσης, καθώς στους νέους μη γηγενείς η εκπαίδευση έχει είτε αρνητική είτε μηδενική επίπτωση στην πιθανότητα απασχόλησης. Ο γάμος μειώνει την πιθανότητα συμμετοχής για όλες τις νέες, σε αντιδιαστολή με αυτό που ισχύει στην περίπτωση των ανδρών, όμως η επίπτωση είναι πολύ ισχυρότερη για τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης, ίσως λόγω πολιτισμικών καταβολών, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τον αριθμό των παιδιών έως 4 ετών. Ο αριθμός των γονιών που διαμένουν στο νοικοκυριό επιδρά θετικά στην πιθανότητα συμμετοχής, τρεις φορές περισσότερο για τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης. Σε αντίθεση, η εποχικότητα και ο οικονομικός κύκλος δε φαίνεται να επηρεάζουν τη συμμετοχή παρά μόνο των νέων γηγενών.

Τόσο οι αρχικές όσο και οι εκτιμημένες πιθανότητες συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό κατά φύλο και ομάδα προέλευσης παρουσιάζουν αυξημένο ενδιαφέρον. Οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης έχουν υψηλότερη πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό σε σχέση με τους γηγενείς, όμως το αντίστροφο ισχύει για τις νέες. Διαφοροποιήσεις υπάρχουν και μεταξύ των ομάδων εθνικής προέλευσης (μη γηγενών). Οι νέοι ΠΚΑΕ και ΠΑΧ προσομοιάζουν περισσότερο στους γηγενείς, ενώ οι νέοι υπήκοοι Αλβανίας αποκλίνουν περισσότερο εμφανίζοντας σημαντικά

υψηλότερη πιθανότητα συμμετοχής. Παρόμοια είναι η εικόνα και για τις νέες γυναίκες, καθώς οι νέες ΠΑΧ μοιάζουν περισσότερο με τις γηγενείς, ενώ οι υπήκοοι Αλβανίας αποκλίνουν περισσότερο εμφανίζοντας πολύ χαμηλότερη πιθανότητα συμμετοχής.

Σημαντικές διαφορές μεταξύ των ομάδων εθνικής προέλευσης εντοπίζονται και στο δεύτερο ζήτημα μελέτης αυτού του κεφαλαίου, δηλαδή την πιθανότητα απασχόλησης. Μεταξύ των ανδρών, η τριτοβάθμια εκπαίδευση αυξάνει την πιθανότητα απασχόλησης για τους γηγενείς, αλλά όχι για τους νέους μεταναστευτικής προέλευσης. Η διαμονή ειδικά σε αγροτικές περιοχές αυξάνει την πιθανότητα απασχόλησης για όλες τις ομάδες εθνικής προέλευσης, όπως ακριβώς και ο γάμος, αλλά με μεγαλύτερη ένταση μεταξύ των νέων γηγενών. Ο οικονομικός κύκλος επηρεάζει την πιθανότητα απασχόλησης για όλους τους νέους, καθώς δείχνει βελτιωμένες πιθανότητες όσο απομακρυνόμαστε από το 2010, πιθανότατα εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Για άλλη μια φορά, οι υπήκοοι Αλβανίας αποκλίνουν περισσότερο από τους γηγενείς.

Ο ρόλος της εκπαίδευσης δεν εμφανίζεται κυρίαρχος στη διαμόρφωση της πιθανότητας απασχόλησης στην περίπτωση των νέων γυναικών. Μια διαφορά που προκύπτει με βάση την ομάδα εθνικής προέλευσης είναι στην επίδραση του τόπου διαμονής, καθώς έχει μεγαλύτερη σημασία για τις νέες γηγενείς (η διαμονή εκτός Αττικής μειώνει την πιθανότητα απασχόλησης). Όμως, η σημαντικότερη ίσως διαφορά εντοπίζεται στην επίδραση του γάμου, ο οποίος αυξάνει την πιθανότητα απασχόλησης για τις νέες γηγενείς, αλλά τη μειώνει για τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης (οι οποίες φαίνεται να βελτιώνουν την πιθανότητα απασχόλησης, εφόσον έχουν χωρίσει ή χηρέψει). Ο αριθμός των παιδιών κάτω των 4 ετών οδηγεί σε μείωση της πιθανότητας απασχόλησης μόνο για τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ ο οικονομικός κύκλος φαίνεται να επιδρά στην πιθανότητα απασχόλησης μόνο των γηγενών. Η διόρθωση για το σφάλμα επιλογής επηρεάζει την επίδραση των μεταβλητών (είτε την ενισχύει είτε την αποδυναμώνει), αλλά δεν αλλάζει την κατεύθυνση αυτής.

Τέλος, ο υπολογισμός της πιθανότητας απασχόλησης με βάση τα χαρακτηριστικά των επιμέρους ομάδων εθνικής προέλευσης αποκαλύπτει διαφορές. Όπως και στην περίπτωση της πιθανότητας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, έτσι και στην πιθανότητα απασχόλησης οι άνδρες είναι πιο πιθανό να εργάζονται συγκριτικά με τις γυναίκες, ενώ αξιόλογες διαφορές εντοπίζονται μεταξύ νέων γηγενών και νέων μεταναστευτικής προέλευσης. Πιο πολύ μοιάζουν στους γηγενείς άνδρες οι άνδρες ΠΑΧ,

ενώ περισσότερο αποκλίνουν οι ΠΚΑΕ (προς τα κάτω) και οι ΥΑΛΒ (προς τα πάνω). Η διόρθωση για το σφάλμα επιλογής στις γυναίκες έχει σαν αποτέλεσμα η εκτιμημένη πιθανότητα απασχόλησης να εμφανίζεται αυξημένη, όπως και οι διαφορές μεταξύ των νέων γυναικών διαφορετικής εθνικής προέλευσης. Μετά τη διόρθωση, οι νέες ΠΚΑΕ και ΠΑΧ ομοιάζουν περισσότερο με τις νέες γηγενείς, ενώ οι νέες ΥΑΛΒ και ΥΚΑΕ αποκλίνουν περισσότερο από αυτές.

Επομένως, η πολυπληθέστερη ομάδα μεταξύ των νέων μεταναστευτικής προέλευσης, δηλαδή οι υπήκοοι Αλβανίας, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες, αποκλίνει σημαντικά από τον γηγενή πληθυσμό, όπως ακριβώς προέκυψε και στην εξέταση της εκπαιδευτικής επίτευξης του προηγούμενου κεφαλαίου. Ωστόσο, οι αποκλίσεις αυτές είναι διαφορετικής κατεύθυνσης για τα δύο φύλα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6Α

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.1.1

Εκτίμηση της πιθανότητας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό (άνδρες)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
Τριτοβάθμια	0,088	0,058	0,190 ***	0,060	-0,599 ***	0,224	-0,301	0,242
Δευτεροβάθμια	0,189 ***	0,048	0,300 ***	0,051	-0,333 ***	0,124	-0,178	0,126
20-24 έτη	1,410 ***	0,035	-2,007 ***	0,042	-1,478 ***	0,147	-1,486 ***	0,151
25-29 έτη	1,951 ***	0,040	-0,558 ***	0,034	-0,225 ***	0,129	-0,210 ***	0,134
Βόρεια Ελλάδα	-0,180 ***	0,056	-0,206 ***	0,060	-0,080	0,176	0,117	0,186
Κεντρική Ελλάδα	-0,098 *	0,057	-0,146 **	0,061	0,473 **	0,240	0,437 *	0,241
Νότια Ελλάδα	-0,093	0,060	-0,127 **	0,063	0,086	0,206	0,076	0,216
Νησιά	-0,069	0,073	-0,096	0,077	0,019	0,292	0,013	0,299
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,005	0,077	0,013	0,082	0,018	0,238	0,041	0,242
Αστικές περιοχές	0,057	0,059	0,065	0,062	0,153	0,182	0,284	0,181
Ημιαστικές περιοχές	0,199 ***	0,066	0,233 ***	0,070	-0,056	0,193	0,049	0,199
Αγροτικές περιοχές	0,382 ***	0,068	0,419 ***	0,072	0,079	0,243	0,175	0,245
Έγγαμος	0,533 ***	0,100	0,579 ***	0,109	0,464 *	0,242	0,483 *	0,264
Μέγεθος νοικοκυριού	0,079 ***	0,013	0,098 ***	0,014	-0,073	0,045	-0,084 *	0,046
Αρ. παιδιών 0-4	0,308	0,193	0,261	0,201				
Αρ. παιδιών 5-11	0,223	0,368	0,176	0,382				
Αρ. γονιών μη εργαζόμενων	0,109	0,071	0,115	0,074	-0,067	0,266	0,112	0,258
Αρ. μελών μη εργαζόμενων	-0,140 ***	0,017	-0,140 ***	0,017	-0,133 **	0,066	-0,077	0,066

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.1.1 (συνέχεια)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
1ο τρίμηνο	-0,094 **	0,044	-0,089 **	0,046	-0,134	0,157	-0,153	0,159
3ο τρίμηνο	-0,543 ***	0,041	-0,546 ***	0,042	-0,460 ***	0,149	-0,502 ***	0,151
4ο τρίμηνο	-0,276 ***	0,044	-0,287 ***	0,046	-0,128	0,164	-0,146	0,167
2004	-0,073	0,052	-0,059	0,055	-0,214	0,191	-0,168	0,197
2005	-0,061	0,053	-0,037	0,056	-0,281	0,191	-0,203	0,195
2006	0,247 ***	0,061	0,240 ***	0,063	0,609 **	0,266	0,657 **	0,278
2007	0,104 *	0,060	0,120 *	0,063	-0,074	0,217	0,022	0,218
2008	0,128 **	0,060	0,151 **	0,062	-0,085	0,213	-0,032	0,215
2009	0,108 *	0,060	0,131 **	0,063	-0,150	0,202	-0,128	0,205
ΠΚΑΕ							-0,635 ***	0,138
ΠΑΧ							-0,634 ***	0,204
ΥΚΑΕ							-0,117	0,174
ΥΑΑ							0,348	0,244
ΜΠ	0,706 ***	0,061						
Σταθερός όρος	-0,385 ***	0,088	1,414 ***	0,086	2,886 ***	0,231	2,747 ***	0,241
N	20.721		18.066		2.655		2.655	
Log Likelihood	-5249,4		-4836,0		-364,5		-351,3	
Χ ²	3335,5		3129,3		230,3		224,6	
Pseudo R ²	0,288		0,286		0,280		0,306	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.1.2
Εκτίμηση της πιθανότητας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό (άνδρες)

	ΠΚΑΕ		ΥΑΛΒ	
Τριτοβάθμια	-0,242	0,475		
Δευτεροβάθμια	-0,274	0,332	-0,219	0,176
20-24 έτη	-2,032 ***	0,375	-1,611 ***	0,226
25-29 έτη	-0,216 ***	0,272	-0,049 ***	0,217
Βόρεια Ελλάδα	0,305	0,352	-0,250	0,308
Κεντρική Ελλάδα	-0,602	0,650	0,382	0,350
Νότια Ελλάδα	0,601	0,726	-0,516 *	0,302
Νησιά			-0,701 *	0,391
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,636	0,628	0,435	0,398
Αστικές περιοχές	-0,174	0,520	0,718 **	0,293
Ημιαστικές περιοχές	-0,359	0,622	0,213	0,267
Αγροτικές περιοχές	-0,985	0,670	0,974 **	0,380
Έγγαμος			0,598	0,368
Μέγεθος νοικοκυριού	0,024	0,105	-0,224 ***	0,066
Αρ. γονιών μη εργαζόμενων	0,128	0,346	0,143	0,111
Αρ. μελών μη εργαζόμενων	-0,310 **	0,135		
1ο τρίμηνο	-0,263	0,297	0,027	0,284
3ο τρίμηνο	-0,355	0,312	-0,797 ***	0,243
4ο τρίμηνο	0,033	0,385	-0,436	0,267
2004	0,089	0,427	0,019	0,297
2005	-0,563	0,359	0,265	0,299
2006	0,664	0,528	0,904 **	0,436
2007	-0,400	0,426	0,653 *	0,393
2008	-0,868 **	0,435	0,558 *	0,309
2009	-0,993 ***	0,356	0,586 *	0,344
Σταθερός όρος	3,007 ***	0,803	2,836 ***	0,377
N	310		1.453	
Log Likelihood	-78,7		-144,9	
Χ ²	63,9		168,0	
Pseudo R ²	0,329		0,390	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
Σημείωση: ***/**/ = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.2.1

Εκτίμηση της πιθανότητας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό (γυναίκες)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
Τριτοβάθμια	1,004 ***	0,044	1,118 ***	0,050	0,441 ***	0,106	0,348 ***	0,110
Δευτεροβάθμια	0,370 ***	0,038	0,472 ***	0,045	0,155 **	0,069	0,117 *	0,069
20-24 έτη	1,166 ***	0,039	1,213 ***	0,041	-1,040 ***	0,127	-1,031 ***	0,127
25-29 έτη	1,482 ***	0,040	1,540 ***	0,043	-0,216 ***	0,067	-0,205 ***	0,068
Βόρεια Ελλάδα	-0,051	0,045	-0,030	0,050	-0,148	0,105	-0,200 *	0,108
Κεντρική Ελλάδα	-0,096 **	0,045	-0,069	0,051	-0,236 **	0,108	-0,259 **	0,110
Νότια Ελλάδα	-0,073	0,047	-0,094 *	0,053	0,089	0,106	0,036	0,108
Νησιά	-0,100 *	0,058	-0,144 **	0,062	0,337 **	0,161	0,315 **	0,160
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,026	0,064	-0,093	0,072	0,204	0,145	0,188	0,147
Αστικές περιοχές	0,000	0,046	-0,037	0,053	0,069	0,099	0,068	0,101
Ημιαστικές περιοχές	0,006	0,052	-0,028	0,059	0,086	0,118	0,096	0,119
Αγροτικές περιοχές	0,031	0,054	0,004	0,061	0,092	0,127	0,085	0,129
Έγγαμος	-0,665 ***	0,035	-0,612 ***	0,039	-0,938 ***	0,085	-0,914 ***	0,086
Χήρος- διαζευγμένος	-0,157	0,111	-0,143	0,124	-0,262	0,257	-0,283	0,254
Μέγεθος νοικοκυριού	-0,007	0,011	0,006	0,013	-0,057 **	0,028	-0,051 *	0,029
Αρ. παιδιών 0-4	-0,686 ***	0,036	-0,678 ***	0,042	-0,663 ***	0,070	-0,634 ***	0,071
Αρ. παιδιών 5-11	-0,132 ***	0,042	-0,215 ***	0,051	0,116	0,079	0,137 *	0,080
Αρ. παιδιών 12-14	0,056	0,170	0,087	0,210	0,137	0,287	0,124	0,292
Αρ. γονιών μη εργαζόμενων	0,227 ***	0,064	0,182 ***	0,068	0,408 **	0,168	0,392 **	0,167

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.2.1 (συνέχεια)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
Αρ. μελών μη εργαζόμενων	-0,049 ***	0,017	-0,058 ***	0,018	0,038	0,052	0,038	0,053
1ο τρίμηνο	-0,065 *	0,034	-0,073 *	0,037	-0,033	0,082	-0,030	0,082
3ο τρίμηνο	-0,294 ***	0,034	-0,317 ***	0,037	-0,156 *	0,090	-0,164 *	0,090
4ο τρίμηνο	-0,106 ***	0,036	-0,120 ***	0,040	0,011	0,093	-0,002	0,094
2004	-0,064	0,042	-0,054	0,047	-0,079	0,105	-0,100	0,106
2005	-0,116 ***	0,043	-0,126 ***	0,048	0,044	0,108	0,041	0,108
2006	0,063	0,046	0,085 *	0,051	-0,028	0,109	-0,032	0,109
2007	-0,020	0,047	-0,011	0,052	-0,051	0,113	-0,051	0,113
2008	-0,075	0,047	-0,034	0,052	-0,220 **	0,112	-0,218 **	0,113
2009	-0,012	0,049	-0,007	0,056	-0,042	0,106	-0,049	0,106
ΠΚΑΕ							0,146	0,097
ΠΑΧ							0,313 **	0,149
ΥΚΑΕ							0,242 ***	0,075
ΥΑΑ							-0,239 ***	0,153
ΜΠ	-0,133 ***	0,034					0,136 *	0,169
Σταθερός όρος	1,091 ***	0,067	-0,985 ***	0,076	1,233 ***	0,147	1,166 ***	0,153
N	19.182		16.864		2.318		2.318	
Log Likelihood	-8031,5		-6656,1		1300,6		-1292,2	
Χ ²	4454,5		3747,4		513,9		515,5	
Pseudo R ²	0,263		0,265		0,185		0,190	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.2.2
Εκτίμηση της πιθανότητας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό
(γυναίκες)

	ΠΚΑΕ		ΥΑΛΒ		ΥΚΑΕ	
Τριτοβάθμια	0,449	0,296	0,489 ***	0,175	0,148	0,227
Δευτεροβάθμια	0,159	0,234	0,141 *	0,085	0,095	0,177
20-24 έτη	-1,276 ***	0,300	-0,930 ***	0,185	-0,825 ***	0,264
25-29 έτη	0,040	0,182	-0,098	0,094	-0,358 **	0,146
Βόρεια Ελλάδα	-0,287	0,281	-0,341 **	0,143	0,239	0,327
Κεντρική Ελλάδα	-1,022 *	0,585	-0,179	0,129	-0,215	0,308
Νότια Ελλάδα	-0,177	0,460	-0,074	0,135	0,328	0,288
Νησιά	0,417	0,614	0,132	0,193	0,892 *	0,476
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,192	0,393	0,544 **	0,213	-0,361	0,389
Αστικές περιοχές	0,045	0,324	0,155	0,129	-0,294	0,275
Ημιαστικές περιοχές	0,125	0,434	0,158	0,149	-0,162	0,329
Αγροτικές περιοχές	-0,447	0,439	0,345 **	0,162	-0,175	0,351
Έγγαμος	-0,746 ***	0,214	-1,048 ***	0,138	-0,871 ***	0,161
Χήρος-διαζευγμένος	-0,330	0,537	-0,707 *	0,409	0,157	0,465
Μέγεθος νοικοκυριού	0,008	0,070	-0,064	0,043	-0,080	0,059
Αρ. παιδιών 0-4	-0,287	0,222	-0,643 ***	0,094	-0,826 ***	0,156
Αρ. παιδιών 5-11	0,006	0,252	0,368 ***	0,102	-0,181	0,192
Αρ. παιδιών 12-14			0,472	0,352	-0,955 **	0,441
Αρ. γονιών μη εργαζόμενων	0,179	0,283	0,559 **	0,260	1,008 **	0,425
Αρ. μελών μη εργαζόμενων	-0,082	0,118	0,089	0,080	0,014	0,128
1ο τρίμηνο	-0,552 **	0,256	0,043	0,108	0,240	0,190
3ο τρίμηνο	-0,385	0,244	-0,021	0,125	-0,284	0,198
4ο τρίμηνο	-0,241	0,239	0,129	0,131	-0,118	0,202
2004	0,005	0,287	-0,104	0,146	-0,254	0,227

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.2.2 (συνέχεια)

	ΠΚΑΕ		ΥΑΛΒ		ΥΚΑΕ	
2005	0,178	0,291	-0,047	0,147	0,113	0,255
2006	-0,046	0,307	-0,097	0,152	0,011	0,222
2007	-0,178	0,339	-0,092	0,151	-0,008	0,263
2008	-0,379	0,342	-0,199	0,148	-0,054	0,249
2009	0,265	0,312	-0,081	0,142	0,100	0,247
Σταθερός όρος	1,334 ***	0,431	1,052 ***	0,232	1,670 ***	0,316
N	331		1235		537	
Log Likelihood	-174,8		-705,4		-269,8	
Χ ²	73,9		262,3		134,5	
Pseudo R ²	0,180		0,172		0,218	

Πηγή: Αδημοσίευστα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/' = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.3

Εκτιμημένες πιθανότητες συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό

	Άνδρες		Γυναίκες	
ΓΓ	0,876	0,174	0,773	0,221
ΠΚΑΕ	0,871	0,180	0,651	0,233
ΠΑΧ	0,890	0,169	0,764	0,221
ΥΑΛΒ	0,960	0,087	0,460	0,220
ΥΚΑΕ	0,950	0,110	0,658	0,223
ΥΑΑ	0,987	0,039	0,404	0,227
ΜΠ	0,949	0,111	0,549	0,248
Σύνολο	0,885	0,169	0,746	0,236

Πηγή: Αδημοσίευστα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπική απόκλιση (s.d.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.4.1
Εκτίμηση της πιθανότητας απασχόλησης (άνδρες)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
Τριτοβάθμια	-0,204 ***	0,044	-0,198 ***	0,050	-0,250 *	0,146	-0,113	0,163
Δευτεροβάθμια	0,002	0,038	0,007	0,045	-0,018	0,075	0,032	0,078
20-24 έτη	-0,579 ***	0,047	-0,519 ***	0,053	-0,859 ***	0,111	-0,863 ***	0,113
25-29 έτη	-0,304 ***	0,026	-0,322 ***	0,027	-0,179 ***	0,078	-0,163 ***	0,079
Βόρεια Ελλάδα	-0,240 ***	0,048	-0,218 ***	0,052	-0,490 ***	0,128	-0,380 ***	0,133
Κεντρική Ελλάδα	-0,139 ***	0,048	-0,145 ***	0,052	-0,011	0,139	-0,066	0,141
Νότια Ελλάδα	0,054	0,051	0,058	0,055	0,063	0,141	0,027	0,144
Νησιά	-0,004	0,061	0,004	0,065	-0,030	0,194	-0,071	0,197
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,150 **	0,067	0,135 *	0,073	0,322 *	0,172	0,328 *	0,177
Αστικές περιοχές	0,011	0,049	-0,010	0,054	0,113	0,123	0,166	0,127
Ημιαστικές περιοχές	0,150 ***	0,055	0,137 **	0,060	0,162	0,138	0,218	0,144
Αγροτικές περιοχές	0,211 ***	0,057	0,194 ***	0,062	0,314 *	0,162	0,328 **	0,166
Έγγαμος	0,445 ***	0,059	0,511 ***	0,070	0,252 **	0,121	0,277 **	0,124
Αρ. παιδιών 0-4	0,108	0,092	0,123	0,110	0,081	0,169	0,035	0,172
Αρ. παιδιών 5-11	-0,247 *	0,132	-0,258	0,160	-0,183	0,237	-0,173	0,244
1ο τρίμηνο	-0,045	0,033	-0,045	0,035	-0,043	0,098	-0,054	0,099
3ο τρίμηνο	-0,015	0,037	-0,006	0,039	-0,083	0,115	-0,075	0,114
4ο τρίμηνο	-0,065 *	0,036	-0,062	0,038	-0,074	0,117	-0,069	0,117
2004	0,201 ***	0,042	0,142 ***	0,045	0,589 ***	0,127	0,616 ***	0,129
2005	0,307 ***	0,043	0,242 ***	0,046	0,768 ***	0,132	0,804 ***	0,133

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.4.1 (συνέχεια)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
2006	0,390 ***	0,045	0,320 ***	0,048	0,931 ***	0,147	0,921 ***	0,149
2007	0,381 ***	0,047	0,310 ***	0,050	0,845 ***	0,149	0,871 ***	0,151
2008	0,330 ***	0,046	0,271 ***	0,049	0,673 ***	0,133	0,657 ***	0,135
2009	0,236 ***	0,046	0,209 ***	0,050	0,357 ***	0,124	0,344 ***	0,124
ΠΚΑΕ							0,098	0,187
ΠΑΧ							0,489 ***	0,110
ΥΚΑΕ							0,416 ***	0,136
ΥΑΑ							0,486 ***	0,147
ΜΠ	0,147 ***	0,038						
Σταθερός όρος	1,004	0,054	1,049 ***	0,061	0,947 ***	0,102	0,460 ***	0,159
N	18.368		15.843		2.525		2.525	
Log Likelihood	-7216,2		-6375,7		-807,1		-795,9	
Χ ²	628,8		490,4		196,8		219,9	
Pseudo R ²	0,043		0,039		0,101		0,114	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.

Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.

Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.4.2
Εκτίμηση της πιθανότητας απασχόλησης (άνδρες)

	ΠΚΑΕ		ΥΑΛΒ	
Τριτοβάθμια	0,681 *	0,351	-0,518 **	0,262
Δευτεροβάθμια	0,452 *	0,233	-0,149	0,114
20-24 έτη	-0,497	0,323	-0,875 ***	0,155
25-29 έτη	-0,133	0,209	-0,061	0,119
Βόρεια Ελλάδα	-0,631 **	0,297	-0,490 ***	0,188
Κεντρική Ελλάδα			-0,117	0,183
Νότια Ελλάδα	-0,867 *	0,502	-0,004	0,195
Νησιά	-0,667	0,738	-0,113	0,242
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	1,137 ***	0,436	0,431	0,265
Αστικές περιοχές	0,749 **	0,334	0,148	0,184
Ημιαστικές περιοχές	1,214 ***	0,465	0,248	0,198
Αγροτικές περιοχές	0,813	0,519	0,364	0,230
Έγγαμος	0,350	0,257	0,473 **	0,223
Αρ. παιδιών 0-4	0,880 *	0,501	-0,209	0,252
Αρ. παιδιών 5-11	0,157	0,668	-0,433	0,301
1ο τρίμηνο	0,044	0,280	-0,031	0,137
3ο τρίμηνο	-0,376	0,287	0,119	0,166
4ο τρίμηνο	0,025	0,328	0,253	0,181
2004	0,566	0,351	0,696 ***	0,188
2005	0,262	0,308	1,009 ***	0,200
2006	1,388 ***	0,432	0,882 ***	0,198
2007	0,480	0,376	1,074 ***	0,250
2008	0,674	0,416	0,564 ***	0,170
2009	-0,042	0,331	0,387 **	0,179
Σταθερός όρος	-0,271	0,399	0,961 ***	0,172
N	271		1.396	
Log Likelihood	-123,4		-371,4	
Χ ²	42,9		135,0	
Pseudo R ²	0,138		0,150	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

Πίνακας 6Α.5.1
Εκτίμηση της πιθανότητας απασχόλησης (γυναίκες)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
Τριτοβάθμια	-0,067	0,056	-0,093	0,063	-0,187	0,139	-0,173	0,145
Δευτεροβάθμια	-0,070	0,053	-0,114 *	0,061	0,106	0,109	0,106	0,110
20-24 έτη	-0,666 ***	0,056	-0,662 ***	0,059	-0,800 ***	0,169	-0,815 ***	0,171
25-29 έτη	-0,409 ***	0,026	-0,405 ***	0,027	-0,438 ***	0,090	-0,428 ***	0,091
Βόρεια Ελλάδα	-0,379 ***	0,047	-0,379 ***	0,050	-0,579 ***	0,145	-0,552 ***	0,148
Κεντρική Ελλάδα	-0,398 ***	0,048	-0,422 ***	0,051	-0,103	0,158	-0,149	0,162
Νότια Ελλάδα	-0,166 ***	0,051	-0,191 ***	0,054	0,019	0,156	-0,044	0,162
Νησιά	-0,159 ***	0,061	-0,148 **	0,065	-0,371 *	0,197	-0,405 **	0,200
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,211 ***	0,065	0,221 ***	0,069	0,300	0,201	0,307	0,202
Αστικές περιοχές	-0,014	0,049	0,013	0,053	-0,205	0,144	-0,174	0,147
Ημιαστικές περιοχές	-0,057	0,054	-0,043	0,057	-0,107	0,177	-0,074	0,180
Αγροτικές περιοχές	-0,045	0,057	-0,027	0,060	-0,150	0,182	-0,137	0,183
Έγγαμος	0,139 ***	0,037	0,192 ***	0,040	-0,228 **	0,102	-0,247 **	0,102
Χήρος- διαζευγμένος	-0,086	0,109	-0,192	0,117	0,724 **	0,368	0,705 *	0,376
Αρ. παιδιών 0-4	0,077	0,051	0,047	0,057	0,196 *	0,113	0,216 *	0,113
Αρ. παιδιών 5-11	-0,143 **	0,060	-0,159 **	0,070	-0,024	0,122	-0,030	0,125
1ο τρίμηνο	0,008	0,033	0,002	0,034	0,095	0,113	0,074	0,114
3ο τρίμηνο	0,032	0,036	0,024	0,038	0,215 *	0,128	0,212 *	0,129
4ο τρίμηνο	-0,053	0,035	-0,080 **	0,037	0,338 ***	0,128	0,337 ***	0,128
2004	0,032	0,042	0,048	0,044	-0,159	0,146	-0,158	0,147

Πίνακας 6Α.5.1 (συνέχεια)

	Σ		ΓΓ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ	
2005	0,038	0,042	0,051	0,044	-0,113	0,143	-0,102	0,144
2006	0,148 ***	0,044	0,168 ***	0,046	-0,080	0,150	-0,068	0,150
2007	0,155 ***	0,046	0,177 ***	0,048	-0,129	0,161	-0,127	0,161
2008	0,246 ***	0,048	0,278 ***	0,050	-0,148	0,162	-0,157	0,163
2009	0,154 ***	0,047	0,161 ***	0,049	0,039	0,151	0,041	0,152
ΠΚΑΕ							0,141	0,167
ΠΑΧ							0,192	0,121
ΥΚΑΕ							0,285 **	0,130
ΥΑΑ							-0,040	0,283
ΜΠ	0,001	0,043					1,005 ***	0,200
Σταθερός όρος	0,989 ***	0,066	0,999 ***	0,074	1,181 ***	0,170	1270	
N	14.287		13.017		1.270		-657,3	
Log Likelihood	-7878,7		-7.186,1		-660,2		107,0	
Χ ²	724,3		686,2		98,2		0,076	
Pseudo R ²	0,046		0,048		0,072		-0,173	0,145

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.5.2
Εκτίμηση της πιθανότητας απασχόλησης (γυναίκες)

	ΠΚΑΕ		ΥΑΛΒ		ΥΚΑΕ	
Τριτοβάθμια	0,183	0,368	-0,028	0,237	-0,424	0,344
Δευτεροβάθμια	0,570 *	0,324	0,119	0,144	-0,052	0,287
20-24 έτη	-0,753 *	0,438	-0,560 **	0,249	-1,297 ***	0,350
25-29 έτη	-0,648 ***	0,211	-0,286 **	0,137	-0,357 *	0,209
Βόρεια Ελλάδα	-1,082 ***	0,335	-0,391 *	0,221	-0,438	0,431
Κεντρική Ελλάδα	-0,919	0,852	-0,005	0,200	-0,096	0,420
Νότια Ελλάδα	-0,470	0,534	0,007	0,211	-0,053	0,392
Νησιά	-0,557	0,854	-0,124	0,245	-1,092 **	0,496
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,676	0,477	0,295	0,336	0,130	0,508
Αστικές περιοχές	0,176	0,390	-0,225	0,201	-0,416	0,395
Ημιαστικές περιοχές	0,082	0,504	-0,309	0,239	0,105	0,449
Αγροτικές περιοχές	0,555	0,569	-0,423 *	0,247	0,074	0,473
Έγγαμος	-0,260	0,271	-0,223	0,164	-0,534 ***	0,201
Χήρος-διαζευγμένος			0,275	0,591	0,580	0,519
Αρ. παιδιών 0-4	-0,345	0,321	0,318 **	0,152	0,512 **	0,244
Αρ. παιδιών 5-11	0,161	0,376	0,129	0,163	-0,281	0,295
1ο τρίμηνο	-0,041	0,332	-0,071	0,168	0,433 *	0,238
3ο τρίμηνο	-0,160	0,311	0,356 *	0,208	0,313	0,275
4ο τρίμηνο	0,330	0,286	0,324	0,203	0,446	0,275
2004	0,095	0,388	-0,047	0,227	-0,109	0,295
2005	0,094	0,342	-0,107	0,223	-0,094	0,302
2006	-0,516	0,377	-0,046	0,231	0,631 *	0,348
2007	-0,586	0,461	-0,149	0,229	-0,122	0,364
2008	-0,253	0,444	0,083	0,245	-0,479 *	0,290
2009	-0,493	0,336	-0,022	0,239	0,604 *	0,326
Σταθερός όρος	1,060 **	0,467	1,018 ***	0,242	1,453 ***	0,413
N	211		565		353	
Log Likelihood	-119,1		-291,2		-145,6	
Χ ²	31,4		39,5		57,6	
Pseudo R ²	0,125		0,063		0,158	

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.6.1
Εκτίμηση της πιθανότητας απασχόλησης με διάρθρωση για το σφάλμα επιλογής (γυναίκες) – δεύτερο στάδιο

	Σ	ΓΤ	ΜΠΙ	ΜΠΙΙ	ΜΠΙΙΙ	ΥΑΛΒ		
Τριτοβάθμια	-0,279 ***	0,070	0,086	0,132	0,072	0,142	-0,182	0,222
Δευτεροβάθμια	-0,190 ***	0,058	0,078	0,167 **	0,141 *	0,080	0,021	0,137
20-24 έτη	-0,188	0,141	0,231	-1,128 ***	0,143	0,139	-0,106	0,325
25-29 έτη	-0,342 ***	0,031	0,033	-0,403 ***	0,105	0,102	-0,192	0,144
Βόρεια Ελλάδα	-0,353 ***	0,047	0,050	-0,418 **	0,201	0,168	-0,173	0,224
Κεντρική Ελλάδα	-0,361 ***	0,048	0,052	-0,183	0,115	0,121	0,121	0,208
Νότια Ελλάδα	-0,146 ***	0,049	0,052	0,098	0,119	0,123	0,042	0,186
Νησιά	-0,138 **	0,059	0,061	0,015	0,269	0,254	-0,131	0,220
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	0,198 ***	0,063	0,067	0,331 **	0,152	0,157	0,029	0,314
Αστικές περιοχές	-0,019	0,048	0,051	-0,076	0,131	0,123	-0,254	0,178
Ημιαστικές περιοχές	-0,058	0,053	0,055	-0,019	0,130	0,130	-0,341	0,214
Αγροτικές περιοχές	-0,052	0,055	0,057	-0,035	0,141	0,143	-0,501 **	0,217
Έγγαμος	0,241 ***	0,040	0,040	-0,693 ***	0,121	0,120	0,174	0,205
Χήρος-διαζευγμένος	-0,084	0,105	0,110	0,298	0,413	0,397	0,459	0,535
Αρ. παιδιών 0-4	0,264 ***	0,065	0,073	-0,405	0,251	0,224	0,571 ***	0,136
Αρ. παιδιών 5-11	-0,095 *	0,057	0,066	0,024	0,083	0,089	-0,047	0,153
1ο τρίμηνο	0,018	0,032	0,033	0,061	0,087	0,087	-0,067	0,152

3 ^ο τρίμηνο	0,085 **	0,037	0,094 **	0,040	0,039	0,127	0,041	0,121	0,334 *	0,180
4 ^ο τρίμηνο	-0,031	0,035	-0,047	0,037	0,229 *	0,128	0,227 *	0,124	0,231	0,185
2004	0,040	0,040	0,054	0,041	-0,150	0,114	-0,162	0,115	0,020	0,200
2005	0,057	0,041	0,075 *	0,042	-0,045	0,113	-0,041	0,114	-0,105	0,197
2006	0,127 ***	0,043	0,133 ***	0,045	-0,069	0,114	-0,061	0,115	-0,014	0,206
2007	0,149 ***	0,044	0,162 ***	0,046	-0,108	0,122	-0,105	0,125	-0,087	0,202
2008	0,247 ***	0,046	0,265 ***	0,048	-0,242 **	0,117	-0,244 **	0,121	0,134	0,213
2009	0,149 ***	0,045	0,149 ***	0,047	-0,004	0,114	-0,006	0,117	0,011	0,209
ΠΚΑΕ							0,155	0,145		
ΠΑΧ							0,012	0,133		
ΥΚΑΕ							0,235 **	0,113		
ΥΑΑ							-0,279	0,221		
ΜΠ	0,039	0,042								
Σταθερός όρος	1,170 ***	0,071	1,244 ***	0,080	0,641 ***	0,222	0,618 ***	0,186	1,133 ***	0,223
N	19.182		16.864		2.318		2.318		1.235	
Log Likelihood	-15.904,5		-13.833,3		-1.957,9		-1.946,7		-995,6	
N censored	4.895		3.847		1.048		1048		670	
Wald Χ ² of indep. eq. (P)	8,67(0,003)		2,07(0,151)		0,80(0,372)		1,29(0,251)		1,51(0,219)	
athrho (ρ)	-0,673 ***	0,229	-1,140	0,793	1,927	2,159	1,758	1,550	-1,033	0,841

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.6.2
Εκτίμηση της πιθανότητας συμμετοχής (γυναίκες) – πρώτο στάδιο

	Σ		ΓΤ		ΜΠΙ		ΜΠΙΙ		ΥΑΝΒ	
Τριτοβάθμια	0,992 ***	0,045	1,102 ***	0,052	0,443 ***	0,104	0,354 ***	0,108	0,507 ***	0,175
Δευτεροβάθμια	0,364 ***	0,038	0,461 ***	0,047	0,175 **	0,069	0,134 **	0,070	0,141	0,086
20-24 έτη	1,175 ***	0,039	1,229 ***	0,041	-1,097 ***	0,131	-1,082 ***	0,128	-0,907 ***	0,190
25-29 έτη	1,480 ***	0,041	1,539 ***	0,044	-0,252 ***	0,068	-0,239 ***	0,069	-0,069	0,098
Βόρεια Ελλάδα	-0,055	0,044	-0,039	0,049	-0,205	0,127	-0,253 **	0,120	-0,316 **	0,143
Κεντρική Ελλάδα	-0,092 **	0,045	-0,071	0,050	-0,296 **	0,124	-0,318 ***	0,119	-0,136	0,135
Νότια Ελλάδα	-0,077	0,047	-0,110 **	0,052	0,044	0,120	-0,012	0,116	-0,059	0,135
Νησιά	-0,113 **	0,057	-0,172 ***	0,062	0,235	0,185	0,218	0,174	0,183	0,196
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	-0,013	0,063	-0,073	0,071	0,194	0,143	0,178	0,145	0,554 ***	0,212
Αστικές περιοχές	0,004	0,046	-0,026	0,052	0,062	0,099	0,066	0,102	0,152	0,127
Ημιαστικές περιοχές	0,016	0,051	-0,008	0,058	0,107	0,119	0,123	0,120	0,143	0,147
Αγροτικές περιοχές	0,055	0,055	0,045	0,062	0,073	0,125	0,077	0,128	0,337 **	0,161
Έγγαμος	-0,694 ***	0,035	-0,646 ***	0,039	-0,888 ***	0,084	-0,868 ***	0,086	-1,085 ***	0,135
Χήρος-διαζευγμένος	-0,159	0,111	-0,151	0,122	-0,280	0,255	-0,304	0,252	-0,663	0,413
Μέγεθος νοικοκυριού	-0,001	0,011	0,017	0,013	-0,025	0,028	-0,027	0,028	-0,051	0,043
Αρ. παιδιών 0-4	-0,698 ***	0,036	-0,695 ***	0,042	-0,650 ***	0,069	-0,618 ***	0,070	-0,665 ***	0,094
Αρ. παιδιών 5-11	-0,145 ***	0,043	-0,236 ***	0,051	0,115	0,077	0,140 *	0,078	0,357 ***	0,102

Αρ. παιδιών 12-14	0,053	0,166	0,071	0,199	0,048	0,190	0,056	0,198	0,471	0,355
Γονείς	0,275 ***	0,065	0,243 ***	0,069	0,064	0,312	0,060	0,294	0,743 ***	0,266
Μέλη μη εργαζόμενα	-0,106 ***	0,025	-0,133 ***	0,029	0,126 ***	0,040	0,128 ***	0,040	-0,002	0,102
1ο τρίμηνο	-0,063 *	0,033	-0,074	0,036	-0,053	0,083	-0,046	0,083	0,068	0,109
3ο τρίμηνο	-0,284 ***	0,035	-0,305 ***	0,038	-0,184 **	0,090	-0,190 **	0,090	0,012	0,127
4ο τρίμηνο	-0,100 ***	0,036	-0,115 ***	0,040	-0,013	0,095	-0,020	0,094	0,138	0,129
2004	-0,069 *	0,042	-0,057	0,046	-0,084	0,103	-0,105	0,104	-0,110	0,143
2005	-0,118 ***	0,043	-0,123 ***	0,047	0,069	0,108	0,062	0,108	-0,078	0,146
2006	0,062	0,045	0,084 *	0,050	-0,023	0,106	-0,025	0,107	-0,121	0,150
2007	-0,026	0,047	-0,018	0,051	-0,039	0,110	-0,041	0,110	-0,105	0,149
2008	-0,071	0,046	-0,021	0,052	-0,208 *	0,113	-0,209 *	0,113	-0,225	0,145
2009	-0,017	0,049	-0,012	0,055	-0,028	0,105	-0,032	0,107	-0,089	0,141
ΠΚΑΕ							0,092	0,171		
ΠΑΧ							-0,155	0,097		
ΥΚΑΕ							0,101	0,107		
ΥΑΑ							-0,404 **	0,174		
ΜΠ	-0,139 ***	0,034								
Σταθερός όρος	-0,361 ***	0,073	-0,530 ***	0,082	1,105 ***	0,141	1,213 ***	0,174	1,045 ***	0,228

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΑΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
 Σημείωση: ***/**/* = στατιστικά σημαντική εκτίμηση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%/5%/10%.
 Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπικά σφάλματα (s.e.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6Α.7
Εκτιμημένες πιθανότητες απασχόλησης

	Άνδρες		Γυναίκες I		Γυναίκες II	
ΓΓ	0,852	0,065	0,734	0,102	0,779	0,087
ΠΚΑΕ	0,778	0,092	0,661	0,109	0,746	0,101
ΠΑΧ	0,841	0,069	0,700	0,110	0,750	0,099
ΥΑΛΒ	0,906	0,058	0,760	0,097	0,860	0,073
ΥΚΑΕ	0,900	0,062	0,806	0,086	0,865	0,067
ΥΑΑ	0,888	0,051	0,754	0,096	0,842	0,076
ΜΠ	0,886	0,074	0,751	0,109	0,838	0,090
Σύνολο	0,857	0,067	0,735	0,102	0,786	0,090

Πηγή: Αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΛΣΤΑΤ), εκτιμήσεις συγγραφέων.
Η πλάγια γραμματοσειρά αναφέρεται σε τυπική απόκλιση (s.d.).
Σημείωση: Στο υπόδειγμα «Γυναίκες II» έχει διορθωθεί το σφάλμα επιλογής.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6B

Επεξήγηση μεταβλητών

Εξαρτημένη μεταβλητή συμμετοχής		1= συμμετέχει στο εργατικό δυναμικό (άνεργος ή εργαζόμενος), 0= οικονομικά ανενεργός
Εξαρτημένη μεταβλητή απασχόλησης		1= εργάζεται, 0= άνεργος
Τριτοβάθμια	Ψευδομεταβλητή	1= έχει πτυχίο Τριτοβάθμιας, 0= άλλο
Δευτεροβάθμια	Ψευδομεταβλητή	1= έχει απολυτήριο Δευτεροβάθμιας, 0= άλλο
Πρωτοβάθμια ή λιγότερη (ομάδα αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1= έχει ολοκληρώσει Πρωτοβάθμια ή λιγότερο, 0= άλλο
15-19 ετών (ομάδα αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1= ηλικία 15-19 ετών, 0= άλλο
20-24 ετών	Ψευδομεταβλητή	1= ηλικία 20-24 ετών, 0= άλλο
25-29 ετών	Ψευδομεταβλητή	1= ηλικία 25-29 ετών, 0= άλλο
Περιφέρεια Αττικής (ομάδα αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1= διαμένει στην περιφέρεια Αττικής, 0= άλλο
Βόρεια Ελλάδα	Ψευδομεταβλητή	1= διαμένει στην περιφέρεια Βόρειας Ελλάδας, 0= άλλο
Κεντρική Ελλάδα	Ψευδομεταβλητή	1= διαμένει στην περιφέρεια Κεντρικής Ελλάδας, 0= άλλο
Νότια Ελλάδα	Ψευδομεταβλητή	1= διαμένει στην περιφέρεια Νότιας Ελλάδας, 0= άλλο
Νησιά	Ψευδομεταβλητή	1= διαμένει στη νησιωτική χώρα, 0= άλλο
Περιφέρεια Πρωτεύουσας (ομάδα αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1= διαμένει στην Αθήνα, 0= άλλο
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης	Ψευδομεταβλητή	1= διαμένει στην Θεσσαλονίκη, 0= άλλο
Αστικές περιοχές (άνω των 10.000 κατοίκων)	Ψευδομεταβλητή	1= διαμένει σε αστική περιοχή, 0= άλλο

Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας

Ημιαστικές περιοχές* (2.000-9.999 κάτοικοι)	Ψευδομεταβλητή	1= διαμένει σε ημιαστική περιοχή, 0= άλλο
Αγροτικές περιοχές* (έως 1.999 κατοίκους)	Ψευδομεταβλητή	1= διαμένει σε αγροτική περιοχή, 0= άλλο
Έγγαμος	Ψευδομεταβλητή	1= έγγαμος, 0= άλλο
Χήρος-διαζευγμένος	Ψευδομεταβλητή	1= χήρος ή διαζευγμένος, 0= άλλο
Άγαμος (ομάδα αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1= ανύπανδρος, 0= άλλο
Μέγεθος νοικοκυριού	Συνεχής	Αριθμός ατόμων στο νοικοκυριό
Αρ. παιδιών 0-4	Συνεχής	Αριθμός παιδιών κάτω των 4 ετών
Αρ. παιδιών 5-11	Συνεχής	Αριθμός παιδιών 5-11 ετών
Αρ. παιδιών 12-14	Συνεχής	Αριθμός παιδιών 12-14 ετών
Αρ. γονιών μη εργαζόμενων	Συνεχής	Αριθμός γονέων του/της υπεύθυνου/ συζύγου/συντρόφου στο νοικοκυριό που δεν εργάζονται
Αρ. μελών μη εργαζόμενων	Συνεχής	Αριθμός ατόμων στο νοικοκυριό που δεν εργάζονται
1ο τρίμηνο	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη στο πρώτο τρίμηνο, 0= άλλο
2ο τρίμηνο (τρίμηνο αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη στο δεύτερο τρίμηνο, 0= άλλο
3ο τρίμηνο	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη στο τρίτο τρίμηνο, 0= άλλο
4ο τρίμηνο	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη στο τέταρτο τρίμηνο, 0= άλλο
2004	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη το 2004, 0= άλλο
2005	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη το 2005, 0= άλλο
2006	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη το 2006, 0= άλλο

Προέλευση των νέων και αγορά εργασίας

2007	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη το 2007, 0= άλλο
2008	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη το 2008, 0= άλλο
2009	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη το 2009, 0= άλλο
2010 (έτος αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1= συνέντευξη το 2010, 0= άλλο
ΓΓ	Ψευδομεταβλητή	1= γηγενείς, 0= άλλο
ΠΚΑΕ	Ψευδομεταβλητή	1= παλιννοστούντες χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, 0= άλλο
ΠΑΧ	Ψευδομεταβλητή	1= παλιννοστούντες από άλλες χώρες, 0= άλλο
ΥΚΑΕ	Ψευδομεταβλητή	1= υπήκοοι χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, 0= άλλο
ΥΑΛΒ (ομάδα αναφοράς)	Ψευδομεταβλητή	1= υπήκοοι Αλβανίας, 0= άλλο
ΥΑΑ	Ψευδομεταβλητή	1= υπήκοοι Ασίας και Αφρικής, 0= άλλο
ΜΠ	Ψευδομεταβλητή	1= μη γηγενείς/μεταναστευτικής προέλευσης, 0= άλλο

*Δημοτικά και κοινοτικά διαμερίσματα των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός αποτελείται από τον αναγραφόμενο πληθυσμό στα παραπάνω στρώματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η εξέταση της ένταξης των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας της χώρας, καθώς και η σύγκρισή τους με τους νέους γηγενούς προέλευσης. Διαπιστώθηκαν πολύ σημαντικές διαφορές στις διαδρομές που διαγράφουν οι επιμέρους ομάδες της σύγκρισης ανάλογα με την ομάδα υπηκοότητας-χώρας γέννησης και το φύλο που ανήκουν.

Ειδικότερα, εντοπίστηκαν αποκλίσεις στα αποτελέσματα εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας ανάμεσα:

- 1) στους νέους γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης (παλινοστούντες και μη),
- 2) στους νέους παλινοστούντες και τους άλλους νέους μεταναστευτικής προέλευσης,
- 3) στους νέους παλινοστούντες από χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης και τους υπόλοιπους νέους παλινοστούντες, και
- 4) στους νέους μεταναστευτικής προέλευσης μη παλινοστούντες ανάλογα με την ομάδα υπηκοότητας-χώρας γέννησης στην οποία ανήκουν.

Επιπλέον, διαπιστώθηκαν μεγάλες κατά φύλο διαφορές, με την «κατεύθυνση» και το μέγεθος των κατά φύλο διαφορών να ποικίλλουν με πολύ ενδιαφέροντα τρόπο σύμφωνα με την ομάδα υπηκοότητας-χώρας γέννησης.

Θεωρούμε ότι οι αποκλίσεις που παρατηρούνται ανάμεσα στις διαφορές ομάδες νέων οφείλονται όχι μόνο σε διαφορές στο ανθρώπινο κεφάλαιο που διαθέτουν, το οποίο συνδέεται, βέβαια, με εκείνο που διαθέτουν οι γονείς τους, και στις άλλες μεταβλητές που αξιοποιήθηκαν στην οικονομετρική ανάλυση, αλλά και σε θεσμικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Στο Κεφάλαιο 3 παρουσιάστηκε το θεσμικό πλαίσιο

που διέπει την είσοδο και παραμονή ξένων υπηκόων στη χώρα, ενώ έγιναν αναφορές σε πολιτισμικούς παράγοντες στα Κεφάλαια 2, 4, 5 και 6. Στη συνέχεια συνοψίζονται ορισμένα από τα βασικά ευρήματα της έρευνας και συζητούνται σε σχέση με θεσμικούς και πολιτισμικούς παράγοντες.

Καταρχάς, πρέπει να αναφερθεί ότι τα τελευταία χρόνια αναδεικνύεται όλο και περισσότερο στην οικονομική βιβλιογραφία η σημασία του πολιτισμού στα οικονομικά αποτελέσματα. Όπως ισχυρίστηκαν οι Guiso et al. (2006), ο πολιτισμός πρέπει να αξιοποιηθεί στις οικονομικές αναλύσεις όχι ως αποτέλεσμα, αλλά ως ανεξάρτητη μεταβλητή, ενώ νέες τεχνικές και βάσεις δεδομένων καθιστούν όλο και πιο επίκτητη τη συστηματική εμπειρική εξέταση πολιτισμικών παραγόντων. Ο Akerlof (2007) επέμεινε ότι οι κοινωνικές «νόρμες» ή κοινωνικές αντιλήψεις για κατάλληλες συμπεριφορές πρέπει να αναγνωριστούν ως το κίνητρο που λείπει από τις οικονομικές αναλύσεις, ενώ έχει αναπτύξει σε συνεργασία με την Kranton (Akerlof and Kranton, 2010) ένα είδος συνάρτησης χρησιμότητας αναφορικά με την ταυτότητα, η οποία αντιστοιχεί στα οφέλη που αποκομίζει το άτομο, όταν η συμπεριφορά του συμμορφώνεται με κοινωνικές νόρμες, όπως και στις απώλειες που σημειώνει στην περίπτωση αντίθετης συμπεριφοράς. Το έργο της Zelizer (2011) τεκμηριώνει τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους οι πολιτισμικές αντιλήψεις και οι κοινωνικές σχέσεις διαμορφώνουν τις καθημερινές οικονομικές δραστηριότητες. Στην παρούσα μελέτη, οι πολιτισμικοί παράγοντες έχουν ιδιαίτερη σημασία για την ερμηνεία των αποκλίσεων που διαπιστώνονται κατά φύλο, οι οποίες ποικίλλουν εντυπωσιακά ανάλογα με την ομάδα χώρας γέννησης-υπηκοότητας και είναι πολύ μεγαλύτερες στην περίπτωση των νέων μεταναστευτικής παρά γηγενούς προέλευσης. Ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε κοινότητες μεταναστών της χώρας συμβάλλουν στην κατανόηση των πολιτισμικών διαφορών και ιδίως των αντιλήψεων που επικρατούν ως προς τους ρόλους των δύο φύλων.

Συνοψίζοντας, τα βασικά ευρήματα αναφέρονται ταυτόχρονα σε διαφορές κατά ομάδες υπηκοότητας-χώρας γέννησης και φύλο, καθώς οι διαφοροποιήσεις κατά φύλο είναι τόσο σημαντικές, ώστε να μην έχει νόημα η σύγκριση των ομάδων εθνικής προέλευσης, χωρίς παράλληλη αναφορά στην παράμετρο του φύλου.

1) Διαφορές ανάμεσα στους νέους γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης (παλιννοστούντες και μη)

Οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης παρουσιάζουν πολύ χαμηλότερα ποσοστά παρακολούθησης επίσημης εκπαίδευσης σε σχέση με τους γηγενείς των ίδιων ηλικιακών ομάδων, ενώ μεταξύ όσων παρακολουθούν το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα, οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης βρίσκονται σε χαμηλότερες βαθμίδες εκπαίδευσης απ' ό,τι οι γηγενείς των αντίστοιχων ηλικιακών ομάδων. Ειδικότερα, η μεταναστευτική προέλευση μειώνει την πιθανότητα φοίτησης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση κατά 34%. Όσον αφορά στους νέους που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους, η εκπαιδευτική επίτευξη των νέων μεταναστευτικής προέλευσης υπολείπεται εκείνης των γηγενών. Ακόμα και όταν παραμένουν σταθερά τα άλλα χαρακτηριστικά, το μειονέκτημα της μεταναστευτικής προέλευσης συνεχίζει να υφίσταται. Συγκεκριμένα, στην οικονομετρική ανάλυση, διαπιστώθηκε ότι η μεταναστευτική προέλευση αυξάνει την πιθανότητα ολοκλήρωσης χαμηλής μόνο εκπαίδευσης κατά 36%, ενώ μειώνει αντίστοιχα την πιθανότητα ολοκλήρωσης της υψηλής βαθμίδας κατά 26%. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ανάλυσης, οι επιπτώσεις των ατομικών χαρακτηριστικών είναι, κατά κανόνα, προς την ίδια κατεύθυνση για τις δύο ομάδες νέων, όμως διαφέρουν ως προς την ένταση.

Αναφορικά με τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό όσων έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους, οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης εμφανίζουν μικρότερο ποσοστό απ' ό,τι οι γηγενείς, όμως η προσεκτικότερη ανάλυση φανερώνει αντίθετες αποκλίσεις κατά φύλο: οι άνδρες μεταναστευτικής προέλευσης έχουν μεγαλύτερα ποσοστά από τους γηγενείς άνδρες, ενώ οι γυναίκες μεταναστευτικής προέλευσης μικρότερα ποσοστά από τις γηγενείς. Βρέθηκε ότι οι νέες γυναίκες μεταναστευτικής προέλευσης αντιπροσωπεύονται δυσανάλογα ανάμεσα στις έγγαμες των νέων ηλικιακά ομάδων που συμπεριλαμβάνονται στην έρευνα αυτή και διαπιστώθηκε ο αρνητικός αντίκτυπος του γάμου στην εργασιακή τους συμπεριφορά. Πιθανώς, θεσμικές ρυθμίσεις και πολιτισμικοί παράγοντες εμπλέκονται στις κατά φύλο διαφορές που εντοπίστηκαν, καθώς οι νέοι ξένοι υπήκοοι «αναγκάζονται» να αναλάβουν εργασίες, ώστε να συγκεντρώσουν έναν ελάχιστο αριθμό ασφαλιστικών ενσήμων προκειμένου να ανανεώσουν την άδεια διαμονής τους, πράγμα που δεν ισχύει, βέβαια, στην περίπτωση των νέων γηγενών. Επιπλέον, οι κοινω-

νικές νόρμες και οι αντιλήψεις για τους ρόλους των γυναικών φαίνεται να διαφέρουν ανάμεσα στις νέες γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης, με εκείνες που επικρατούν ανάμεσα στις τελευταίες να αποδοκιμάζουν περισσότερο την εργασία έξω από το σπίτι. Σε συνδυασμό δε με θεσμικές ρυθμίσεις για την απόκτηση άδειας παραμονής μέσω της οικογενειακής συνένωσης (πρακτικά μέσω του γάμου), «σπρώχνουν» τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης να παντρευτούν σε νεαρή σχετικά ηλικία και να απέχουν από την αγορά εργασίας, αντίθετα με τους άνδρες ομοεθνείς τους, οι οποίοι επίσης παντρεύονται νωρίς, αλλά δεν απέχουν από την αγορά εργασίας. Ο γάμος και η ύπαρξη παιδιών μέχρι τεσσάρων ετών μειώνουν την πιθανότητα να συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό οι νέες γυναίκες τόσο γηγενούς όσο και μεταναστευτικής προέλευσης, αλλά η επίδρασή είναι εντονότερη στην περίπτωση των τελευταίων.

Παράλληλα, το ποσοστό απασχόλησης ανδρών μεταναστευτικής προέλευσης ξεπερνά εκείνο των γηγενών κατά 10 εκατοστιαίες μονάδες, ενώ το ποσοστό ανεργίας τους υπολείπεται, πιθανώς πάλι λόγω των θεσμικών ρυθμίσεων για απόκτηση και ανανέωση της άδειας διαμονής, αλλά ίσως και λόγω της έλλειψης δικτύου οικογένειας και συγγενών, οι οποίοι θα μπορούσαν να προσφέρουν προσωρινή στήριξη, όπως συμβαίνει στην περίπτωση πολλών γηγενών. Οι λόγοι αυτοί ενδέχεται να συνεπάγονται τη διαμόρφωση χαμηλότερου μισθού επιφύλαξης στην περίπτωση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης.

2) Διαφορές ανάμεσα στους νέους παλινοστούντες και τους άλλους νέους μεταναστευτικής προέλευσης

Η σημασία των θεσμικών παραγόντων αναδεικνύεται από τις διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στους παλινοστούντες και τους άλλους νέους μεταναστευτικής προέλευσης, ιδίως στις συμπεριφορές των ανδρών στην αγορά εργασίας. Οι άνδρες παλινοστούντες και των δύο ομάδων, είτε είναι από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ) είτε από άλλες χώρες (ΠΑΧ), εμφανίζουν πολύ χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό και απασχόλησης από ό,τι οι υπόλοιποι άνδρες μεταναστευτικής προέλευσης, ενώ συγκλίνουν προς τους γηγενείς άνδρες ως προς τα ποσοστά συμμετοχής. Όσον αφορά στα ποσοστά απασχόλησης, οι άνδρες παλινοστούντες από την Κεντρική και Ανατολι-

κή Ευρώπη παρουσιάζουν τα χαμηλότερα ποσοστά απασχόλησης όλων των ομάδων, συμπεριλαμβανομένων και των γηγενών. Τα πολύ χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής και απασχόλησης που εμφανίζουν οι τρεις ομάδες ανδρών ελληνικής καταγωγής (γηγενείς, ΠΚΑΕ και ΠΑΧ) μάλλον οφείλονται στο γεγονός ότι έχουν ελληνική υπηκοότητα και, συνεπώς, δεν εξαρτώνται από την ανανέωση άδειας διαμονής και την εξασφάλιση ενσήμων, ενώ ενδέχεται να στηρίζονται από μέλη της οικογένειας ή συγγενείς που τους περιβάλλουν, με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται υψηλότερος μισθός επιφύλαξης απ' ό,τι στην περίπτωση των άλλων νέων μεταναστευτικής προέλευσης.

3) Διαφορές ανάμεσα στους νέους παλιννοστούντες ανάλογα με το αν προήλθαν από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ) ή από άλλες χώρες (ΠΑΧ)

Οι νέες και νέοι παλιννοστούντες χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΠΚΑΕ) διαφέρουν σε πολλά χαρακτηριστικά από τους παλιννοστούντες των άλλων χωρών (ΠΑΧ), οι οποίοι προέρχονται από χώρες όπως η Γερμανία, οι ΗΠΑ και η Αυστραλία, παρέχοντας ενδείξεις για το ρόλο τόσο θεσμικών παραγόντων (με τις ρυθμίσεις του Υπ. Παιδείας που διευκολύνουν την είσοδο τέκνων Ελλήνων του εξωτερικού) όσο και πολιτισμικών. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες και οι άνδρες ΠΑΧ εμφανίζουν πολύ υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, ξεπερνώντας ακόμα και τους γηγενείς ως προς την πιθανότητα ολοκλήρωσης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ οι νέες και οι νέοι ΠΚΑΕ μοιάζουν με τις νέες και τους νέους υπηκόους χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΥΚΑΕ).

Οι δύο ομάδες παλιννοστούντων διαφέρουν και ως προς την πιθανότητα απασχόλησης. Οι άνδρες ΠΚΑΕ έχουν τη χαμηλότερη σχετική πιθανότητα όλων των ομάδων ανδρών της έρευνας, ενώ οι άνδρες ΠΑΧ συγκλίνουν με τους γηγενείς άνδρες. Οι γυναίκες ΠΑΧ μοιάζουν περισσότερο με τις νέες γηγενείς, καθώς, αν και εμφανίζουν παρόμοια πιθανότητα απασχόλησης, εντούτοις έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό από ό,τι οι νέες ΠΚΑΕ, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης μετά τη διόρθωση για το σφάλμα επιλογής. Επιπλέον, οι γυναίκες παλιννοστούσες ΠΚΑΕ συγκλίνουν, ως προς το ποσοστό συμμετοχής, με τις ξένες υπηκόους από την ίδια ομάδα χωρών (ΥΚΑΕ).

4) Διαφορές ανάμεσα στους νέους μεταναστευτικής προέλευσης μη παλιννοστούντες ανάλογα με την ομάδα υπηκοότητας- χώρας γέννησης

Πολύ μεγάλες διαφορές χωρίζουν τους νέους και τις νέες διαφόρων ομάδων προέλευσης ως προς τα εκπαιδευτικά και εργασιακά τους χαρακτηριστικά. Όσον αφορά την εκπαίδευση, η πολυπληθέστερη ομάδα της ανάλυσης μετά τους γηγενείς, δηλαδή οι Αλβανοί υπήκοοι, υστερούν σημαντικά, εμφανίζοντας μαζί με τη μικρή σχετικά ομάδα υπηκόων Ασίας και Αφρικής, τις μεγαλύτερες πιθανότητες να έχουν ολοκληρώσει τη χαμηλή μόνο βαθμίδα εκπαίδευσης και τις μικρότερες πιθανότητες ολοκλήρωσης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Διαπιστώνονται όμως σημαντικές κατά φύλο αποκλίσεις, με τις γυναίκες να εμφανίζουν καλύτερες επιδόσεις σε όλες τις επιμέρους ομάδες προέλευσης. Για παράδειγμα, ανάμεσα στους Αλβανούς υπηκόους, οι νέες 15-19 ετών σπουδάζουν σε μεγαλύτερο ποσοστό απ' ό,τι οι ομοεθνείς νέοι της ίδιας ηλικίας. Όπως έχει διαπιστωθεί και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, φαίνεται ότι οι πολιτισμικές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων ίσως «προστατεύουν» τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης από την πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου.

Ως προς τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας, οι κατά φύλο αποκλίσεις στους κόλπους των επιμέρους ομάδων προέλευσης είναι εντυπωσιακές, ξεπερνώντας εκείνες που εμφανίζονται μεταξύ νέων ανδρών και γυναικών γηγενών. Οι νέοι και οι νέες της Αλβανίας παρουσιάζουν ιδιαίτερα μεγάλη απόκλιση, η οποία φτάνει τις 50 εκατοστιαίες μονάδες. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης, οι άνδρες Αλβανοί εμφανίζουν τη μεγαλύτερη πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, από όλες τις ομάδες προέλευσης, με την εξαίρεση της μικρής σχετικής ομάδας των υπηκόων της Ασίας και Αφρικής, ενώ οι νέες Αλβανίδες τη μικρότερη όλων των γυναικών, με την εξαίρεση πάλι των υπηκόων της Ασίας και Αφρικής. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι νέες μεταναστευτικής προέλευσης εκδηλώνουν τάση σύναψης γάμου σε μικρές σχετικά ηλικίες, μάλλον τόσο για θεσμικούς όσο και για πολιτισμικούς λόγους, και η τάση αυτή έχει αρνητικό αντίκτυπο στα αποτελέσματα που παρουσιάζουν στην αγορά εργασίας. Από τις νέες μεταναστευτικής προέλευσης, είναι οι νέες Αλβανίδες που «πρωτοστατούν» στη σύναψη «πρόωρου» γάμου, προφανώς λόγω διαφορετικών κοινωνικών νορμών και αντιλήψεων, εμφανίζοντας το μικρότερο ποσοστό άγαμων στις ηλικίες 20-24 ετών (το 41%).

Διαπιστώθηκαν, λοιπόν, πολύ μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις διαδρομές που διαγράφουν οι νέοι και οι νέες γηγενείς, παλινοστούντες, και ξένοι υπήκοοι στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας. Η διαδικασία ένταξης των νέων μεταναστευτικής προέλευσης δεν φαίνεται, όμως, να χαρακτηρίζεται από το είδος της κατατμημένης αφομοίωσης που συζητείται στη διεθνή βιβλιογραφία, στα πλαίσια της οποίας βασικοί παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν τις διαδρομές που διαμορφώνονται είναι το μέγεθος του κοινωνικού κεφαλαίου που διαθέτουν οι επιμέρους κοινότητες μεταναστών και η διαμονή με άλλες μειονότητες σε υποβαθμισμένες περιοχές, αν και λείπουν τα απαραίτητα στοιχεία για την τεκμηρίωση της σχετικής υπόθεσης.

Ωστόσο, διακρίνεται στην ελληνική περίπτωση έντονη κατάτμηση της διαδικασίας ένταξης, με βάση την ομάδα υπηκοότητας-χώρας γέννησης και το φύλο. Όπως ισχυριστήκαμε παραπάνω, είναι κυρίως θεσμικοί και πολιτισμικοί παράγοντες που φαίνεται να διαφοροποιούν την πορεία των νέων. Σε αντίθεση με τους γηγενείς και τους παλινοστούντες, οι νέοι ξένοι υπήκοοι υποχρεώνονται, σύμφωνα με τις θεσμικές ρυθμίσεις, να αποκτούν και να ανανεώνουν άδειες διαμονής. Βασικοί τρόποι πρόσβασης σε άδεια διαμονής είναι τόσο η προσκόμιση ενσήμων, από την οποία προκύπτει η ανανέωση άδειας για εργασία, όσο και ο γάμος, από τον οποίο προκύπτει η άδεια λόγω οικογενειακής συνένωσης. Αποτέλεσμα του διαφορετικού θεσμικού καθεστώτος που διέπει τους νέους και τις νέες γηγενείς και παλινοστούντες, από τη μια πλευρά, και τους νέους και τις νέες ξένους υπηκόους, από την άλλη, είναι η διαμόρφωση διαφορετικών στρατηγικών ως προς την εκπαίδευση, την αγορά εργασίας, και τη σύναψη γάμου. Παράλληλα, ο ρόλος πολιτισμικών παραγόντων και κοινωνικών αντιλήψεων που ορίζουν τις «κατάλληλες» συμπεριφορές των δύο φύλων είναι εμφανής, μεταξύ άλλων, στη μεγάλη διακύμανση του μεγέθους της επίπτωσης του γάμου στη συμμετοχή των νέων γυναικών στο εργατικό δυναμικό (με τις γηγενείς και τις Αλβανίδες να βρίσκονται στα δύο άκρα της κατανομής των πιθανοτήτων). Η επιρροή πολιτισμικών παραγόντων και ιδίως αντιλήψεων για τους ρόλους των δύο φύλων φανερώνεται και στη μεγάλη απόκλιση στις εργασιακές συμπεριφορές των δύο ομάδων παλινοστούσων γυναικών, καθώς εκείνες που προέρχονται από χώρες, όπως η Γερμανία, οι ΗΠΑ και η Αυστραλία, συγκλίνουν προς τις γηγενείς ως προς τη συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό, ενώ εκείνες που προέρχονται από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης συγκλίνουν προς τις νέες που προέρχονται από τις ίδιες χώρες,

αλλά δεν έχουν ελληνική ιθαγένεια. Ταυτόχρονα, παρατηρείται απόκλιση και ανάμεσα στις δύο ομάδες παλιννοστούντων ανδρών, πάλι με εκείνους από την πρώτη ομάδα χωρών να συγκλίνουν προς τους γηγενείς άνδρες.

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, οι προοπτικές της επιτυχούς ένταξης των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην ελληνική οικονομία και κοινωνία δεν προοιωνίζονται θετικές, ιδίως λόγω των χαμηλών εκπαιδευτικών τους προσόντων. Η οικονομική κρίση που πλήττει τη χώρα από το τέλος του 2008 δυσχεραίνει τις σχετικές προοπτικές, εφόσον επιφυλάσσει δυσκολίες ένταξης στην αγορά εργασίας για τους νέους, ανεξαρτήτως εθνικής προέλευσης, και διατήρησης της απασχόλησης για το σύνολο του πληθυσμού.

Η έκβαση της διαδικασίας ένταξης των νέων ανδρών και γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης στο εκπαιδευτικό σύστημα και την αγορά εργασίας της χώρας θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από την εφαρμογή κατάλληλων πολιτικών. Η βελτίωση και η επέκταση των υφιστάμενων σχολικών προγραμμάτων για τη στήριξη των μαθητών μεταναστευτικής προέλευσης είναι απαραίτητες. Πρέπει, επίσης, για την προώθηση της ομαλής ένταξης στο σχολείο, να εξασφαλιστεί η επαφή με την ελληνική γλώσσα από μικρή ηλικία, ενώ πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι η πρόσφατη νομοθετική ρύθμιση που καθιστά υποχρεωτική την παρακολούθηση νηπιαγωγείου είναι προς τούτο σημαντική.

Αναφορικά με την αγορά εργασίας, πρέπει να ληφθούν μέτρα που θα ενθαρρύνουν την αύξηση της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό των νέων γυναικών, γενικά, και των νέων γυναικών μεταναστευτικής προέλευσης, ειδικά. Στα πλαίσια όμως της δύσκολης δημοσιονομικής συγκυρίας που βιώνει η χώρα, η ανεργία, ειδικά μεταξύ των γυναικών και των νέων ανεξαρτήτως φύλου, αναδεικνύεται σε κυρίαρχο πρόβλημα. Αυτό σημαίνει ότι οι πολιτικές στην αγορά εργασίας αφορούν κυρίως στη βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης για τους ανέργους ανεξαρτήτως ομάδας εθνικής προέλευσης, αλλά με έμφαση στους νέους, και στη συγκράτηση των απασχολούμενων σε κλάδους ή επαγγέλματα που πλήττονται περισσότερο από την κρίση. Ίσως όμως στα πλαίσια αυτά, η αντιμετώπιση των ζητημάτων που σχετίζονται με την εκπαίδευση, την ένταξη στην αγορά εργασίας και την απασχόληση των νέων μεταναστευτικής προέλευσης να είναι ακόμη πιο επιτακτική, ώστε να αποφευχθεί μία ακόμη πηγή πιθανών κοινωνικών εντάσεων.

Το διακύβευμα που τίθεται με την επιτυχή ένταξη των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην ελληνική οικονομία και κοινωνία είναι πολύ

μεγάλο. Αντιστοιχεί ακριβώς στη «διπλή πρόκληση» πολιτικής, όπως συνηθίζεται να αναφέρεται, που σχετίζεται με τη μετανάστευση και, συγκεκριμένα, στην αξιοποίηση, από τη μια πλευρά των ευκαιριών που προκύπτουν για την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας λόγω της παρουσίας ανθρώπινου δυναμικού με συγκεκριμένα προσόντα, δεξιότητες και εργατικότητα, και, από την άλλη, στην άμβλυνση τυχόν προβλημάτων που μπορεί να προκύπτουν σε σχέση με την κοινωνική συνοχή.

Είναι ακόμα νωρίς να προβλεφθεί η έκβαση του διακυβεύματος, εφόσον η διαδικασία ενηλικίωσης των νέων μεταναστευτικής προέλευσης που γεννήθηκαν ή μεγάλωσαν στη χώρα και η μετάβασή τους από το σχολείο στην αγορά εργασίας μόλις τώρα ξεκινά. Με βάση όμως τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής και τις εμπειρίες άλλων χωρών της ΕΕ, επείγει η εφαρμογή κατάλληλων πολιτικών. Πρέπει να σημειωθεί ότι για τη συνεχή παρακολούθηση των διαδρομών που διαγράφουν οι νέοι μεταναστευτικής προέλευσης και των αποκλίσεων που σημειώνονται ανάμεσα στους νέους γηγενούς και μεταναστευτικής προέλευσης, όπως και για την αξιολόγηση των σχετικών πολιτικών, θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμες έρευνες οι οποίες να παρακολουθούν για ένα χρονικό διάστημα την πορεία του ίδιου ατόμου (δηλαδή δεδομένα πάνελ), καθώς και βάσεις δεδομένων οι οποίες να συμπεριλαμβάνουν περισσότερες σχετικές πληροφορίες, όπως τη χώρα γέννησης των γονιών και την ηλικία άφιξης των νέων στη χώρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αθανασοπούλου, Α. (2009), “Για μια «καλύτερη ζωή»: Ανάμεσα σε οικογενειακές υποχρεώσεις και προσωπικές επιθυμίες. Η περίπτωση της δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών στην Αθήνα”, στο *Ελληνική Κοινωνία: Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας*, Τόμος 8-9. Επιμέλεια Μ.Γ. Στυλιανούδη. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Αθανασούλη, Κ. (2006), “Επαγγέλματα, δεξιότητες και στοιχεία ποιοτικής ευελιξίας της αγοράς εργασίας των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών”, *Οικονομικές Εξελίξεις*, 11, σελ. 48-59, ΚΕΠΕ.
- Αθανασούλη, Κ. (2011), “Χαρακτηριστικά της μετάβασης των νέων από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας”, *Οικονομικές Εξελίξεις*, 16, ΚΕΠΕ, σελ. 34-36.
- Γενική Γραμματεία Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής, Υπουργείο Εσωτερικών (2011), “Η Πολιτική για τη μετανάστευση”, Οκτώβριος.
- Γιαννίτσας, Δ., Μαυρομαμάτης, Γ. και Τ. Αβραμίδα (2008) “Η παρουσία των αλλοδαπών μαθητών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση”, στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές*, Τόμος Β, Τζ. Καβουνίδα και Β. Καρύδη, κ.ά. (επιμ.), Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- ΕΛΣΤΑΤ (2006), “Μετάβαση από την Εκπαίδευση στην Αγορά Εργασίας – Έτος 2000”, Αποτελέσματα Έρευνας, Διαθέσιμο στο http://www.statistics.gr/gr_tables/S301_SJO_8_TB_AH_00_Y.pdf.
- ΕΜΠ (2002), *Η Απορρόφηση των Μηχανικών του ΕΜΠ στην Αγορά Εργασίας*, Αθήνα: ΕΒΕΟ και ΕΙΕ, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Ευαγγέλου, Ο. και Παλαιολόγου, Ν. (2007), *Σχολικές επιδόσεις Αλλόφωνων μαθητών*, Αθήνα: Ατραπός.
- Eurydice Network (2010), *Οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα 2009/2010*, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
- Ζάχου, Χ. και Ε. Καλεράντε (2007), “Εκπαιδευτική επιτυχία και αξιακά οι-

- κογενειακά πρότυπα της δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση”, στο Ευαγγέλου και Παλαιολόγου (2007).
- Θανοπούλου, Μ. (2007), *Φύλο και μετανάστευση: Διαγενεακές σχέσεις και σχέσεις φύλου σε οικογένειες Αλβανών μεταναστών*, Αθήνα: Gutenberg.
- Θεριανός, Κ. (2008), “Προγράμματα αντισταθμιστικής αγωγής για αλλοδαπούς/ παλινοστούντες μαθητές/τριες: Προοπτικές, όρια και δυνατότητες”, στο Τζ. Καβουνίδη, Β. Καρύδη, κ.ά. (2008).
- Θεριανός, Κ. (2009), “Δεύτερη γενιά Ρουμάνων μεταναστών στην Ελλάδα: μεταξύ σχολείου και εργασίας”, στο *Ελληνική Κοινωνία: Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας*, Τόμος 8-9. Επιμέλεια Μ.Γ. Στυλιανούδη. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Θωμά, Δ. (2009), “Η Δεύτερη γενιά μεταναστών/τριών και η σχέση της με την εκπαίδευση: Η περίπτωση της Βουλγαρίας”, στο *Ελληνική Κοινωνία: Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας*, Τόμος 8-9. Επιμέλεια Μ.Γ. Στυλιανούδη. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- ΙΟΒΕ (2007), “Η Απασχολησιμότητα των Αποφοίτων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Ελλάδα.”, Αθήνα: Τελική Έκθεση.
- ΙΣΤΑΜΕ (2006), *Απασχόληση: κίνδυνοι, προκλήσεις και προοπτικές*, Αθήνα: Επιτροπή ΙΣΤΑΜΕ για την Απασχόληση.
- Καβουνίδη, Τζ. (1996), *Οικογένεια και Εργασία στην Αθήνα*, Αθήνα: εκδ. Αντ. Σάκκουλα.
- Καβουνίδη, Τζ. (2002), *Χαρακτηριστικά μεταναστών: Το ελληνικό πρόγραμμα νομιμοποίησης του 1998*, Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και εκδ. Π. Σάκκουλα.
- Καβουνίδη, Τζ., Καρύδη, Β., Νικολακοπούλου-Στεφάνου, Η., Στυλιανούδη, Μ., επιμέλεια, (2008), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές*, Τόμος Β, Αθήνα, Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής.
- Κανελλόπουλος, Κ. (2010), “Αγορά Εργασίας”, *Οικονομικές Εξελίξεις*, 12, σελ. 29-35, ΚΕΠΕ.
- Κανελλόπουλος, Κ., Μαυρομαράς, Κ. και Θ. Μητράκος (2003), *Εκπαίδευση και Αγορά Εργασίας*, Σειρά Μελέτες Νο.50, Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Καραμεσίνη, Μ. (2003), “Ζήτηση και Προσφορά υπηρεσιών Ανώτατης Εκπαίδευσης και Αγορά Εργασίας στην Ελλάδα”, στο *Από τη Διεθνοποίηση*

- ηση των Πανεπιστημίων προς την Παγκοσμιοποίηση της Εκπαίδευσης – Εξελίξεις μιας Δεκαπενταετίας – Η Περίπτωση της Ελλάδας, επιμ. Δ.Γ. Τσαούσης. Αθήνα: Κέντρο Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου.
- Καραμεσίνη, Μ. (2006α), “Από την Εκπαίδευση στην Αμειβόμενη Εργασία: Εμπειρική Διερεύνηση της Εργασιακής Ένταξης των Νέων στην Ελλάδα”, *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 1(1), σελ. 67-84.
- Καραμεσίνη, Μ. (2006β), *Η Απορρόφηση των Αποφοίτων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στην Αγορά Εργασίας*, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Καραμεσίνη, Μ. (2007), *Η Απορρόφηση των Αποφοίτων των Πανεπιστημίων στην Αγορά Εργασίας*, Αθήνα: Διόνικος.
- Καραμεσίνη, Μ. και Α. Κορνελάκης (2005), “Από την Εκπαίδευση στην Απασχόληση: Η Πρώτη Σημαντική Εργασία των Αποφοίτων ΑΕΙ και η Εργασιακή Εμπειρία μέσω STAGE”, *Εργασία 2005*, Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού Παντείου Πανεπιστημίου.
- Καραμεσίνη, Μ. και Ε. Πρόκου (2006), “Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και Απασχόληση: Επαγγελματική Ένταξη των Αποφοίτων και Εκπαιδευτική Πολιτική”. Παρουσίαση στο Διεθνές Συνέδριο: *Η Κοινωνική Πολιτική σ’ ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον: Προκλήσεις και Προοπτικές*, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Κασίμη, Χρ. (2007), “Μετανάστευση και εκπαίδευση στην Ελλάδα: Οι αντιφατικές όψεις μιας «διαπολιτισμικής συνάντησης»”, *Γεωγραφίες* 13, σελ. 86-100.
- Κασίμης, Χ. (2002), “Διαδικασίες Ενσωμάτωσης των Νέων στην Αγορά Εργασίας: Η Περίπτωση των Αποφοίτων Κοινωνικών Επιστημών της Ανώτατης Εκπαίδευσης”. Στο *Το Έργο «Έρευνα» 1997-2000. Συνοπτική Παρουσίαση*, επιμ. Α. Πρωτοψάλτη. Αθήνα: Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας.
- Κατσανέβας, Θ. (2003), *Επαγγέλματα του μέλλοντος και του παρελθόντος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Κατσανέβας, Θ. και Η. Λιβανός (2005), “Η πορεία και τα αίτια της ανεργίας στην Ελλάδα”, *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, 40: 4-12.
- Κεντρική Επιτροπή Απλούστευσης Διαδικασιών, Υπουργείο Εσωτερικών (2008), “Εκθεση σχετικά με την Απλούστευση των διαδικασιών παρο-

χής υπηρεσιών προς αλλοδαπούς από χώρες εκτός Ε.Ε.: Έκδοση και ανανέωση αδειών διαμονής”.

Κικίλιας, Η. (2008), “Οι τάσεις, τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης και η μετάβαση στην εργασία των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα”. Αδημοσίευτο χειρόγραφο.

Κόντης, Α., Σ. Ζωγραφάκης και Τ. Μητράκος (2006), *Οικονομικές επιπτώσεις της απασχόλησης των μεταναστών κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας στο Εθνικό Ακαθάριστο Προϊόν*, Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

Λιανός, Θ. (2003), *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική διερεύνηση*, Σειρά Μελέτες Νο.51, Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Λιανός, Θ. και Καβουνίδη, Τζ. (2012), *Μεταναστευτικά Ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό Αιώνα*, Σειρά Μελέτες Νο.72, Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Μητράκος Θ., Π. Τσακλόγλου και Ι. Χολέζας (2010α), “Προσδιοριστικοί παράγοντες της πιθανότητας ανεργίας των νέων στην Ελλάδα, με έμφαση στους απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης”, *Οικονομικό Δελτίο της Τράπεζας της Ελλάδος*, Νο. 33, σελ. 23-68.

Μητράκος Θ., Π. Τσακλόγλου και Ι. Χολέζας (2010β), “Προσδιοριστικοί παράγοντες του ύψους των μισθών στην Ελλάδα, με έμφαση στους μισθούς των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης”, *Οικονομικό Δελτίο της Τράπεζας της Ελλάδος*, Νο. 34, σελ.7-42.

Μουστάκα, Κ. και Κασιμάτη, Κ. (1984), “Φιλοδοξίες και Επιθυμίες Γονέων για την Επαγγελματική Αποκατάσταση των Παιδιών τους”, στο *Η Προβληματική της Εμπειρικής Έρευνας*. Χαλάνδρι: Αετοπούλειο Πολιτιστικό Κέντρο.

Μπεζεβέγκης, Η., Β. Παυλόπουλος και Κ. Γεωργαντή (2010), *Εθνοτική ταυτότητα και ψυχοκοινωνική προσαρμογή: Μια εμπειρική έρευνα σε εφήβους μετανάστες δεύτερης γενιάς*, Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

Μπήτρος, Γ. (2002), “Το Εκπαιδευτικό μας Σύστημα και η Αποτελεσματική Συσχέτιση Θέσεων Εργασίας και Δεξιοτήτων των Εργαζομένων – Οι Οικονομικές Σχολές”. Στο *Το Έργο «Έρευνα» 1997-2000. Συνοπτική Παρουσίαση*, επιμ. Α. Πρωτοψάλτη. Αθήνα: Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας.

Νικολίτσα, Δ. (2007), “Η Συμμετοχή των Νέων στην Ελληνική Αγορά Εργασίας: Εξελίξεις και Προσκόμματα”, *Οικονομικό Δελτίο της Τράπεζας της Ελλάδος*, Νο 29, σελ.41-102.

- Παπαηλίας, Θ. (2006), *Προσφορά και Ζήτηση Ειδικοτήτων στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*, Αθήνα: Διόνικος.
- Παπασιώπη-Πασιά, Ζ. (2007), *Δίκαιο Καταστάσεως Αλλοδαπών*, Τρίτη έκδοση, Αθήνα και Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Σάκκουλα.
- Στυλιανούδη, Μ.Γ. (2009), “Πρόλογος”, *Ελληνική Κοινωνία: Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας*, Τόμος 8-9. Επιμέλεια Μ.Γ. Στυλιανούδη. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών (ΣΕΒ) (2004), “Έρευνα για τις Ανάγκες των Επιχειρήσεων σε Ειδικότητες Αιχμής την Τριετία 2005-2007”. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.fgi.org.gr/Uploads/largefiles/Anages_Eidikotiton_Aixmis_Teliko.pdf.
- ΤΕΕ (2006), *Έρευνα για την Απασχόληση των Διπλωματούχων Μηχανικών*, Αθήνα: ΕΒΕΟ - Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας.
- Τριανταφυλλίδου, Α. (2005), “Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις”, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Αθήνα.
- Τσιούκας, Γρ. και Χριστόπουλος, Χρ. (2009), “Γιατί ένας νέος Κώδικας Ιθαγένειας στην Ελλάδα”, *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 104, Ιανουάριος-Μάρτιος.
- Υπ. Εσωτερικών, Γενική Δ/ση Μεταναστευτικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ένταξης (2009), “Εγκύκλιος αριθ. 15 – Εφαρμογή των διατάξεων του Ν. 3731/2008”.
- Χασσίδ, Ι. (2002), “Από το Σχολείο στην Εργασία: Εναλλακτικές «Διαδρομές», Προβλήματα και Διλήμματα Εκπαιδευτικής Πολιτικής” στο *Το Έργο «Έρευνα» 1997-2000. Συνοπτική Παρουσίαση*, Α. Πρωτοψάλτη (επιμ.), Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, Αθήνα 2002.
- Χολέζας, Ι. (2005), *Ιδιωτικές Αποδόσεις της Εκπαίδευσης στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Διδακτορική Διατριβή. Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών*. Αθήνα.
- Χολέζας, Ι. (2012), “Εξελίξεις στην αγορά εργασίας”, *Οικονομικές Εξελίξεις*, 17, ΚΕΠΕ, σελ. 25-31.
- Χολέζας, Ι. και Π. Τσακλόγλου (2009), “Η Απασχολησιμότητα των Αποφοίτων της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης: Ενοιολογικές Προσεγγίσεις

και Επισκόπηση της Διεθνούς και Ελληνικής Εμπειρικής Βιβλιογραφίας”. Πρωτοβουλία (Μορφωτική και Αναπτυξιακή Πρωτοβουλία), ISBN 978-960-98785-2-4, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://s48.development.atcom.gr/dolebook/?id=9>.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Akerlof, G. (2007), “The Missing Motivation in Macroeconomics”, *American Economic Review*, Vol.97, No.1, pp. 5-36.

Akerlof, G. and R. Kranton (2010), *Identity Economics*, Princeton: Princeton University Press.

Alba, R. and V. Nee (2003), *Remaking the American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*, Cambridge: Harvard University Press.

Aparicio, R. (2007), “The Integration of the Second and 1.5 Generations of Moroccan, Dominican and Peruvian Origin in Madrid and Barcelona”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol.33, No.7, pp. 1169-1193.

Baert, S., Cockx, B. and D. Verhaest (2012), “Overeducation at the Start of the Career: Stepping Stone or Trap?”, *IZA Discussion Paper*, No.6562.

Bean, F., M. Leach, S. Brown, J. Bachmeier and J. Hipp (2011), “The Educational Legacy of Unauthorized Migration: Comparisons across U.S.-Immigrant Groups in How Parents’ Status Affects their Offspring”, *International Migration Review*, Vol.45, No.2, pp. 348-385.

Becker, S.G. (1964), *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, 3rd Edition, The University of Chicago Press.

Becker, S.G. (1965), “A Theory of the Allocation of Time”, *The Economic Journal*, Vol.75, No.299, pp. 493-517.

Becker, G. (1981), *A Treatise on the Family*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Blau, F., Kahn, L., A. Liu, K. Papps (2008), “The Transmission of Women’s Fertility, Human Capital and Work Orientation across Immigrant Generations”, IZA DP 3732.

- Blau, F., Kahn, L., and Papps, K. (2011), “Gender, Source Country Characteristics and Labor Market Assimilation among Immigrants”, *Review of Economics and Statistics*, Vol.93, No.1, pp. 43-58.
- Borjas, G. (1992) “Ethnic capital and intergenerational mobility”, *Quarterly Journal of Economics*, Vol.107, No.1, pp. 123-150.
- Borjas, G. (1994) “Immigrant Skills and Ethnic Spillovers”, *Journal of Population Economics*, Vol.7, No.2, pp. 99-118.
- Brennan, J., Koogan, M. and Teichler, U. (1996), “Higher Education and Work: A Conceptual Framework”, στο J. Brennan, M. Koogan and U. Teichler (eds), *Higher Education and Work*, Jessica Kingsley, London.
- Brown, S. and Bean, F. (2006), “Assimilation Models, Old and New: Explaining a Long-Term Process”, Migration Information Source, October.
- Cavounidis, J. (2002), “Migration in Southern Europe and the Case of Greece”, *International Migration*, Vol.40, No.1, pp. 45-70.
- Cavounidis, J. (2003), “Gendered Patterns of Migration to Greece”, *The Greek Review of Social Research*, 110A, pp. 221-238.
- Cavounidis, J. (2006), “Labor Market Impact of Migration: Employment Structures and the Case of Greece”, *International Migration Review*, Vol.40, No.3, pp. 635-660.
- Cavounidis, J. (2008), “New Elements of Greek Policies Concerning Irregular Migrants: The Policy of Regularisation of Unauthorised Migrants”, στο V. Gevorgyan, J. Cavounidis and I. Ivakhnyuk, *Policies on Irregular Migrants*, Volume II, Strasbourg: Council of Europe.
- Chiswick, B. (1988), “Differences in Education and Earnings across Racial and Ethnic Groups: Tastes, Discrimination and Investments in Child Quality”, *Quarterly Journal of Economics*, Vol.103, No.3, pp. 571-597.
- Chiswick, B. and N. DebBurman (2004), “Educational Attainment: Analysis by Immigrant Generation”, *Economics of Education Review*, Vol.23, No.4, pp. 361-379.
- Cholezas, I. and P.Tsakloglou (2009), “The economic impact of immigration in Greece: Taking stock of the existing evidence”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol.9, No.1-2, pp. 77-104.

- Cook-Martin, D. and A. Viladrich (2009), “The Problem with Similarity: Ethnic-Affinity Migrants in Spain”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol.35, No.1, pp. 151-170.
- Crul, M. and H. Vermeulen (2003), “The Second Generation in Europe: Introduction”, *International Migration Review* 37:4 (965-986).
- Crul, M. and J. Schneider (2010), “Comparative Integration Context Theory: Participation and Belonging in New Diverse European Cities”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol.33, No.7 (1249-1268).
- Damas de Matos, A. (2010), “The Integration of Children of Immigrants in European Cities: The Importance of Parental Background”, Chapter 2 στο OECD (2010a).
- Dolton, P. and A. Vignoles (2000), “The incidence and effects of overeducation in the UK graduate labour market”, *Economics of Education Review*, Vol.19, No.2, pp. 179-198.
- Eckert, H. (2001), “Analyser les mouvements d'accès et de retrait de l'emploi au cours de la période d'insertion professionnelle”, *Formation Emploi*, Vol.73, pp.95-120.
- Eurydice Network (2009), “Integrating Immigrant Children into Schools in Europe: Measures to foster communication with immigrant families and heritage language teaching for immigrant children”, Brussels: Education, Audiovisual and Culture Executive Agency.
- Fakiolas, R. (1999), “Socio-economic effects of immigration in Greece”, *Journal of European Social Policy* 9, no 3: 211-29.
- Fakiolas, R. and R. King (1996), “Emigration, Return, Immigration: A Review and Evaluation of Greece's Postwar Experience of International Migration”, *International Journal of Population Geography*, Vol.2, pp. 171-190.
- Fernandez, R. and A. Fogli (2009), “Culture: An Empirical Investigation of Beliefs, Work and Fertility”, *American Economic Journal: Macroeconomics*, Vol.1, No.1, pp. 146-177.
- Fleischmann, F., K. Phalet, K. Neels, and P. Deboosere (2011), “Contextualizing Ethnic Educational Inequality: The Role of Stability and Quality of Neighborhoods and Ethnic Density in Second-Generation Attainment”, *International Migration Review*, Vol.45, No.2, pp. 386-425.

- Fry, R. (2007), "Are Immigrant Youth Faring Better in U.S. Schools?" *International Migration Review*, Vol.41, No.3, pp. 579-601.
- Gang, I. and K. Zimmerman (2000), "Is Child Like Parent? Educational Attainment and Ethnic Origin", *Journal of Human Resources*, Vol.35, No.3, pp. 550-569.
- Glick, J. and Hohmann-Marriott, B. (2007), "Academic Performance of Young Children in Immigrant Families: The Significance of Race, Ethnicity and National Origins", *International Migration Review*, Vol.41, No.2, pp. 371-402.
- Glytsos, N. (2005), "Stepping from Illegality to Legality and Advancing towards Integration: The Case of Immigrants in Greece", *International Migration Review*, Vol.39, No.4, pp. 819-840.
- Glytsos N. and L. Katseli (2005), "Greek Migration: The Two Faces of Janus", στο Klaus F. Zimmermann (Editor), *European Migration: What Do We Know?*, Oxford University Press, England, pp. 337-388.
- Gordon, M. (1964), *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*, Oxford: Oxford University Press.
- Greene, H.W. (2003), *Econometric Analysis*, Prentice Hall, 5th edition.
- Gropas, R. and A. Triandafyllidou (2005), "Active Civic Participation of Immigrants in Greece", Country Report for the European Research Project POLITIS.
- Guiso, L., P. Sapienza and L. Zingales (2006), "Does Culture Affect Economic Outcomes?" *Journal of Economic Perspectives*, Vol.20, No.2, pp. 23-48.
- Heckman, J. (1979), "Sample Selection Bias as a Specification Error", *Econometrica*, Vol.47, No.1, pp.153-161.
- Herzog-Punzenberger, B. (2003), "Ethnic Segmentation in School and Labour Market – 40 Year Legacy of Austrian Guestworker Policy", *International Migration Review*, Vol.37, No.4, pp. 1120-1144.
- Kao, G. (2004), "Parental Influences on the Educational Outcomes of Immigrant Youth", *International Migration Review*, Vol.38, No.2, pp. 427-449.
- Kanellopoulos, K., Gregou, M. and A. Petralias (2009), *Size Profile and Labour Market Analysis of Immigration in Greece*, Series Reports No.59, Athens: KEPE.

- Karantinos, D, Ioannou, C. and J. Cavounidis (1992), *European Community Observatory on Policies to Combat Social Exclusion: The Social Services and Social Policies in Greece*, Athens: National Centre for Social Research.
- Karmas, K., Kostakis, A. and T. Dragonas (1990), *Educational and Occupational Demand of Lyceum Students: Development over Time*, Athens: KEPE.
- King, R. and A. Christou (2009), "Cultural Geographies of Counter-Diasporic Migration: Perspectives from the Study of Second-Generation 'Returnees' to Greece", *Population, Space and Place*, Vol.16, pp. 103-119.
- Liagouras, G., A. Protogerou and Y. Calogirou (2003), "Exploring Mismatches between Higher Education and the Labour Market in Greece", *European Journal of Education*, Vol.38, No.4, pp. 413-426.
- Lianos, T. (2007), "Brain Drain and Brain Loss: Immigrants to Greece", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol.33, No.1, pp. 129-140.
- Lianos, T., Asteriou, D. and G.M. Agiomirgianakis (2004), "Foreign University Graduates in the Greek Labour Market: Employment, Salaries and Overeducation", *International Journal of Finance Economics*, Vol.9, No.2, pp.151-164.
- Lianos, T. and J. Cavounidis (2010), "Immigrant Remittances, Stability of Employment and Relative Deprivation", *International Migration*, Vol.48, No.5.
- Lianos, T. and A. Pseiridis (2009), "On the Occupational Choices of Return Migrants", *Entrepreneurship and Regional Development*, Vol.21, No.2, pp.155-181.
- Liebig, T. and Widmaier, S. (2010), "Overview: Children of Immigrants in the Labour Markets of OECD and EU Countries", στο *Equal Opportunities? The Labour Market Integration of the Children of Immigrants*, Paris: OECD.
- Louie, V. (2006), "Second-Generation Pessimism and Optimism: How Chinese and Dominicans Understand Education and Mobility through Ethnic and Transnational Orientations", *International Migration Review*, Vol.40, No.3, pp. 537-572.

- Luthra, R. and R. Waldinger (2010), “Into the Mainstream? Labor Market Outcomes of Mexican-Origin Workers”, *International Migration Review*, Vol.44, No.4, pp. 830-868.
- Maroukis, T. (2008), “Undocumented Migration: Country Report on Greece”, Clandestino project.
- Marques, M., Valente Rosa, and J. Lopez Martins (2007), “School and Diversity in a Weak State: The Portuguese Case”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol.33, No.7, pp. 1145-1168.
- Menjivar, C. (2008), “Educational Hopes, Documented Dreams: Guatemalan and Salvadoran Immigrants’ Legality and Educational Prospects”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.620, pp. 177-193.
- Mincer, J. (1958), “Investments in Human Capital and Personal Income Distribution”, *Journal of Political Economy*, Vol.66, No.4, pp.281-302.
- Mincer, J. (1974), *Schooling, Experience and Earnings*, New York: Columbia University Press.
- Myers, D., X. Gao and A. Emeka (2009), “The Gradient of Immigrant Age at Arrival Effects on Socioeconomic Outcomes in the U.S.”, *International Migration Review*, Vol.43, No.1, pp. 205-229.
- OECD (1996), “Growing into work: Youth and the labour market over the 1980’s and 1990’s”, *Employment Outlook*, Paris.
- OECD (2004), “Labour Force Participation of Women: Empirical Evidence on the Role of Policy and other Determinants in OECD Countries”, *OECD Economic Studies*, No.37, pp.51-108.
- OECD (2007a), *Jobs for Immigrants, Vol. 1: Labour Market Integration in Australia, Denmark, Germany and Sweden*, Paris: OECD.
- OECD (2007b), “Labour Market Integration of Immigrants in Portugal”, DEELSA working paper.
- OECD (2008), *Jobs for Immigrants, Vol. 2: Labour Market Integration in Belgium, France, the Netherlands and Portugal*, Paris: OECD.
- OECD (2009), *International Migration Outlook: SOPEMI 2009*, Paris: OECD.
- OECD (2010a), *Equal Opportunities? The Labour Market Integration of the Children of Immigrants*, Paris: OECD.

OECD (2010b), *Programme for International Student Assessment (PISA) 2009 Results: Overcoming Social Background – Volume II*, Paris: OECD.

OECD (2011), *Naturalisation: A Passport for the Better Integration of Immigrants?* Paris: OECD.

Perlmann, J. and Waldinger, R. (1997), “Second Generation in Decline? Children of Immigrants, Past and Present. A Reconsideration”, *International Migration Review*, Vol.31, No.4, pp. 893-922.

Popov, Anton (2010), “Making Sense of Home and Homeland: Former-Soviet Greeks’ Motivations and Strategies for a transnational Migrant Circuit”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol.36, No.1, pp. 67-85.

Portes, A., R. Aparicio, W. Haller and E. Vickstrom (2010), “Moving Ahead in Madrid: Aspirations and Expectations in the Spanish Second Generation”, *International Migration Review*, Vol.44, No.4, pp. 767-801.

Portes, A., P. Fernandez-Kelly and W. Haller (2005), “Segmented Assimilation on the Ground: The New Second Generation in Early Adulthood”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol.28, No.6, pp. 1000-1040.

Portes, A., P. Fernandez-Kelly and W. Haller (2009), “The Adaptation of the Immigrants Second Generation in America: A Theoretical Overview and Recent Evidence”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol.35, No.7, pp. 1077-1104.

Portes, A. and R. Rumbaut (2001), *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*, Berkeley: University of California Press.

Portes, A. and R. Rumbaut (2005), “Introduction: The Second generation and the Children of Immigrants Longitudinal Study”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 28, No.6, pp. 983-999.

Portes, A. and M. Zhou (1993), “The New Second Generation – Segmented Assimilation and its Variants”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 530, pp. 74-96.

Riphahn, R. (2001), “Cohort Effects in the Educational Attainment of Second Generation Immigrants in Germany: An Analysis of Census Data”, *Journal of Population Economics*, Vol.16, No.4, pp. 711-737.

Riphahn, R. (2004), “Are There Diverging Time Trends in the Educational Attainment of Nationals and Second Generation Immigrants?” *Journal of Economics and Statistics*, Vol.225, No.3, pp. 325-346.

- Rumbaut, R. (2004), “Ages, Life-Stages and Generational Cohorts: Decomposing the Immigrant First and Second Generations in the U.S.”, *International Migration Review*, Vol.38, No.3, pp. 1160-1205.
- Schultz, T.W. (1961), “Investment in Human Capital”, *American Economic Review*, Vol.51, No.1, pp.1-17.
- Silberman, R., R. Alba and I. Fournier (2007), “Segmented assimilation in France? Discrimination in the Labour Market against the Second Generation”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol.30, No.1, pp. 1-27.
- Simon, P. (2003), “France and the Unknown Second Generation: Preliminary Results on Social Mobility”, *International Migration Review*, Vol.37, No.4, pp. 1091-1119.
- Thomson, M. and M. Crul (2007), “The Second Generation in Europe and the United States: How is the Transatlantic Debate Relevant for Further Research on the European Second Generation?” *Journal of Migration and Ethnic Studies*, Vol.33, No.7, pp. 1025-1041.
- Timmerman, C., E. Vanderwaeren and M. Crul (2003), “The Second Generation in Belgium”, *International Migration Review*, Vol.37, No.4, pp. 1065-1090.
- Triandafyllidou, A. and R. Gropas (2007), “Greek Education Policy and the Challenge of Migration: An Intercultural View of Assimilation”, paper prepared for the EMILIE project, http://www.eliamep/content/home/research/research_projects/emilie/en/
- Tsakloglou, P. and Cholezas, I. (1999), “Private returns to education in Greece: A review of the empirical literature”, στο R. Asplund και P. Telhado-Pereira (επιμ.) *Returns to human capital in Europe*, pp. 147-162, ETLA, Helsinki.
- Tsakloglou, P. and Cholezas, I. (2009), “Earnings Inequality in Europe: Structure and Patterns of Inter-Temporal Changes”, στο *Education and Inequality Across Europe*. Edited by P. Dolton, R. Asplund and E. Barth. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd, pp. 122-146.
- Vernieres, M. (1997), *L'insertion professionnelle. Analyses et débats*, Economica, Paris.
- Vincens, J. (1997), “A propos de l'article d'Henri Eckert: l'approche macro sociale de l'insertion professionnelle”, *Formation Emploi*, Vol.73, pp.121-127.

- Vincens, J. (1997), “L’insertion professionnelle des jeunes. A la recherche d’une définition conventionnelle”, *Formation Emploi*, Vol.60, pp.21-26.
- Waldinger, R. (2007), “Did Manufacturing Matter? The Experience of Yesterday’s Second Generation: A Reassessment”, *International Migration Review*, Vol.41, No.1, pp. 3-39.
- Waldinger, R., N. Lim and D. Cort (2007), “Bad Jobs, Good Jobs, No Jobs? The Employment Experience of the Mexican-American Second Generation”, *Journal of Migration and Ethnic Studies*, Vol.33, No.1, pp. 1-35.
- Waters, M., V. Tran, P. Kasinitz, J. Mollenkopf (2010), “Segmented Assimilation Revisited: Types of Acculturation and Socioeconomic Mobility in Young Adulthood”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol.33, No.7, pp. 1168-1193.
- Wooldridge, M.J. (2002), *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, The MIT Press Cambridge, London, England.
- Zelizer, V. (2011), *Economic Lives: How Culture Shapes the Economy*, Princeton: Princeton University Press.
- Zhou, M. and Kim, Σ. (2007), “After- School Institutions in Chinese and Korean Immigrant Communities: A Model for Others?” www.MigrationInformation.org, May 3, 2007.

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΣΕΙΡΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

1. Κ.Ρ. Prodromidis, J.N. Anastassakou. *The Determinants of Greece's Commodity Trade 1961-1978*. Athens, 1983.
2. Θ. Κατσανέβα. *Εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα: Το θεσμικό πλαίσιο και οι συλλογικές διαπραγματεύσεις*. Αθήνα, 1983.
3. Γ.Χ. Κάτσου, Ν.Ι. Σπανάκη. *Βιομηχανική προστασία και ένταξη: Διερεύνηση και μέτρηση του βαθμού προστασίας της ελληνικής βιομηχανίας πριν και μετά την ένταξη στην ΕΟΚ*. Αθήνα, 1983.
4. Δ.Α. Κάζη, Χ.Ι. Περράκη. *Licensing και βιομηχανική ανάπτυξη: Η περίπτωση της Ελλάδας*. Αθήνα, 1984.
5. Α. Γκανά σε συνεργασία Θ. Ζερβού. *Φάρμακα: επίπεδο και πολιτική τιμών*. Αθήνα, 1984.
6. Λ. Αθανασίου. *Η διανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα: Μετρήσεις του βαθμού ανισοκατανομής στα πρόσφατα χρόνια*. Αθήνα, 1984.
7. J. Lekakis. *Economics & Air Quality Management in the Greater Athens Area*. Athens, 1984.
8. Ν. Tsoiris. *The Financing of Greek Manufacture*. Athens, 1984.
9. Δ. Γιαννακόπουλου. *Το ελληνικό σύστημα εμπορίας ζώντων ζώων και κρέατος*. Αθήνα, 1984.
10. Brij Pal Singh. *The Impact of Tourism on the Balance of Payments: A Case Study of Greece*. Athens, 1984.
11. Ι.Γ. Βαρθολομαίου. *Διακλαδικές επιδράσεις των δημοσίων δαπανών*. Αθήνα, 1984.
12. Δ. Κατοχιανού σε συνεργασία Ευμ. Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη και Αικ. Συκαρά. *Κλαδική-χωρική ανάλυση της ελληνικής μεταποίησης*. Αθήνα, 1984.
13. Κ. Καραμπάτσου-Παχάκη. *Τα λαχανικά στα πλαίσια της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ*. Αθήνα, 1984.

14. Β. Οικονομοπούλου. *Εμπειρική ανάλυση των παραγόντων κόστους στη διαμόρφωση των τιμών στην ελληνική βιομηχανία*. Αθήνα, 1984.
15. S. Skoumal, D.A. Kazis. *Innovation in Greek Manufacturing: Role of Advanced Technologies and New Management Outlook*. Athens, 1985.
16. Π. Κουτσουβέλη. *Παράγοντες αποταμιευτικής συμπεριφοράς των ιδιωτών στην Ελλάδα*. Αθήνα, 1985.
17. Α. Πανεθυμιτάκη. *Η μέτρηση της υποκατάστασης εισαγωγών: Παραδοσιακοί δείκτες και δύο νέες προτάσεις. Ελληνική εμπειρία 1958-1976*. Αθήνα, 1985.
18. D. Maroulis. *Economic Development and the Structure of the Balance of Payments*. Athens, 1986.
19. Γ. Αγαπητού. *Η φορολογία εισοδήματος στην Ελλάδα. Τιμηθμική αναπροσαρμογή και εναρμόνιση με την ΕΟΚ*. Αθήνα, 1986.
20. Π. Κομίλη. *Χωρική ανάλυση του τουρισμού*. Αθήνα, 1986.
21. Γ. Μπίτσικα. *Κοινωνική αξιολόγηση σχεδίων δημόσιων επενδύσεων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 1986.
22. Κ.Ν. Κανελλόπουλου. *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες*. Αθήνα, 1986.
23. Α. Wood-Ritsakakis. *Unified Social Planning in the Greek Context*. Athens, 1986.
24. S.C. Athanassiou. *Eco-Demographic Changes and Labour Supply Growth in Greece*. Athens, 1986.
25. Γ.Α. Ζαχαράτου. *Τουριστική κατανάλωση: Η μέθοδος υπολογισμού και η χρησιμότητά της για την έρευνα των επιδράσεων του τουρισμού στην εθνική οικονομία*. Αθήνα, 1986.
26. Ζ. Γεωργαντά. *Η προσέγγιση Box-Jenkins στην ανάλυση και πρόβλεψη χρονολογικών σειρών*. Αθήνα, 1987.
27. Ν.Π. Γλυτσού. *Περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα: Δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά*. Αθήνα, 1988.
28. Γ.Χ. Κάτσου. *Προβληματικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα: Αίτια, πρόβλεψη, πρόληψη και εξυγίανση*. Αθήνα, 1988.
29. Δ. Κατοχιανού και Ε. Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη. *Το ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων*. Αθήνα, 1988.

ΜΕΛΕΤΕΣ¹

30. Ath. Th. Balfoussias. *Personal Income Taxation: Tax Responsiveness. Distributional and Incentive Effects - The Case of Greece*. Athens, 1990.
31. C. A. Karmas, A. G. Kostakis, Th. G. Dragonas. *Occupational and Educational Demand of Lyceum Students: Development Over Time*. Athens, 1990.
32. Th. A. Skountzos. *Income Multipliers in the Context of the Social Accounting Matrix: The Case of Greece*. Athens, 1990.
33. A. G. Kostakis. *The Occupational Choices of Greek Youth: An Empirical Analysis of the Contribution of Information and Socioeconomic Variables*. Athens 1990.
34. P.V. Karadeloglou, P.N. Koutsouvelis. *Macroeconometric Model KEPE-LINK (MYKL)*. Athens, 1991.
35. G.J. Mergos. *Output Supply and Input Demand in Greek Agriculture: A Multi-Output Function Approach*. Athens, 1991.
36. Ν.Π. Γλυτσού. *Θεωρητική και εμπειρική ανάλυση της μεταναστευτικής κίνησης και της ροής εμβασμάτων μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας*. Αθήνα, 1991.
37. E.P. Anagnostopoulou. *Studies in the Equilibrium Approach to Inflation and Unemployment*. Athens, 1991.
38. Λ.Α. Αθανασίου. *Οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα: Εξελίξεις και πιθανές επιπτώσεις*. Αθήνα, 1991.
39. Δ.Κ. Μαρούλη. *Προβλήματα και προοπτικές των ελληνικών εξαγωγών: Προϋποθέσεις ανάπτυξής τους στην ενοποιημένη ευρωπαϊκή αγορά*. Αθήνα, 1992.
40. Π.Α. Καββαδία. *Δείκτες περιφερειακής ανάπτυξης της Ελλάδας*. Αθήνα, 1992.
41. Μ.Στ. Πανοπούλου. *Οικονομικά και τεχνικά προβλήματα στην ελληνική ναυπηγική βιομηχανία, 1850-1914*. Αθήνα, 1993.
42. Δ.Θ. Αθανασακοπούλου. *Τιμολογιακή και επενδυτική πολιτική των μεταφορών. Η περίπτωση των ελληνικών χερσαίων εμπορευματικών μεταφορών*. Αθήνα, 1994.

---

¹ Η σειρά «ΜΕΛΕΤΕΣ» αποτελεί συνέχεια της προηγούμενης σειράς «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ».

43. Π.Π. Παρασκευαΐδη. *Πηγές προέλευσης και μηχανισμοί πραγματοποίησης οικονομικού πλεονάσματος: Η περίπτωση του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα*. Αθήνα, 1995.
44. G.C. Kostelenos. *Money and Output in Modern Greece: 1858-1938*. Athens, 1995.
45. Δ.Α. Σακκά. *Το διαρθρωτικό πρόβλημα και ο οικονομικός προγραμματισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Αθήνα, 1996.
46. Π.Χ. Λίβα. *Τεχνολογικές μεταβολές ενεργειακών πινάκων εισροών-εκροών 1980-1985 και συντελεστές εισροών-εκροών 1990 της ελληνικής οικονομίας*. Αθήνα, 1996.
47. Ε. Ξυδέα, Μ. Κουνάρη, Α. Κώτση, Μ. Παπαδημητρίου, Ι. Ρεζίτη, Σ. Σπαθή, Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. *Τα οικονομικά των τυχερών παιχνιδιών στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2000.
48. Π. Κομίλη και Ν. Βαγιονή. *Εισαγωγή σε μεθόδους και τεχνικές αξιολόγησης στον Περιφερειακό και Χωροταξικό Σχεδιασμό*. Αθήνα, 2000.
49. F. P. Zervou. *Social insurance system of Greece: A comparison with British, American and Spanish social security systems. An econometric model*. Athens, 2001.
50. Κ. Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Γ. Μαυρομαρά, Θ. Μ. Μητράκου. *Εκπαίδευση και αγορά εργασίας*. Αθήνα, 2003.
51. Θ. Π. Λιανού σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου. *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική διερεύνηση*. Αθήνα, 2003.
52. G. Kaplanoglou, D. M. Newbery. *The Distributional Impact of the Proposed Tax Reform on Greek Households*. Athens, 2003.
53. Σ. Δημέλη. *Συγκριτικά πλεονεκτήματα της Ελληνικής Οικονομίας: Συνολική και κλαδική ανάλυση 1990-2001*. Αθήνα, 2004.
54. Α. Σαρρή, Στ. Ζωγραφάκη, Π. Καρφάκη. *Μακροοικονομικές και αναδιανεμητικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία από μια αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος*. Αθήνα, 2004.
55. Κ. Ν. Κανελλόπουλου, Ζ. Ν. Αναστασάκου, Α. Κ. Κώτση, Θ. Ν. Μανιάτη, Κ. Μ. Παχάκη. *Διανομή, αναδιανομή και φτώχεια*. Αθήνα 2004.
56. Φ. Ζερβού. *Η χρηματοδότηση του συνταξιοδοτικού συστήματος, 1981-2000*. Αθήνα 2004.
57. Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ. *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και*

ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων. Αθήνα 2005.

58. Μ. Ραπορούλου. *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry*. Athens 2005.
59. Αν. Λαμπροπούλου. *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Αθήνα 2005.
60. Θ. Τερροβίτη. *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις*. Αθήνα 2005.
61. Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου. *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων*. Αθήνα, 2005.
62. Σ. Σπαθή. *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομική εκτίμηση της ζήτησης*. Αθήνα 2005.
63. Ρ. Ι. Κ. Prodromidis. *A regional analysis of declared incomes in Greece*. Athens, 2006.
64. Μ. Γ. Arghyrou. *The Effects of the Accession of Greece to the EMU: Initial Estimates and Future Prospects*. Athens, 2006.
65. Γ. Παναγόπουλου και Γ. Πελετίδη. *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*. Αθήνα, 2008.
66. Ρ.Ι.Κ. Prodromidis. *The Spatial Distribution of male and female employment and unemployment in Greece*. Athens, 2008.
67. Κ. Ευστρατόγλου. *Αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2009.
68. Κ. Αθανασούλη. *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών*. Αθήνα 2010.
69. Ι. Ρεζίτη. *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών*. Αθήνα 2010.
70. Τ. Tsekeris. *Travel Consumption and Market Competition in Greece*. Athens 2010.
71. Α. Koutroulis. *Finance and Economic Growth: The case of Greece 1960-2005*. Athens 2011.
72. Θ. Π. Λιανού, Τζ. Καβουνίδη. *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*. Αθήνα, 2012.
73. Ε. Α. Kaditi. *Analysis of the Greek Food Supply Chain*. Athens, 2012.
74. Σ. Παπαϊωάννου. *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές*. Αθήνα 2013.

Επιμέλεια έκδοσης: Ελένη Σουλτανάκη

Σελιδοποίηση - Εκτύπωση:

ΒΙΒΛΙΟΤΕΧΝΙΑ - ΦΩΤΗΣ ΠΑΠΠΑΣ & ΣΙΑ

Ζ. Πηγής 52Α, Εξάρχεια - Παπαρρηγοπούλου 6Α-Δ, Περιστέρι

Τηλ.: 210 38.01.844 - 210 57.89.355

ISBN: 978-960-341-106-2

ISSN: 1108-5789